

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ВСТУП ДО ОСВІТОЛОГІЇ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Київ – 2017

УДК 37.09(072)

О-38

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 9 від 5 жовтня 2017 року)*

Рецензенти:

Ляшенко Олександр Іванович – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік-секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України.

Саух Петро Юрійович – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України, академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України.

О-38 Вступ до освітології : навчальний посібник / Упорядники : В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. – Київ : ВП «Едельвейс», 2017. – 382 с.

ISBN 978-966-2748-97-0

У навчальному посібнику «Вступ до освітології» розкрито мету, завдання, основні напрями розвитку та значення освітології як наукового напрямку інтегрованого дослідження сфери освіти.

Навчальний посібник складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел. У першому розділі розглядаються витоки освітології; сучасна сфера освіти як об'єкт наукового дослідження; охарактеризовано складові освітологічної підготовки. У другому розділі проаналізовано освіту як соціальний інститут та специфічний сегмент правового та економічного простору; розкрито основні детермінанти конкурентоспроможності та джерела розвитку освітніх систем. Унікальність цього навчального посібника полягає у тому, що він не має авторів, над ним працювали упорядники, які намагалися відібрати з праць науковців і практиків освіти навчальні матеріали, що найбільш повно розкривають сутність і зміст міждисциплінарного напрямку «освітологія».

Видання підготовлене за результатами досліджень науково-дослідної лабораторії освітології Київського університету імені Бориса Грінченка та адресовано керівникам освітніх установ усіх рівнів і типів, викладачам вищих навчальних закладів, студентам, магістрантам, аспірантам, слухачам закладів післядипломної освіти, науковцям, усім, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної освіти.

ISBN 978-966-2748-97-0

© Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О., 2017

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ I. ОСВІТОЛОГІЯ – НАУКОВИЙ НАПРЯМ ІНТЕГРОВАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ	9
1.1. Освітологія – витоки наукового напрямку	9
1.1.1. Становлення едукології (educology) у 50-60 рр. та її розвиток в кін. ХХ ст. на поч. ХХІ ст. (Л. Хардінг, Е. Стейнер, Дж. Біггс, В. Брезінка, Дж. Массія, Дж. Уолтон, А. Моншоувер, Дж. Фішер, Дж. Крістенсен)	9
1.1.2. Формування дослідницьких підструктур із проблем едукології у вищих навчальних закладах світу	14
1.1.3. Концепції «образованиеведения» та едукології на пострадянському просторі (А. Субетто, А. Новиков, В. Прокопцов, М. Міцкевич, О. Свиридов, К. Олівера, Г. Бордовський, Л. Засоріна, В. Извозчиков)	16
1.1.4. Генеза поняття «освіта». Освіта як сфера цивілізаційного творення	22
1.1.5. Передумови виокремлення освітології у самостійний науковий напрям інтегрованого пізнання сфери освіти в Україні (В. Луговий, В. Огнев'юк, А. Фурман)	25
1.1.6. Об'єкт, предмет і специфічні риси освітології. Концепція освітології академіка В. Огнев'юка. Предметне поле й завдання освітології. Міждисциплінарний характер освітологічних досліджень. Напрями освітологічних досліджень	29
1.1.7. Освітологія і формування сукупного інтелекту суспільства. Освіченість кожного як критерій освіченості суспільства. Характеристика поняття «Homo educatus» (В. Огнев'юк)	32
1.1.8. Етапи розвитку освітології	35
1.1.9. Взаємозв'язок освітології з філософією, педагогікою, психологією, історією, соціологією, економікою освіти, антропологією, культурологією та освітньою політикою	35
1.1.10. Характеристика складових освітологічної підготовки	38
Освітологічні роздуми	41
Література	42

1.2. Освіта як об'єкт наукового дослідження	49
1.2.1. Освіта як сфера життєдіяльності людини і як соціальний інститут. Сфера освіти як цілісне динамічне утворення	49
1.2.2. Освітні парадигми та освітня практика	57
1.2.3. Синергетичні принципи освіти і науки	66
1.2.4. Поняття «система», «відкрита система», «освітня система», «системна якість». Типологія освітніх систем. Властивість емерджентності системи	70
1.2.5. Освіта як відкрита система	87
1.2.6. Освітнологія як системна теорія і практика освіти. Освітнологічні засади дослідження тенденцій розвитку сфери освіти, її внутрішніх суперечностей, механізмів прогресу, методів управління	90
Освітнологічні роздуми	96
Література	97
1.3. Складові освітнологічної підготовки	102
1.3.1. Освітнологія як галузь міждисциплінарного наукового знання. Сутність поняття «міждисциплінарне наукове знання». Освітнологічна підготовка. Складові освітнологічної підготовки	102
1.3.2. Філософія освіти. Розвиток філософії освіти в Україні	106
1.3.3. Історія освіти. Значення історії освіти для модернізації освітньої галузі	115
1.3.4. Освітня політика. Планування та прогнозування розвитку освіти	124
1.3.5. Освітнє право. Право на освіту та його гарантії. Правовідносини в галузі освіти	136
1.3.6. Управління освітою. Державно-громадське управління освітою	149
1.3.7. Економіка освіти. Економічні механізми розвитку освіти. Освітні системи в умовах глобальної конкуренції	153
1.3.8. Механізми розвитку освіти	161
1.3.9. Соціологія освіти. Соціокультурні технології створення освітньо-соціокультурного простору розвитку людини. Гармонізація взаємовпливів суспільства та особистості засобами освіти	168

1.3.10. Культурологія освіти. Освіта як складова культури. Взаємозалежність та взаємозумовленість множинності культур і освітніх систем	178
Освітологічні роздуми	187
Література	188

РОЗДІЛ II. ОСВІТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ СИСТЕМ 196

2.1. Освіта як соціальний інститут та специфічний сегмент правового та економічного простору	196
2.1.1. Освіта як соціальний інститут. Взаємодія сфери освіти з іншими соціальними інститутами. Класифікація соціальних інститутів (організаційні й регулятивні інституції), їх ознаки й призначення. Соціальна норма. Інваріантні характеристики соціальних інститутів.....	196
2.1.2. Соціальна політика у сфері освіти. Соціальні суб'єкти – учасники освітнього процесу, їх потреби та відносини. Правові відносини у сфері освіти. Освітня політика. Державна освітня політика	211
2.1.3. Сфера освіти як самостійна галузь господарства, духовного виробництва та матеріального накопичення. Освіта як економічний феномен та фактор економічного зростання. Економічні механізми розвитку освіти. Застосування категорій ринкової економіки до освітніх систем. Сфера виробництва освітніх послуг	222
Освітологічні роздуми	242
Література	243
2.2. Конкурентоспроможність освітніх систем	247
2.2.1. Поняття конкуренції та конкурентоспроможності освітніх систем	247
2.2.2. Аналіз освітньої статистики та глобальних рейтингів у сфері освіти	251
2.2.3. Основні чинники глобальної конкуренції на ринку освітніх послуг	270

2.2.4.	Вплив глобалізації на освітні реформи	275
2.2.5.	Стратегії мінімізації наслідків глобалізації на ринку освітніх послуг	276
2.2.6.	Освіта як сфера проектування	278
2.2.7.	Моніторинг освіти	281
2.2.8.	Стандартизація і конвергенція освіти	285
2.2.9.	Національна система і національна рамка кваліфікацій	288
2.2.10.	Забезпечення багатопрофільності університету як провідна умова його конкурентоспроможності	291
2.2.11.	Методики оцінювання ефективності інноваційної політики вищого навчального закладу	298
2.2.12.	Синтез освіти і науки	301
2.2.13.	Випереджувальна функція освіти у розвитку якості людини, якості суспільного інтелекту, якості самої освітньої системи	305
	Освітологічні роздуми	309
	Література	310
2.3.	Інноваційний розвиток освітніх систем	317
2.3.1.	Європейські стратегії розвитку освітніх систем	317
2.3.2.	Чинники, що впливають на розвиток освітніх систем	322
2.3.3.	Освітні інновації	325
2.3.4.	Інноваційна освітня діяльність	331
2.3.5.	Ознаки інноваційної освіти	336
2.3.6.	Інноваційна політика вищого навчального закладу	340
2.3.7.	Поняття «освітній простір» та «інноваційний освітній простір»	344
2.3.8.	Поняття глобального освітнього простору	346
2.3.9.	Прогнозування інноваційного розвитку сфери освіти	350
2.3.10.	Гуманізація та демократизація освіти	355
2.3.11.	Інформатизація освіти	359
2.3.12.	Освіта дорослих та медіаосвіта як відповідь на виклики інформаційного суспільства	360
2.3.13.	Участь громадськості у формуванні освітньої політики як новітня тенденція розвитку освітньої спільноти	368
	Освітологічні роздуми	374
	Література	375

ПЕРЕДМОВА

Системні дослідження у сфері освіти, що здійснюються на основі інтеграції та об'єднання зусиль фахівців різних наукових галузей, спрямовані на вироблення найбільш ефективних освітніх стратегій, стають потребою часу. Філософи, історики, соціологи, економісти, культурологи, політологи, психологи, футурологи і, насамперед вчені-педагоги, зосереджуючись на дослідженнях у сфері освіти, намагаються знайти найбільш оптимальні шляхи переходу суспільства на інтелектуально вмотивований шлях розвитку. Питання аксіології, онтології, логіки, методології, етики освіти знайшли своє відображення у дослідженнях з філософії освіти. Педагогіка, як соціальна наука, зосереджується на теорії та закономірностях навчання, виховання і соціалізації людини. Разом з тим, ані філософія освіти, ані педагогіка не спроможні охопити усю сферу освіти, її цілісний феномен та закономірності розвитку. Саме тому упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень різних галузей наукового знання. Відтак, цілком закономірним є поява нового наукового напрямку, спрямованого на інтегроване дослідження сфери освіти – освітології.

У навчальному посібнику «Вступ до освітології» розкрито мету та завдання освітології, етапи та перспективи її розвитку задля європейського поступу освіти в Україні. Унікальність цього навчального посібника полягає у тому, що він не має авторів, над ним працювали упорядники, які намагалися відібрати з праць науковців і практиків освіти навчальні матеріали, що найбільш повно розкривають сутність і зміст міждисциплінарного напрямку «освітологія».

Навчальний посібник складається з двох розділів. У першому розділі розкриваються питання становлення освітології як наукового напрямку, етапи розвитку освітології, предметне поле і завдання освітології, міждисциплінарні напрями освітологічних досліджень, охарактеризовано складові освітологічної підготовки фахівців (філософія освіти, історія освіти, соціологія освіти, культурологія освіти, економіка освіти, освітня політика, управління освітою та освітнє право). У розділі аналізуються освітні парадигми та освітня практика, синергетичні принципи освіти і науки, освіта як відкрита система, освітологія як системна теорія і практика освіти, напрями підготовки експертів у галузі освіти.

У другому розділі розглядаються освітологічні засади функціонування освітніх систем, зокрема висвітлюються питання, які розкривають сутність та завдання освіти як соціального інституту, проблеми конкурентоспроможності освітніх систем та їх інноваційного розвитку.

До кожного параграфу запропоновано «Освітологічні роздуми» – творчі питання, спрямовані на засвоєння матеріалу з освітології, та рекомендовану для вивчення літературу.

Видання підготовлене за результатами досліджень першої в Україні науково-дослідної лабораторії освітології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Висловлюємо вдячність співробітникам науково-дослідної лабораторії освітології Київського університету імені Бориса Грінченка, які брали участь у пошуках наукового матеріалу та надавали технічну допомогу при підготовці навчального посібника, а саме: завідувачу, доктору педагогічних наук, доценту Батечко Ніні Григорівні, старшому науковому співробітнику, доктору педагогічних наук, доценту Козак Людмилі Василівні, науковим співробітникам – кандидату філософських наук Кузьменко Ользі Миколаївні, Тригуб Ілоні Іванівні, Гришук Юлії Володимирівні. Також завдячуємо всім колегам та однодумцям за підтримку розвитку та популяризацію наукового напрямку інтегрованого дослідження сфери освіти – освітології. Висловлюємо щирю подяку рецензентам – доктору педагогічних наук, професору, академіку НАПН України Ляшенку Олександровичу, доктору філософських наук, професору, члену-кореспонденту НАПН України Сауху Петру Юрійовичу за конструктивні рекомендації, що сприяли покращенню змісту і виходу навчального посібника в світ.

Видання адресовано керівникам освітніх установ усіх рівнів і типів, викладачам вищих навчальних закладів, студентам, магістрантам, аспірантам, слухачам закладів післядипломної освіти, науковцям, усім, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної освіти.

Будемо вдячні за зауваження та побажання, які просимо надсилати на електронну адресу: ndl.osv@kubg.edu.ua

РОЗДІЛ I. ОСВІТОЛОГІЯ – НАУКОВИЙ НАПРЯМ ІНТЕГРОВАНОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ

1.1. Освітологія – витоки наукового напрямку

Становлення едукології (educology) у 50-60 рр. та її розвиток в кін. XX ст. на поч. XXI ст. (Л. Хардінг, Е. Стейнер, Дж. Біггс, В. Брезінка, Дж. Массія, Дж. Уолтон, А. Моншоувер, Дж. Фішер, Дж. Крістенсен)

Ідея інтеграції наук про освіту з'явилася в середині XX ст. У 50-х рр. XX ст. у науковому обігу з'являється термін «едукологія», що був запропонований для усунення наявної термінологічної плутанини між розумінням освіти як навчально-виховного процесу та сукупності знань про нього.

Уперше цей термін використав у своїх працях професор Університету штату Огайо (Колумбус, Огайо) Л. Хардінг у своїх чотирьох книгах (1951 р., 1956 р., 1964 р., 1965 р.)¹. В усіх своїх працях професор використовував зміст, характеристику і значення терміна «едукологія» як форму для дотепних анекдотів про освіту, проте під жартами приховувалися твердження, які засвідчують, що дослідник серйозно ставився до ідеї розвитку цілісної системи знань про освіту, об'єднаних едукологією. Його книги вийшли обмеженим тиражем і не стали широко відомі². Більшого визнання Л. Хардінг набув як активний діяч організації,

Для позначення інтеграції наук в освіті використовуються терміни:

1 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 177.

2 Fisher James E. A Brief History of the Development of the Meaning, Reference, and Significance of «Educology» [Electronic resource] / James E. Fisher // A paper used as the basis for a series of seven lectures to faculty and doctoral students in educology at Vytautas Magnus University (VMU). Pedagogika. – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, Kaunas, 2001. – Retrieved from: www.era-usa.net/contributingpapersset1.html (application date: 10.12.2016). – Screen name.

створеної при Університеті штату Огайо, що мала назву «Асоціація едукологів».

Науковий зміст поняття «едукологія» вперше обґрунтувала професор Індіанського університету (Блумінгтон) Елізабет Стейнер, яка запровадила цей термін, навіть не знаючи про його гумористичне трактування Л. Хардінгом. Дослідниця використала його у 1964 р. у презентації «Логіка освіти та едукатологія: вимір філософії освіти» (термін «едукатологія» був трансформований в «едукологію» після рекомендацій наукової спільноти). Е. Стейнер презентувала свою роботу на конференції, що мала назву «Філософія освіченого суспільства» (Philosophy of Education Society) і проводилася в м. Лоуренсі, штат Канзас.

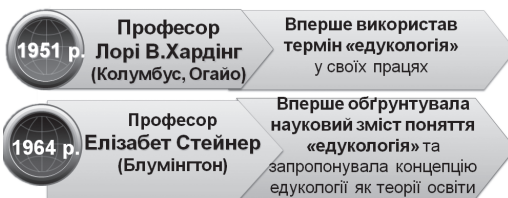
У подальших працях дослідниця обґрунтувала концепцію едукології як теорії освіти. У 1977 р. вона писала: «Освіта» – один із тих термінів, який вживають для позначення як певного явища, так

і зафіксованих характеристик цього явища. Якщо проаналізувати, то освіта розуміється як процес і як знання про цей процес. Використовуючи термін «едукологія» у значенні знань про освіту, можна уникнути цього подвійного тлумачення поняття «освіта», а відтак і прояснити ситуацію»³. У той же час дослідниця наголошувала, що «...ми все ще недостатньо розуміємо ідею освіти, не володіємо різними знаннями про неї, не досягнули природи едукології і не знаємо про її зв'язки з іншими науками... тільки об'єктивні дослідження освіти можуть стати основою едукології...»⁴.

У 70-80-ті рр. концепцію едукології почали розробляти науковці з усього світу:

– дослідниця Р. Елдер (Rachel Elder) з Університету Каліфорнії, Берклі, яка написала працю «Три едукології» (1971 р.);

Розвиток едукології у США

3 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 178.

4 Steiner E. Educology: Its Origin and Future. Paper presented at Annual Meeting of the American Educational Research Association / E. Steiner // Resources in Education (ERIC: Education Resources Information Center): Accession Numbers ED 141201. – New York, 1977. – P. 30–31.

- професор Д. Буел Хіат (Diana Buell Hiatt) з Університету Пеппердайн (Pepperdine University), Лос-Анджелес, Каліфорнія;
- дослідник Дж. Біггс (John B. Biggs) з Університету Ньюкасла, Австралія, який написав працю «Едукологія: Теорія освітньої практики» (1976 р.);
- В. Брезінка (Wolfgang Brezinka) з Університету м. Констанц, Німеччина, який використав термін «едукологія» у книзі «Метатеорія освіти» (1978 р.);
- професор А. Моншоуер (Anton Monshouwer) з Університету м. Неймеген (Нідерланди) у своїх у публікаціях «Освітня теорія як наука про освіту» (1978 р., 1979 р.).

Рис. 1.1. Основні погляди на едукологію у 60-80-ті рр.

Починаючи з 80-90-х рр. і донині едукологію розглядають як у вузькому, так і в широкому значенні.

У вузькому значенні едукологія спрямована на вивчення окремих аспектів освітнього процесу⁵.

5 Catherine O. Ameh. Harmful Traditional Practices in Nigeria and Measures for Eradication: An Educology of Home Education / O. Ameh. Catherine // International Journal of Educology. – University of Jos, Plateau State, Nigeria, 2002. – Vol 16. – No 1; Link Sh. Educology. Educational Theory [Electronic resource] / Sh. Link // EBSCO Research Starters. EBSCO Publishing Inc., 2008. – Retrieved from: <http://www.dswleads.com/Ebsco/Educology.pdf> (application date: 10.08.2017). – Screen name; Pukelis K. The Challenge of Establishing a Common Set of Terms for Discourse, Inquiry, and Research in Educational Science: An Analytically Oriented Philosophy of Educology / K. Pukelis, I. Savickiene // cd-International Journal of Educology. – Lithuanian Special Issue. – 2005. – P. 14–27.

Таке зведення наукової проблематики едукології до тих проблем, якими традиційно займається педагогіка, ставить питання про існування її власного предмету та об'єкту досліджень і, загалом, про необхідність виокремлення її як окремої науки.

Професор факультету освіти в Університеті Джос (Нігерія)

К. О. Амех (Chatherine O. Ameh):

особливості реалізації освітнього процесу у культурних та соціальних умовах сім'ї має досліджувати **едукологія домашньої освіти**;

Америанська дослідниця, доктор наук **Шерон Лінк**

(Dr Sharon Link):

едукологія має зосередитися, в основному, на питаннях педагогіки та андрагогіки, що передбачає **вивчення форм і методів навчання дітей та дорослих**;

Дослідники з Університету Луїзіани (Vytautas Magnus University) **К. Пакеліс та І. Савікіне (Kęstutis Pukelis & Izabela Savickienė):**

едукологія має охоплювати такі феномени освітньої дійсності, як **освіту дітей, самоосвіту дітей, самоосвіту дорослих**.

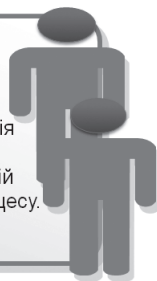
Тому обґрунтованим більше є погляд на едукологію як на нову науку, що має власний предмет та об'єкт дослідження і намагається використати надбання різних наук, які безпосередньо пов'язані з освітою. На думку доктора наук С. Паперт (Seymour Papert, Південна Африка), едукологія як теорія освіти здатна охопити цілісний феномен освіти. Інші ж теорії є лише окремими аспектами освітнього процесу, тому лише едукологія здатна об'єднати різні методології задля радикальних змін в освіті⁶.

Відтак поняття «едукологія» варто відрізнити від поняття «освіта». Як зазначають англійські вчені Дж. Лі (John Lee) з університету Західної Англії, Брістоль (University of the West of England, Bristol) та Дж. Фітц (John Fitz) з Кардіффського університету Вельса (University of Wales, Cardiff), поняття «освіта» стосується навчально-виховного процесу, а едукологія позначає сукупність знань про цей процес⁷.

6 Papert S. Words and wisdom [Electronic resource] / S. Papert // Daily Paper. Posted on Friday, August 24, 2012. – Retrieved from: <http://dailyppapert.com/?p=1231> (application date: 10.08.2016). – Screen name.

7 Lee J. Ensuring and Maintaining Quality in Schools through Central Regulation: Some Lessons from England and Wales (An Educology of Quality in School Education) / J. Lee, J. Fitz // International Journal of Educology. – 2002. – Vol 16. – No 1.

Американська організація «Спільнота партнерів в едукології» (Educology Partners community), об'єднала вчених з метою сприяти розвитку освіти на основі холистичного підходу. На їх думку, едукологія складається з освітнього дискурсу, який формується за рахунок обґрунтованих тверджень, перевірених теорій та доведених аргументів, які стосуються освітнього процесу.

У той же час, на думку професора Загребського університету Н. Пастуовіка (N. Pastuovic) (1989)⁸, едукологія – це не просто сума знань з теорії та практики освіти, це нова комбінація, сукупна інтеграція існуючих знань про освіту. Вона вивчає феномени освіти в цілому, у той час як інші одиничні науки (такі, як педагогіка, андрагогіка, геронтологія тощо) розглядають лише певні аспекти освіти⁹.

Отже, у широкому контексті едукологія постає як наука / науковий напрям, що інтегрує різноманітні методології задля інтегрованого багатоаспектного дослідження освіти¹⁰.

Едукологія об'єднує інтегровані (теоретичні, філософські, наукові та праксеологічні) знання про освіту (В. Брезінка (W. Brezinka), Німеччина; Дж. Фішер (J. Fisher), Дж. Крістенсен (J. Christensen), США). Так, на думку докторів наук Дж. Фішера та Дж. Крістенсена, наука про освіту (наукова едукологія) є інтеграцією таких наук, як: фізіологія освіти; соціологія освіти; антропологія освіти; економіка освіти; освітня політика; психологія освіти; крім того, на глибоке переконання учених, варто, також, досліджувати едукологію економічної системи; едукологію культурних процесів; едукологію релігійної освіти; едукологію лідерства тощо¹¹.

8 Pastuovic N. The Science(s) of Adult Education / N. Pastuovic // International Journal of Lifelong Education (Routledge Taylor & Francis Group). – 1995. – 14 (4). – P. 273–291.

9 Освітologia: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 189.

10 Educology [Electronic resource] / Educology Partners community. – Retrieved from: <https://sites.google.com/site/educologypartners/home/environment> (application date: 10.12.2016). – Screen name.

11 Christensen James E. Curriculum, Education, and Educology / James E. Christensen // Sydney : Educology Research Associates, 1981; Christensen James E. The Educology of Curriculum / James E. Christensen // Collected Original Resources in Education (Taylor and Francis Group), 1982; Fisher James E. The Concept of Educology and the Classification System used in Educational Studies / James E. Fisher // Perspectives on Education as Educology / Christensen James E. – Washington : University Press of America, 1981. – Chapter 13. – P. 301–327; Christensen James E. Analytic Philosophy of Education as a Subdiscipline of Educology / James E. Christensen, James E. Fisher. – Washington : University Press of America, 1979. – P. 129–147.

Формування дослідницьких підструктур із проблем едукології у вищих навчальних закладах світу

Значний внесок у розвиток та популяризацію едукології в США та світі зробив американський професор Дж. Фішер. У 1975 р. професор виступив організатором симпозиуму у рамках щорічної конференції Американської асоціації наук про освіту (the American Educational Studies Association) та вніс пропозицію про перейменування асоціації на Американську асоціацію едукології¹².

Одним із проєктів Дж. Фішера став Інтернаціональний журнал з едукології («International Journal of Educology»), який почав виходити з 1987 р. У ньому й донині друкуються статті науковців з Австралії, Великобританії, Нігерії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, США та інших країн

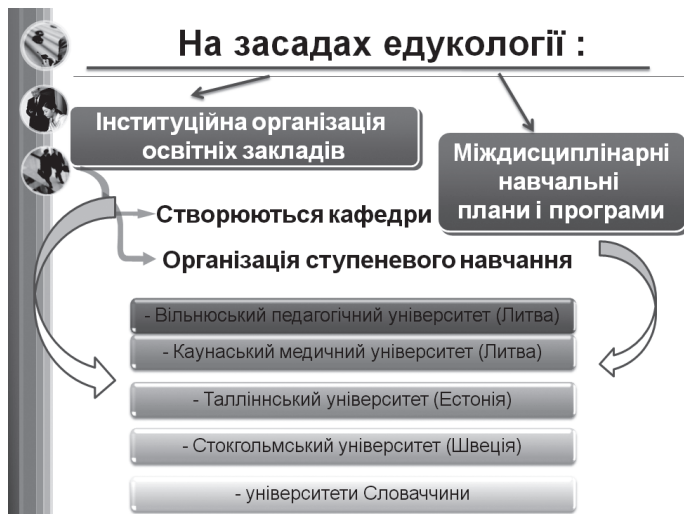
світу. Окремі статті знаходяться у вільному доступі на сайті організації¹³. За ініціативою Дж. Фішера у 1989 р. у Колумбії (Південна Кароліна) було створено Асоціацію едукологічних досліджень (Educology Research Associates / USA (ERA / USA)). Згодом в її структурі з'явився Інститут історії та філософії едукології, метою якого було визначено розвиток демократій у світі (The Institute of History and Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World). На офіційному сайті організації зазначено: «Місія інституту – дослідження та розвиток філософії едукології як сукупності знань про організацію ефективної практики освітнього процесу, спрямованої на популяризацію нової демократичної філософії, яка впливає на формування досвіду рефлексивного мислення, а тому і на демократично орієнтовану еволюцію

12 Освітologia: витогки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 187–188.

13 Educology. The Institute of History and Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World (The Institute), an Initiative of Educology Research Associates / USA (ERA / USA) [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://02b47df.netsohost.com/earthneedseducology.html> (application date: 16.08.2016). – Screen name.

людства»¹⁴. Роль едукології, на думку представників Асоціації, полягає в тому, що завдяки їй можна краще зрозуміти природу демократії як форми правління і способу життя; оцінити минуле, спрогнозувати майбутнє, розвинути волю й особистісні якості; вдало конкурувати з авторитарними країнами та радикальними терористичними організаціями.

Результати дослідження з едукології були впроваджені в університетах різних країн світу.

Інституційне закріплення едукології відбулося й у вищих навчальних закладах Російської Федерації. Так, починаючи з 90-х рр. XX ст., структурні підрозділи з едукології з'являються у¹⁵:

– Російському державному університеті імені О. Герцена, де у 1991 р. кафедру педагогіки вищої школи було реорганізовано у кафедру едукології та інформаційних технологій навчання. Нині там читається такий курс, як юридична едукологія;

– Санкт-Петербурзькому державному лісотехнічному університеті ім. С. Кірова. На базі лабораторії нових методів і засобів навчання у 1991 р. створюється Міжвузівський навчально-методичний центр «Едуколог»,

14 Educology. The Institute of History and Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World (The Institute), an Initiative of Educology Research Associates / USA (ERA / USA) [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://02b47df.netsolhost.com/earthneedseducology.html> (application date: 16.08.2016). – Screen name.

15 Современная гуманитарная академия. Научно-исследовательский институт эдукологии (НИИЭ) СГА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.muh.ru/struct/dko.php> (дата звернення: 15.09.2017). – Назва з екрана.

основним завданням якого стала розробка теорій едукологічних систем та основ едукології в цілому, а також упровадження і використання результатів досліджень у професійно-викладацькій діяльності. Керівником центру став В. Прокопцов – один із розробників едукології у Російській Федерації;

- Ростовському державному педагогічному університеті;
- Сучасній гуманітарній академії (Москва), в якій нині діє науково-дослідний Інститут едукології, що займається експертно-аналітичною та законодавчою діяльністю у сфері едукології, у тому числі якістю освіти, економікою освіти, соціологією освіти, юридичними аспектами освітньої діяльності, дослідженням Інтернету як освітнього середовища і суспільного явища тощо.

Концепції «образованиеведения» та едукології на пострадянському просторі (А. Субетто, А. Новиков, В. Прокопцов, М. Міцкевич, О. Свиридов, К. Олівера, Г. Бордовський, Л. Засоріна, В. Извозчиков)

Наприкінці ХХ ст. у Російській Федерації розпочалася розробка авторських концепцій нової науки про освіту – едукології (термін є калькою з англійської мови) або «образованиеведения». Початком можна вважати публікацію у журналі «Перспективы. Вопросы образования» статті К. Олівера (1989 р.)¹⁶, у якій автор стверджує, що термін «педагогіка» все ще помилково

використовується для позначення знань про освіту¹⁷. Освіта, наголошує дослідник, – це водночас і сфера, і вид діяльності. Для усунення плутанини між власне освітою і знаннями про освіту він пропонує термін «едукологія», який охоплює всі знання про освіту. На думку К. Олівера, для перетворення накопиченого знання про освіту в науку едукологію досить виконати чотири умови: чітко визначити предмет нової науки, мати у розпорядженні відповідну методологію; вирішити проблему спеціального словника; розробити базову теоретичну структуру змісту «едукології»¹⁸.

Наступним етапом стало теоретичне обґрунтування нової науки та формування дослідницьких центрів з едукології на початку 90-х рр.

16 Олівера К. Э. К теории сравнительной педагогики / К. Э. Оливера // Перспективы. Вопросы образования. – 1989. – № 2 (66).

17 Освітлогія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 193.

18 Там само. – С. 196.

Так, у 1991 р. в журналі «Alma Mater» (Вісник вищої школи), № 3 було опубліковано статтю Г. Бордовського, В. Извозчикова «Едукология як наука про освіту»¹⁹.

Науковці розглядали едукологию як широкий міждисциплінарний комплекс інтегрованого наукового знання про освіту, об'єктом якого є освітні системи й освітні процеси в цілому²⁰. Дослідники зазначали, що у межах едукології варто розвивати гуманітарні науки, об'єктом яких є людина і суспільство, а також ті науки про освіту, об'єктом яких є взаємодія освіти із суспільством.

У 1992 р. у збірнику «Теорія і практика розвитку активних методів навчання» вийшла стаття В. Прокопцова «Від педагогіки до едукології: консенсусний підхід», написана у співавторстві з Н. Говоровим і Т. Поташевською²¹, у якій автори, аналізуючи кризу в педагогіці, стверджують, що саме едукология (а не педагогічні науки чи науки про освіту) здатна охопити всі знання про освіту. В. Прокопцов, розробляючи концепцію едукології, вважав, що вона може стати найбільш потужною інновацією в усій історії наукової освіти, гіперінновацією, що «переводить» стиль «системомислелідьності» науково-освітньої спільноти з педагогічної картини світу в едукологічну²².

У листопаді 1995 р. у Санкт-Петербурзі була проведена перша конференція, присвячена проблемам едукології. Було сформульовано

19 Там само. – С. 192.

20 Бордовский Г. Эдукология как наука об образовании / Г. Бордовский, В. Извозчиков // Вестник высшей школы «Alma mater». – 1991. – № 3. – С. 24–32.

21 Прокопцов В. И. От педагогикки к едукологии: консенсусный подход / В. И. Прокопцов, Н. С. Говоров, Т. Г. Поташевская // Теория и практика развития активных методов обучения. сб. науч. тр. – Санкт-Петербург : СПбИЭИ, 1992. – Вып. 4. – С. 52–53.

22 Прокопцов В. И. Эдукология: принципиально новая наука образования. В 4 фракталах. Фракталы 2, 3, 4. (Препринты). (Авторская версия-навигация) / В. И. Прокопцов. – Санкт-Петербург : СПбГЛТА, 2004. – 568 с.

положення про необхідність розвитку концепції неklasичної едукології, що стане частиною всієї системи Тотальної Некласичності майбутнього буття як форми виживання людства у XXI ст. через соціоприродну еволюцію на базі суспільного інтелекту²³.

Серед інших російських учених, які відстоювали необхідність появи нової науки про освіту на початку 90-х рр., варто назвати В. Кінельова, який розглядав едукологію як науку про принципи формування освіченої людини і фундаментального знання як частини загальнолюдської культури, з одного боку, і таким, що є основою професійної підготовки спеціалістів, – з іншого²⁴.

Наприкінці 90-х у науковому обігу з'являється новий термін – «образованиеведение». Так, наприклад, Л. Засоріна розглядала «образованиеведение» як міждисциплінарну науку²⁵, яка, на її думку, не тотожна едукології, що виникла на Заході, і предмет якої значно вужчий. Нова наука «образованиеведение» покликана, за Л. Засоріною, переорієнтувати педагогіку з навчання, виховання й освіти на розвиток людини. На думку дослідниці, російськомовний термін має глибинну двозначність: «ведение образования», тобто феноменологію процесу освіти, його прагматичний аспект, і «ведение образования», тобто його гносеологічний та епістемологічний аспекти²⁶.

Ще одним дослідником, який зробив вагомий внесок у розвиток «образованиеведения», був О. Субетто. На його думку, в останні десятиліття чітко визначилася тенденція становлення комплексної науки

Едукологія розглядалася як складний міждисциплінарний науковий комплекс (**інтегрована наука**), що об'єднує:

- філософію освіти,
- соціологію освіти,
- психологію освіти,
- освітню антропологію,
  - педагогіку,
- вчення про суспільний інтелект та освітнє суспільство,
- освітню генетику.

23 Субетто А. И. Принципы, законы и структура науки об образовании. Императив Неклассического синтеза / А. И. Субетто // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 1996. – № 2; Субетто А. И. Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие / А. И. Субетто. – Москва, 1994.

24 Кинелев В. Г. Государственная политика развития высшего образования / В. Г. Кинелев // Высшее образование в России. – 1993. – № 1.

25 Засорина Л. Н. Инновации и образование / Л. Н. Засорина // Сборник материалов конференции. – Санкт-Петербургское философское общество, 2003 (Серия «Symposium»; вып. 29).

26 Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 194.

про освіту – «образованиеведение» або едукології²⁷. Поява терміна «образованиеведение» постає як символ зміни парадигми в основах блоку наук, що так чи інакше обслуговували інститут освіти в минулому, – педагогіки, соціології, філософії, культурології та ін²⁸. Так, на думку вченого, «образованиеведение» формується як наука, що розкриває спрямованість еволюції інституту освіти в бік набуття ним функції важливого цивілізаційного механізму розвитку, що відповідає за випереджальний розвиток якостей людини, якостей суспільного інтелекту та якості самих систем освіти у суспільстві²⁹.

Предметом «образованиеведения» О. Субетто вважав освіту, експлікація якої здійснюється через категорію систем освіти, які, у свою чергу, представлені у формі ієрархії³⁰:

- система освіти планетарного масштабу як цивілізаційний інститут;
- система освіти масштабу країни як соціальний інститут, що відображає особливості соціальної будови суспільства і національно-етнічного архетипу;
- система освіти регіонального рівня;
- навчальні заклади різних типів і видів.

За О. Субетто, фундаментальні дослідження повинні випереджати у своєму розвитку науку в цілому, наука ж, у свою чергу, повинна випереджати розвиток культури в цілому, частиною якої вона є; «живе знання», що транслюється в освітньому процесі, повинне випереджати за якістю «опредметнене знання» (опредметнене у технологіях, структурах, процесах, техніці тощо), підготовка спеціалістів вищої кваліфікації у сфері освіти повинна випереджати темпи підготовки кадрів вчителів

Теми досліджень у межах «образованиеведения»

(за Л. Н. Засоріною):

- відкриті системи в освіті;
- синергетичний підхід;
- ноосфера В. Вернадського в еволюційному розвитку Людини;
- інтенсивні освітні технології;
- інформаційні війни в освітній політиці тощо.

27 Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 204.

28 Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании – образованиеведение. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма». – Москва, 2003. – Эл. № 77-6567, публ.10892. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/00/16/001a/00160053.htm> (дата обращения: 02.10.2017). – Заглавие с экрана.

29 Освітologia: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 197.

30 Там само. – С. 197–198.

Структура «образованиеведение» за О. І. Субетто:

перша страта:

- філософія освіти
- епістемологія освіти,
- цивілізаційні основи «образованиеведение»
- квалітологія освіти

друга страта:

- соціологія освіти
- економіка освіти
- освітнє людинознавство або освітня антропологія
- психологія освіти
- соціально-педагогічні основи освітніх систем

третья страта:

розкриває предметні теорії освітніх систем, науково-педагогічні системи

і професорсько-викладацького складу. Система принципів первинного, подвійного та потрійного випередження, є «каскадним випередженням, яке стає відображенням випереджальної динаміки розвитку суспільного інтелекту відповідно до вимог часу»³¹.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. на необхідності міждисциплінарних досліджень сфери освіти та інтеграції всіх існуючих знань про неї почали наголошувати російські вчені з різних галузей знань: Л. Баранова (к. псих. наук), Б. Гершунський (д. пед. наук), В. Краєвський (д. пед. наук), М. Міцкевич (д. пед. наук), В. Нікітенко (д. пед. наук), О. Новіков (д. пед. наук), В. Пугач (к. екон. наук), О. Свірідов (д. екон. наук), Д. Ягофаров (к. юрид. наук) та ін. Дослідники пропонують або розширити поле досліджень педагогіки, або ж розвивати новий напрям, давши йому окрему назву, що усуне плутанину між власне освітою та знанням про освіту незалежно від того, за допомогою яких наук воно отримане.

Едукологія / «образованиеведение» досліджується у різних аспектах. В. Голубев розглядає едукологію як науку, що прагне осмислити закономірності функціонування та розвитку сфери освіти в цілому³². В. Пугач і Н. Алімова розглядають її в контексті прогнозування розвитку освіти³³. О. Свірідов розглядає її як нову системну теорію що досліджує освіту цілісно з тенденціями її розвитку, внутрішніми протиріччями,

31 Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании – образованиеведение. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма» – Москва, 2003. – Эл. № 77-6567, публ.10892. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm> (дата обращения: 02.10.2017). – Заглавие с экрана.

32 Голубев В. В. Высшее образование и некоторые проблемы современной цивилизации [Электронный ресурс] / В. В. Голубев // Науковедение : интернет-журнал. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/index.php?id=144> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

33 Пугач В. Н. Качество образования в призме целеполагания и целеосуществления [Электронный ресурс] / В. Н. Пугач, Н. К. Алимова // Науковедение : интернет-журнал. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/index.php?id=189> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

механізмами прогресу, методами управління, у тому числі й на державному рівні; предметом цієї науки, на його думку, є процес функціонування освітніх систем³⁴. Л. Баранова зазначає, що поступово в і д б у в а є т ь с я об'єднання міждисциплінарних проблем освіти у самостійну науку –

Необхідно розширити поле наукових досліджень педагогіки і розглядати її як особливу «міждисциплінарну сферу».
В. В. Краєвський

Багато проблем в освіті зумовлено тим, що на неї не навчилися дивитися як на широке соціальне явище.
Б. С. Гершунський

Потрібно вивчати, як впливає освіта на економіку, соціальну сферу, культуру, науку.
О. М. Новиков

Едукологія є новою системною теорією, що досліджує освіту цілісно.
О. А. Свиридов

Едукологія є наукою про освіту, що інтегрує різні напрями вивчення сфери освіти...
Д. А. Ягофаров

Едукологія формує образ єдиної системи «Людина – Природа – Суспільство».
В. М. Нікітенко

«образованиеведение»³⁵. В. Нікітенко обґрунтовує думку, що едукологія є наукою, яка здатна якісно інакше представляти сутність освіти, вийшовши за межі соціального та педагогічного контексту. До методологічної основи дослідження освіти як міждисциплінарної категорії та предмету едукології він включає теорію систем, кібернетику, синергетику, фрактальну теорію та вчення про ноосферу³⁶. Д. Ягофаров обґрунтовує необхідність нового наукового напрямку, який інтегруватиме такі напрями вивчення сфери освіти, як філософія та історія освіти, антропологія освіти, психологія навчання, соціологія освіти, економіка освіти, освітня політика, управління освітою та освітнє право³⁷.

Окремо варто розглянути концепцію едукології білоруського вченого М. Міцкевича³⁸. На його думку, сьогодні представники багатьох наук (соціології, політології, психології, математики), тобто вчені, які за предметом своєї діяльності прямо не пов'язані з теорією

34 Свиридов О. А. Теория и методология функционирования образовательных систем : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / О. А. Свиридов. – Йошкар-Ола, 2006. – 363 с.

35 Баранова Л. А. Образовательная деятельность как предмет исследования / Л. А. Баранова // Вестник Балтийской Академии. – 1998. – № 14. – С. 23–25.

36 Никитенко В. Н. Образование как социально-педагогическая и междисциплинарная категория / В. Н. Никитенко // Философия образования. – 2010. – № 4 (33). – С. 68.

37 Ягофаров Д. А. Методология теоретического анализа образовательного нормотворчества: приглашение к дискуссии / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2006. – № 3. – С. 1–17.

38 Міцкевич Н. И. Эдукология: инвариантные характеристики / Н. И. Мицкевич // Адукацатак. – 2010. – №1 (17). – С. 21–26.

освітніх процесів, намагаються їх досліджувати. Едукологія, на думку дослідника, постає як відкрита система, що містить вимоги, зумовленість і ресурс, внесені із зовнішнього середовища. Відтак, доречним стає застосування методології, яка є спільною для всіх соціальних наук, на основі холистичного підходу, за допомогою якого можливий цілісний розгляд як проблеми створення теорії, так і способів її реалізації на практиці. На думку М. Міцкевича, такий підхід є основним для адекватної організації та впорядкування категорій едукології.

Предметом едукології,
за М. І. Міцкевичем, **є освіта,**
яка розглядається як:

- суспільна та особистісна цінність;
- система різних навчальних закладів;
  - особливий процес;
  - різнорівневий результат.

Генеza поняття «освіта».
Освіта як сфера
цивілізаційного творення

Освіта як соціальне й культурне явище є невід’ємним супутником еволюційного розвитку людства. За півтора століття від розуміння освіти як нормованого процесу, спрямованого на трансляцію прийдешнім поколінням соціально-значущого й культурно-історичного досвіду та забезпечення наступності поколінь (В. Ледньов), як процесу

Освіта розглядається сьогодні як:

- процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого об’єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо;
- спеціальна сфера соціального життя;
- унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен;
- сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку;
- цілісна єдність навчання, виховання й розвитку, саморозвитку особистості;
- збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури;
- соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства;
- результат, тобто рівень загальної культури й освіченості людей.

й результату засвоєння особистістю певної системи знань, практичних умінь й навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної й творчої діяльності, а також морально-естетичної культури (С. Гончаренко), а також як цілеспрямованого процесу виховання і навчання в інтересах людини, суспільства й держави (Закон України «Про освіту»), дослідники прийшли до якісно інших характеристик цього поняття.

Отже, нині поняття «освіта» розуміється досить широко й окреслюється різними контекстами:

- освіта – цінність (державна, суспільна, особистісна);
- система різноманітних навчальних закладів і освітніх установ;
- особливий процес; різнорівневий результат;
- соціокультурний феномен; соціальний інститут, що впливає на стан свідомості суспільства.

Особливості сучасного етапу цивілізаційного розвитку людства (глобалізація, інтеграційні процеси, інформатизація суспільства й усіх його інститутів) змінюють статус освіти для держави й кожної людини, формують нові вимоги до освітньої галузі й рівня освіченості людини, впливають на характер і закономірності розвитку сфери освіти. «Освіта в цілому, – зазначає Президент НАПН України В. Кремень, – це поле комплексних досліджень, міждисциплінарного підходу й системного аналізу, оскільки вона є «системним» об'єктом...»³⁹. На думку Б. Гершунського, багато проблем у сучасній освіті, зумовлено тим, що на неї все ще не навчилися дивитися як на широке соціальне явище, що виходить далеко за межі власне педагогічної, викладацької діяльності і зумовлює реальні, підкріплені компетентною людською участю, можливості розвитку всіх інших сфер суспільного буття⁴⁰.

Освіта в Україні, як зазначає В. Кремень, пріоритетом ще не стала: «Ії вплив, як і науки, на суспільний розвиток є недостатнім. Не знімаючи вини з освіти і науки, зауважимо про ще недостатню затребуваність результатів їхньої діяльності з боку суспільства і держави»⁴¹.

Такий стан зумовлений, зокрема:

- непослідовністю освітньої політики;

---

39 Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

40 Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – Москва : Совершенство, 1998. – 608 с.

41 Кремень В. Г. Освіта в структурі цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Освіта. – 2010. – № 47–48. – С. 4.

– невідповідністю проголошених пріоритетів і засобів їх досягнення;

- неефективним управлінням і використанням наявних ресурсів;
- розривом між наукою та практикою.

Тому вироблення сучасної, науково обґрунтованої стратегії розвитку освіти – одне з найважливіших завдань українського суспільства.

У зв'язку з цим окремі дослідників вважають за необхідне розширити поле наукових досліджень педагогіки та розглядати її як особливу «міждисциплінарну сферу». Наприклад, В. Краєвський пропонує використовувати знання та методи з інших наукових дисциплін і формувати педагогіку як прикладну науку, що вибудовує моделі для вирішення практичних завдань, які виникають у сфері освіти⁴². На думку дослідника, для більш повного дослідження своїх проблем педагогіка може і повинна використовувати необхідні у конкретних випадках знання та методи інших наукових дисциплін, але її завдання не зводяться до застосування цих знань для вирішення практичних задач. Основа їх розв'язання може формуватися без орієнтації на якийсь конкретне завдання освітньої практики.

Інший погляд відстоюють ті вчені, які пропонують розмежовувати поняття «освіта» та «педагогіка» і обґрунтовують необхідність окремого наукового напрямку або науки, яка буде вивчати

сферу освіти. Так, вважається, що протягом останніх десятиліть коло наукових досліджень у сфері освіти значно розширилося, і розглядати їх тільки у межах педагогіки як науки про виховання стає все важче. Освітнє середовищезнавство допоки не об'єднане загальною теоретичною базою, хоча її об'єктивна необхідність очевидна. Наприклад, потрібно вивчати вплив освіти на економіку, соціальну сферу, культуру, науку, мистецтво⁴³.

Відтак поняття «освіта», незважаючи на традиційне однопідрядне співвіднесення у літературі з поняттям «педагогіка», поступово набуває власного змісту, причому визначеного, зумовленого численними

Серед актуальних питань:
як відображається розвиток освіти на економіці країни – «освітня економіка»;
якою має бути професійно-кваліфікаційна структура кадрів у сучасній економіці;
як впливає освіта населення на розвиток соціальної сфери – «освітня соціологія»;
на розвиток культури – «освітня культурологія».

42 Краєвський В. В. Науки об образовании и наука об образовании (методологические проблемы современной педагогики) / В. В. Краевский // Журнал «Вопросы философии». – 2009. – № 3. – С. 77–82.

43 Новиков А. М. О структуре теории образования / А. М. Новиков // Педагогика. – 2005. – № 7. – С. 18–23.

трактуваннями⁴⁴. На прикладному, навчально-виховному рівні поняття «педагогіка» й «освіта» збігаються, проте вони відрізняються на філософсько-соціологічному рівні. Можна констатувати, що нині поняття «освіта» розглядають одночасно і як соціальне явище, і як педагогічний процес (С. Гончаренко). Широкий діапазон застосування поняття «освіта» є підставою для того, щоб вважати її категорією всезагальною, яка має відношення до всіх систем – як однорідних за своїм складом, так і до різнорідних. Такий погляд на освіту має не тільки теоретичне, але й практичне значення, адже освіта у міждисциплінарному розумінні може стати методологічною основою для вирішення проблем антропогенного характеру⁴⁵.

**Передумови виокремлення
освітології у самостійний
науковий напрям
інтегрованого пізнання сфери
освіти в Україні (В. Луговий,
В. Огнев'юк, А. Фурман)**

Становлення нової науки завжди є відповіддю на певний соціальний запит. Із кінця ХХ ст. все більшого значення набуває осмислення якісно нових ознак і смислів освіти в умовах цивілізаційних змін нашої історичної доби, розуміння тенденцій її розвитку, внутрішніх суперечностей і механізмів прогресу. У 1994 р.

вітчизняний учений В. Луговий писав, що «системно та контекстуально виведене (а не довільно та надумано введене) поняття освіти, таким чином, набуває науково-категоріального статусу»⁴⁶. Дослідник зробив прогностичний для тих часів висновок про необхідність розвитку філософії освіти, філософської освітології, загального освітознавства. Освітознавство, на думку В. Лугового, мало посісти належне місце в системі наук, що вивчають людину, культуру, суспільство⁴⁷.

Інтегрований характер освіти, складність її як суспільного феномену, зумовленість розвитку освітньої галузі не тільки зовнішніми чинниками, але й власним саморухом, спрямованим на забезпечення відповідності вимогам конкретної історичної доби, вимагали якісно іншого до

⁴⁴ Ягофаров Д. А. Методология теоретического анализа образовательного нормотворчества: приглашение к дискуссии / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2006. – № 3. – С. 1–17.

⁴⁵ Никитенко В. Н. Образование как социально-педагогическая и междисциплинарная категория / В. Н. Никитенко // Философия образования. – 2010. – № 4 (33). – С. 68.

⁴⁶ Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / В. І. Луговий // за заг. ред. акад. О. Г. Мороза. – Київ : МАУП, 1994. – 196 с.

⁴⁷ Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 17.

слідницького підходу до проблем системного функціонування й розвитку сфери освіти⁴⁸. У 1995 р., як

«Очевидно, зважаючи на нові умови, варто переглянути підготовку та перепідготовку вчителів. Сьогодні існує чимало складових у підготовці кадрів – педагогіка, психологія, дидактика, методика тощо. Однак немає стрижня, який би концептуально об'єднав ці напрями педагогічної освіти і логічно її завершував. Таким системним предметом могла б стати освітологія».

В. О. Огнев'юк, 1995 р.

відповідь на потреби й завдання сучасної доби, В. Огнев'юком було започатковано новий науковий напрям – освітологію.

Поєднання двох понять – «освіта» й «логос» – для окреслення назви нового наукового напрямку інтегрованого дослідження сфери освіти відображає концептуальне положення щодо забезпечення цілісності у наукових дослідженнях феномену сучасної освіти⁴⁹. Згадаємо, що філософи-ідеалісти, зокрема В. Ерн, П. Флоренський, вживали термін «логос» у значенні «цілісного» й «органічного» знання, яке характеризується рівновагою розуму і серця, аналізу та інтуїції.

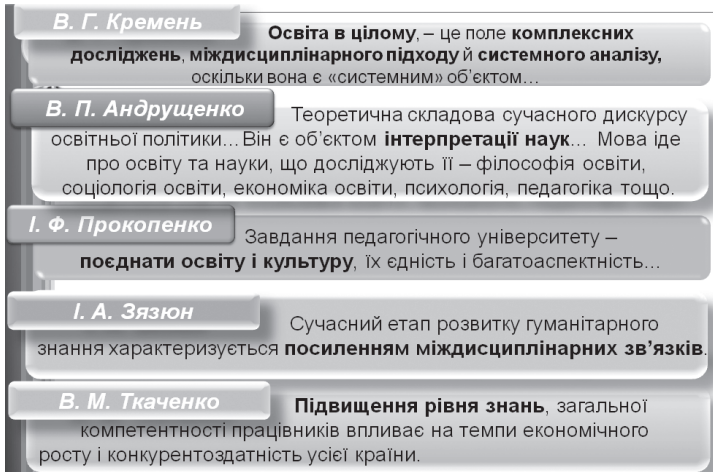
У кінці 90-х рр. розвитком освітології почав займатися професор А. Фурман. Так, з 1998 р. змістом діяльності його авторської наукової школи стала розробка освітології як нового синтетичного напрямку міждисциплінарних досліджень⁵⁰. Таке спрямування наукової діяльності започаткувала стаття А. Фурмана «Vivat, освітологія! Або мистецтво управління освітнім простором суспільства»⁵¹, у якій було окреслено проблемно-предметне поле освітології. На думку вченого, освітологія як суспільно-гуманітарна наука має розв'язати суперечність між формальною і неформальною освітами. Дослідження у межах освітології, які проводить його авторська наукова школа, спрямовані на розробку теорії освітньої діяльності, вітакультурної методології, інноваційної оргтехнології модульно-розвивального навчання та масового соціально-психологічного експерименту. Таке розуміння освітології передбачало інтеграцію педагогічних, психологічних і культурологічних наук, проте залишало поза увагою проблеми економіки освіти, соціології освіти, освітньої політики тощо.

48 Там само. – С. 193.

49 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисова // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень, – 2012. – С. 46.

50 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисова С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 207.

51 Фурман А. Vivat, освітологія! Або мистецтво управління освітнім простором суспільства / А. Фурман // Влада. – 2003. – № 2. – С. 3.

Активний розвиток освітologia як інтегрованого напрямку пізнання сфери освіти розпочався на початку XXI ст. У цей період дослідженнями різних аспектів функціонування освіти почали активно займатися представники соціології, економіки, політології, психології, математики, кібернетики тощо. Перед освітянською спільнотою постали нові виклики, а тому проблема цілісного осягнення сфери освіти стала надзвичайно актуальною. На думку В. Кременя, настав час вивести освіту за відомчо-галузеві бар'єри і надати сучасної сутності реалізації загальнонаціональних інтересів і пріоритетів нашої держави⁵².

Осередком становлення і розвитку освітologia в Україні став Київський університет імені Бориса Грінченка. Не випадково його гаслом обрано слова: «Освіта – сутність часу». У 2009 р. в університеті розпочала свою роботу перша в Україні науково-дослідна лабораторія освітologia, було визначено предметне поле та основні завдання освітologia.

15 грудня 2010 р. відбулася перша Всеукраїнська науково-практична конференція «Освітologia – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти», на якій було обговорено актуальні проблеми теорії і практики розвитку нового наукового напрямку – освітologia, визначено методологічні підходи до інтеграції усіх напрямів наукових досліджень у сфері освіти. За підсумками конференції і роботи науково-дослідної лабораторії були опубліковані колективні монографії.

⁵² Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – [2-ге вид.]. – Київ : Знання України, 2010. – 520 с. – С. 384–395.

3–4 листопада 2011 р. у Вищій педагогічній школі Спільки польських учителів (м. Варшава, Республіка Польща) відбувся перший міжнародний науковий семінар «Освітологія як новий напрям інтегрованого дослідження освіти».

Сьогодні наукова діяльність лабораторії спрямована на дослідження сфери освіти як цілісного суспільного феномену, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному розвитку нашої держави; на розробку методологічного інструментарію здійснення таких досліджень на різних рівнях інтеграції: міждисциплінарному, мультидисциплінарному, трансдисциплінарному. Науковими працівниками НДЛ освітології підготовлено навчально-методичний комплекс з освітологічної підготовки фахівців у сфері управління навчальними закладами, до якого увійшли:

- монографія «Освітологія: витоки наукового напрямку»;
- хрестоматія «Освітологія»;
- навчально-методичний посібник «Освітологія: фахова підготовка», в якому подано міждисциплінарну навчальну програму «Освітологія»;
- навчально-методичний посібник «Освітологія: підготовка експертів у галузі освіти».

Науково-дослідна лабораторія освітології Київського університету імені Бориса Грінченка заснувала: наукове фахове видання з педагогіки «Освітологічний дискурс» (електронне видання, засноване у 2010 р.) та українсько-польський щорічник «Освітологія / Oświatologia», що є фаховим виданням з педагогіки та філософії (засноване 2012 р.).

Напрямами діяльності науково-дослідної лабораторії освітології в умовах багатопрофільного університету є, також, співпраця з Науковим товариством студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених, студентським науково-творчим товариством і структурними підрозділами Університету (Інститутами, кафедрами); міжнародна діяльність і співробітництво з вітчизняними установами та організаціями, що переймаються проблемами сучасної освіти.

Так відбувалося становлення і розвиток нового напрямку – освітології, спрямованого на інтегроване пізнання сфери освіти. Можна зробити висновок, що поява цього нового напрямку була зумовлена низкою чинників, які відображають сучасний рівень цивілізаційного розвитку, серед яких⁵³:

---

53 Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 179.

- зростаюча роль освіти у розвитку сучасної цивілізації та її вплив на особистісне становлення людини;
- глобалізація, яка спонукає до формування єдиного освітнього простору та вироблення універсальї освіти;
- інтелектуалізація економіки та всіх сфер суспільного життя;
- трансформація освіти у сферу людського капіталу та її перетворення на рушія суспільного розвитку;
- необхідність вироблення актуальної освітньої політики, принципів і стратегічних напрямів її розвитку тощо.

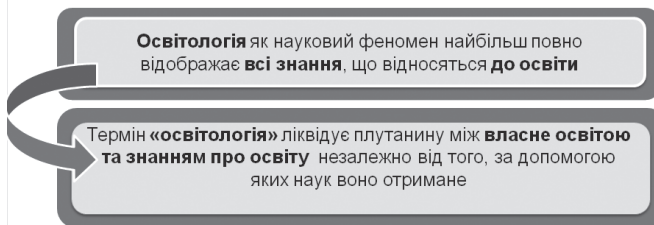
До чинників-наслідків, які розкривають вплив сучасного стану розвитку цивілізації на освіту, можна віднести⁵⁴:

- необхідність розмежування та окреслення поля наукових досліджень між філософією освіти, педагогікою та іншими науками;
- потребу осягнення наукового спадку представників різних галузей наукових знань і поглядів громадсько-політичних діячів на освіту як особливу сферу людської діяльності і суспільний інститут, що виокремлює науку про освіту як самостійну галузь знання;
- врахування переходу до масової освіти, не тільки загальної середньої, а й вищої;
- продукування актуальної освітньої політики, принципів і стратегічних напрямів її розвитку;
- зародження нових економічних механізмів освіти в самій сфері освіти.

Об'єкт, предмет і специфічні риси освітології. Концепція освітології академіка В. Огнев'юка. Предметне поле й завдання освітології. Міждисциплінарний характер освітологічних досліджень. Напрями освітологічних досліджень

У 2010 р. фундатор нового наукового напрямку В. Огнев'юк писав, що «освітологія має формуватися як наука, що розкриває спрямованість еволюції самого інституту освіти у напрямі набуття ним функції важливого цивілізаційного механізму розвитку, відповідального за випереджальне формування якостей людини, суспільного інтелекту і якості самих освітніх

54 Там само. – С. 180.

систем»⁵⁵. Саме тому, об'єктом дослідження в освітології є сфера освіти в її сталому розвитку. Таке формулювання об'єкта вказує не тільки на його системний усеосяжний характер (освітніх процесів і явищ), а й підкреслює, що об'єктом дослідження освітології є відкрита система⁵⁶.

Варто зазначити, що відкритість сучасної освіти пов'язана⁵⁷:

- з відкритістю нашого суспільства;
- необхідністю діалогу з освітніми системами інших країн;
- розв'язанням проблем полікультурної й міжкультурної взаємодії у соціумі;
- процесами глобалізації й інтеграції;
- створенням простору для власного освітнього руху кожної людини.

Погляд на освіту як відкриту складну систему відображає суттєву ознаку сучасної сфери освіти – об'єктивне перетворення її на окрему самостійну галузь господарства⁵⁸.

Освітологія, яка вивчає відкриту систему – сферу освіти, – сама є відкритою системою, що охоплює в себе вимогу, обумовленість та ресурс, привнесений в неї із зовнішнього наукового середовища. Відповідно, суттєва відмінність освітології від інших гуманітарних наук, зокрема педагогіки, полягає у тому, що освітологія є своєрідною освітньою синергетикою, спрямованою на дослідження сфери освіти.

Предметом дослідження в освітології є⁵⁹:

- наявні системи та підсистеми освіти в їх сталому розвитку;

55 Огнев'юк В. О. Освітологія як відображення міждисциплінарного підходу у наукових дослідженнях феномену сучасної освіти / В. О. Огнев'юк // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси : наукове видання за матеріалами першої Всеукр. наук.-практ. конференції «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» / авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, П. Ю. Саух, Д. І. Дзвінчук, С. О. Сисосва, І. В. Соколова. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 53–62.

56 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 47.

57 Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37. – С. 36.

58 Освітологія: витюки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 143.

59 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 48.

Освітologia функціонує як наукова методологія і як фундамент для побудови інших освітніх теорій та моделей для вирішення практичних завдань у сфері освіти.

Цілісність є однією з провідних категорій освітologii.

Основні категорії освітologii впорядковуються на основі холістичного підходу.

- умови й чинники, що впливають на розвиток сфери освіти та її підсистем;
- домінанти розвитку сучасної освіти (які визначають вектор розвитку освітніх систем).

Такий предмет дослідження є динамічним і залежним від суспільних змін. Відповідно освітologia спрямована на дослідження сучасної освіти як цілісного суспільного феномену, чинників, що впливають на її розвиток і зумовлюють вплив освіти на поступ сучасної цивілізації як цивілізації освіти й науки, цивілізації людини нового еволюційного рівня – людини освіченої.

Як самостійний науковий напрям освітologia виконує такі завдання⁶⁰:

- цілісне дослідження сфери освіти у різних площинах, вимірах, співвідношеннях та взаємозв'язках з метою визначення закономірностей і тенденцій її розвитку;
- аналіз освітологічних процесів, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися у «точках біфуркації» та найбільш важливих чинниках впливу на освіту з метою футурологічного прогнозування її розвитку;
- опис і співставлення різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик та притаманних їм особливостей;
- прогнозування розвитку освіти, аналіз і вироблення принципів освітньої політики;
- окреслення категорій наукового апарату;
- створення методологічної бази для прикладних досліджень у сфері освіти;
- розроблення фундаментальних проблем тощо.

Освітологічні дослідження –

міждисциплінарні

мультидисциплінарні

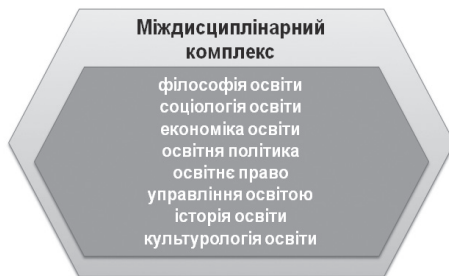
трансдисциплінарні

Успішне розв'язання визначених завдань можливе на основі застосування сукупності наукових методів і принципів, що успішно

60 Там само.

використовуються у царині соціально-гуманітарних наук. Насамперед в освітології застосовуються такі принципи:

- принцип гуманізму;
- принцип аполітичності;
- принцип плюралізму;
- принцип відносності результатів;
- принцип взаємозалежності і розвитку;
- принцип наукового абстрагування;
- принцип зв'язку із практикою тощо.

Специфіка освітології полягає у тому, що, залежно від рівня складності дослідження освітнього явища, її методологія є міждисциплінарною, мультидисциплінарною або трансдисциплінарною. Кожна наука набуває можливості поглиблювати зміст різних аспектів функціонування сфери освіти, забезпечуючи тим самим її ефективний розвиток. Водночас освітологія забезпечує таке інтегрування знань, у процесі якого спеціальні науки, дотичні до освіти, зберігають свою самостійність і специфічність. Тому важливим є те, що освітологія не інтегрує і не синтезує науки, вона «співпрацює» з ними у дослідженнях різних аспектів розвитку освіти. Відтак, освітологія є самостійним науковим напрямом, який через свою синергетичну сутність реалізується на рівні міждисциплінарних досліджень⁶¹.

Освітологія і формування сукупного інтелекту суспільства. Освіченість кожного як критерій освіченості суспільства. Характеристика поняття «Homo educatus» (В. Огнев'юк)

Сучасне суспільство орієнтоване на професіоналів, людей, які швидко та креативно приймають рішення. Збільшення частки освічених людей сприяє трансформації цінностей та інтересів населення, змінює стереотипи та критерії, ставлення до високоосвічених і заможних верств населення.

61 Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисова // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37. – С. 37.

Відтак нині ми спостерігаємо низку важливих рис постіндустріального суспільства⁶²:

- посилення ролі та значення людського фактора;
- зміну структури трудових ресурсів – зменшується частка фізичної і зростає частка розумової висококваліфікованої й творчої праці;
- володіння інформацією стає вирішальною умовою успіху.

Соціалізація особистості в сучасних умовах спрямована на набуття нею здатності виконувати різні суспільні ролі, що стають основою її багатомірності. Багатомірність під силу лише освіченій людині, тому модернізація освіти має спиратися на важливу триаду⁶³:

- імператив освіченої людини – Homo educatus та її багатомірність;
- імператив формування нової парадигми креативного професіоналізму;
- імператив постійних трансформацій.

Еволюційний розвиток людини сьогодні спрямований до ідеалу Homo educatus, визначальними рисами якого стає:

- здатність до розуміння світу як на науковому, так і на духовному рівні;
- володіння системними знаннями про цілісність та єдність світу;
- усвідомлення своєї відповідальності;
- сформованість власної системи цінностей, життєвої та світоглядної позицій.

Освітологія покликана зосередити свій науковий інструментарій на процесі становлення суспільства освіченої

Поява Homo educatus – це, насамперед, результат інтелектуально-духовного розвитку сучасної людини, що вирізняє її від своїх попередників в еволюційному ряді.
В. О. Огнев'юк

людини, формуванні сукупного інтелекту нації та розвитку сучасної цивілізації як цивілізації освіти і науки.

Таке призначення нової науки про освіту підкреслюється як вітчизняними дослідниками, так і світовим науковим співтовариством. Як зазначає у своїх працях Дж. Фішер, у ХХІ ст. роль едукології полягає в тому, що завдяки її інтегрованим знанням можна стимулювати людський

62 Огнев'юк В. О. Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта / В. О. Огнев'юк // Неперервна професійна освіта. – 2013. – № 1–2. – С. 6–11. – С. 7.

63 Огнев'юк В. О. Homo educatus / В. О. Огнев'юк // Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2003. – Вип. 49–51. – С. 126–134.

розвиток, неперервно реалізовувати та накопичувати життєвий досвід⁶⁴. Філософія едукології здатна стимулювати формування цінних ідей, які можуть стати відповіддю на виклики світової інтеграції⁶⁵.

19–20 квітня 2002 р. під егідою ЮНЕСКО відбулася Конференція з культури миру, людських прав та виховання у громадянському суспільстві (Conference on Culture of Peace, Human Rights, and Upbringing of the Civic Society), для якої Дж. Фішер підготував працю з назвою «Філософія едукології для розвитку демократій у світі». У ній дослідник зазначає, що філософія едукології може дати відповіді на питання про те, яку освіту давати людям задля успішного керування глобалізаційними процесами у світі⁶⁶. У цьому контексті актуальною також є директива, сформульована деканом факультету філософії та природничих наук Інституту філософії в м. Сілезія (Республіка Польща) професором Веславом Штумські (Wieslaw Sztumski)⁶⁷, яка полягає в тому, що едуколог, як носій етики та моралі, у XXI ст. відповідальний за філософське пізнання, формування та передачу знань про добро і про те, як найкраще навчати людей з усього світу.

64 Fisher E. James. A General Sketch of a Semiotically Understood and Oriented Organic Experiential Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World / James E. Fisher // International Journal of Educology. – 2003. – Vol 17. – No 1–2. – P. 23.

65 James E. Fisher. Toward an Ecologically Oriented Philosophy of Educology to Meet Future Challenges in the World (A Paper in Philosophy of Educology) / James E. Fisher. – P. 29–53. – P. 53.

66 James E. Fisher. An Introduction to Philosophy of Educology as the Philosophy of the Future in the New Situation of Life in the World (An Essay in Philosophy of Educology) / James E. Fisher. – P. 19.

67 Sztumski W. Upbringing in the New Situation of Life / W. Sztumski // Paper presented at that 2002 UNESCO Conference [Electronic resource]. – Retrieved from: http://www.era-usa.net/images/N005_Fishernewsituation_in_Educology_in_USA.pdf (application date: 03.08.2017). – Screen name.

Етапи розвитку освітologii

Можна визначити та спрогнозувати такі етапи розвитку освітologii у майбутньому⁶⁸:

– етап філософський (обґрунтування філософських засад нового наукового напрямку інтегрованого пізнання освіти, об'єкта, предмета та завдань освітologii);

– етап емпіричного знання (визначення точок дотику сфери освіти до інших сфер життєдіяльності суспільства, їх взаємовпливів і взаємозв'язку, з'ясування прикладних освітologічних контекстів, місця і ролі освітologічного знання у розвитку суспільства);

– етап визначення освітologii як наукової дисципліни (формулювання принципів і критеріїв освітologічного знання, його структури, створення ідеальних освітologічних об'єктів, побудова освітologічних теорій, методologii освітologічних досліджень);

– етап розгортання прикладних освітologічних досліджень (визначення складових освітologічної підготовки, розроблення програм і змісту навчальних курсів та спецкурсів з освітologii, визначення актуальних напрямів освітologічних досліджень, розгортання міждисциплінарних і мультидисциплінарних досліджень у галузі освітologii, моніторинг впливу результатів освітologічних досліджень на різні сфери життєдіяльності суспільства);

– етап розгортання системних досліджень у галузі освітologii (започаткування в Україні напрямку наукових досліджень з освітologii, створення системи підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації з освітologii, розроблення системи моніторингу впливу результатів освітologічних досліджень на ефективність розвитку різних сфер суспільного життя).

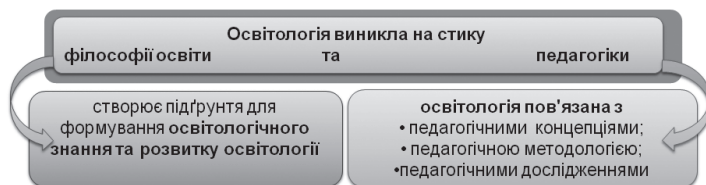
Взаємозв'язок освітologii з філософією, педагогікою, психологією, історією, соціологією, економікою освіти, антропологією, культурологією та освітньою політикою

Освітologia виникла на стику філософії освіти й педагогіки в результаті виходу цих наук за межі їхніх об'єктів й предметів.

Немає нічого дивного в тому, що нова гуманітарна

68 Огнев'юк В. О. Освітologia – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева // Рідна шк. : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень-травень, 2012. – С. 44–51.

наука – освітологія, – не підмінюючи собою філософію освіти, все-таки зберігає причетність до філософських ідей. Філософія має справу з граничними, вічними проблемами. Будь-яка наука, хоча і занурюється у конкретності, вирішуючи часткові завдання, також вибудовує відносно цілісну картину світу, а тому не може не спиратися на філософію. Розглядаючи місце і роль філософії освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти, варто звернути увагу на те, що здійснювані філософією дослідження у сфері освіти піднесли ідею освіти до рівня вселюдського феномену, проте філософія, згідно зі своєю місією, не досліджує специфічні проблеми, які розглядаються в інших галузях знання, якщо, звичайно, вони не розкривають загальні тенденції розвитку⁶⁹.

Зосереджуючись на дослідженні феномену освіти, розвитку ідей освіти та ідей в освіті, цілей і результатів освіти, філософія як наука теоретико-методологічного спрямування забезпечує осягнення сутнісних проблем і взаємозв'язків у сфері освіти і тим самим створює підґрунтя для формування освітології⁷⁰.

На цій науковій магістралі філософія не тільки зберігатиме, а й посилюватиме свій вплив у пізнанні освіти, оскільки тільки вона спроможна осягнути її цілісність. З іншого боку, освітологія виникла на основі педагогіки, її концепцій та методології, а тому її становлення і розвиток, тісно пов'язані з тими дослідженнями, які проводилися і проводяться у межах педагогічної науки. Проте педагогіка як соціальна наука, що зосереджена на теорії та закономірностях навчання, виховання і соціалізації людини, не спроможна охопити всю сферу освіти, її цілісний феномен та закономірності розвитку. Педагогіка займається «внутрішнім життям» освіти, освітологія ж має забезпечити «зовнішні стосунки» й аналіз взаємовпливів, так би мовити, міжнародну політику нашої

69 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 195.

70 Там само.

освітньої країни. Іншими словами, якщо педагогіка, а також психологія і значною мірою філософія освіти досліджують процеси, що відбуваються у сфері освіти, то освітологія покликана інтегрувати зусилля науковців на факторах взаємного впливу у системах «освіта-історія», «освіта-суспільство», «освіта-економіка», «освіта-політика»⁷¹.

Відтак, беручи витоки з філософії освіти та педагогіки, спираючись на надбання психології, соціології, культурології, антропології, а також інших дотичних до сфери освіти наук, освітологія спрямована на створення інтегрованого знання про сферу освіти та забезпечення її динамічного розвитку відповідно до суспільних інновацій.

Системний характер освіти зумовлює її взаємозв'язок з іншими соціальними підсистемами – економічною, політичною, культурною тощо. Тому освітологія відтак тісно пов'язана із освітньою політикою (плануванням і прогнозуванням розвитку освіти) та економікою (у контексті її вимог до систем освіти) і вивчає такі аспекти освіти⁷²:

- зорієнтованість на реальні потреби й економічні проблеми суспільства;
- інноваційність; гнучкість й динамічність;
- неперервність;
- забезпечення можливості навчання без відриву від виробництва;
- належна якість освітніх послуг у різних регіонах країни;
- особистісна зорієнтованість;
- інтерактивність;
- відкритість й доступність;
- зорієнтованість на формування освіченої людини тощо.

⁷¹ Там само.

⁷² Сисосва С. О. Методологічні концепти освітології / С. О. Сисосва // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси : наук. пр. / за матер. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» / авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, П. Ю. Саух, Д. І. Дзвінчук, С. О. Сисосва, І. В. Соколова. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 123–137.

Характеристика складових освітологічної підготовки

Складовими освітологічної підготовки є:

- філософія освіти,
- історія освіти,

- соціологія освіти,
- культурологія освіти,
- економіка освіти,
- освітня політика,
- управління освітою,
- освітнє право.

Філософія освіти – галузь філософії, що досліджує ідею освіти та її сутність як соціокультурного феномену відтворення і розвитку суспільства; цілі, цінності, ідеали освіти й освіченості; результати освіти та критерії їх оцінки. Метою навчального курсу «Філософія освіти» є залучення магістрантів до філософського осягнення ідеї освіти як соціокультурного феномену; вироблення їх власної світоглядної концепції освіти; сприяння формуванню високого рівня компетентності і культури випускників університету⁷³.

Історія освіти – займається комплексним вивченням в історичному контексті минувшини освітньої сфери світової цивілізації. Освіта розглядається як окремий напрям людської діяльності, водночас осмислюється як найбільш важливий чинник соціальної й інтелектуальної історії. Мета навчальної дисципліни «Історія освіти» – на основі засвоєння теоретичних знань та фактологічного матеріалу формувати у магістрантів комплекс знань, умінь і навичок з історії освіти людської цивілізації, поглиблене теоретичне вивчення освітніх систем і моделей, просвітницьких концепцій та ідеалів, типів навчальних закладів, наукових здобутків, панівних ідеологій, світоглядних засад, культурних цінностей, громадських настроїв, що створює умови для формування історико-освітньої свідомості як основи особистісної рефлексії та усвідомлення себе в тріаді «минуле-сьогодення-майбутнє»⁷⁴.

⁷³ Огнев'юк В. О. Філософія освіти : навчальна програма / В. О. Огнев'юк // Освітологія: фахова підготовка: навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 105–151.

⁷⁴ Драч О. О. Історія освіти : навчальна програма / О. О. Драч // Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 152–240.

Соціологія освіти – підрозділ соціології, що досліджує соціальні аспекти освіти, закономірності взаємодії освітньої системи як соціального інституту і соціальної організації з суспільством, соціальними групами й особою. Метою курсу «Соціологія освіти» є розкриття вагомих проблем освіти як соціального інституту, а саме: вивчення теоретико-методологічних основ освіти в сучасній соціології, аналіз процесу інституціоналізації соціології освіти, аналіз основних функцій освіти, зокрема, вищої⁷⁵.

Культурологія освіти – науковий напрям, що формується на стику філософії освіти, культурології, психології культури й інноваційної педагогіки, пояснює весь комплекс культурних проблем освіти та системно інтерпретує освіту як культурний феномен⁷⁶. Метою курсу «Культурологія освіти» є формування знань про культурно-історичні, соціокультурні, культурно-психологічні умови розвитку освіти; створення умов для осмислення сучасної освіти як соціокультурної технології; дослідження функцій освіти з відтворення історичної культури суспільства, культурної традиції та підготовки магістрантів до участі в реалізації програм подальшого соціокультурного розвитку, до інноваційної діяльності⁷⁷.

Економіка освіти – економічна наука, що вивчає економічні відносини у галузі, яка надає освітні послуги і задовольняє потреби особистості та суспільства, економічний механізм функціонування системи освіти, її роль у процесі розширеного відтворення та забезпечення суспільного розвитку. Мета курсу «Економіки освіти» – забезпечення необхідного, визначеного Державним освітнім стандартом вищої професійної освіти, рівня базової підготовки студентів у галузі економіки освіти, формування базового рівня економічної грамотності, необхідного для орієнтації та соціальної адаптації до змін у сфері української освіти; формування культури економічного мислення –

---

75 Купрій Т. Г. Соціологія освіти : навчальна програма / Т. Г. Купрій // Освітологія: фахова підготовка: навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гоголюка, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 241–284.

76 Крылова Н. Б. Вопросы культурологи образования [Электронный ресурс] / Н. Б. Крылова. – Режим доступа: http://www.values-edu.ru/?page_id=96 (дата обращения: 15.09.2017). – Заглавие с экрана.

77 Сисосва С. О. Культурологія освіти : навчальна програма / С. О. Сисосва, М. М. Галицька // Освітологія : фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гоголюка, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 285–354.

вироблення практичних навичок прийняття відповідальних економічних рішень у професійному житті; формування здібностей до саморозвитку, самостійності в прийнятті рішень⁷⁸.

Освітня політика. Ознайомлення з освітньою політикою забезпечує розуміння базових принципів та основних напрямів державної політики в галузі освіти, шляхів і методів її модернізації; сприяння формуванню світогляду магістрантів щодо власної причетності до формування освітньої політики; формування відповідної професійної компетентності й розвиток професійно-значущих якостей експерта з освітньої політики⁷⁹.

Управління освітою – розуміння базової структури управління освітою, шляхів і методів її модернізації у контексті адміністративної реформи в Україні, засобів, які сприяють становленню світогляду магістрантів щодо власної причетності до управління освітньою діяльністю; формування відповідної професійної компетентності й розвиток професійно-значущих якостей експерта з освітньої політики⁸⁰.

Освітнє право – це водночас і нормативно-правовий масив, масив законів і підзаконних актів щодо освіти, конституційних прав і свобод («право на освіту», прав учасників освітніх відносин, і актуальний напрямок теоретичних і прикладних наукових досліджень юридичної науки, а також елемент освіти в цілому, навчальна дисципліна. Мета навчального курсу «Освітнє право» – надання короткого систематизованого огляду проблематики правового регулювання освітньої діяльності, а також розкриття доцільності виділення в національній системі права освітнього законодавства як самостійної комплексної галузі⁸¹.

78 Зеліско І. М. Економіка освіти : навчальна програма / І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук // Освітнологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 355–407.

79 Линьов К. О. Освітня політика : навчальна програма / К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова // Освітнологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова, О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 408–427.

80 Линьов К. О. Управління освітою : навчальна програма / К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова // Освітнологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова, О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 428–456.

81 Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Харків : Вид-во НУА, 2011. – 144 с. – С. 2; 6.

Філософія освіти та історія освіти дають комплексні знання про розвиток самої ідеї освіти, історичних витоків становлення й розвитку освітньої сфери. Соціологія освіти та культурологія освіти розкривають соціокультурні технології створення освітньо-соціально-культурного простору розвитку людини, сутність освіти як складової культури, унікального соціокультурного феномену, взаємозалежність і взаємозумовленість множинності культур і освітніх систем, що їх відображують, взаємовпливи суспільства, культури та освіти. Економіка освіти, освітня політика, управління освітою й освітнє право спрямовані на розкриття інноваційних механізмів управління сучасною сферою освіти.

Освітологічні роздуми

1. Поміркуйте над тим, що стало причиною активного розвитку наук про освіту другій половині ХХ ст.?
2. Порівняйте погляди на едукологію Е. Стейнер, Дж. Бігса, Дж. Фішера, Дж. Крістенсена. Концепція якого вченого Вам ближча? Відповідь обґрунтуйте.
3. Проаналізуйте праці С. Гончаренка, В. Лугового, В. Краєвського, О. Новікова та С. Сисоевої. Дайте визначення освіти як процесу, як результату, як цінності, як системі, як соціокультурному інституту.
4. Чи погоджуєтесь Ви із висловом Б. Гершунського: «...на освіту все ще не навчилися дивитися як на широке соціальне явище, що виходить далеко за межі власне педагогічної, викладацької діяльності»?
5. Поміркуйте над тим, як освітологія пов'язана із педагогікою та філософією освіти? Якими є їх об'єкти та предмети дослідження?
6. Оберіть одну наукову установу України, США або Європи, яка займається проблемами освітології / едукології. Проаналізуйте й охарактеризуйте її досвід.
7. Поясніть твердження: «специфіка освітології полягає у тому, що її методологія є міждисциплінарною, мультидисциплінарною, трансдисциплінарною».
8. Охарактеризуйте основні складові освітологічної підготовки і тих дослідників, які займаються їх розробкою. Які науки Ви могли б додати?

9. Як ви розумієте ідеал освіченості В. Огнев'юка Homo educatus? Яким є Ваш власний ідеал освіченості?

10. Спрогнозуйте, як будуть розгортатися прикладні та системні освітологічні дослідження в майбутньому?

Література

1. Баранова Л. А. Образовательная деятельность как предмет исследования / Л. А. Баранова // Вестник Балтийской Академии. – 1998. – № 14. – С. 23–25.

2. Бордовский Г. Эдукология как наука об образовании / Г. Бордовский, Б. Извозчиков // Вестник высшей школы «Alma mater». – 1991. – № 3. – С. 24–32.

3. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – Москва : Совершенство, 1998. – 608 с.

4. Голубев В. В. Высшее образование и некоторые проблемы современной цивилизации [Электронный ресурс] / В. В. Голубев // Науковедение : интернет-журнал. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/index.php?id=144> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

5. Драч О. О. Історія освіти : навчальна програма / О. О. Драч // Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 152–240.

6. Засорина Л. Н. Инновации и образование / Л. Н. Засорина // Сборник материалов конференции. – Санкт-Петербургское философское общество, 2003 (Серия «Symposium» ; вып. 29).

7. Зеліско І. М. Економіка освіти : навчальна програма / І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук // Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 355–407.

8. Кинелев В. Г. Государственная политика развития высшего образования / В. Г. Кинелев // Высшее образование в России. – 1993. – № 1.

9. Краевский В. В. Науки об образовании и наука об образовании (методологические проблемы современной педагогики) / В. В. Краевский // Журнал «Вопросы философии». – 2009. – № 3. – С. 77–82.

10. Кремень В. Г. Освіта в структурі цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Освіта. – 2010. – № 47–48. – С. 4.

11. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

12. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – [2-ге вид]. – Київ : Знання України, 2010. – 520 с.

13. Крылова Н. Б. Вопросы культурологии образования [Электронный ресурс] / Н. Б. Крылова. – Режим доступа: http://www.values-edu.ru/?page_id=96 (дата обращения: 15.09.2017). – Заглавие с экрана.

14. Купрій Т. Г. Соціологія освіти : навчальна програма / Т. Г. Купрій // Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 241–284.

15. Линьов К. О. Освітня політика: навчальна програма / К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова // Освітологія: фахова підготовка: навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 408–427.

16. Линьов К. О. Управління освітою : навчальна програма / К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова // Освітологія: фахова підготовка: навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 428–456.

17. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / В. І. Луговий // за заг. ред. акад. О. Г. Мороза. – Київ : МАУП, 1994. – 196 с.

18. Міцкевич Н. И. Эдукология: инвариантные характеристики / Н. И. Мицкевич // Адукатак. – 2010. – №1 (17). – С. 21–26.

19. Никитенко В. Н. Образование как социально-педагогическая и междисциплинарная категория / В. Н. Никитенко // Философия образования. – 2010. – № 4 (33). – С. 68.

20. Новиков А. М. О структуре теории образования / А. М. Новиков // Педагогика. – 2005. – № 7. – С. 18–23.

21. Огнев'юк В. О. Homo educatus / В. О. Огнев'юк // Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2003. – Вип. 49–51. – С. 126–134.

22. Огнев'юк В. О. Актуальні проблеми виховання дітей та молоді в сучасних умовах / В. О. Огнев'юк // Виховуємо громадянина. – Київ, 1995. – С. 10.

23. Огнев'юк В. О. Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта / В. О. Огнев'юк // Неперервна професійна освіта. – 2013. – № 1–2. – С. 6–11.

24. Огнев'юк В. О. Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта / В. О. Огнев'юк // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства : матер. Міжнарод. наук.-практ.конф., 13 груд. 2012 р. / М-во осв. і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Благод. фонд сприян. розв. осв. ім. Б. Грінченка ; редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, О. В. Безпалько, Н. М. Віннікова. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012 – С. 7–15.

25. Огнев'юк В. О. На шляху до становлення нового наукового напрямку «освітологія» / В. О. Огнев'юк // Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 15 груд. 2010 р. / МОН України, НАПН України, ГУОН КМДА, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка / за заг. ред. Огнев'юка В. О. ; [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, С. О. Сисоєва, Г. С. Лозко]. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – С. 5–9.

26. Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37.

27. Огнев'юк В. О. Освіта – сутність часу! [Електронний ресурс] / В. О. Огнев'юк // Коментарі до Інформаційного збірника МОН України. – 2009. – № 11. – Режим доступу: www.ipro.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ/2009/.../2.do (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

28. Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа: щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 44–51.

29. Огнев'юк В. О. Освітологія як відображення міждисциплінарного підходу у наукових дослідженнях феномену сучасної освіти / В. О. Огнев'юк // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси: наукове видання за матеріалами першої Всеукр. наук.-практ. конференції «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» / авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, П. Ю. Саух, Д. І. Дзвінчук, С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 53–62.

30. Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – № 4 (54). – С. 2–6.

31. Огнев'юк В. О. Філософія освіти : навчальна програма / В. О. Огнев'юк // Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 105–151.

32. Оливера К. Э. К теории сравнительной педагогики / К. Э. Оливера // Перспективы. Вопросы образования. – 1989. – № 2 (66).

33. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Харків : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

34. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

35. Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

36. Прокопцов В. И. От педагогики к эдукологии: консенсусный подход / В. И. Прокопцов, Н. С. Говоров, Т. Г. Поташевская // Теория и

практика развития активных методов обучения. сб. науч. тр. – Санкт-Петербург : СПБИЭИ, 1992. – Вып. 4. – С. 52–53.

37. Прокопцов В. И. Эдукология: принципиально новая наука образования. В 4 фракталах. Фракталы 2, 3, 4. (Препринты). (Авторская версия-навигация) / В. И. Прокопцов. – Санкт-Петербург : СПбГЛТА, 2004. – 568 с.

38. Пугач В. Н. Качество образования в призме целеполагания и целеосуществления [Электронный ресурс] / В. Н. Пугач, Н. К. Алимова // Науковедение : интернет-журнал. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/index.php?id=189> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

39. Свиридов О. А. Теория и методология функционирования образовательных систем: дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / Свиридов Олег Александрович. – Йошкар-Ола, 2006. – 363 с.

40. Сисоєва С. О. Культурологія освіти : навчальна програма / С. О. Сисоєва, М. М. Галицька // Освітологія : фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – С. 285–354.

41. Сисоєва С. О. Методологічні концепти освітології / С. О. Сисоєва // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси : наук. пр. / за матер. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» / авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, П. Ю. Саух, Д. І. Дзвінчук, С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 123–137.

42. Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

43. Современная гуманитарная академия. Научно-исследовательский институт эдукологии (НИИЭ) СГА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.muh.ru/struct/dko.php> (дата звернення: 15.09.2017). – Назва з екрана.

44. Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании – образованиеведение. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма». –

Москва, 2003. – Эл. № 77-6567, публ.10892. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm> (дата обращения: 02.10.2017). – Заглавие с экрана.

45. Субетто А. И. Принципы, законы и структура науки об образовании. Императив Неклассического синтеза / А. И. Субетто // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 1996. – № 2.

46. Субетто А. И. Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие / А. И. Субетто. – Москва, 1994.

47. Фурман А. Vivat, освітologia! Або мистецтво управління освітнім простором суспільства / А. Фурман // Влада. – 2003. – № 2. – С. 3.

48. Ягофаров Д. А. Методология теоретического анализа образовательного нормотворчества: приглашение к дискуссии / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2006. – № 3. – С. 1–17.

49. Catherine O. Ameh. Harmful Traditional Practices in Nigeria and Measures for Eradication: An Educology of Home Education / O. Ameh. Catherine // International Journal of Educology. – University of Jos, Plateau State, Nigeria, 2002. – Vol 16. – No 1.

50. Christensen James E. Analytic Philosophy of Education as a Subdiscipline of Educology / James E. Christensen, James E. Fisher. – Washington : University Press of America, 1979. – P. 129–147.

51. Christensen James E. Curriculum, Education, and Educology / James E. Christensen // Sydney : Educology Research Associates, 1981.

52. Christensen James E. The Educology of Curriculum / James E. Christense // Collected Original Resources in Education (Taylor and Francis Group), 1982.

53. Educology [Electronic resource] / Educology Partners community. – Retrieved from: <https://sites.google.com/site/educologypartners/home/environment> (application date: 10.12.2016). – Screen name.

54. Educology. The Institute of History and Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World (The Institute), an Initiative of Educology Research Associates / USA (ERA / USA) [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://02b47df.netsolhost.com/earthneedseducology.html> (application date: 16.08.2016). – Screen name.

55. Fisher E. James. A General Sketch of a Semiotically Understood and Oriented Organic Experiential Philosophy of Educology for Developing Democracies in the World / James E. Fisher // *International Journal of Educology*. – 2003. – Vol 17. – No 1–2. – P. 23.

56. Fisher James E. A Brief History of the Development of the Meaning, Reference, and Significance of «Educology» [Electronic resource] / James E. Fisher // A paper used as the basis for a series of seven lectures to faculty and doctoral students in educology at Vytautas Magnus University (VMU). *Pedagogika*. – Vytauto Didziojo universiteto leidykla, Kaunas, 2001. – Retrieved from: www.era-usa.net/contributingpapersset1.html (application date: 10.12.2016). – Screen name.

57. Fisher James E. The Concept of Educology and the Classification System used in Educational Studies / James E. Fisher // *Perspectives on Education as Educology* / Christensen James E. – Washington : University Press of America, 1981. – Chapter 13. – P. 301–327.

58. James E. Fisher. An Introduction to Philosophy of Educology as the Philosophy of the Future in the New Situation of Life in the World (An Essay in Philosophy of Educology) / James E. Fisher. – P. 19.

59. James E. Fisher. Toward an Ecologically Oriented Philosophy of Educology to Meet Future Challenges in the World (A Paper in Philosophy of Educology) / James E. Fisher. – P. 29–53.

60. Lee J. Ensuring and Maintaining Quality in Schools through Central Regulation: Some Lessons from England and Wales (An Educology of Quality in School Education) / J. Lee, J. Fitz // *International Journal of Educology*. – 2002. – Vol 16. – No 1.

61. Link Sh. Educology. Educational Theory [Electronic resource] / Sh. Link // EBSCO Reaserch Starters. EBSCO Publishing Inc., 2008. – Retrieved from: <http://www.dswleads.com/Ebsco/Educology.pdf> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

62. Papert S. Words and wisdom [Electronic resource] / S. Papert // *Daily Paper*. Posted on Friday, August 24, 2012. – Retrieved from: <http://dailypapnert.com/?p=1231> (application date: 10.08.2016). – Screen name.

63. Pastuovic N. The Science(s) of Adult Education / N. Pastuovic // *International Journal of Lifelong Education* (Routledge Taylor & Francis Group). – 1995. – 14 (4). – P. 273–291.

64. Pukelis K. The Challenge of Establishing a Common Set of Terms for Discourse, Inquiry, and Research in Educational Science:

An Analytically Oriented Philosophy of Educology / K. Pukelis, I. Savickiene // *cd-International Journal of Educology*. – Lithuanian Special Issue. – 2005. – P. 14–27.

65. Steiner E. *Educology: Its Origin and Future*. Paper presented at Annual Meeting of the American Educational Research Association / E. Steiner // *Resources in Education (ERIC: Education Resources Information Center): Accession Numbers ED 141201*. – New York, 1977. – P. 30–31.

66. Sztumski W. *Upbringing in the New Situation of Life* / W. Sztumski // Paper presented at that 2002 UNESCO Conference [Electronic resource]. – Retrieved from: http://www.era-usa.net/images/N005_Fishernewsituation_in_Educology_in_USA.pdf (application date: 03.08.2017). – Screen name.

1.2. Освіта як об'єкт наукового дослідження

**Освіта як сфера
життєдіяльності людини
і як соціальний інститут.
Сфера освіти як цілісне
динамічне утворення**

Освіта завжди була особливою функцією суспільства і держави, спрямованою на формування та розвиток соціально-значущих якостей кожної людини як члена суспільства й громадянина держави. Через освіту як найбільш масовий соціальний інститут здійснюється вплив на

формування свідомості суспільства, регулюються процеси свідомого саморозвитку громадян. Як соціальне й культурне явище, освіта є атрибутом людства, невід'ємним його супутником у поступальному русі еволюційного розвитку. На думку К. Ясперса, історична концепція людського існування в його цілісності повинна включати й майбутнє⁸². Саме освіта спрямовує життя суспільства, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра»; формує нове мислення, нове бачення сенсу життя.

Сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому, а її подальший розвиток повинен спрямовуватися на подолання замкненості й надання освітньому процесу творчого характеру, що потребує нової освітньої моделі, яка відповідала б реаліям постіндустріального суспільства, тим глобальним змінам у всіх сферах життя, які викликані сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, стрімкими інтеграційними процесами у світі. Як вирішити цю проблему? За законами синергетики

82 Ясперс К. *Смысл и назначение истории* : пер. с нем. / Карл Ясперс. – Москва : Политиздат, 1991. – 527 с.

здатність соціальної матерії до самоорганізації проявляється в тому, що виникнення будь-якої проблеми породжує й засоби її вирішення, які тільки треба вміти побачити й використати. Саме тому в умовах цивілізаційних змін нашої історичної доби, розуміння тенденцій її розвитку, внутрішніх суперечностей й механізмів прогресу для розвитку суспільства важливого значення набуває осмислення якісно нових ознак і смислів сучасної освіти⁸³.

У порівнянні з іншими галузями промисловості внесок системи освіти в економіку будь-якої держави сьогодні є надзвичайно вагомим. Доведено, що за цим показником сума, отримана протягом трьох років економічного впливу системи освіти на економіку, є набагато більшою, ніж прибуток, отриманий від усієї нафтогазової галузі або сфери високих бізнес-технологій⁸⁴. «Інтелектуалізація» економіки, підвищення ролі освіти для життєдіяльності суспільства, визначальний вплив освіти на весь соціальний організм висуває освіту на пріоритетні позиції суспільного розвитку. Це об'єктивно зумовлює збільшення числа дотиків і взаємодій досліджень сфери освіти з іншими науками – філософією, соціологією, культурологією, політекономією, політологією, теорією управління, юриспруденцією тощо. Під впливом цих взаємодій формуються такі напрями дослідження й управління освітою, як освітня політика, економіка освіти, соціологія освіти, управління освітою, освітнє право. Взаємодії з зовнішнім середовищем стають для сфери

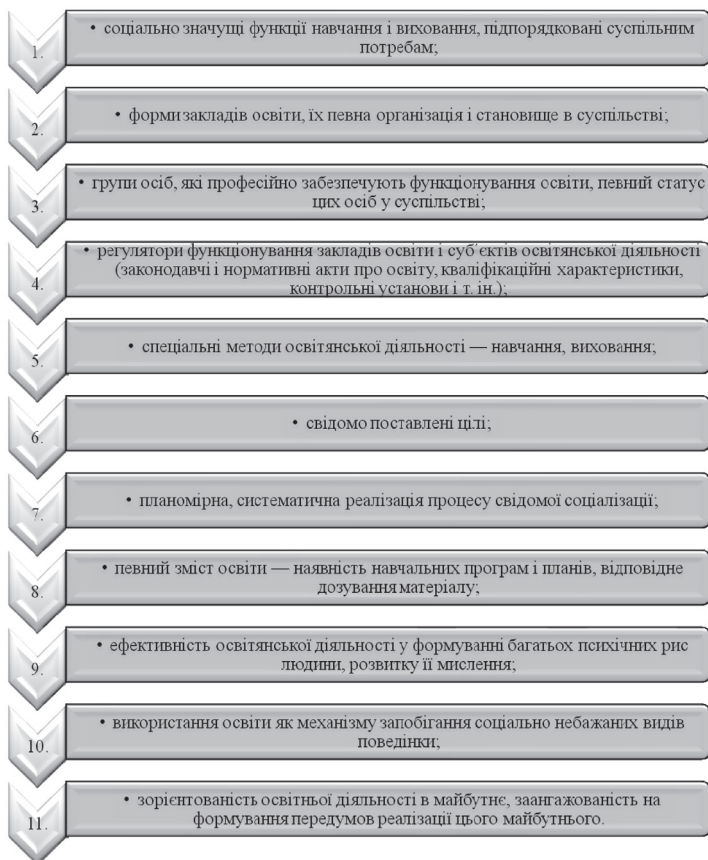

83 Сисоева С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Освітologia. – 2012. – № 1. – С. 22–29.

84 Свиридов О. А. Теорія й методологія функціонування освітніх систем : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / О. А. Свиридов. – Йошкар-Ола, 2006. – 363 с.

освіти вирішальним чинником внутрішньої самоорганізації, сприяють самоорганізації її підсистем і є умовою еволюції самої системи освіти. Отже, дослідження розвитку освіти відбувається у міждисциплінарному науковому просторі та передбачають відповідний контекст⁸⁵.

Освіта як соціальний інститут відповідає за своєчасну та адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві. Система освіти не єдиний, але надзвичайно важливий чинник соціалізації людей⁸⁶.

Рис. 1.2. Специфічні риси освіти як соціального інституту

85 Сисоева С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

86 Матеріали з навчального предмету «Соціологія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/5341/46/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Освіта як соціальний інститут специфічними методами реалізує процес соціалізації людей, передусім молодого покоління (підготовку і залучення до життя у суспільстві через навчання і виховання). Соціалізація особистості у системі освіти відбувається цілеспрямовано, систематично, планомірно. Освіта як соціальний інститут відображає у своїй структурі та функціонуванні суспільні відносини і є одним із найважливіших засобів забезпечення спадкоємності поколінь, соціальної неперервності⁸⁷.

Сутність освіти як соціального інституту полягає передусім в її соціальних функціях, які у різних країнах і в різні історичні періоди виявляються неоднаково.

Соціальна функція освіти – роль, яку освіта як соціальний інститут виконує щодо потреб суспільства або окремих його сфер. На її особливості впливають рівень розвитку та потреби суспільства, окреслені державою соціальна мета та принципи освіти. Аналіз соціальних функцій освіти дає змогу визначити властивості, специфіку, межі освіти як соціального феномену⁸⁸.

Функція професіоналізації є однією з основних у системі освіти та полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер суспільного життя. Це зумовлює професійну спрямованість майже всіх ступенів та етапів системи сучасної освіти. Професійна спрямованість у різні часи виявлялася по-різному, що було зумовлено особливостями суспільних

87 Теремко С. Соціологія / С. Теремко. – Київ : Лібра, 2001. – 358 с.

88 Там само.

і наукових потреб щодо освіти. Так, спершу єдиною метою функціонування системи освіти був професіоналізм. Відповідно, школи та зміст навчання були вузькоспеціалізованими. Пізніше професійна орієнтація стала менш вираженою, хоча окремі її ланки продовжували здійснювати лише професійну підготовку. Нині роль цієї функції знову зростає⁸⁹.

Функція взаємодії освіти з соціальною структурою суспільства. У соціологічній науці існують різні погляди на цей процес. Прихильники концепції меритократії (влади найбільш обдарованих) вважають, що система освіти формує і визначає соціально-класову структуру суспільства. З функціоналістської точки зору, освіта – це раціональний спосіб розподілу людей згідно з їхніми здібностями, тобто формування такої системи, в якій найталановитіші й найактивніші люди посідають вищі посади, а сама система освіти сприяє створенню рівних можливостей і сприятливих умов для висхідної мобільності, оскільки в закладах освіти оцінюють людей за їх досягненнями, незважаючи на класову належність, расу, стать тощо⁹⁰.

У 1971 р. в США з'явилася книга І. Ілліха з сенсаційною назвою «Суспільство відмовляється від освіти», в якій пропонувалося скасувати обов'язкове навчання; школи замінити навчальними закладами з вивченням предметів за бажанням учнів; заборонити роботодавцям з'ясовувати тип і рівень освіти потенційних працівників, зобов'язавши зважати на їхні здібності, а не на колишні досягнення у школі.

Виховна функція системи освіти полягає у формуванні за допомогою цілеспрямованої діяльності певних соціальних рис і світогляду майбутніх поколінь, визнання ними норм поведінки, ціннісних орієнтацій, що панують у суспільстві. Тобто це функція, спрямована на підготовку молоді до виконання певних соціальних обов'язків. За допомогою освіти також зберігаються культурні цінності, які передаються від одного покоління до іншого⁹¹.

Функція загальноосвітньої підготовки. Деякі дослідники розглядають її як аспект виховної функції, називаючи гуманістичною, «розвивальною». Загальноосвітня підготовка допомагає розширити межі професіоналізму, розкриває простір для ерудиції та світогляду. Зокрема, фахова підготовка неможлива без попередньої загальноосвітньої підготовки. Вона є базою

---

89 Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – [3-тє вид.]. – Київ : Академія, 2008. – 544 с. – (Серія «Альма-матер»).

90 Там само.

91 Там само.

для набуття спеціальних знань, перекваліфікації, розвитку здібностей, професійної адаптації. Освіта, освіченість не є продуктом, що споживається відразу. Скоріше, це – своєрідне капіталовкладення, яке принесе прибуток у майбутньому. Такий капітал нагромаджується у процесі навчання, а система неперервної освіти не дає йому знецінитись. Одержана в юності загальноосвітня підготовка є основою для подальшої неперервної освіти⁹².

Науково-дослідна функція освіти. Упродовж тривалого періоду ця функція була побічною для системи освіти, в надрах якої до XIX ст. розвивалися гуманітарні та схоластичні науки. Природничо-наукове знання часто еволюціонувало не тільки поза системою освіти, але й поза межами офіційної науки. Інституційно науково-дослідна функція оформилася в епоху промислової революції (наприкінці XVIII – на початку XIX ст.). Саме у цей час розпочалися інтенсивні дослідження в галузі природничих наук⁹³.

Загалом реалізація цієї функції зосереджена у вищій ланці системи освіти. Вже наприкінці XIX ст. до обов'язків викладацького складу вищих навчальних закладів додалося одночасне виконання ролей дослідника і викладача, а самі вони стали зосереджуватись на фундаментальних, а згодом – і на прикладних дослідженнях.

Роль освіти в суспільстві полягає ще й у тому, щоб готувати людину до виходу з усіляких, насамперед глобальних криз і катастроф, перебороти котрі можна, використовуючи не тільки формальні знання, але й сформовану здатність людини до нетрадиційних дій і мислення. Включення в освіту функцій розвивального випередження і формування у людини антикризової поведінки змінює саме розуміння освіти. З цього погляду освіта покликана здійснювати підготовку людини до вирішення кризово-катастрофічних ситуацій, проблем переходу суспільства на шлях сталого розвитку, а тому має носити випереджувальний характер⁹⁴. Саме в орієнтації людей на превентивні дії, пов'язані з творенням ноосфери, можна вбачати нову творчу функцію освіти для сталого розвитку цивілізації, яка співзвучна глобальним перспективам третього тисячоліття, другу ж його декаду означено гаслом: «Освіта для сталого розвитку»⁹⁵.

Очевидно, що саме система освіти сприяє вирішенню багатьох суспільних проблем і розвитку суспільства, оскільки освіта допомагає

92 Там само.

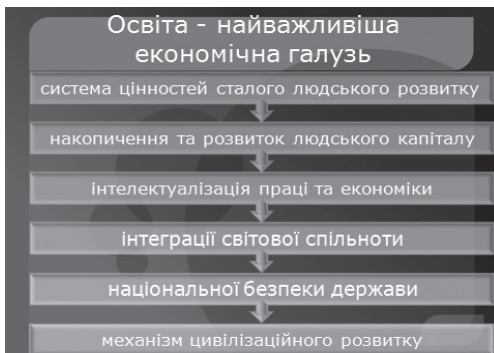
93 Там само.

94 Сисоева С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоева // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

95 Урсул А. Всемирный саммит по устойчивому развитию: итоги, надежды, перспективы / А. Урсул, А. Романович // Вестник высшей школы. – 2003. – № 4. – С. 3–12.

людині усвідомити необхідність змін у суспільстві. У період проведення освітніх реформ перед урядами різних країн постають три проблеми. Перша проблема, з якою зіткнулася більшість західноєвропейських країн, полягає у необхідності відновлення штату викладачів. Друга проблема – це перехід вищих навчальних закладів на двоциклову систему освіти: бакалавр / магістр. Третя проблема – структурна перебудова. Ці проблеми торкаються, насамперед, сфери неперервної вищої освіти, навчання упродовж життя, створення умов для відкритого доступу до вищої освіти для всіх верств населення⁹⁶.

Динаміка змін у розумінні поняття «освіта», розширення соціального і суспільного контексту цього поняття передусім пов'язані зі зростанням ролі освіти у життєдіяльності сучасного суспільства. Сучасна освіта реально стає продуктивною силою й гарантом національної безпеки держави. Практика розвинених країн показує, що в сучасному світі наука й освіта виступають провідними структурними чинниками сучасної економіки. Усе більше залежною від знань кожного індивіда стає сама економіка, оскільки основним засобом підвищення її ефективності стають людські ресурси (сукупний інтелект та знання людей, їх здатність до інноваційної діяльності, творчі й управлінські якості тощо)⁹⁷.

Варто зазначити, що в економічній царині дедалі помітнішою стає одна із визначальних тенденцій розвитку глобальної системи освіти, яка полягає у постійному швидкому зростанні освітніх бюджетів упродовж останніх 15 років. Загальний обсяг світового ринку освітніх послуг у 2012 р. становив понад 4,4 трлн доларів (що майже втричі більше сукупного військового бюджету усіх країн світу), тоді як 2000-го – тільки 2,3 трлн доларів. За прогнозами фахівців, які передбачають збереження і навіть збільшення й без того високих поточних темпів зростання світового освітнього ринку, 2017 р. його обсяг перевищуватиме

⁹⁶ Сисоєва С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоєва // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

⁹⁷ Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна шк. : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень-травень, 2012. – С. 44–51.

6,3 трлн доларів, при цьому найбільші обсяги зростання фінансування припадуть на вищу освіту та державну і корпоративну освіту протягом життя⁹⁸.

«Інтелектуальна» економіка в умовах, коли знання й кваліфікація стають капіталом і особистим надбанням кожної людини, зовсім по-іншому починає взаємодіяти з підсистемою соціального організму – освітою, – що «продукує» людський капітал⁹⁹.

Сьогодні часто дискутується необхідність побудови моделі освіти для сталого розвитку цивілізації, що зумовлено насамперед фундаментальними суперечностями розвитку як суспільства, так і самої освіти. По-перше, саме розуміння освіти, як передачі (а також накопичення, відтворення) знань і культури від минулих поколінь теперішнім виявилось, на думку експертів ЮНЕСКО, недієздатним щодо задоволення потреб сучасності. По-друге, сучасний освітній процес не тільки знаходиться у суперечності з сучасністю, але й із майбутнім, оскільки система цінностей, цілей та ідеалів, що функціонують сьогодні в освітньому просторі, не адаптована до майбутнього, яке б влаштувало як усе людство, так і конкретну людину¹⁰⁰. Освіта повинна «передбачати» і випереджати життєво важливі інтереси і потреби майбутніх поколінь людей, реалізувати принцип «рівності поколінь» у темпоральному вимірі, враховувати й життєві потреби біоти, що стабілізує навколишню природу. В освітній сфері світового суспільства має відбутися кардинальна переорієнтація на майбутнє згідно з цілями стійкого розвитку цивілізації. На майбутнє має бути зорієнтована і свідомість людей (індивідуальна і суспільна). До речі, ще три десятиліття тому на необхідність «футуризації» свідомості і діяльності звернув увагу Е. Тоффлер, зазначаючи, що тільки на основі кардинальної зміни свідомості людей можлива плідна діяльність населення всієї планети щодо запобігання екологічної катастрофи та інших глобальних катаклізмів¹⁰¹. Така зміна суспільної свідомості можлива тільки в результаті використання найбільш масового соціального процесу, який називається освітою. Для освіти це є новим важливим завданням.

98 Strauss V. Global education market reaches \$4.4 trillion – and is growing [Electronic resource] / V. Strauss // The Washington Post. – 2013. – February 9. – Retrieved from: <http://www.washingtonpost.com/blogs/answer-sheet/wp/2013/02/09/global-education-market-reaches-4-4-trillion-and-is-growing/> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

99 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна шк.: щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень-травень, 2012. – С. 44–51.

100 Сисоєва С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоєва // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

101 Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э.Тоффлер. – Москва : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 560 с. – С. 125–128.

Освітні парадигми та освітня практика

В освітню практику сьогодні активно впроваджуються різні освітні парадигми (особистісно орієнтована, парадигма компетентнісної освіти, концепт відкритої освіти тощо)¹⁰².

Парадигма – пануюча теорія, що покладена в основу вирішення теоретичних і практичних проблем¹⁰³.

Визначальною рисою розвитку сучасного суспільства, принципово важливою її парадигмою є невпинне зростання місця і ролі фундаментальних, прикладних, технологічних, інформаційних знань у різних сферах діяльності людини, яка на початку третього тисячоліття стає найважливішою цінністю¹⁰⁴. З урахуванням тієї обставини, що людина, особистість є однією з реальних конкурентоспроможних ланок у цивілізаційному поступі сучасної України, то саме інтелект українських громадян, їх розум, можливість раціонально підходити до вирішення назрілих глобальних проблем людства можуть стати стратегічним курсом, який, за умови належного ставлення та ефективного його використання державою, здатний забезпечити гармонізацію українського суспільства з особливостями і вимогами сучасного економічного світу. У процесі формування такої людини провідна роль належить освіті, зокрема вищій. Як наслідок, перед вищими навчальними закладами України постає завдання якісного забезпечення високого рівня підготовки фахівців.

Складовими сучасної парадигми української освіти є випереджальний розвиток системи освіти, орієнтованої на нові потреби суспільства; формування такої мотивації навчання, яка орієнтована на актуалізацію власної системи цінностей; забезпечення освітнього процесу новими методиками із гуманістичним спрямуванням; орієнтація на цілісно-розумовий та морально-естетичний зміст навчання, привнесення в нього елементів духовної самотутності особистості¹⁰⁵.

102 Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

103 Основні освітні парадигми [Електронний ресурс] / Методика викладання економіки. – Режим доступу: <http://djerelo.com/economika/338-metodyka-vykladannia-ekonomiky-derzh-ispyt-kneu/15038-083-osnovni-osvintiparadyhmu> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

104 Самофалова Т. В. Гуманізація і гуманітаризація навчального процесу в технічному вузі / Т. В. Самофалова // Філософсько-педагогічні аспекти формування свідомості технічної інтелігенції: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (14 березня, 2013 рік). – Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2013. – С 35–37.

105 Шталь Т. В. Сучасна парадигма освіти в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Шталь, О. О. Тищенко // Сучасна парадигма освіти: компетентність, креативність, результативність. – С. 469–470. – Режим доступу: http://www.hduht.edu.ua/News/tezi_18.10.12/17.pdf (дата звернення: 10.07.2017). – Назва з екрана.

Таблиця 1.1

Сучасні парадигми освіти

Система освіти	
Парадигма – вихідна концептуальна ідея, панівна протягом історичного періоду	
Соціальний підхід (базується на принципі культуровідповідності)	Антропологічний підхід (базується на принципі природовідповідності)
Логіка освітнього процесу	
Передача соціального досвіду дитині (від програм – до дитини)	Від дитини до програм
Особистісно-відчужена парадигма	Особистісно-орієнтована парадигма
Потреби, здібності дитини не враховуються	Врахування потреб, здібностей дитини
Соціально-орієнтована парадигма	
Врахування вимог від замовників, у тому числі і дитини	

Найбільш повноцінного розвитку особистості майбутнього фахівця можна досягти при застосуванні особистісно-орієнтованої парадигми вищої освіти. Це потребує запровадження таких форм педагогічної діяльності, які передбачають взаємозв'язок навчання і розвитку, різноманіття видів освітнього процесу та спільної діяльності викладача і студента, кількісних та якісних показників під час оцінки ефективності навчального процесу, ролі особистості в освітньому процесі, створення умов, що сприяють розвитку студента.

Особистісно орієнтовану парадигму пов'язують з відмовою від уявлення про освітянський процес як про траєкторію, за якою нормативно має рухатися студент. Сучасна парадигма освіти передбачає не лише забезпечення розширення діапазону знань, надання студентам нової інформації, але й накопичення досвіду реформаторської діяльності, емоційно-творчого ставлення до навколишнього середовища та ін. Реалізація вищезазначених підходів можлива, якщо у центр освітянського процесу ставиться студент з його потребами, здібностями та прагненнями, враховуються його вікові та індивідуальні особливості. Водночас необхідним є формування суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між студентом і викладачем, цілеспрямована орієнтація студента на підготовку

до самоосвіти, саморозвитку, неперервної освіти на основі особистісно-діяльного підходу до навчання¹⁰⁶. Важливим також є оновлення методів освітньої діяльності, пошук і застосування таких їх форм, які сприятимуть формуванню знань і вмінь на продуктивному рівні, активізації особистості як суб'єкта навчання та розвитку.

Доречно розглянути синергетичну концепцію особистісно-орієнтованої освіти В. Кульневич, провідна ідея якої – формування особистісних структур свідомості вчителя та учнів.

Особистісні структури свідомості вчителя та учнів: контроль; критичність; рефлексивність; колізійність (здатність виявляти, аналізувати приховані причини подій, виявляти їх основи, встановлювати пріоритети неявних суперечностей у співвідношенні громадських та особистих цінностей); мотивування; автономність; самоактуалізація; саморозвиток; забезпечення рівня духовності життєдіяльності.

Отже, в розвитку освіти переважають три основні парадигми: авторитарна, технологічна і гуманістична¹⁰⁷.

Рис. 1.3. Освітні практики реалізації особистісно-зорієнтованих парадигм (за А. Моїсєєвим)

¹⁰⁶ Шйдакова-Каменюк О. Г. Досвід застосування сучасної парадигми освіти під час викладання дисципліни «Теоретичні основи харчових технологій» [Електронний ресурс] / О. Г. Шйдакова-Каменюк, М. В. Артамонова // Сучасна парадигма освіти: компетентність, креативність, результативність. – С. 467–468. – Режим доступу: http://www.hduht.edu.ua/News/tezi_18.10.12/17.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

¹⁰⁷ Сучасні парадигми освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-referat.com/Сучасні_парадигми_освіти (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Авторитарна парадигма базується на таких принципах¹⁰⁸:

- основне призначення людини (сенс людського буття) – пізнання навколишнього середовища;
- завдання освіти – наділення учня широким колом інформації про світ та його закони;
- пріоритетні методи – природничо-наукові;
- можливість духовного формування особистості тільки окремо, через гуманітарну освіту;
- навчання – це складний процес, який потребує самовідданості, значних зусиль і окуповується набутими знаннями;
- у процесі прийняття рішення значення і цінність має лише кінцевий результат;
- розв’язання проблеми має лише одне правильне рішення;
- помилка – це провина, що вимагає суворого покарання;
- існує тільки один критерій оцінки якості прийняття рішення – правильно / неправильно;
- процес прийняття рішення не потребує застосування етико-моральних принципів, потреба щодо них відсутня;
- педагог – це вчитель з великої літери, джерело знань. Тому у спілкуванні з учнями переважає монолог;
- тривалість навчання: жорсткі часові межі навчання (тільки в молоді роки);
- форми і методи навчання: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні методи, індивідуально-групове навчання;
- умови навчання: класичні навчальні заклади й організаційні умови (аудиторії, класи).

Технологічна парадигма, у свою чергу, визначає кожний з цих принципів так¹⁰⁹:

- основне призначення людини (сенс людського буття) – цілеспрямована зміна навколишнього середовища;
- завдання освіти – формування певного кола вмінь і навичок творчого перетворення світу;
- пріоритетні методи – методи практичної діяльності;
- духовне формування особистості можливе, бажане і здійснюється в процесі діяльності;

---

108 Там само.

109 Там само.

– навчання – це складний процес, який потребує самовідданості, значних зусиль, які окуповуються у процесі подальшої практичної діяльності;

– у процесі прийняття рішення цінність має лише кінцевий результат;

– розв’язання проблеми має безліч припустимих вирішень;

– помилки можливі, але не бажані;

– критерії оцінки якості прийняття рішення: існує безліч критеріїв корисності, ефективності, нешкідливості;

– для процесу прийняття рішення необхідні і бажані етико-моральні принципи;

– педагог – це тренер, наставник, тому у спілкуванні з учнями (студентами) переважає показ, демонстрація;

– тривалість навчання: періодичне навчання (перекваліфікація, підвищення кваліфікації);

– форми і методи навчання: практичні, пошукові, дослідницькі методи, індивідуально-групове навчання; умови навчання: майстерні, виробництво.

Гуманістична парадигма спирається на такі постулати¹¹⁰:

– основне призначення людини (сене людського буття) – пізнання і вдосконалення самого себе і навколишнього середовища в їх взаємозв’язку;

– завдання освіти – формування вільної особистості, яка здатна самостійно міркувати і приймати рішення, визначати свій життєвий шлях, вдосконалювати себе і своє оточення;

– пріоритетні методи – методи самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення;

– можливість духовного формування особистості: можливе, необхідне і пріоритетне (гуманізація освіти);

– навчання – це радісний, цікавий і захоплюючий природний процес розвитку особистості;

– у процесі прийняття рішення цінність має сам процес прийняття рішення;

– для розв’язання проблеми найважливішими є ті рішення, які мають суб’єктивно значущий смисл;

– помилки – критерій істини, необхідна складова процесу навчання;

---

110 Там само.

- критерії оцінки якості прийняття рішення: існує безліч критеріїв корисності, ефективності, нешкідливості;
- роль етико-моральних принципів у прийнятті рішення: ці принципи є основоположними, пріоритетними;
- педагог – це організатор, фасилітатор, координатор. Тому у спілкуванні з учнями переважає діалог;
- тривалість навчання: постійне самонавчання і самовдосконалення;
- форми і методи навчання: проблемні, пошукові, творчі методи, групове навчання;
- умови навчання: атмосфера комфорту і психологічної безпеки.

Аналізуючи контекст розвитку сучасного педагогічного знання, О. Дубасенюк виділяє такі актуальні аспекти, що характеризуються парадигмальною спрямованістю¹¹¹:

1. Парадигма діалогу культур (Е. Холл, Р. Олівер, П. Донець, С. Тер-Мінасова, М. Бахтін, Г. Батищев, В. Біблер та ін.). Згідно з цією парадигмою процес формування мислення особистості має базуватися на діалогічному спілкуванні з історичними формами культури (антична, середньовічна, культура Нового часу), а також із ідеями вчених-просвітителів різних поколінь, які взаємодіють у єдиному часовому просторі. Такий підхід передбачає формування теоретико-методологічних засад толерантності¹¹².

2. Міждисциплінарна парадигма. Результати досліджень синергетики, акмеології, екології, хронобіології та інших наук розкривають універсальні й фундаментальні властивості світу, що притаманні всім його предметам та явищам. У контексті синергетичної методології передбачається використання у педагогічній діяльності внутрішніх тенденцій розвитку особистості учня як системи, з огляду на яку й необхідно проектувати шляхи розвитку цього учня. За такого підходу важливого значення набуває ідея нелінійного педагогічного мислення (педагогічна синергетика), яку можна проілюструвати схемою Л. Тарасова, засновника методичного напрямку «екологія і діалектика»¹¹³ (див. Таблицю 1.2).

---

111 Дубасенюк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів / О. Дубасенюк // Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисосвої. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 253–263.

112 Там само.

113 Там само.

Отже, розробка інноваційних навчальних технологій передбачає широке впровадження методології синергетики в освітню практику. При цьому кожен результат конкретної педагогічної дії потребує своєчасного аналізу, порівняння з метою цієї дії. Це необхідно для визначення творчої або руйнівної сили і внесення відповідних корективів не лише у процес педагогічної діяльності, але й у ту мету, яка його визначає.

3. Парадигма цілісності. Принципи холістичної, людино-центристської парадигм, педагогічної інтеграції та фундаменталізації знань можуть розглядатися як вища форма вираження єдності цілей, принципів, змісту, організації освітнього процесу навчання і виховання. Теоретико-методологічною основою педагогічної інтеграції постають головні філософські концепції інтеграції знань як вияву творчості у діяльності людини – концепція єдності світу і всезагального зв'язку явищ (І. Козловська, Я. Собко та ін.). Упровадження цієї концепції педагогічної діяльності спрямовується на те, щоб викладання природничих і гуманітарних дисциплін було органічно взаємопов'язане¹¹⁴.

Таблиця 1.2

Зміна парадигм у свідомості учасників освітнього процесу

<i>Старі парадигми (парадигми XIX – XX ст.)</i>	<i>Нові парадигми (парадигми XXI ст.)</i>
Порядок тільки від порядку	Життєздатний порядок народжується з безпорядку
С жорсткі алгоритми і немає альтернатив. Фундаментальні однозначні причинно-наслідкові зв'язки	Альтернативи є і саме тому можливим стає розвиток; фундаментальні ймовірнісні зв'язки
Надається перевага замкненим системам, оскільки вони захищені від випадкових зовнішніх впливів	Надається перевага відкритим системам, оскільки вони здатні до самоорганізації
Принцип жорсткого керування систем	Принцип керування не самими системами, а процесами, в яких вони беруть участь
Порядок є пріоритетним щодо свободи	Свобода є пріоритетною щодо порядку

4. Рефлексивна парадигма педагогічної діяльності передбачає докорінну зміну вчителем / викладачем свого ставлення до педагогічної

¹¹⁴ Там само.

дійсності, а також інноваційні зміни у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів. На думку В. Кушніра, онтологічне розуміння, сприймання і ставлення майбутнього вчителя до педагогічної реальності як нескінченно-можливої, нескінченно-необхідної, занурює педагога в таку реальність, у якій він бачить і відчуває можливості, які йому самому необхідно перетворити в реальні схеми, моделі, системи педагогічного процесу шляхом вибору, прийняття рішення, творчих пошуків, що спонукає вчителя до самостійного пошуку і відповідальних вчинків. При цьому «таке уявлення про педагогічний процес як нескінченно-можливу реальність» має подаватися студентам у вигляді можливих, а не необхідних схем, моделей, рівнів, у вигляді можливих структур організації, управління, спілкування¹¹⁵.

5. Людиноцентриська освітня парадигма. Наріжна проблема сучасної освіти – виховання людини, спроможної, з одного боку, слідувати закономірностям буття, космічного логосу, а з іншого, – досягати максимальної реалізації своїх власних інтересів і потреб. Мегатенденції розвитку світової спільноти, що набули домінуючого впливу в другій половині й особливо наприкінці ХХ ст., зумовили актуалізацію людиноцентричної освітньої парадигми нової постіндустріальної фази розвитку. Вона спрямована на вивільнення творчого потенціалу людини від диктату техніки, шаблонів поведінки і споживацької ідеології. Ця парадигма пов'язана з посиленням людиноцентристського, ціннісно-світоглядного аспекту педагогічної думки. Отже, враховуючи сучасні цивілізаційні імперативи, можна дійти висновку, що освіта стає ціннісно орієнтованою і надає ціннісно закарбовані знання, які повинні мати не стільки інформаційний характер, скільки спрямовуватися на формування особистості¹¹⁶.

6. Ноосферна парадигма – перехід до тлумачення і розвитку освіти на основі ноосферно-природовідповідних (біоадекватних) принципів. До числа цих принципів дослідники, зокрема, відносять¹¹⁷:

– принцип системності – вимагає покладання в основу трактування і практичної організації освіти систематичних і системних досліджень;

– принцип гармонізації – орієнтує на використання технологій і методик цілісного сприйняття світу і мислення, занурення учнів у гармонію світу;

---

115 Там само.

116 Там само.

117 Там само.

- принцип гуманізації – спонукає до переходу від технократичної до соціокультурної моделі освіти;
- принцип інструментальності – вимагає орієнтації на розвиток здатностей використовувати знання, вміння та навички в усіх сферах життя;
- принцип особистісно-зорієнтованої освіти;
- принцип випереджувальної освіти;
- принцип економічності освіти – орієнтує на побудову і реалізацію технологій і методик, які не потребують перевищення необхідних соціальних витрат і приводять до економії часу, сил, засобів, фінансів;
- принцип потенційної інтелектуальної безпеки – вимагає покладання в основу трактування і практичної організації освіти ідею пріоритетності забезпечення органічної цілісності та здоров'я людини і базується на постулатах природовідповідності, самоорганізації інформації, інваріантності, потенційної безпечності роботи з природними символами.

7. Парадигма інноваційного розвитку. Як зазначено у «Білій книзі національної освіти України»¹¹⁸, українська освіта у контексті глобалізаційних тенденцій і сучасних викликів має професійніше готувати людину до життя в інформаційному суспільстві, суспільстві знань та інновацій. Перехід світу до науково-інформаційного етапу розвитку зумовлює необхідність формування людини з інноваційним мисленням, інноваційною культурою, здатністю до інноваційної діяльності. Важливим постає перехід до інноваційних моделей навчання, які характеризуються системним запровадженням комплексів педагогічних методів і прийомів, спрямованих на постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інтенсивною багатосторонньою комунікацією суб'єктів діяльності (інтерацією), обміном інформацією і результатами діяльності учнів між собою та вчителем. Таке навчання спонукає їх до ініціативності, творчого підходу та активної позиції в усіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність навчання¹¹⁹.

---

118 Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – Київ: Інформаційні системи, 2010. – 342 с.

119 Дубасєнєк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів / О. Дубасєнєк // Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левоничького, В. Огнєв'юка, С. Сисєвої. – Київ: ВП «Едєльвейс», 2013. – С. 253–263.

Водночас аналіз змісту сучасних освітніх парадигм показує, що жодна з них не може забезпечити комплексного вирішення тих проблем, які постають сьогодні перед освітою. Внаслідок динамічності, неоднозначності і нелінійності сучасного суспільного розвитку інтегровану сутність освіти неможливо відобразити за допомогою жодної парадигми, спрямованої на реалізацію власних парадигмальних домінант. Найбільш ефективно долати суперечності між вимогами суспільства до освіти й реальним станом її розвитку спроможна лише освітологія – комплексний, системний міждисциплінарний підхід до вивчення і організації освіти¹²⁰.

Синергетичні принципи освіти і науки

Синергетична методологія розкриває механізми, завдяки яким розвиток складних систем вищого структурного рівня організації може здійснюватись двома принципово різними шляхами: швидка (революційно-біфуркаційна) ліквідація цих цілісних систем; еволюційний їх розвиток у процесі біфуркаційних змін окремих елементів, частин цих систем, який зберігає певні найзагальніші принципи їх організації.

Методологічною основою синергетичної парадигми стали принципи плюралізму та релятивізму і, як наслідок, – розуміння того, що ми ніколи не можемо точно передбачити майбутній розвиток відповідних систем, який значною мірою визначається хаотичними флуктуаціями¹²¹.

Синергетика стверджує, що хаос, виявляється, також може бути конструктивним і відігравати позитивну роль у відкритій системі. Головне, щоб дії хаосу і упорядкованості були узгодженими, і відповідали сенсу самоорганізації системи¹²².

Кожна система метою свого існування бачить стан спокою, який є, одночасно, смертю системи. Це – синергетичний постулат. Система проходить точки біфуркації, в яких стан системи нестійкий і великою мірою підпадає під різні впливи. Таке роздвоєння (біфуркація), дає

120 Сисоева С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

121 Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамасва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

122 Там само.

можливість системі або залишитись на старому рівні розвитку, або вийти на якісно новий.

Основоположними атрибутами синергетичного аналізу розвитку системи освіти А. Євдотюк вважає такі принципи і поняття¹²³:

- випадковість як атрибут розвитку;
- атрактор;
- біфуркації;
- порушена симетрія;
- нерівно важність;
- не лінійність;
- нова впорядкованість через флуктуації;
- стріла часу.

З моменту виникнення системи освіти (освітньої системи як її складової) їй імпліцитно властивий механізм онтогенезу (внутрішня програма системи) і механізм філогенезу (програма зміни системи). Згідно із закономірностями синергетики ці механізми визначають розквіт чи занепад системи, або ж зумовлюють її вихід через точку біфуркації на новий рівень розвитку і функціонування¹²⁴.

Погляд на сучасну сферу освіти як синергетичну систему змінює наше уявлення щодо проявів в освітніх системах випадковості та

¹²³ Там само.

¹²⁴ Сисосва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисосва // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

необхідності, незворотності освітніх процесів, дозволяє по-іншому зрозуміти характер і сутність ентропійних процесів в освітніх системах. Так, флуктуації у суспільному розвитку і в суспільному інтелекті (інновації, винаходи), що позначаються на системі освіти й часто сприймаються освітянами як «хаос», у межах синергетичного підходу мають розумітися як особливий вид регулярної нерегулярності, а не як руйнування системи освіти, оскільки розвиток і самоорганізація відкритих систем здійснюються через хаотичність і нерівноваженість. Прикладом може слугувати винахід сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що став тією мегафлуктуацією суспільного інтелекту, яка не тільки змінила контури майбутнього, а й стала точкою біфуркації для всієї земної цивілізації, викликала всі ті цивілізаційні процеси, про які ми сьогодні говоримо, перетворила сферу освіти на синергетичну систему. Тому провідним системоутворювальним чинником домінант розвитку сучасної освіти, безперечно, є інформатизація суспільства. Століття, в якому ми зараз живемо, є початком нової інформаційної цивілізації, що несе нову систему життєвих смислів, цілей і цінностей. «Інформаційна революція» радикально перетворює топологію освітнього простору. Насамперед зникає його поділ на метрополію й периферію¹²⁵.

Інформатизація освіти сформувала систему домінант розвитку освіти, які можна вважати похідними від неї й призначення яких полягає у «розтягуванні» суспільного інтелекту до меж мегафлуктуації для досягнення ним (суспільним інтелектом) рівноважної форми¹²⁶. За влучним висловом Олівера Венделла Холмса, розум, розтягнутий новою ідеєю, ніколи не набуває попередніх розмірів.

До системи похідних домінант розвитку сучасної освіти можна віднести¹²⁷:

- глобалізацію освіти;
- конвергентність освіти;
- неперервність освіти;
- доступність освіти;
- відкритість освіти;

---

125 Огнев'юк В. О. Освітologia – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 44–51.

126 Там само.

127 Там само.

- фундаменталізацію освіти;
- капіталізацію освіти (знання й кваліфікація людини стають її капіталом й особистісним надбанням);
- інноваційність освіти.

Німецький дослідник К. Кюнцель виділяє такі проблеми, які кидають виклик системі освіти в цілому¹²⁸:

- тенденція до оформлення двох культур, двох освіт: «закритої», що обслуговує еліту, і «відкритої» – спрямовану на масове споживання і збалансованої законами ринку;
- згасання колишньої ролі освіти в суспільній політиці та приватизація цієї сфери;
- невідповідність між вимогами, що обумовлені інформаційною індустрією, і «традиційною» освітою.

На думку К. Кюнцеля, подальший розвиток системи освіти може відбуватися за одним із двох «сценаріїв»¹²⁹:

- прагматизація та переважно професійна орієнтація освіти, які зводять все до операційних знань. У цьому випадку руйнується взаєморозуміння між людьми. Вони змушені йти «слідом» за змінами, що відбуваються у освіті, пасивно пристосовуючись до них;
- людиноцентричний підхід до освіти, який у процесі вибору змісту та методів навчання орієнтується на інтереси людини як особистості, як активного суб'єкта різних видів діяльності.

Другий сценарій розвитку системи освіти, за К. Кюнцелем, крім цілого ряду соціальних та економічних рішень припускає проведення комплексу досліджень таких аспектів¹³⁰:

- ринок та проблеми базової компетентності;
- освіта як цінність суспільства соціальної невизначеності;
- інституціональні аспекти освіти (фінансування програм, маркетинг тощо);
- навчання та проблеми інтеракції; порівняльний аналіз освітніх систем (крос-культурні дослідження).

---

128 Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

129 Там само.

130 Там само.

Поняття «система», «відкрита система», «освітня система», «системна якість». Типологія освітніх систем. Властивість емерджентності системи

Система (від дав.-гр. σύστημα – «сполучення») – множина взаємопов’язаних елементів, що взаємодіє з середовищем як єдине ціле, і відокремлена від нього¹³¹.

У системному аналізі використовують різні визначення поняття «система». Зокрема, за В. Сагатовським, система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу¹³². Згідно з Ю. Черняком, система – це відображення у свідомості суб’єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об’єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання¹³³.

За визначенням Р. Акоффа та Ф. Емері, система – це сукупність двох або більше елементів, що має три характерні ознаки¹³⁴:

- поведінка кожного окремого елемента впливає на поведінку цілого;
- поведінка елементів та їх взаємодія з цілим – взаємозалежні;
- кожна підгрупа елементів, якщо вона існує, впливає на поведінку цілого, і, водночас, жодна з них не має такого впливу, якщо існує незалежно від інших підгруп. Кожна частина системи має якості, які втрачає за умови відокремлення від системи. Кожна система має такі характерні якості, яких немає у її частин¹³⁵.

Сутєві властивості системи, як цілого, впливають із взаємодії її частин, а не дій, узятих окремо. Тому – і це головне – система є цілим, яке не можна зрозуміти шляхом аналізу тільки окремих його частин¹³⁶.

Викладені вище міркування, відображають сучасні положення системного аналізу.

Відтак, система – це будь-який об’єкт, або сукупність об’єктів будь-якої (у тому числі різної) природи, що взаємодіють, він має яскраво

131 Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – Москва : Высшая школа, 1989.

132 Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск, 1973.

133 Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – Москва : Экономика, 1970. – 151 с.

134 Акофф Р. О целеустремлённых системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – Москва, 1974.

135 Там само.

136 Там само.

виражену «системну» властивість, якої не має жодна з частин системи при будь-якому способі ділення та яка не виводиться з властивостей частин¹³⁷.

Таке визначення розкриває властивість, важливу для дослідження соціальних систем, а саме: елементи системи можуть мати різну природу. Саме до такого класу змішаних систем належить і система освіти (об'єкт нашого дослідження). При декомпозиції об'єкту ця властивість позбавляє нас необхідності пошуку єдиного критерію поділу ієрархічних рівнів системи (що не є об'єктом дослідження). Такі системи називаються складними. Складність у цьому випадку ми розуміємо як різноманітність, множину елементів, функцій системи та взаємозв'язок між ними¹³⁸.

З огляду на методи дослідження та форми опису існує велика кількість визначень поняття «система». Так, харківський учений А. Кухтенко виділяє такі рівні абстрактного опису систем¹³⁹:

- символічний (лінгвістичний) – опис за допомогою мовних засобів, що має характер описовості;
- теоретико-множинний – формалізований опис за допомогою апарату теорії множин;
- абстрактно-логічний – формалізований опис, що ґрунтується на ряді загальноновизнаних абстракцій і формально логічному визначенні зв'язків між елементами;
- топологічний – здебільшого графічний опис, що може бути представлений графом, який відображає всі елементи і зв'язки між ними та відповідні прояви системності, зумовлені станом системи;
- логіко-математичний – формалізований опис, що використовує мову логіко-математичного апарату, зокрема алгебраїчного;
- інформаційний – опис системи, який подається у вигляді інформаційних повідомлень щодо її проявів чи дій у різних ситуаціях або варіантах функціонування;
- евристичний – опис системи, що фіксує випадкові її прояви за допомогою ймовірнісних і статистичних методів.

Відома і значна кількість інших визначень поняття «система», що використовуються у різних контекстах, галузях знань і залежать від цілей дослідження.

---

137 Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%BF%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

138 Там само.

139 Олійник А. В. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навчальний посібник / А. В. Олійник, В. М. Шацька. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 436 с.

Загальна теорія систем сформувалась у 30-х рр. минулого століття. Теорія систем – напрям науки, пов’язаний з розробкою та вивченням сукупності філософських, методологічних, прикладних проблем аналізу і синтезу складних систем будь-якої природи. Основою для вивчення є ізоморфізм (визначення аналогії) процесів, що протікають у системах різних типів¹⁴⁰.

Американський учений М. Месарович вважає, що вивчення систем має здійснюватися на основі таких принципів:

- загальності – охоплювати всі існуючі теорії;
- науковості – термінологія і визначення – математично-однозначні і логічно випливають одне з одного;
- фундаментальності – висновки мають практичне застосування;
- дедуктивності – вивчення систем має синтезувати підходи інших теорій.

Властивості будь-якого ізольованого об’єкту не можуть бути досліджені без врахування властивостей його складових елементів, характеру їх взаємозв’язку і взаємодії. Очевидно, що в такому випадку об’єкт розглядається як сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів, що утворюють певну систему. Однак, вивчення об’єкту, який не ізольований від зовнішнього середовища, вимагає дослідження характеру взаємодій середовища з елементами об’єкту, що враховує стан і параметри. У цьому випадку частина зовнішнього середовища, що безпосередньо взаємодіє з об’єктом, може розглядатися як складова системи більш високого порядку, у якій другою складовою є сам об’єкт. Вона може розглядатися і як сукупність зовнішніх збурюючих чинників, що впливають на об’єкт, тобто на систему¹⁴¹.

Властивості систем класифікують за чотирма групами критеріїв¹⁴²:

- I. Критерії, пов’язані з цілями та функціями:
  - ефект синергії – односпрямованість (або цілеспрямованість) дій компонентів посилює ефективність функціонування системи;
  - пріоритет інтересів системи ширшого (глобального) рівня перед інтересами її компонентів (ієрархічність);
  - емерджентність – цілі (функції) компонентів системи не завжди збігаються з цілями (функціями) системи;

140 Сорока К. О. Основи теорії систем, поняття системи // Інформаційні системи і технології у фінансових установах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/23283/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

141 Там само.

142 Там само.

- мультиплікативність – і позитивні, і негативні ефекти функціонування компонентів у системі мають властивість множення, а не додавання;
- цілеспрямованість – діяльність системи підпорядкована певній цілі.
- альтернативність шляхів функціонування та розвитку;
- дієємність – здатність системи зберігати часткову дієздатність (ефективність) у випадку відмови її окремих елементів чи підсистем.

II. Критерії, пов'язані зі структурою:

– цілісність – первинність цілого відносно кожної з його частин: поява в системі нової функції, нової якості, органічно впливає зі взаємодії всіх її складових, але не з особливостей, властивих кожній з них, взятій ізольовано;

– неадитивність (емерджентність): властивості системи хоча і залежать від властивостей її елементів, але не визначаються ними повністю. Функціонування системи не може бути зведено до функціонування окремих її компонентів. Сукупне функціонування взаємозв'язаних елементів системи породжує якісно нові її функціональні властивості. Отже, система не зводиться до простої сукупності елементів, тому, розділяючи її на частини, досліджуючи кожен з них окремо, неможливо пізнати всі властивості системи загалом. Емерджентність є результатом виникнення між елементами системи так званих синергічних зв'язків, які забезпечують більший загальний ефект функціонування системи, ніж сума ефектів елементів системи, що діють незалежно;

– структурність – можлива декомпозиція системи на компоненти, встановлення зв'язків між ними;

– еквіпотенційність – систему можна розглядати як підсистему системи вищого рівня, і навпаки, – підсистему можна розглядати як систему зі своєю структурою, функціями, зв'язками між елементами;

– ієрархічність – кожен компонент системи може розглядатися як система (підсистема) ширшої глобальної системи.

III. Критерії, пов'язані з ресурсами та особливостями взаємодії із середовищем:

– комунікативність – існування складної системи комунікацій із середовищем у вигляді ієрархії. Взаємодія і взаємозалежність системи та зовнішнього середовища;

– адаптивність – прагнення до стану стійкої рівноваги, яке передбачає узгодження, синхронізацію параметрів системи з мінливими

параметрами зовнішнього середовища (проте «нестійкість», що супроводжує процес адаптації, не в усіх випадках є дисфункціональною для системи. Вона може виступати і як умова динамічного розвитку);

– надійність – здатність системи функціонувати навіть за відсутності одного із її компонентів, збереження проектних значень параметрів системи протягом запланованого періоду;

– інтерактивність.

IV. Інші критерії:

– інтегративність – наявність системоутворювальних, системо-зберігальних факторів;

– еквіфінальність – здатність системи досягати станів, що не залежать від вихідних умов і визначаються тільки параметрами системи;

– спадковість;

– розвиток – характеризує зміну стану системи у часі. Це поняття допомагає пояснити складні термодинамічні й інформаційні процеси у природі та суспільстві;

– порядок;

– самоорганізація.

Розглянемо детальніше емерджентність (від англ. emergent – несподівано з'являється, раптово спливаючий) як властивість, що притаманна складним системам. Нині не існує єдиного визначення поняття емерджентності, кожний учений трактує його по-своєму.

Ми вважаємо найбільш доцільним визначення, запропоноване Н. Геселевою: емерджентність – результат виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих незалежних елементів системи¹⁴³.

Властивість емерджентності означає не тільки появу нових властивостей, але й зникнення в певних випадках окремих властивостей елементів, що спостерігалися до їх об'єднання в систему¹⁴⁴.

Очевидно, що необхідність системного розгляду об'єкту виникає саме тоді, коли виявляються його емерджентні властивості. Необхідне різноманіття керуючої підсистеми – здатність і умови функціонування системи управління. Це означає, що орган, який управляє об'єктом

---

143 Геселева Н. В. Емерджентні властивості системи / Н. В. Геселева, Н. М. Заріцька // Бізнес форум. – 2013. – № 7. – С. 93–97.

144 Там само.

з великою різноманітністю параметрів і характеристик, сам повинен володіти необхідною і достатньою різноманітністю і потенціалом для управління цим об'єктом. Велика розмаїтість не може управлятися примітивною управлінською підсистемою¹⁴⁵.

У. Ешбі сформулював відповідний принцип необхідної різноманітності, який полягає в тому, що керуюча підсистема (орган) повинна володіти не меншою різноманітністю, ніж керована (об'єкт). У стислому визначенні самого автора цей принцип сформульовано так: тільки різноманітність може знищити різноманітність¹⁴⁶.

Таблиця 1.3

Підходи до визначення поняття «емерджентність»¹⁴⁷

№	Визначення поняття «емерджентність та властивості емерджентності»	Автори
1	2	3
1.	Властивість складних систем, яка породжується взаємодією елементів і не спостерігається в жодному з них, якщо розглядати кожний з них окремо.	Шаталова Н.
2.	Визначається властивостями, які не притаманні її елементам. Емерджентність характеризує неадекватні властивості системи, нелінійність зв'язку між властивостями системи і властивостями складових її елементів.	Іванов Є.
3.	Неможливість звести властивості системи до властивостей складових її елементів, тобто властивості системи залежать не тільки від властивостей її елементів, але й від особливостей взаємодії між ними. Стійкість системи визначається переважанням енергії внутрішніх взаємодій частин над зовнішнім впливом. В іншому випадку в системі можуть статися нескоротні зміни.	Трухін В., Показєєв К., Кунцін В.
4.	Це поява нових якостей, не властивих елементам, що утворюють систему.	Чернишов В.

145 Там само.

146 Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – Москва : Иностранная литература, 1959. – 432 с.

147 Геселева Н. В. Емерджентні властивості системи / Н. В. Геселева, Н. М. Заріцька // Бізнес форум. – 2013. – № 7. – С. 93–97.

Продовження Таблиці 1.3

1	2	3
5.	Становлення системного підходу розглядається шляхом дослідження усіх явищ і неперервних процесів організації та дезорганізації, а рівень організації тим вищий, чим сильніше властивості цілого відрізняються від простої суми його частин (пізніше саме цю властивість назвали емерджентністю).	Кустовська О.
6.	Складна система має властивості, відсутні у кожного з її компонентів. Це називають інтегративністю (цілісністю) чи емерджентністю системи.	Горбань О., Бахрушин В.
7.	Агрегування як процес, діаметрально протилежний декомпозиції, припускає об'єднання декількох елементів у єдине ціле. Така поява у систем нових якостей отримала назву емерджентності. Варто зазначити, що на визнанні властивості емерджентності фактично ґрунтується Державна експертиза винаходів, оскільки патентоспроможним визнається тільки нове, раніше невідоме поєднання добре відомих елементів, що призводить до появи нових корисних властивостей.	
8.	Наявність у певної системи деяких особливих властивостей, не властивих окремим її елементам, блокам і підсистемам, а також не властивих їх сумі. Тобто, неможливість звести властивості системи до суми властивостей її компонентів. Термін часто використовується в такій галузі науки, як «теорія систем» і має синонім «системний ефект».	
9.	Властивість емерджентності означає не тільки появу нових властивостей, але і зникнення в деяких випадках окремих властивостей елементів, що спостерігалися до їх об'єднання в систему.	

Продовження Таблиці 1.3

1	2	3
10.	Закон емерджентності: система має особливі властивості, що не властиві окремим її елементам. Наприклад, молекула має інші властивості, ніж атоми, з яких вона складається.	Колесніков С.
11.	Сутність властивості емерджентності полягає в тому, що об'єднання частин у систему породжує нові її властивості, притаманні лише їй, і такі, що не зводяться до властивостей частин, а існують тільки доти, поки система становить одне ціле. Емерджентні властивості системи не можуть бути пояснені та виражені шляхом розкриття властивостей окремо взятих її частин. Емерджентність демонструє одну з граней цілісності. Система виступає як єдине ціле тому, що вона є носієм емерджентних властивостей: не буде вона цілою – властивість зникне; проявляється ця властивість – значить, система ціла. Такі властивості системи як «неподільність частин» і «розрізняваність частин» не суперечать одна одній. Розрізняючи частини, але не розриваючи зв'язки між ними, тобто, не розділяючи їх, ми не руйнуємо систему. Якщо нам потрібна сама система, а не щось інше, то її не можна розділяти на частини. У випадку вилучення із системи певної частини ми отримаємо іншу цілісну систему, але з принципово іншими якостями.	
12.	Наслідок прояву, як мінімум, трьох чинників: 1) різкого нелінійного посилення раніше малопомітної властивості; 2) непередбачуваної біфуркації якої-небудь підсистеми; 3) рекомбінації зв'язків між елементами.	Гребешкова О.

Метою функціонування системи називають її бажаний майбутній стан. Залежно від стадії пізнання об'єкту, етапу системного аналізу

у цей термін вкладають різний зміст: від ідеальних устремлінь, що виражають активну свідомість окремих осіб або соціальних систем, – до конкретних цілей-результатів. У першому випадку можуть формулюватися цілі, досягнення яких є неможливим, але до яких можна безупинно наближатися. У другому – цілі мають бути досяжними в межах певного інтервалу часу й іноді формулюються навіть у термінах кінцевого продукту діяльності. Цілі поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивна ціль – це суб'єктивний погляд дослідника (керівника, власника) на бажаний майбутній стан системи. Об'єктивна ціль – це майбутній реальний стан системи, тобто стан, до якого буде переходити система при заданих зовнішніх умовах і керівних впливах. Суб'єктивні й об'єктивні цілі системи у певних випадках можуть не збігатися. Зокрема, вони не збігаються, якщо система є погано дослідженою або якщо суб'єкт, який визначає цілі, недостатньо обізнаний із закономірностями функціонування системи чи ігнорує їх¹⁴⁸.

Системна якість – це особливий якісний стан, який не можна розглядати як звичайну суму елементів, оскільки цілісній системі властива багатоманітність зв'язків, взаємодій і відносин¹⁴⁹.

Найбільш характерними для будь-якої системи або явища системності загалом є корелятивні зв'язки, взаємодії та відносини, що включають координацію і субординацію елементів. Координація – це певна злагодженість елементів, той особливий характер їх взаємної залежності, який забезпечує збереження цілісної системи. Субординація – це підлеглість і супідлеглість, що вказує на особливе, специфічне місце, неоднакове значення елементів у цілісній системі¹⁵⁰.

Кожне суспільство створює систему освіти, що відповідає його сутності та рівню соціально-економічного розвитку. У системі освіти відбиваються проблеми і потреби суспільства певного історичного періоду. Спрямованість у майбутнє та сучасна тенденція до зростання інтенсивності життя людини вимагають від освітніх систем перебудови і модернізації. Освіта перетворює і спрямовує життя суспільства, зберігаючи у ньому все те, що має цінність для людини. Вона визначає стратегію і реалістичні умови розвитку суспільства, перетворює його із

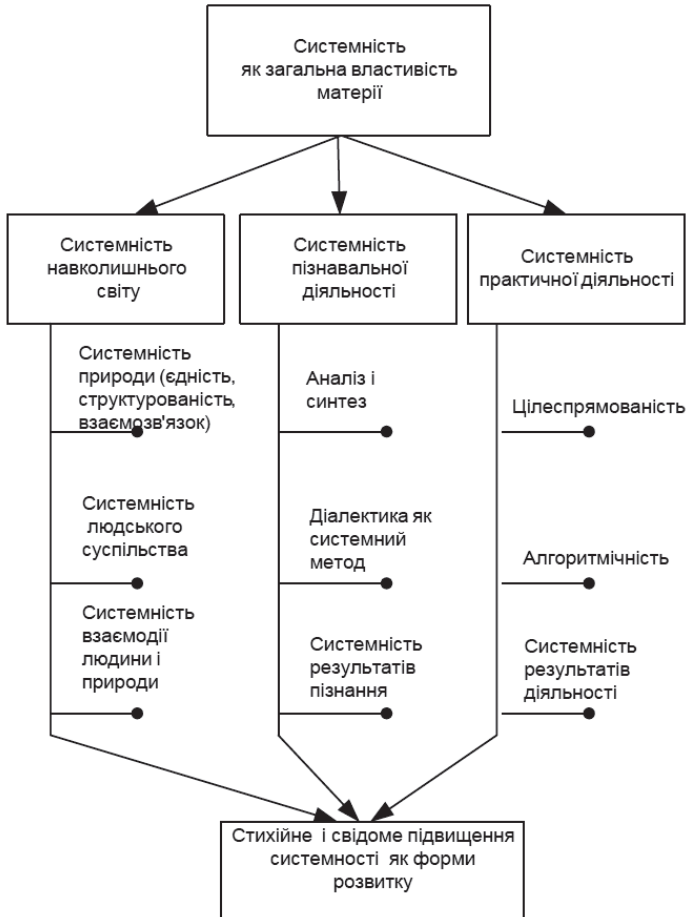
---

148 Міжнародні інформаційні системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://next5.ru/best/best-102495.php> (дата звернення: 10.12.2016). – Назва з екрана.

149 Соціологія як наука про суспільство, соціальні закони та їх типологізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=48005> (дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрана.

150 Там само.

«суспільства сьогодні» на «суспільство завтра», формує нове мислення громадян, нове бачення смислу життя. У такому контексті освіта виступає як один із засобів управління розвитком суспільства¹⁵¹.

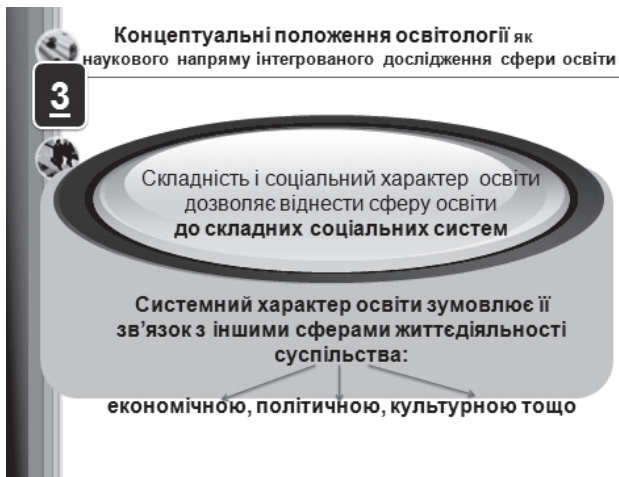

Рис. 1.4. Сторони системності та їх взаємозв'язок (за К. Сорока)¹⁵²

Система освіти – це сукупність навчально-виховних закладів, які систематично і послідовно виховують, навчають і готують до

151 Сисоєва С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоєва // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

152 Основи теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / К. О. Сорока. – ХНАМГ, 2004. – 291 с.

життя молоді покоління відповідно до завдань суспільства¹⁵³. Згідно із Законом України «Про освіту» структура освіти в нашій державі має такі ланки: дошкільна освіта, загальна середня освіта, позашкільна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, післядипломна освіта, самоосвіта¹⁵⁴.

Дошкільна освіта. Дошкільна освіта і виховання здійснюються у сім'ї, дошкільних навчальних закладах у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх усебічний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання¹⁵⁵.

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її уподобань, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, мовними, національно-культурними

153 Типи освітніх установ та їх характеристика [Електронний ресурс] / Методика викладання економіки. – Режим доступу: <http://djerelo.com/economika/338-metodyka-vykladannia-ekonomiky-derzh-ispyt-kneu/15099-124-tyru-osvitnikh-ustanov-ta-ikh-kharakterystyka> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

154 Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?test=qY4Mfbtc78fV5t9UZiMTU10.NI40Ys80msh8Ie6> (дата звернення: 16.09.2017). – Назва з екрана; Закон України «Про освіту»: редакція закону від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://urist-ua.net/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%BE.%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8/?d1=23.05.1991&d2=08.07.2017> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

155 Там само.

потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення¹⁵⁶.

Основним видом середніх навчальних закладів є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий – основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати у межах одного навчального закладу або ж як самостійні навчальні заклади.

Позашкільна освіта та виховання є частиною системи освіти і забезпечують розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні¹⁵⁷. Позашкільна освіта та виховання здійснюються навчальними закладами, сім'єю, трудовими колективами, громадськими організаціями, товариствами, фондами і ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів і видів діяльності.

До категорії позашкільних навчальних закладів належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади¹⁵⁸.

Професійно-технічна освіта дає змогу громадянам здобути професії відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей, а також підвищити їхню професійну кваліфікацію. Вона здійснюється на основі базової загальної середньої освіти і надає можливість отримати повну загальну середню освіту¹⁵⁹. Здобувають професійно-технічну освіту в професійно-технічних училищах, професійно-художніх училищах, професійних училищах соціальної реабілітації, училищах-агрофірмах, училищах-заводах, вищих професійних училищах, навчально-виробничих центрах, центрах підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсівих комбінатах, інших типах закладів, що надають підготовку з робітничих професій. Професійно-технічні навчальні заклади можуть

---

156 Там само.

157 Там само.

158 Там само.

159 Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80/page> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

мати стаціонар, вечірне відділення, створювати різні комплекси, об'єднання і входити до їх складу.

Вища освіта. Згідно з новим Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами ступенів вищої освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації¹⁶⁰. Вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.¹⁶¹

Вищими навчальними закладами є: університет, академія, інститут, коледж.

Вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за такими ступенями:

- молодший бакалавр і бакалавр (забезпечують коледжі);
- бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук (забезпечують університети, академії та інститути).

Післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду¹⁶².

Післядипломну освіту здійснюють заклади післядипломної освіти або відповідні структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ.

Післядипломна освіта включає: 1) спеціалізацію – профільна спеціалізована підготовка з метою набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності; 2) перепідготовку – професійне навчання, спрямоване

---

160 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/155618/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556%2014/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0) (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

161 Там само.

162 Там само.

на оволодіння іншою професією працівниками, які здобули первинну професійну підготовку; 3) підвищення кваліфікації – підвищення рівня готовності особи до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових навчальних і мінусів у межах професійної діяльності або галузі знань; 4) стажування – набуття особою досвіду виконання завдань і обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань¹⁶³.

Самоосвіта громадян. Для самоосвіти громадян державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створюються відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, теле-, радіонавчальні програми тощо¹⁶⁴.

Отже, система освіти України охоплює дошкільні, шкільні, позашкільні, професійно-технічні, вищі заклади освіти, наукові, науково-методичні, методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні та місцеві органи управління освітою, а також самоврядування в галузі освіти.

Сучасній системі освіти України притаманні такі властивості (характеристики)¹⁶⁵:

- освіта має характер макросередовища, при моделюванні якого необхідно враховувати розвиток, здійснений такими макросистемами як освіта, культура та суспільство, а також сучасні суспільні й освітні ідеали та цінності;
- ієрархічність – це означає, що система освіти належить до систем вищого порядку, причому кожен її компонент теж є системою;
- цілісність – будь-якій системі освіти властива тяглість, неперервність і взаємозумовленість усіх процесів, що відбуваються у її межах;
- складність – наявність у системі освіти великої кількості інфраструктурних елементів (інфраструктурних) та різноманітних взаємозв'язків між ними;

163 Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?test=qY4Mfbtc78fV5t9UZiMTU10.H140Ys80msh81e6> (дата звернення: 16.09.2017). – Назва з екрана; Закон України «Про освіту»: редакція закону від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://urist-ua.net/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8/?d1=23.05.1991&d2=08.07.2017 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

164 Там само.

165 Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

- континуальність, або властивість генеральності;
- незворотність – неможливість повернення сфери освіти до попереднього стану;
- флюктуативність – здатність системи освіти за певних умов (констеляцій) раптово переходити в інший більш прогресивний стан.

Загалом за своєю структурою система освіти є консервативним утворенням. Саме тому суспільні зміни виникають не в освіті, а навпаки – саме суспільні зміни, особливо такі кардинальні зміни, як ті, що відбулися в нашій країні на порозі XXI ст., відкривають шлях новому в освіті, викликають необхідність її модернізації.

Сьогодні в Україні, на думку академіка С. Гончаренка, існує криза класичної ідеї і моделі освіти¹⁶⁶. Вона спричинила розрив між умовами життя суспільства, що різко змінилися, і освітньою системою, її цілями, змістом і технологіями навчання.

Модернізація освіти полягає у пошуку нових шляхів розвитку освітніх систем; розробці і експериментальній перевірці моделей випереджувального розвитку навчальних закладів відповідно до розвитку суспільства; знаходженні рівноваги, оптимального співвідношення між «ринковістю» освіти і її головним завданням – навчанням, вихованням, розвитком особистості, підготовкою її до життя у сучасному суспільстві, які неможливо реалізувати виключно за ринковими критеріями¹⁶⁷.

Стан освіти в державі є показником якості життя суспільства, а тому у багатьох економічно розвинених країнах саме держава лишається головним суб'єктом, який утримує систему освіти і визначає стратегічні напрями її модернізації. Щоб визначити місце освіти в тій чи іншій економічній системі, необхідно насамперед виявити глобальні тенденції соціально-економічного розвитку суспільства¹⁶⁸.

На розвиток системи освіти в сучасних умовах впливають такі чотири взаємопов'язані фактори¹⁶⁹:

- швидкозмінність і швидкоплинність процесів суспільного розвитку;
- соціально-економічні трансформації в суспільстві, які призвели до появи принципово нового для нашої економіки і соціального буття явища – ринку праці;

---

166 Гончаренко С. У. *Освіта* / С. У. Гончаренко // *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 614–615.

167 Сисосєва С. О. *Роль освіти в сучасному світі* / С. О. Сисосєва // *Рідна школа*. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

168 Там само.

169 Там само.

- процеси глобалізації, які відгукнулися інтеграційними тенденціями в світі;
- інформаційний «вибух» у суспільстві, зумовлений появою нових інформаційних технологій і мультимедіа.

На підставі аналізу історії становлення вітчизняної освіти, визначаються умови (атрактори) виникнення, розвитку й ефективного функціонування системи освіти України¹⁷⁰:

- державна незалежність і суверенітет, які забезпечують належний розвиток національної мови та культури як важливих чинників становлення освітніх систем;
- певний ступінь структурованості культури та суспільно-економічного рівня розвитку суспільства;
- зростання глобального іміджу України;
- достатній рівень відкритості українського суспільства, який забезпечує його інтеграцію до європейського (світового) освітньо-культурного простору та надходження необхідної нової інформації.

Група дослідників із НТУ «Львівська політехніка» визначили три основні чинники еволюції освітньої системи, а саме: 1) освітній процес; 2) навчальний інструментарій; 3) парадигма мислення¹⁷¹.

Дослідження вітчизняних учених (В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, В. Лутай, С. Клепко, В. Андрущенко, А. Євдотюк) зафіксували універсальні зовнішні й внутрішні системоутворюючі чинники (атрактори), які суттєво впливають на становлення освітніх систем. Зокрема, до зовнішніх чинників вони відносять наявність спільної, об'єднуючої території; певного суспільно-економічного устрою; достатнього рівня розвитку культури; української мови як загальновизнаного та зрозумілого для усіх засобу комунікації і соціальної адаптації. Внутрішніми чинниками розвитку освітніх систем виступають кризові нестабільні стани, які спричиняють перехід на новий виток розвитку, або призводять до занепаду¹⁷².

Кожне суспільство відтворює себе за допомогою системи освіти, транслюючи наступному поколінню ті знання, уміння, навички, які

---

170 Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

171 Там само.

172 Там само.

дозволяють молодій людині включатися у структури суспільства, адаптуватися до їх змін, жити у суспільстві, реалізовувати себе як в особистісному, так і в професійному напрямках. З іншого боку, цивілізаційні тенденції розвитку, на думку В. Кременя, ставлять нові вимоги перед людиною, а значить і перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості¹⁷³.

У швидкозмінному світі з високим градієнтом динамічних перетворень збільшуються інтелектуальне і, відповідно, психічне навантаження на людину, кількість конфліктних і стресових ситуацій. Людина постійно знаходиться у ситуації вибору, невизначеності майбутнього, декількох потенціальних напрямів дій у теперішньому бутті¹⁷⁴.

Система освіти, виконуючи свою гуманістичну місію, має підготувати молоду людину до життя у сучасному відкритому світі. Будь-яке суспільство, що прагне до прогресу, повинне постійно трансформуватися й адаптуватися до інтегрованої світової спільноти. Уніфікація і «глобальна сумісність» не заперечує того, що успіх, розвиток і процвітання нації значною мірою залежать від того, наскільки повно характеристики національної культури та ментальності відповідають параметрам політичної й економічної систем. У такому контексті глобалізацію можна розглядати як нескінчений процес адаптації і пристосування. У результаті взаємодії на глобальному рівні змінюються норми, що неминуче призводить до змін у суспільстві та його соціальних інститутах. Постає складне і відповідальне завдання, як, не втративши свою національну культуру і духовність, здобутки минулого, сприяти розвитку такої системи освіти, яка забезпечуватиме підготовку людини до життя у нових соціально-економічних умовах. Розв'язання цієї проблеми пов'язане зі створенням єдиної, оновленої системи освіти, що, в свою чергу, на думку В. Кудіна, тісно переплетене з розбудовою, формуванням єдиного педагогічного простору, які мають ґрунтуватися на великих відкриттях педагогів-мислителів усіх країн і народів¹⁷⁵.

За радянських часів система освіти була ґрунтовно обміркованою та значущою за результатами діяльності, оскільки базувалася на чотирьох важливих принципах: фундаментальність, систематичність,

---

173 Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

174 Сисоева С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоева // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

175 Там само.

послідовність, наступність. На нашу думку, тільки взявши найкраще із попередніх освітніх моделей, те, що утворює фундамент і ніколи не застаріває, відмовившись від того, що не має цін у сучасному світі, що докорінно змінилося, необхідно будувати нову сучасну систему освіти, яка буде спроможна забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил нашої держави в умовах сучасної цивілізації. Коли йдеться про шляхи подолання кризових проблем, породжених глобалізацією, а саме про підвищення рівня духовної культури суспільства, особистості, то одними з головних шляхів до цього, наголошує В. Кремень, є поліпшення системи освіти, зростання освіченості, а водночас і духовності громадян¹⁷⁶.

На сучасному етапі, коли індустріальна стадія цивілізації трансформується на постіндустріальну, інформація стає домінуючим чинником розвитку економіки, глибокої модифікації її структури. Формується нова економіка – інформаційна. Водночас, загальне, що властиве будь-якій галузі, – це люди, їхня індивідуальна неповторність. Саме тому, особистісний розвиток людини повинен розглядатися як невід’ємна складова сучасного освітнього процесу¹⁷⁷.

Освіта як відкрита система

Освіта як сфера життєдіяльності людини і як соціальний інститут є складним соціальним організмом, який функціонує згідно із законами природи та суспільства. Така складність й соціальний характер змушує розглядати систему освіти як складну соціальну систему (Д. Ягофаров)¹⁷⁸. Саме системний характер освіти зумовлює її взаємозв’язок з іншими соціальними підсистемами – економічною, політичною, культурною і дозволяє звертатися під час дослідження системи освіти до їхніх кількісно-якісних і структурно-динамічних характеристик. Сьогодні у науковому обігу вживаються (часто як рівнозначні) поняття «освіта як відкрита система» та «відкрита освіта». Розглянемо відмінності у їх змісті¹⁷⁹.

176 Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

177 Сисоева С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоева // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

178 Ягофаров Д. А. Нормативно-правове забезпечення освіти: правове регулювання системи освіти / Д. А. Ягофаров. – Москва : Владос-Пресс, 2008. – 399 с. – (Учебник для вузов).

179 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 44–51.

Відкрита система – система, яка постійно обмінюється речовиною і енергією з зовнішнім середовищем (Л. фон Бергаланфі). Відкрита освіта розглядається як освітня система, що забезпечує (за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій) можливість самостійного отримання будь-якого рівня освіти у «вільному» часовому режимі шляхом накопичення кредитів (балів) з окремих дисциплін. Цілями відкритої освіти є розвиток доступності освіти, її гнучкості та академічної мобільності. До завдань відкритої освіти, як правило, відносять¹⁸⁰:

- підвищення рівня освіти та професійної компетентності;
- постійний розвиток основних і додаткових освітніх програм, методів, засобів, технологій згідно із запитамі споживачів послуг відкритої освіти;
- створення, неперервне поповнення й оновлення методичного, матеріально-технічного, інформаційного й організаційного забезпечення освітньої діяльності;
- розвиток маркетингу й моніторингу ринку освітніх послуг;
- розвиток міжвузівської, міжгалузевої, міжрегіональної та міжнародної інтеграції;
- зміцнення економічного стану вищих навчальних закладів й матеріального забезпечення викладачів та співробітників за рахунок коштів відкритої освіти.

Привабливість відкритої освіти полягає у можливості навчатися у зручному режимі, у різних чи одному навчальному закладі, за різними формами навчання, упродовж різного терміну. Цей вид освіти також приваблює можливістю отримати документ про вищу, професійну або додаткову освіту там, де завершується програма навчання.

Відкрита освіта в розвинених країнах здійснюється за допомогою відкритих (віртуальних) університетів. Розвитку відкритих (віртуальних) університетів в Україні заважають такі чинники¹⁸¹:

- недостатній доступ до мереж та велика вартість доступу;
- відсутність нормативно-правової бази для створення й сертифікації віртуальних університетів й віртуальних структур у вищих навчальних закладах;
- велика вартість комп'ютерного, програмного забезпечення й розробки навчальних матеріалів;

180 Bertalanffy L. von. General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy // General Systems. – Vol. 7. – 1962. – P. 1–20.

181 Сисоева С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Освітologia. – 2012. – № 1. – С. 22–29.

- недосконалість системи оцінювання знань для відкритої освіти;
- низький рівень інформаційної культури викладачів усіх рівнів і підготовки студентів до самостійного навчання.

До можливих стратегій розвитку відкритих (віртуальних) університетів в Україні можна віднести¹⁸²:

- політику низьких цін у галузі телекомунікацій;
- об'єднання зусиль держави та навчальних закладів у процесі створення віртуальних університетів;
- забезпечення системності розробки програм професійної підготовки викладачів.

Варто ще раз підкреслити, що сучасна відкрита освіта, як правило, здійснюється за дистанційною формою навчання. Отже, такий контекст розуміння поняття «відкрита освіта» виключно пов'язаний з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій¹⁸³.

Погляд на освіту як відкриту систему відображає суттєву ознаку сучасної сфери освіти – об'єктивне перетворення її на окрему самостійну галузь господарства. З іншого боку, відкритість освіти залежить від таких чинників¹⁸⁴:

- процес становлення українського суспільства як відкритого;
- необхідність діалогу з іншими освітніми системами;
- вирішення проблем полікультурної й міжкультурної взаємодії у соціумі;
- процеси глобалізації й інтеграції;
- створення простору для власного освітнього руху кожної людини.

Система освіти є відкритою, оскільки їй притаманні риси відкритої системи: вона обмінюється з навколишнім середовищем речовиною (ресурсами), енергією (фінансами) та інформацією (знаннями). Система освіти є нелінійною (тобто, в ній існують зворотні зв'язки між змінними у часі та просторі величинами, які описують стан системи), нерівноважною (в ній з певною швидкістю відбуваються різні динамічні процеси), складною (освіта характеризується великою кількістю взаємодіючих підсистем)¹⁸⁵. Отже, систему освіти, як відкриту, нелінійну, нерівноважену й складну, варто віднести до синергетичних систем, що

---

182 Там само.

183 Сисоева С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

184 Там само.

185 Стрельник О. Н. Концепции современного естествознания : конспект лекций / О. Н. Стрельник. – Москва : Юрайт ; Высшее образование, 2010. – 224 с.

функціонують у відповідності з принципом позитивного зворотного зв'язку і здатні до зміни власної структури з метою пристосування до змін зовнішніх умов свого існування. У системі освіти як системі відкритій за певних умов можуть виникати нові впорядковані структури, що підвищують ступінь її самоорганізації¹⁸⁶.

Відкритість системи освіти як вихідний принцип передбачає якісно нові підходи до розуміння розвитку освітньої системи. Їх сутність полягає в тому, що початком є не сама система освіти як ціле в її статичному стані, а людина з її неповторністю, людина як постійне джерело стихійності, неупорядкованості (хаосу) і водночас як джерело цілеспрямованості, упорядкованості і розвитку¹⁸⁷.

Освітологія як системна теорія і практика освіти. Освітологічні засади дослідження тенденцій розвитку сфери освіти, її внутрішніх суперечностей, механізмів прогресу, методів управління

Інтегрований характер сучасної сфери освіти, складність її як суспільного феномену, її розвиток, зумовлений не тільки зовнішніми чинниками, але й власним саморухом, спрямованим на забезпечення відповідності вимогам конкретної історичної доби. Це зумовлює необхідність якісно іншого дослідницького підходу до проблем системного функціонування

й розвитку освіти. Саме освітологія як науковий напрям інтегрованого пізнання освіти вивчає сферу освіти у її сталому розвитку як відкриту синергетичну систему¹⁸⁸.

Освітологія, як і синергетика, вивчає системи із зворотним зв'язком, досліджує не процеси стабілізації, а механізми виникнення і розвитку, нових освітніх структур за рахунок руйнування старих. Тому синергетичний підхід є найбільш доцільним для дослідження освітологічних проблем. Розглядаючи сучасну сферу освіти як взаємодію складних підсистем, здатних до самоорганізації, саморозвитку і само-

186 Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

187 Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія. – 2012. – № 1. – С. 22–29.

188 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 44–51.

управління, синергетичний підхід дозволяє розглянути сучасну освіту і як засіб, що забезпечує інтеграцію різних способів пізнання людиною навколишнього світу, підвищує творчий потенціал людини у площині вільних і осмислених дій, відкритого сприйняття й цілісного усвідомлення світу. Освітологія, яка вивчає відкриту систему – сферу освіти, є сама відкритою системою, що охоплює вимогу, обумовленість та ресурс, привнесений у неї із зовнішнього наукового середовища. Саме тому освітологічні дослідження завжди носять міждисциплінарний характер, а науковий інструментарій дослідження обирається дослідником залежно від мети дослідження. І хоча існує думка, що освітологія як синтетична наукова дисципліна інтегрує «щонайменше вісім сфер упредметненого наукового знання – філософію, соціологію, культурологію, антропологію, психологію, педагогіку, фізіологію, методологію»¹⁸⁹, ми вважаємо, що освітологія не інтегрує і не синтезує інші науки, вона «співпрацює» з ними у дослідженнях різних аспектів розвитку освіти, є самостійним науковим напрямом, який через свою синергетичну сутність реалізується на рівні міждисциплінарних досліджень. На користь цієї думки варто дати таке пояснення. Визнаючи об'єктивність й необхідність інтеграційних процесів у світі, ми залишаємо поза увагою необхідність інтеграційних процесів у науці, спрямованих на об'єднання зусиль учених під час вирішення актуальних проблем теорії й практики освіти. Сьогодні нема «простих» проблем. Нинішні проблеми складні й комплексні, оскільки відображають складну, динамічну, невизначену об'єктивну реальність¹⁹⁰. Оскільки врахувати одночасно всі чинники, що впливають на сферу освіти, практично неможливо, остільки освітологічні дослідження завжди здійснюються у певному конкретному контексті. Варто також підкреслити, що сьогодні у гуманітарних науках спостерігається перехід від чітко окреслених понять до менш чітких («розмитих»). З точки зору сучасної постнекласичної методології необхідність таких нечітких понять криється не стільки у недостатній проникливості людського розуму, скільки у складності самого світу, відсутності у ньому жорстких меж, у всезагальній

---

189 Фурман А. Освітологія як синтетична наукова дисципліна: проблеми завдань, об'єкта, предмета, методу / А. Фурман // Вітакультурний млин. – Модуль 3. – 2006. – С. 4–9.

190 Сисоева С. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти / С. О. Сисоева // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2011. – Серія : Педагогіка. Т. 153., вип. 141. – С. 5–11. – С. 9.

змінюваності, «плинності» речей. Такі нечіткі поняття виявляються ефективними у пізнання складних динамічних систем¹⁹¹.

Упорядкування основних категорій освітології можливе на основі холистичного підходу, який дозволяє цілісно розглядати як проблеми створення наукової теорії освітології, так і напрями її реалізації на практиці. Цілісність є однією з провідних категорій освітології, яка дає можливість досліджувати освітні процеси на основі принципів якості, відображуючи якість процесу в якостях результату (А. Субетто)¹⁹².

Сфера освіти є цілісним динамічним утворенням, яке складається з нерозривно пов'язаних між собою елементів, що створюють її динамічну структуру, має тенденцію до розвитку й самоорганізації, характеризується доцільністю, взаємодіє з іншими системами соціального організму і впливає на їх розвиток. Системний аналіз як метод підготовки й обґрунтування рішень із розв'язання комплексних проблем освіти і системний підхід, що висвітлює освітні явища, які є множинами взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільністю функцій і мети, єдністю управління і функціонування (С. Гончаренко)¹⁹³, слугують відображенням системного підходу у дослідженнях освіти як цілісного суспільного феномену. Системний аналіз є основою розробки методології дослідження феномену освіти, визначення цілей і цінностей сучасної освіти, проведення аналізу основних домінант її розвитку, а також вивчення інституційних компонентів сфери освіти, системоутворюючих взаємозв'язків між ними, а також чинників, які впливають на їх функціонування¹⁹⁴.

Діяльнісний підхід у дослідженнях сучасної освіти необхідний для експлікації теоретико-методологічних і методичних положень й узагальнень у педагогічній практиці, суб'єктно-орієнтованій організації й управлінні освітньою діяльністю учнів, студентів, магістрантів, аспірантів тощо. Особистісний підхід може застосовуватися як методологічний інструментарій дослідження у процесі аналізу освіти як особистісної

191 Тестов В. Качество и фундаментальность высшего образования / В. Тестов // Высшее образование в России. – 2008. – № 10. – С. 89–92.

192 Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании – образованиеведение. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма». – Москва, 2003. – Эл. № 77-6567, публ.10892. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm> (дата обращения: 02.10.2017). – Заглавие с экрана.

193 Гончаренко С. У. Побудова педагогічної теорії / С. У. Гончаренко // Педагогічна газета. – 2006. – № 11 (148). – С. 5.

194 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 226.

цінності, особистого надбання й капіталу особистості, як її соціального захисту в умовах соціально-економічних трансформацій, ринку праці, безробіття. Компетентнісний підхід у дослідженні сфери освіти слугує визначенню вектора професійної підготовки компетентної особистості, компетентного фахівця у площині розгляду компетенції як «містка», що з'єднує студентів з їх майбутньою професійною діяльністю¹⁹⁵.

Сучасні проблеми дослідження в гуманітарній галузі багатомірні й комплексні за своєю суттю, оскільки відображають складну, динамічну і часто багатозначну та невизначену об'єктивну реальність¹⁹⁶.

Провідним концептуальним положенням проведення досліджень в освітології є розуміння сфери освіти як цілісного динамічного утворення, структура якого включає нерозривно пов'язані між собою елементи (сегменти), сукупність яких, з одного боку, утримує динамічну цілісність сфери освіти, а з іншого, забезпечує її здатність до розвитку й самоорганізації, взаємодії з іншими системами соціального організму та впливу на їх розвиток. Саме цілісність є однією з провідних категорій освітології, яка дає можливість досліджувати освітні процеси на основі принципів якості (А. Субетто)¹⁹⁷ та впорядковувати основні категорії освітології на основі холістичного підходу, який дозволяє цілісно розглядати як проблеми створення наукової теорії освітології, так і напрями її реалізації на практиці. Отже, освітологія є тим науковим напрямом, у межах якого сфера освіти вивчається як цілісне явище, а міжпредметна координація та інтеграція сприяє дослідженню розвитку освіти у сукупності усіх чинників, що мають вплив як на освіту, так і на зумовлений нею вплив на суспільство.

У теоретичному ракурсі стратегія досліджень з освітології повинна враховувати сучасні демографічні процеси, ситуацію на ринку праці, ті зміни, які відбулися і відбуваються у самій системі освіти, а також чинники (зовнішні й внутрішні), які впливають на її розвиток. До зовнішніх чинників, що впливають на розвиток освітніх систем, відносяться економічні, культурно-історичні, демографічні, суспільно-політичні, соціальні. До внутрішніх – домінанти розвитку самої

---

195 Там само.

196 Там само.

197 Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании – образованиеведение. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма». – Москва, 2003. – Эл. № 77-6567, публ.10892. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm> (дата обращения: 02.10.2017). – Заглавие с экрана.

сфери освіти, які визначають напрями інноваційної політики у сфері освіти, спрямованої на підтримку інноваційної освітньої діяльності як відповіді на інновації у суспільстві. На практиці освітологічні дослідження здійснюються у певному конкретному контексті, оскільки врахувати водночас усі чинники, що впливають на сферу освіти, неможливо. Водночас визначення домінант розвитку сучасної освіти, сприяє правильності вибору вектору й обґрунтованості змісту освітніх інновацій¹⁹⁸.

Дослідження специфіки різних систем і підсистем освіти та їх взаємодії, порівняння і визначення місця різних елементів освіти, а також вивчення історії розвитку освіти в різних суспільствах і культурах, аналіз різних варіантів їх впливу та взаємопроникнення, наукове прогнозування розвитку освіти, – ось ті основні аспекти, що складають зміст освітологічних досліджень¹⁹⁹.

Практичну значущість також можуть мати освітологічні дослідження, спрямовані на підтримку освітньої політики (прогнозування і планування розвитку освіти) та задоволення принципово нових вимог із боку економіки до системи освіти (зорієнтованість на реальні потреби й економічні проблеми суспільства; інноваційність; гнучкість і динамічність; неперервність; забезпечення можливості навчання без відриву від виробництва; рівність за якістю освіти в різних регіонах країни; особистісна зорієнтованість; інтерактивність; відкритість і доступність; зорієнтованість на формування освіченої людини)²⁰⁰.

Наведемо деякі можливі напрями освітологічних досліджень, спрямованих на подолання суперечностей між вимогами суспільства до сфери освіти й реальним станом її розвитку, які згруповані у дослідницькі модулі²⁰¹:

– ретроспективний аналіз філософських концепцій формування та розвитку освіченої людини з метою формування взаємовідносин між різними групами людей усередині системи освіти як типу соціальних пріоритетів, що складаються та притаманні лише освітнім процесам;

– система «вчитель-учень» як співтовариство, в якому відбувається неперервний інтелектуальний та особистісний розвиток

---

198 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосова // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (988–989), квітень–травень. – 2012. – С. 44–51.

199 Там само.

200 Там само.

201 Там само.

суб'єктів взаємодії. Розвиток учня (студента, дорослого тощо) як інваріант освітології й мета кожного освітнього процесу. Дослідження взаємозв'язку цілей різних етапів освіти з рівнем досягнення людиною власної акме-вершини. Освітологічні засади навчання, орієнтованого на поєднання різних рівнів пізнавальної діяльності. Освітологічні аспекти співпраці, партнерства, виховання;

– створення оптимальних освітніх моделей. Залежність процесу та результату освіти від рівня теоретичних підходів до формування навчальних планів і програм на діагностичній основі, від наявності об'єктивних критеріїв та показників ефективного функціонування навчального закладу;

– наступність як універсальна філософська категорія. Реалізація наступності як конструктивне заперечення попереднього (етапу, досвіду, знання тощо). Адаптація до нового як найважливіший компонент наступності;

– економічні механізми розвитку освіти. Дослідження основних категорій ринкової економіки в їх застосуванні до освітніх систем у сфері виробництва освітніх послуг; формулювання основних закономірностей і тенденцій розвитку функціонування освітнього ринку як галузевого; дослідження проблем функціонування освітніх систем в умовах глобальної конкуренції та обґрунтування механізмів їх розв'язання;

– вивчення проблем детермінованості позиції учня (студента, дорослого тощо) політичною та економічною ситуацією в державі: освітній процес завжди «замовлений» і зумовлений конкретним соціумом, потребами суспільства. Такі закономірності передбачають існування зв'язків між основними елементами освітньої системи. Розвиток цих зв'язків завжди професійно орієнтований. Він відрізняється акмеологічною спрямованістю і здійснюється відповідно до необхідності досягнення і збереження цілісності та єдності навчання, учіння і самоосвіти;

– усунення суперечності між необхідністю модернізації змісту освіти та відсутністю відповідних механізмів. Суперечність постає в наслідок того, що зміст освіти розробляється, як правило, у зовнішньому відносно до навчального закладу середовищі. Проте, темп розвитку науки випереджає практику – сферу її застосування. Навчальний заклад виступає посередником між наукою і виробництвом. З іншого боку, такі

дидактичні характеристики, як структура, форми, методи є інерційними і можуть гальмувати розвиток всієї сфери освіти. Інноваційна спрямованість освітнього процесу дозволить формувати такий зміст освіти, який буде відрізнятися соціальною новизною та можливістю використання його як критерію освітньої діяльності та рівня практичної спрямованості освіти;

- дослідження освітніх систем економічно розвинених країн;
- імпульси, що зароджуються у самій сфері освіти.

Окремо підкреслимо, що одними з найважливіших завдань освітології є дослідження умов формування людини нового типу – «*homo educatus*» (людини освіченої)²⁰².

Варто також підкреслити, що в результаті лише узагальнення практичного досвіду не можна створити сучасну наукову теорію освітології. Науковий статус і соціальний престиж тієї чи іншої науки багато в чому залежить від рівня опрацьованої в ній теорії як вищої, найбільш розвинутої організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності й істотні зв'язки певної галузі дійсності – об'єкту теорії²⁰³. Освітологічний контекст дослідження освітніх процесів та явищ дозволить в іншому науковому ракурсі зрозуміти характер і сутність такого суспільного феномену, як освіта. Більше того, освітологія, поступово долаючи кордони міждисциплінарних наукових досліджень, перетворюється на нову світоглядну парадигму, спрямовану на розвиток суспільства засобами освіти.

Освітологічні роздуми

1. В. Кремень зазначає, що «... суспільство є не машиною, а живим організмом, що розвивається і самоорганізовується за власними законами, яких не можуть порушити ентузіасти-реформатори. Вітчизняний довід показав, що спроби абстрагуватися від логіки й темпів історичного розвитку, утиснути життя в рамки прекрасного ідеалу, який не відповідає рівню культури, призводять до порушення цілісності системи самоорганізації суспільства». Поміркуйте, чи можна ці слова віднести й до сфери освіти в Україні?

202 Там само.

203 Гончаренко С. У. Побудова педагогічної теорії / С. У. Гончаренко // Педагогічна газета. – 2006. – № 11 (148). – С. 5.

2. Чи погоджуєтесь Ви з думкою М. Громкової, що лише «строго системне структурування утворює умови для пошуку зв'язків, для народження думки, тобто для творчого мислення»? Відповідь обґрунтуйте.

3. Як Ви розумієте думку В. Кременя, що «освіта – механізм не просто трансляції знань, а й включення людини у певну культурну (як правило, письмову) традицію, що дає початок будь-якій національній культурі»?

4. Обґрунтуйте або спростуйте думку О. Субетто, що «цілісність є однією з провідних категорій освітології, яка дає можливість досліджувати освітні процеси на основі принципів якості, відображуючи якість процесу в якостях результату».

5. Поясніть тлумачення терміну «едукологія гноблення», який був уведений П. Фрейре.

Література

1. Акофф Р. О целеустремлённых системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – Москва, 1974.

2. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – Київ : Інформаційні системи, 2010. – 342 с.

3. Геселева Н. В. Емерджентні властивості системи / Н. В. Геселева, Н. М. Заріцька // Бізнес форум. – 2013. – № 7. – С. 93–97.

4. Гончаренко С. У. Освіта / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 614–615.

5. Гончаренко С. У. Побудова педагогічної теорії / С. У. Гончаренко // Педагогічна газета. – 2006. – № 11 (148). – С. 5.

6. Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – [3-тє вид.]. – Київ : Академія, 2008. – 544 с. – (Серія «Альма-матер»).

7. Дубасенюк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів / О. Дубасенюк // Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 253–263.

8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/155618/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

9. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?test=qY4Mfbtc78fV5t9UZiMTU10.HI40Ys80msh8le6> (дата звернення: 16.09.2017). – Назва з екрана.

10. Закон України «Про освіту» : редакція закону від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://urist-ua.net/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8/?d1=23.05.1991&d2=08.07.2017 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

11. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80/page> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

12. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

13. Крижко В. В. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс] / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва // Аксіологічний потенціал державного управління освітою. – Режим доступу: <file:///E:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/08.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

14. Матеріали з навчального предмету «Соціологія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/5341/46/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

15. Міжнародні інформаційні системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://next5.ru/best/best-102495.php> (дата звернення: 10.12.2016). – Назва з екрана.

16. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / [авт.: В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст.

голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2011. – 304 с. – (До 20-річчя незалежності України).

17. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – Київ : Знання України, 2003. – 450 с.

18. Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (квітень-травень), 2012. – С. 44–51.

19. Олійник А. В. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навчальний посібник / А. В. Олійник, В. М. Шацька. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 436 с.

20. Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

21. Основи теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / К. О. Сорока. – ХНАМГ, 2004. – 291 с.

22. Основні освітні парадигми [Електронний ресурс] / Методика викладання економіки. – Режим доступу: <http://djerelo.com/economika/338-metodyka-vykladannia-ekonomiky-derzh-ispyt-kneu/15038-083-osnovni-osvitni-paradyhmy> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

23. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – Москва : Высшая школа, 1989.

24. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск, 1973.

25. Самофалова Т. В. Гуманізація і гуманітаризація навчального процесу в технічному вузі / Т. В. Самофалова // Філософсько-педагогічні аспекти формування свідомості технічної інтелігенції : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (14 березня, 2013 рік). – Красноармійськ : КП ДонНТУ, 2013. – С 35–37.

26. Свиридов О. А. Теория и методология функционирования образовательных систем : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / О. А. Свиридов. – Йошкар-Ола, 2006. – 363 с.

27. Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Шлях освіти : науково-методичний журнал. – 2011. – № 2 – С. 5–11.

28. Сисоєва С. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти / С. О. Сисоєва // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-

Могилянська академія»]. – 2011. – Серія : Педагогіка. Т. 153., вип. 141. – С. 5–11.

29. Сисоєва С. О. Роль освіти в сучасному світі / С. О. Сисоєва // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 3–6.

30. Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія. – 2012. – № 1. – С. 22–29.

31. Сорока К. О. Основи теорії систем, поняття системи // Інформаційні системи і технології у фінансових установах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/23283/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

32. Соціологія як наука про суспільство, соціальні закони та їх типологізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5fan.ru/wiewjob.php?id=48005> (дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрана.

33. Стрельник О. Н. Концепции современного естествознания : конспект лекций / О. Н. Стрельник. – Москва : Юрайт ; Высшее образование, 2010. – 224 с.

34. Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании образованиеведения. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // Академия Тринитаризма. – 2003. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm> (дата обращения: 21.12.2016). – Заглавие с экрана.

35. Сучасні парадигми освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-referat.com/Сучасні_парадигми_освіти (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

36. Теремко С. Соціологія / С. Теремко. – Київ : Лібра, 2001. – 358 с.

37. Тестов В. Качество и фундаментальность высшего образования / В. Тестов // Высшее образование в России. – 2008. – № 10. – С. 89–92.

38. Типи освітніх установ та їх характеристика [Електронний ресурс] / Методика викладання економіки. – Режим доступу: <http://djerelo.com/economika/338-metodyka-vykladannia-ekonomiky-derzh-ispnyt-kneu/15099-124-typu-osvitnikh-ustanov-ta-ikh-kharakterystyka> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

39. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва : Издательство АСТ, 2001. – 560 с.

40. Урсул А. Всемирный саммит по устойчивому развитию: итоги, надежды, перспективы / А. Урсул, А. Романович // Вестник высшей школы. – 2003. – № 4. – С. 3–12.

41. Фурман А. Освітologia як синтетична наукова дисципліна: проблеми завдань, об'єкта, предмета, методу / А. Фурман // Вітакультурний млин. – Модуль 3. – 2006. – С. 4–9.

42. Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – Москва : Экономика, 1970. – 151 с.

43. Шидакова-Каменюка О. Г. Досвід застосування сучасної парадигми освіти під час викладання дисципліни «Теоретичні основи харчових технологій» [Електронний ресурс] / О. Г. Шидакова-Каменюка, М. В. Артамонова // Сучасна парадигма освіти: компетентність, креативність, результативність. – С. 467–468. – Режим доступу: http://www.hduht.edu.ua/News/tezi_18.10.12/17.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

44. Шталь Т. В. Сучасна парадигма освіти в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Шталь, О. О. Тищенко // Сучасна парадигма освіти: компетентність, креативність, результативність. – С. 469–470. – Режим доступу: http://www.hduht.edu.ua/News/tezi_18.10.12/17.pdf (дата звернення: 10.07.2017). – Назва з екрана.

45. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – Москва : Иностранная литература, 1959. – 432 с.

46. Ягофаров Д. А. Нормативно-правовое обеспечение образования: правовое регулирование системы образования / Д. А. Ягофаров. – Москва: Владос-Пресс, 2008. – 399 с. – (Учебник для вузов).

47. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. / Карл Ясперс. – Москва : Политиздат, 1991. – 527 с.

48. Яценко Г. Ю. Інноваційний розвиток країн емерджентного типу [Електронний ресурс] / Г. Ю. Яценко // Економіст. – 2012. – № 8. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

49. Bertalanffy L. von. General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy // General Systems. – Vol. 7. – 1962. – P. 1–20.

50. Strauss V. Global education market reaches \$4.4 trillion – and is growing [Electronic resource] / V. Strauss // The Washington Post. – 2013. – February 9. – Retrieved from: <http://www.washingtonpost.com/blogs/answer-sheet/wp/2013/02/09/global-education-market-reaches-4-4-trillion-and-is-growing/> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

1. 3. Складові освітологічної підготовки

Освітологія як галузь міждисциплінарного наукового знання. Сутність поняття «міждисциплінарне наукове знання». Освітологічна підготовка. Складові освітологічної підготовки

Освітологія, як і синергетика, вивчає системи із зворотним зв'язком, досліджує не процеси стабілізації, а механізми розвитку, виникнення нових освітніх структур за рахунок руйнування старих. Відтак синергетичний підхід є найбільш доцільним для дослідження освітологічних проблем. Розглядаючи сучасну сферу освіти як взаємодію складних підсистем, здатних до

самоорганізації, саморозвитку і самоуправління, синергетичний підхід дозволяє трактувати сучасну освіту і як засіб, що забезпечує інтеграцію різних способів пізнання людиною навколишнього світу, підвищує творчий потенціал людини, орієнтує її на здійснення вільних і осмислених дій, відкритого сприйняття й цілісного усвідомлення світу. Саме тому освітологічні дослідження завжди носять міждисциплінарний (мультидисциплінарний, трансдисциплінарний) характер, а науковий інструментарій дослідження обирається дослідником залежно від мети дослідження²⁰⁴.

Міждисциплінарна координація в межах освітології покликана сприяти дослідженню феномену освіти в сукупності її чинників, що мають вплив на розвиток суспільства. Відтак міждисциплінарний характер освітології є відображенням загальної тенденції сучасної науки, посилення інтеграційних процесів, взаємовплив і взаємопроникнення різних галузей знання при вивченні загального об'єкта дослідження²⁰⁵.

Освітологія має інтегрувати усі напрями наукових досліджень у сфері освіти і запропонувати новітні шляхи розвитку цієї сфери, яка, без перебільшення, стала сферою цивілізаційного творення. Освітологія як науковий напрям, головним завдання якого є розвиток сфери освіти як цілісного суспільного феномену, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному і науково-технологічному функціонуванню, відтворенню і розвитку суспільства, покликана зосередити свій науковий

204 Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37.

205 Там само.

інструментарій на філософії, історії та соціології освіти, практичних завданнях, пов'язаних з економікою освіти, освітньою політикою, удосконаленням освіти та прогнозуванням її розвитку, а також на процесі становлення суспільства освіченої людини, на формуванні сукупного інтелекту суспільства та розвитку сучасної цивілізації як цивілізації освіти і науки²⁰⁶.

Оскільки освітологія має розглядати освіту, як сферу, що перебуває у процесі сталого розвитку, остільки об'єктом її дослідження є сфера освіти, а предметом – наявні системи та підсистеми освіти.

Перед освітологією як самостійною наукою можуть стояти такі завдання²⁰⁷:

- цілісне дослідження сфери освіти у різних площинах, вимірах, співвідношеннях і взаємозв'язках з метою виявлення закономірностей і тенденцій її розвитку;
- аналіз процесів, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися в освіті з метою виявлення «точок біфуркації» та найбільш важливих чинників впливу на освіту з метою футурологічного прогнозування;
- опис і порівняння різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик і властивих їм особливостей;
- прогнозування розвитку освіти, аналіз і вироблення принципів освітньої політики;
- визначення категорій наукового апарату;
- створення методологічної бази для прикладних досліджень у сфері освіти;
- розроблення фундаментальних проблем.

Освітологія як міждисциплінарна галузь наукового знання, охоплюючи концептуально багатоаспектні проблеми освітньої сфери, здатна запропонувати теорію і методологію досліджень феномену сучасної освіти та напрямів підготовки, які розкривають зміст основних напрямів її розвитку²⁰⁸.

Підготовка з освітології, на нашу думку, повинна реалізуватися на рівні міждисциплінарної магістерської програми, яка, на відміну від традиційних дисциплінарних програм, має ґрунтуватися на зв'язках

---

206 Там само.

207 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (квітень-травень), 2012. – С. 44–51.

208 Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

між різними дисциплінами, які, кожна на своєму рівні і згідно з особливостями свого об'єкту, досліджують феномен освіти. Зазначимо, що лише міждисциплінарний підхід спроможний утворювати зв'язки-«мости» між конкретними і часто досить різними галузями знання. Відтак інноваційні програми, розроблені на міждисциплінарному рівні, мають спрямовуватися на формування компетентностей фахівців, орієнтованих на життя у швидкозмінних умовах соціокультурної дійсності та професійної діяльності²⁰⁹.

Міждисциплінарні зв'язки дозволяють розв'язувати одну із основних проблем нинішньої системи навчання – суперечність між деструктивним, фрагментарним викладанням і засвоєнням знань та необхідністю їх синтезу і комплексного застосування у професійній практиці та життєдіяльності сучасної людини.

Міждисциплінарні зв'язки створюють загальну картину навчального процесу, наочно показуючи, наскільки оптимально розкривається зміст наукових засад, що інтегруються у процесі пізнання різних аспектів функціонування сфери освіти. При цьому в міждисциплінарних зв'язках виокремлюють прямі зв'язки, зв'язки проблемного характеру та опосередковані зв'язки²¹⁰.

Прямі зв'язки виникають у процесі засвоєння споріднених знань з однієї чи двох дисциплін, але базуються на знаннях іншої дисципліни. Під час їх виявлення визначається базисне ядро знань із кожної дисципліни. Зв'язки проблемного характеру виникають тоді, коли дві або більше дисципліни мають спільний об'єкт або загальні підходи до дослідження, але розглядаються в різних пізнавальних аспектах.

Опосередковані зв'язки проявляються тоді, коли зміст різних навчальних дисциплін формується в ситуаціях, що мають однакові компоненти діяльності, й реалізується за допомогою адекватних їм інтелектуальних умінь і навичок.

Зазначені зв'язки визначають у процесі застосування методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, дій образно-інтуїтивної уяви та сприйняття.

Потреба щодо планування і реалізації в навчанні освітологічних міждисциплінарних зв'язків на основі принципів сучасної освіти

---

209 Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (квітень-травень), 2012. – С. 44–51.

210 Там само.

зумовлена необхідністю підвищення ефективності підготовки фахівців до праці в умовах ринку освітніх послуг. Тому міждисциплінарні зв'язки не можна розглядати лише як співвідношення змісту кількох навчальних дисциплін. Міждисциплінарні зв'язки передбачають здійснювати використання та збагачення знань, умінь і навичок за рахунок інтегровано-пізнавального розкриття їх практичності для професійної діяльності та життя людини²¹¹.

Отже, міждисциплінарні зв'язки стають закономірністю у розвитку освіти. Зміст міждисциплінарних зв'язків впливає на структурну композицію організаційно-методичного забезпечення навчальних дисциплін. Відбуваються зміни в методах навчання, орієнтувальній основі діяльності викладачів та студентів, у доборі форм організації навчального процесу. Міждисциплінарний науковий підхід до організації професійної підготовки магістрів зумовлює необхідність встановлення взаємодії та взаємозалежностей між компонентами освітньо-пізнавального процесу. Цим забезпечується неперервність університетської освіти, інтелектуального, творчого й соціального розвитку особистості.

Зміст освітологічної підготовки спрямовано на розгляд сфери освіти як об'єкта наукового дослідження, здобутків і суперечностей у теорії і практиці функціонування сучасних освітніх систем, складових освітологічної підготовки та методології дослідження сфери освіти як цілісного суспільного феномену. Тому в межах навчального курсу з освітології послідовно вивчаються такі навчальні дисципліни: «Вступ до освітології», «Філософія освіти», «Історія освіти», «Освітня політика», «Економіка освіти», «Соціологія освіти», «Культурологія освіти», «Методологія міждисциплінарних досліджень у сфері освітою». Ці дисципліни розкривають взаємозв'язки та взаємовпливи сфери освіти і суміжних сфер життєдіяльності суспільства. При цьому навчальна дисципліна «Вступ до освітології» розкриває загальне уявлення про освітологію. Зокрема, мова йде про динаміку змін у розумінні поняття «освіта», розширення соціального та суспільного контексту цього поняття, а також про ті чинники, які впливають на розвиток сфери освіти та зумовлюють її вплив на поступ сучасної цивілізації освіти й науки як цивілізації людини нового еволюційного рівня – людини освіченої (*educates Homo*).

---

211 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

Навчальні дисципліни «Філософія освіти» та «Історія освіти» дають уявлення про розвиток самої ідеї освіти й історичних витоків становлення та розвитку освітньої сфери. Навчальні дисципліни «Освітня політика» і «Економіка освіти» спрямовані на розкриття інноваційних механізмів розвитку сучасної сфери освіти. Навчальні дисципліни «Соціологія освіти» і «Культурологія освіти» розкривають соціокультурні технології створення освітньо-соціально-культурного простору розвитку людини, сутність освіти як складової культури, унікального соціокультурного феномену, взаємозалежність і взаємозумовленість множинності культур і освітніх систем, що їх відображають, взаємовпливи суспільства, культури та освіти²¹².

Цілісність освітологічної підготовки забезпечується тим, що останній макромодуль – «Методологія міждисциплінарних досліджень у сфері освіти» – вивчається після вивчення всіх дисциплін, що сприяє не тільки формуванню цілісного освітологічного знання, але й розумінню інтегрованого підходу до досліджень сфери освіти (на рівні міждисциплінарних, мультидисциплінарних та трансдисциплінарних). Підготовка з освітології шляхом вивчення освітологічного контексту дослідження освітніх процесів та явищ дозволяє в іншому науковому ракурсі зрозуміти характер і сутність сфери освіти як суспільного феномену. Відтак, освітологія, поступово долаючи інерцію мислення та кордони міждисциплінарних наукових досліджень, перетворюється на нову продуктивну світоглядну парадигму, спрямовану на розвиток суспільства засобами освіти²¹³.

Філософія освіти. Розвиток філософії освіти в Україні

Здійснювані філософією дослідження у сфері освіти, піднесли ідею освіти до рівня вселюдського феномену. Проте філософія, через свою місію, не досліджує специфічні проблеми, що належать до інших галузей знання, якщо, звичайно, вони не розкривають загальні тенденції розвитку. Зосереджуючись на дослідженні

212 Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огневюк, С. О. Сисоєва // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37.

213 Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – 624 с.

феномену освіти, розвитку ідеї освіти та ідей в освіті, цілей і результатів освіти, філософія (як наука теоретико-методологічного спрямування) забезпечує осягнення найбільш сутнісних проблем і взаємозв'язків у сфері освіти, відкриваючи широкий простір для формування нового наукового напрямку – освітології. На цій науковій магістралі філософія не тільки зберігатиме, а й посилюватиме свій вплив на пізнання освіти, оскільки тільки вона спроможна досягнути її цілісність²¹⁴.

Поняття «філософія освіти» вперше з'являється у другій половині XIX ст., коли у розвинених країнах Європи і США сформувалися національні системи освіти, але її формування як галузі знання відбувалося протягом XX ст. і продовжує відбуватися на початку XXI ст. Саме у цей період освіта набула визначального впливу на суспільні трансформації, а наука обґрунтувала необхідність її пріоритетного розвитку²¹⁵.

Відтак дискусії щодо статусу і змісту філософії освіти, що розгорнулися у другій половині XX ст., не вщухають і досі. Складнощі у її становленні та утвердженні значною мірою пов'язані з дуалістичною композицією – філософією та освітою, – що спричиняє певну невизначеність предметного поля досліджень, і далі – дискусії з цього приводу серед різних філософсько-освітніх напрямів.

Особливо гострі дискусії щодо проблем філософії освіти точилися в англо-американському середовищі у другій половині XX ст. Так, наприклад, у США представники аналітичної філософії освіти під час щорічних зустрічей Товариства філософії освіти, змушені були вести дискусії у готельних номерах, оскільки феноменологи не давали їм доступу до участі у програмах конференцій. З 1966 р., після упровадження серед філософів принципу «живи і дай жити іншим», становище змінилося. Але залишилася проблема різного розуміння філософії освіти представниками основних філософських шкіл. Значні дискусії щодо філософії освіти у другій половині XX ст. розгорнулися між течіями аналітичної філософії, екзистенціалізму, експерименталізму, марксизму, неолібералізму, позитивізму, постмодернізму, прагматизму, психоаналізу, фемінізму, феноменології тощо. Представники аналітичної філософії сформували ставлення до освіти як до практичного мистецтва,

---

214 Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – № 4 (54). – С. 2–6.

215 Там само.

що спирається на наукове підґрунтя й сприяє просуванню учня в напрямі істинного знання та розвиває його раціональне мислення, а розвиток розумових здібностей для прихильників аналітичної філософії є найбільшою цінністю в освіті. Експерименталісти за базову основу прийняли парадигму ефективних форм діяльності, що має забезпечувати високу якість та глибину набутих знань. Найбільш радикальною формою експерименталізму став соціальний реконструктивізм, що скеровує до перетворення навчальних закладів на провідні центри перебудови суспільства. В екзистенційній філософській рефлексії освіта є процесом розвитку вільних і самоактуалізованих особистостей²¹⁶. Відтак пізнання сутності людини, спірання, як говорили софісти, на своє Я та розкриття морального Я для екзистенціалістів є платформою у розвитку освіти. Завоювання внутрішньої духовної свободи кожною окремою людиною є головною цінністю екзистенційної філософії освіти.

Найбільший вплив на філософію освіти другої половини ХХ ст., як стверджує Стенфордська енциклопедія філософії, мали праці Річарда Пітерса, Пола Хірста та Ізраеля Шеффлера²¹⁷.

Професор філософії освіти в Інституті педагогіки Лондонського університету Річард Пітерс є одним з класиків аналітичної філософії. Концепція освіти Р. Пітерса вибудована на ціннісній структурі освіти та її функції формування. У своїй праці «Етика і освіта»²¹⁸ він інтерпретує поняття «освіта» як зумисне передання дійсно цінного знання морально прийнятними способами. Освічена людина, за Р. Пітерсом, повинна володіти цілісним обсягом знань, або інакше – понятійною схемою, а не ізольованими вміннями і навичками; бути зміненою цими знаннями таким чином, щоб знання, наприклад, історії, впливало на те, як людина сприймає архітектуру, або соціальні інституції; у процесі освоєння способів розуміння світу надавати перевагу неявно сформованим стандартам і нормам; мати власну позицію, тобто здібність застосовувати наукове розуміння в широкому контексті світосприйняття²¹⁹.

Пол Хірст – професор Кембриджського університету – є одним із провідних учених із питань глобалізму та його впливу на розвиток сучасного суспільства. Головним його науковим посилом є спроба переконати провідні еліти в тому, що суспільство не є безпорадним

---

216 Там само.

217 Там само.

218 Peters R. S. Ethics and education / R. S. Peters. – 5-th ed. – London : Gorge Allen & Unwin Ltd, 1968.

219 Там само.

перед неконтрольованими глобальними процесами. Значну роль у цьому він відводить освіті, де формується світогляд провідних еліт. П. Хірсту належать різнопланові дослідження життя сучасного суспільства: від проблем представницької демократії – до питань влади і війни у XXI ст.; соціальних прав, статистики і плюралізму. Модель сучасної освіти при її розгляді крізь призму принципів, запропонованих П. Хірстом, постає як яскравий результат аналізу освіти у площині філософії соціального реконструктивізму.

Одним з яскравих представників аналітичної філософії є Ізраель Шеффер – професор Університету в Ідіанополісі, автор відомої в англomовному світі праці «Наука і об'єктивність». У цій праці вчений обстоює погляд на освіту як на процес інтерпретації змісту, завдяки чому і досягається істина та усвідомлюється її значення. Відтак школи повинні стояти осторонь від життя²²⁰.

Як можемо бачити, філософія освіти в англо-американському просторі стала однією з найбільш плюралістичних наукових дисциплін, вона об'єднала індивідуальні дослідження, різноманітні філософські школи і течії з властивими для них інтелектуальними рефлексіями над освітою. У різних країнах світу – Нідерланди, Німеччина, Росія, США, Франція, Японія тощо – науковці напрацювали свої специфічні традиції та шляхи інституалізації філософії освіти в академічну науку. Упродовж останніх двох десятиліть за межами України питанням філософії освіти було присвячено чимало наукових праць, стали видаватися кілька міжнародних наукових журналів – *Educational Philosophy and Theory* (Освітня філософія та теорія), *Educational Theory* (Освітня теорія), *Journal of Philosophy of Education* (Журнал з філософії освіти), *Studies in Philosophy and Education* (Вчення з філософії та освіти), *Theory and Research in Education* (Теорія та дослідження в освіті)²²¹.

Як показує аналіз публікацій зарубіжних філософів, на теренах філософії освіти відбувалася і відбувається своєрідна війна інтелектуальних парадигм. Представники школи аналітичної філософії освіти вважали постмодерністські праці малозрозумілими, а постмодерністи, як правило, не визнавали наукових підходів своїх опонентів. Як наслідок, галузь філософії освіти стала ще більш

---

220 Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – № 4 (54). – С. 2–6.

221 Там само.

невизначеною. Дискусія розгорталася не тільки довкола питання «що є філософією освіти?», але й у площині пошуку відповідей на запитання «хто і чому вважається філософом освіти?», «чи є потреба щодо філософії освіти у контексті постмодернізму?» та інших. Ці наукові суперечки засвідчують не тільки наявність плюралізму думок, але й поширеність доволі глибокої концептуальної невизначеності. Такі дискусії були започатковані 1969 р., коли світ побачила праця угорського філософа-марксиста Д. Лукача «Що таке філософія освіти?»²²².

Проте найбільш впливовою залишалася аналітична школа філософії освіти. Аналітична традиція філософії освіти, започаткована Платоном, набула сучасної інтерпретації завдяки праці С. Харді «Правда і брехня в освітній теорії», що видавалася у 1941 р. та 1962 р. У межах цього дослідження вчений зосереджує свою увагу на критичному аналізі принципу природовідповідності у навчанні та вихованні дітей, зокрема на його інтерпретації у працях Дж. Дьюї. Крім того, С. Харді надає великої уваги логіко-лінгвістичним особливостям аналізу освітніх явищ і процесів. Ідеї С. Харді були суттєво поглиблені і розвинені відомим засновником кембриджської школи аналітики Л. Вітгенштайном, який теж зосередив увагу на логіко-лінгвістичних особливостях аналізу досліджуваних явищ і процесів і стверджував, що «мета філософії – логічне пояснення думок», а її підсумок – «не «філософські судження», а пояснення суджень»²²³.

Аналітична філософія освіти, яка домінувала в англomовному світі до 70-х рр. минулого століття і певною мірою абсолютизувала логіко-лінгвістичний підхід до аналізу освітніх процесів, зазнала гострої критики і поступилася новим підходам, що базувалися на принципах індивідуалізму, комунітаризму, громадянської освіти, інклюзивного навчання тощо. Завдяки цим підходам філософія освіти англomовного світу на початку 90-х рр. вийшла на якісно новий рівень і її дослідження стали більш співзвучними із проблематикою загальної філософії²²⁴.

У своєму новому форматі філософія освіти кінця ХХ ст. вийшла на рівень інших прикладних галузей філософії – філософії права, філософії науки, філософії медицини тощо. Привертає увагу те, що

---

222 Там само.

223 Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus* = Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. – Київ : Основи, 1995. – 311 с. – С. 41.

224 Огнев'юк В. Філософія освіти та її місце в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. Огнев'юк // Освітологія. – 2012. – Вип. 1. – С. 69–75.

дуальна природа філософії освіти все більше впливає на проблематику наукових досліджень. Оскільки, як зазначалося вище, філософія освіти є похідною від двох складових – філософії та освіти, – традиційно пов'язаних з теорією і практикою, тобто з базовими філософськими питаннями, філософи стали перейматися і більш специфічними проблемами, що виплаивають з освітньої практики. Відтак більшість базових проблем філософії освіти були спрямовані на з'ясування питань: «що є первинними цілями та визначальними ідеалами освіти?» та «що є визначальним критерієм для оцінювання освітніх зусиль, інститутів, освітньої практики та результатів освітньої діяльності?»²²⁵

Пошук відповідей на ці запитанняв англомовному філософському середовищі дав новий поштовх для розвитку філософії освіти і поживив дискурс щодо предметного поля досліджень. Найчастіше філософія освіти постає як вчення про мету, процес, природу, ідеали та результати освіти. Вона розглядається як галузь прикладної філософії, що бере початок від традиційних галузей філософії (онтології, етики, епістемології тощо) та їх підходів, і розглядає питання освітньої політики, людського розвитку, теорії навчального змісту²²⁶.

Та все ж філософія освіти продовжує тяжіти до всеохопності, що пояснюється багатогранністю сфери освіти і невичерпною кількістю питань, які можуть бути цікавими для філософії. Така багатоаспектна спрямованість філософії освіти дає нові підстави для її критики. У 2003 р. Р. Куррен зробив спробу узагальнити усі напрацювання у галузі філософії освіти. Результатом титанічної роботи вченого стала його книга «Компаньйон філософії освіти»²²⁷, яка має 45 розділів та понад шістсот сторінок тексту. Прагнення всеохопності, що є притаманним для філософії освіти, стало майже нездоланною перепоною у її розвитку. Протягом останнього десятиліття у США вималювалася тенденція переорієнтації філософії освіти на дослідження процесуальної складової освіти. Але, за будь-яких обставин, процесуальні питання навчання не можуть бути пріоритетом філософії освіти. Наприклад, відомий дослідник Кларк Керр уважає, що освітній процес взагалі не може бути предметом наукового дослідження. Такий висновок К. Керр аргументує

---

225 Philosophy of education [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/179491/philosophy-of-education> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

226 Philosophy of education [Electronic resource] / Academic Dictionaries and Encyclopedias. – Retrieved from: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/15345> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

227 Curren D. A. Companion to the Philosophy of Education / D. A. Curren. – Oxford : Blackwell, 2003.

тим, що освітній процес – це «нормативна ініціація». Така позиція спростовується численними та відомими дослідженнями вчених-педагогів, у тому числі й українськими. Але означене засвідчує, що філософи освіти доволі часто перетинають кордони суміжних галузей знання, зокрема педагогіки. Причиною цього є предметна невизначеність філософії освіти, характерна як для зарубіжних, так і для вітчизняних філософських шкіл.

У східноєвропейському освітньому просторі проблематика філософії освіти також не залишилася поза увагою дослідників. Одним із перших у форматі філософії освіти стало видання відомого російського філософа і вченого-педагога С. Гессена. «Основи педагогіки. Вступ до прикладної філософії»²²⁸. У вступі до згаданої праці С. Гессен зазначав: «Завдання цієї книги – з'ясування поняття і сутності освіти»²²⁹. Освіта, у його розумінні, не що інше, як культура індивіда²³⁰. Акценти, розставлені російським ученим, цілковито відповідають сучасним підходам до проблем освіти, що досліджуються у межах філософії освіти. Тлумачення філософії освіти, як прикладної філософії, близьке до інтерпретацій її сутності у межах американської та британської філософських шкіл.

Про різне бачення філософії освіти, а також заперечення цієї галузі наукових знань російськими дослідниками також сказано достатньо. Так, російський учений Б. Гершунський, на відміну від багатьох своїх колег, не вважає філософію освіти прикладною філософією. Навпаки, він стверджує, що філософія освіти «це цілком самостійна галузь наукових знань, фундаментом яких є не стільки загально філософське вчення, скільки об'єктивні закономірності розвитку власне освітньої сфери в усіх аспектах її існування. Філософія освіти, асимілюючи усі ці знання у їх найбільш загальному концептуальному вигляді, є за своєю сутністю, науково обґрунтованою і загально визнаною науковою парадигмою...»²³¹. Проте далеко не усі російські філософи поділяють твердження Б. Гершунського щодо єдиної філософської парадигми освіти.

В українській філософській думці питання єдиної філософської парадигми освіти не ставиться. Навпаки, пропонується враховувати наявність міжпарадигмального освітнього простору як явища, хара-

---

228 Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен // отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – Москва : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.

229 Там само. – С. 22.

230 Там само. – С. 35.

231 Там само. – С. 89.

ктерного не тільки для трансформаційних суспільств, але й для суспільств, у яких домінують ліберальні цінності. Загалом українські вчені не мають загально визнаного тлумачення філософії освіти та предмету її досліджень, що може свідчити про незавершеність процесу становлення в Україні філософії освіти як науки. На цю обставину звертає увагу президент Академії педагогічних наук, академік В. Кремень: «... цей термін («філософія освіти» – авт.), як і предмет, потребує подальшого обговорення й уточнення, адже проблемне поле філософії освіти ще не склалося, хоча вже стали очевидними деякі напрямки, які виявляють місце освіти в життєдіяльності суспільства й становленні людини»²³². На думку В. Кременя, предметом дослідження філософії освіти є цілі, цінності, ідеали освіти в сучасному суспільстві, їхнє співвідношення з технологіями і практичними засобами, а також аналіз результатів і критеріїв їхньої оцінки. Водночас учений зауважує, що у зазначеному контексті утворюється суперечлива система, аналіз якої виявляє дисгармонійність, неузгодженість і неадекватність компонентів системи. «Важливе значення для визначення сутності філософії освіти, – підкреслює В. Кремень, – має з'ясування того, чим відрізняється «освічена людина» від «людини знаючої і компетентної», і що таке «людина культурна» – складний результат духовного розвитку чи просто «освічена або навчена»²³³.

Інший сучасний український філософ – В. Андрущенко – зазначає: «філософія ... постає як теорія освіти. Оскільки ж філософське засвоєння світу розгортається як осягнення всезагального, вона (філософія) виконує в освіті методологічну функцію, визначення способу здійснення якої складає предметне поле такого напряму філософствування як філософії освіти»²³⁴.

В. Андрущенко та В. Лутай у статті, що опублікована в «Енциклопедії освіти», запропонували розглядати концепцію філософії освіти через призму таких принципів²³⁵:

– врахування постійної конкуренції (суперечностей) «між двома протилежними тенденціями – індивідуальною і колективістською»;

232 Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

233 Там само. – С. 482–483.

234 Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – Київ : Знання України, 2004. – 804 с. – С. 354.

235 Андрущенко В. Філософія освіти / В. Андрущенко, В. Лутай // Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; наук. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 960–961.

- подолання однобічного підходу до тлумачення проблем суспільного розвитку;
- діалектичне зведення протилежностей у нескінченності до розв'язання їх загальної сутності;
- використання «інструментів» нової діалектики, тобто розв'язання суперечностей «діалоговими методами».

Відтак можемо переконалися, що предметне поле філософії освіти залишається дискусійним. Загалом українські філософи продовжують працювати над виробленням концептуального бачення філософії освіти. Починаючи з другої половини 90-х рр. в Україні проведено декілька національних конференцій і методологічних семінарів, видано десятки монографічних досліджень та збірників наукових статей зі спеціальності «філософія освіти», успішно захищаються наукові дисертації, започатковано видання наукових журналів тощо. Знаковими подіями для вітчизняної філософії освіти стало видання «Енциклопедії освіти», здійснене вченими Академії педагогічних наук України, а також поява у структурі Академії відділення філософії освіти. Виходячи з аналізу надбань вітчизняних і зарубіжних філософів освіти, можемо зробити деякі висновки:

- філософія освіти є закономірним явищем у науці, яка адекватно реагує на зміни суспільного статусу освіти в умовах глобальної конкуренції та переходу до моделі сталого людського розвитку і яка ґрунтується на концепції суспільства знань та парадигмі освіти упродовж життя;
- філософія освіти як наукова галузь теоретико-методологічного спрямування наблизилася до більш чіткого окреслення свого предметно-наукового поля. Спираючись на раціональні методи, вона прагне створити цілісну картину сфери освіти та відносин людини у ній, виробити систему знань про фундаментальні засади її розвитку;
- філософія освіти, перебуваючи у тісній взаємодії з педагогікою, психологією та іншими галузями науки, має зосередитися на всебічному осмисленні освітніх ідей, оскільки, як зазначав Ісає Берлін, «великі зрушення починалися з ідей, які народилися в людських головах»;
- філософія освіти, хоч і здійснює найбільш сутнісні теоретичні узагальнення у сфері освіти, але, зважаючи на багатоманітність та специфіку проблем, усебічне й комплексне дослідження освіти має підтримуватися інтегрованими зусиллями різних галузей наук, що об'єднуюватимуться науковим напрямом освітології.

Історія освіти. Значення історії освіти для модернізації освітньої галузі

Для того, щоб глибше зрозуміти сучасні проблеми та перспективи освіти, необхідно звернутися до історії освіти та педагогічної думки, яка має бути не просто хронологічним описом історично змінних освітніх ідей і педагогічних поглядів, механічним запам'ятовуванням імен їх авторів, а являтиме собою їх аналіз у максимально широкому і багатоплановому соціально-культурному контексті (В. Торосян)²³⁶.

Аналіз історії освіти та її сучасного стану підтверджує, що історія освіти, як і будь-якого іншого суспільного явища, пройшла шлях від ідеї до системної інституції певного рівня досконалості завдяки еволюційним змінам. У контексті філософських поглядів на розвиток освіти найбільш прийнятним є поняття «еволюційного поступу». Застосування поняття «поступ» акцентує увагу на неспинності цивілізаційного розвитку, який супроводжувався збільшенням кількості та поширення позитивних змін. Зважаючи на філософське осягнення історичних реалій і логіку розвитку освіти, стверджуємо, що відбулося шість еволюційних поступів освіти. Нині людство знаходиться на етапі сьомого поступу у процесі розвитку освіти²³⁷.

Філософи, педагоги та історики практично одностайні в тому, що першим осередком освіти завжди була сім'я. Уже у найдавніші часи батьки, вводячи дітей у контекст життя, прагнули передати їм свій досвід. Зрештою, вони хотіли, щоб діти успадковували їх спосіб життя та діяльності, вірування і традиції. Відтак батьки навчали дітей усього, що вміли і знали самі. На цьому етапі у зародковій формі виникла педагогічна діяльність, виділилися навчання і виховання. Власне сім'я сформувала ідею школи і стала її прообразом. Зародження ідеї навчання, виховання і розвитку дитини у сім'ї, виокремлення відповідних функцій і ролей стали першим еволюційним поступом освіти.²³⁸

Тисячоліття важких зусиль прадавніх людей підготували другий поступ освіти. У XII-III тисячоліттях до н. е. людство створило перші

236 Торосян В. Г. Історія освіти та педагогічної думки / В. Г. Торосян // Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 318–319.

237 Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

238 Там само.

пам'ятки писемності. Їх і сьогодні можна бачити на території України, поблизу сучасного Мелітополя. Нині там функціонує Державний історико-культурний заповідник «Кам'яна могила».

Загальновідомо, що приблизно 5 тисяч років тому в стародавній державі Шумер виникли перші школи. Було започатковано професійну педагогічну діяльність, системне навчання з визначеною метою, а глиняні таблички стали першими засобами навчання. Винайдення людиною письма і створення школи як соціального інституту – дві події, які стали визначальними для усього подальшого розвитку людства. Вони визначили напрям культурного розвитку цивілізації. Це був другий еволюційний поступ освіти²³⁹.

Трансформація ідеї школи та пошук моделей її функціонування продовжувалися за часів античності. Ці процеси відбуваються і нині.

Виплекана роудиною ідея та практика навчання, виховання і розвитку дитини, підштовхнула до появи когорти людей, які стали першими, хто зробив навчання і виховання своєю професією. Перші професійні вчителі, які забезпечували себе засобами до життя тим, що навчали молодь, сприяли третьому еволюційному поступові освіти. Фалес та інші мудреці, Піфагор і члени Піфагорійського Собзу сформували засади, які лягли у підґрунтя розвитку професії педагога. Перші професійні вчителі (софісти і Сократ у Європі, а Конфуцій – у Китаї) заклали у основу освіти і виховання «батьківські функції», досвід «повивального мистецтва». Їхня діяльність розгорнула ідею школи до масштабу суспільного явища. Педагогічна діяльність стала професійною, з'явилися перші навчальні заклади. Цей еволюційний поступ завершили Платон і Аристотель, які розвинули ідею школи, створивши Академію та Ліцей – навчальні заклади, що стали базовими моделями в реалізації не тільки ідеї школи, але й ідеї університету, еталонами, за якими навчальні заклади створювалися ще протягом багатьох століть поспіль²⁴⁰.

Протягом третього етапу еволюції освіти теоретична підготовка учнів і студентів відокремлюється від практичної. Набуває розвитку практика формування навчальних планів, з'являються різновиди спеціальних книжок (підручники і посібники), запроваджується

---

239 Там само.

240 Огнев'юк В. О. Еволюційний поступ освіти в контексті освітології / В. О. Огнев'юк // Освіта у полікультурних суспільствах : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Нікіторовича, С. Сисосової. – Варшава, 2012. – С. 117–129.

цілеспрямована підготовка вчителів, визначаються і формалізуються обов'язки держави щодо виховання і навчання молоді, утверджується ідея законодавчого регулювання освіти, вперше формулюються освітні вимоги до різних вікових груп населення тощо.

Четвертий еволюційний поступ освіти відбувся під безпосереднім та визначальним впливом християнства. Потреба християнської церкви у навчених читати, писати і тлумачити релігійні тексти священнослужителів спонукала до відкриття шкіл при церквах і монастирях, а відтак суттєво розширила можливості поширення освіти. Відбулися еволюційні зміни в бік утвердження морально-етичних засад, морально-етичних цінностей християнства. Освітнім ідеалом стає людина віруюча, але така, що вміє читати і писати. Зважаючи на це світсько-релігійна влада в особі короля франків Карла Великого (787 р.) зобов'язувала утворювати школи в усіх єпархіях, при кожному монастирі. Київський князь Володимир Великий відразу після запровадження християнства (988 р.) зобов'язав своїх підданих віддавати дітей на навчання. Наприкінці X ст. у м. Болонья (Італія) було започатковано перший університет Європи. Так сформувалися підвалини системи шкільної та університетської освіти у Європі²⁴¹.

П'ятий еволюційний поступ освіти пов'язаний із великим впливом гуманістичних ідеалів епохи Відродження та добою промислового виробництва. У цей період ідея школи та освіти набула багатогранного розвитку. Еволюційний поступ в освіті відбувався під впливом конституйованої Я. Коменським педагогічної науки. Запропонована ним класно-урочна система якнайкраще відповідала потребам індустріального суспільства, що народжувалося.

Варто зазначити, що школа добре послужила індустріальному суспільству, але й воно урізноманітніло школу, вивільнивши її з-під панівного впливу церкви та втягнувши до широкого контексту потреб світського суспільства.

Винахід у Європі друкарського станка відкрив шлях для самостійної освіти. З іншого боку, цьому активно сприяв протестантизм, який зобов'язував кожного батька навчити дітей самостійно читати Святе письмо. Книгодрукування розширило доступ до освіти та пришвидшило перехід до масової шкільної освіти, яка, у свою чергу, дала поштовх розвитку шкільної індустрії: будівництва шкіл, виробництва меблів

---

241 Там само.

і засобів навчання. Крім того, поширення шкільної освіти сприяло створенню великої кількості робочих місць²⁴².

Відтак школа стала не тільки освітньою інституцією та механізмом соціалізації особистості, а й важливим чинником суспільного розвитку, вагомим споживачем товарів і послуг. Але це, так би мовити, супутні фактори її діяльності. Більш важливими її надбаннями у період зародження індустріального виробництва стали гуманізм, пріоритет загальнолюдських цінностей і ліберальна педагогіка. Зусиллями таких європейських мислителів, наприклад, як Ж.-Ж. Руссо, змінювалося ставлення до дитини. Його ідеї значною мірою вплинули на поширення гуманізму в освіті. Відтак школа переорієнтовувалася на освітні запити людини, все більше враховувала її природні здібності, потреби, унікальність та особистісність кожної людини. Проте заради об'єктивності варто зауважити, що гуманізм у шкільній освіті утверджувався доволі непросто. Якщо говорити про українську школу, то завдання її гуманізації залишається актуальним й донині.

У межах п'ятого еволюційного поступу освіти було сформовано мережу університетів і навчальних закладів, пов'язаних із набуттям різних професій, створено початкові заклади, основним завданням яких була підготовка учителів.

Для п'ятого еволюційного поступу освіти характерним також є утворення інституцій з управління системою освіти. Саме в цей період у Європі (у 1773 р. – у Варшаві, а водночас і трохи пізніше в інших Європейських столицях) виникли перші у Європі прототипи сучасних міністерств освіти²⁴³.

Якщо раніше можна було говорити про якийсь певний тип освітнього ідеалу, то віднині він диференціюється. Віднині освітній ідеал – це насамперед людина енциклопедичних знань. Водночас освітній ідеал – це освічений та підприємливий джентльмен (Дж. Локк), а також кваліфікований фахівець – інженер, майстер, конторський службовець, робітник. Особливість цього ідеалу полягала у визнанні тієї обставини, що кожна із зазначених категорій людей володіє відповідним рівнем знань і, по суті, є освітнім ідеалом для свого середовища.

Шостим еволюційним поступом освіти стало запровадження обов'язковості початкової, а пізніше – повної загальної середньої

---

242 Там само.

243 Там само.

освіти. Шостай етап становлення сучасної системи освіти припав на період найбільшого промислового розвитку більшості країн Європи (перша половина XIX – початок XX ст.). В Україні він охопив період 20-х–70-х рр. минулого століття. Запровадження обов'язковості шкільної освіти в Радянському Союзі, до якого належала тоді Україна, стало значним цивілізаційним зрушенням. Безперечно, що воно мало значний історичний вплив на розвиток країни. Але разом із тим, варто також зазначити, що цей процес здійснювався на консервативних засадах комуністичної ідеології та авторитарної педагогіки. Він не передбачав розмаїтості освітніх моделей і свободи вибору в освіті²⁴⁴.

Утім, повернемося до суті шостого еволюційного поступу в освіті, внаслідок якого шкільна освіта стала не тільки масовою, але й обов'язковою, а відтак – важливим рушієм суспільних трансформацій сучасності. Чим більше пропонувані моделі загальної середньої освіти відповідатимуть освітнім запитам Людини освіченої, тим більш розвиненим буде суспільство.

Нині людство, а разом з ним і Україна, перебувають на етапі сьомого еволюційного поступу освіти. Тому для українського народу найважливіше значення має відповідь на запитання, наскільки наша освіта відповідає передовим позиціям нового еволюційного поступу освіти.

Якщо у стародавньому світі, з часу появи перших зразків писемності до створення школи пройшло приблизно дев'ять тисячоліть, а від моменту появи писемності до технології друку – не менше 12 тисячоліть, то нині перебіг змін у сфері освіти надзвичайно прискорився, став масштабнішим і більш глибоким, час настільки прискорився, що будь-які взаємопов'язані події спричиняють масштабні та надзвичайно швидкоплинні зміни. Найбільшого впливу сьогодні завдає розвиток цифрових технологій. Нині вони проникли в усі сфери людської діяльності. І якщо з часу своєї появи школа практично не змінювалась протягом кількох тисячоліть, але при цьому майже повністю відповідала потребам суспільства, то нині вона потрапила у круговерть неперервних змін і має постійно докладати зусиль, щоб зберігати свою актуальність для суспільства²⁴⁵.

Проте, сьогодні мова має йти не стільки про школу у класичному розумінні цього поняття, скільки про різні моделі отримання освіти.

---

244 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисюєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 315.

245 Там само.

Загалом освітні послуги все більше переходять у віртуальний простір. Подібні тенденції були описані Е. Тоффлером ще у 80-ті рр. минулого століття²⁴⁶. Сучасні засоби передавання інформації змінили функції школи. Якщо раніше діти йшли до школи за знаннями, то сьогодні – не стільки за знаннями, скільки за способами їх отримання, опрацювання та використання. Діюча школа втратила монополію на знання, яке стало широко доступним завдяки різноманітним способам накопичення та передавання інформації. Якщо вести мову про власне українську шкільну освіту, то можна стверджувати, що сьомий еволюційний поступ, покликаний покінути з рудиментами авторитаризму єдиних навчальних планів і програм, забезпечити варіативність, гнучкість, максимальну свободу форм, методів, технологій і методик, подолав певні негативні наслідки масовості та усереднення освіти, її орієнтацію на середньостатистичного учня та сумнівні результати навчання.

Аналіз історії освіти та її сучасного стану підтверджує її нерозривність із конкретним часом: у будь-яку епоху і в будь-якому суспільстві сама система освіти, її ідейні основи, цілі та завдання, методика та методологія, структура й організація втілюють як певний стан суспільства, так і тенденції його розвитку. У свою чергу саме освіта виявляється вирішальною для реалізації тих чи інших соціально-культурних тенденцій, перспектив суспільного розвитку.

Важливо усвідомлювати, що не тільки глобальні проблеми освіти, але і найпоширеніші та найконкретніші питання педагогіки, її методи, прийоми, «технології» є похідними від загальної концепції освіти, її основних принципів, провідних ідей та положень, тобто, походять у своїх основах із філософського бачення проблем освіти. Різні педагогічні школи та течії – не що інше, як вираження різних концепцій освіти, що мають глибоку соціально-культурну зумовленість²⁴⁷.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації в Україні і світі свідчить, що система освіти зазнає докорінних змін у контексті викликів ХХІ ст., зумовлених системною кризою людської цивілізації²⁴⁸.

---

246 Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва : Издательство АСТ, 2002. – 557 с.

247 Торосян В. Г. Історія освіти та педагогічної думки / В. Г. Торосян // Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 318–319.

248 Дубасенюк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів / О. Дубасенюк // Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисосвої. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 253–263.

Відповідно, сучасна парадигма розвитку освіти в Україні повинна мати випереджувальний характер і сприяти впровадженню інноваційних тенденцій в освітню сферу.

За прогнозами вчених-футурологів, XXI ст. характеризуватиметься такими основними проявами: розвитком інформаційних технологій, загальною комп'ютеризацією та системним програмуванням усіх сфер виробництва, широким використанням лазерної техніки й мікропроцесорів, застосуванням телекомунікацій зі зворотним зв'язком тощо. Відбудуться також зміни ритму і стилю суспільного й індивідуального життя людей у напрямку їх інтенсифікації, зростання індивідуальної відповідальності й творчості.

Докорінні зміни в освіті потребують інтелектуально розвиненої особистості, здатної до самоосвіти, самовдосконалення, що мають ґрунтуватися на нових теоретико-методологічних засадах і фундаментальних знаннях. Окреслені вище особливості сучасної освіти зумовлюють необхідність формування сучасних вимог до неї. Ось чому у Національній доктрині розвитку освіти в Україні наголошено, що освіта має стати стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені²⁴⁹. Проте стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства й держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до інформаційно-технологічного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші виклики сучасній цивілізації потребують радикальної модернізації освітньої галузі. Перед державою, суспільством постає завдання забезпечення пріоритетності розвитку освіти і науки.

Динамічний розвиток сучасної педагогічної науки характеризується пошуком фундаментальних підходів до побудови навчально-виховного процесу. Цю тенденцію зафіксовано у освітніх документах України, в яких зокрема зазначено: метою освіти і виховання має бути професійно компетентний, ініціативний, творчий громадянин, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатний швидко адаптуватися до сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості, інтелектуалізація її діяльності у контексті

²⁴⁹ Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. – Харків, 2004. – Ч.1. – С. 5–24.

швидких змін техніки і технологій, неперервного експонентного зростання обсягів інформації і поновлення знань, постійного розширення та поглиблення сфер наукового дослідження²⁵⁰.

Інтенсифікація інформаційних потоків, як один із основних чинників входження глобалізованого світу в еру інформаційного суспільства, відображає кризу класичної наукової парадигми. Ця криза полягає у поглибленні суперечностей між двома протилежними тенденціями сучасної науки – універсалізації та інтеграції знань, з одного боку, та поглибленні їх науково-технічної спеціалізації, – з іншого. Загострюється проблема необхідності надзвичайно швидкого оновлення знань і технологій у зв'язку з появою у процесах надання і здобуття знань і навичок так званого «періоду напіврозпаду компетенції». Суть цього явища полягає в тому, що у деяких науково-технічних галузях кожні кілька років рівень професійної компетентності фахівців удвічі зменшується, що актуалізує потребу постійної його підтримки.

Відтак актуалізується сучасна освітня інтегративна парадигма, яка має передбачати інтегрування теоретичних засад і практичних результатів наукових і педагогічних парадигм і напрямів. Зазначена парадигма зумовлена тенденціями загального інтеграційного й глобалізаційного процесу розвитку сучасного світу. Як зазначає В. Биков, їй властиві певні складові, насамперед такі, як «процеси інтеграції знань про людину, суспільство і природу, технології діяльності людини, технічні та соціотехнічні системи, а також процеси інтеграції соціально-економічних і науково-технічних систем: політичних, нормативно-законодавчих, екологічних, промислового виробництва, сільського господарства, будівництва й архітектури, транспортну, торгівлі, енергетичного та матеріально-технічного ресурсного забезпечення і збереження, економічних (включаючи системи господарювання, ринки товарів, послуг і праці), міжнародної діяльності, інформаційних і телекомунікаційних (включаючи інформаційні ресурси і системи масового інформування), безпеки й оборони, культури, охорони здоров'я, спорту, туризму, соціального захисту населення, науки і освіти; а також систем управління функціонуванням і розвитком різних галузей діяльності людини та їх структурних складових»²⁵¹.

---

250 Там само.

251 Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – Київ : Атіка, 2008. – 684 с. – С. 235.

Важливо зауважити, що учений виділяє основні компоненти загального інтеграційного процесу розвитку, а саме²⁵²:

- освітні й освітньо-професійні стандарти (у тому числі системи сертифікації вищих навчальних закладів і дипломів про вищу освіту, освітньо-професійних стандартів орієнтовані на стандарти міжнародних професійних асоціацій);

- зміст різнорівневої дошкільної, загальної і професійної освіти (в тому числі позашкільної освіти);

- навчально-методичне забезпечення (у тому числі традиційні і електронні інформаційні ресурси);

- методи, засоби і технології дошкільної, загальної і професійної освіти (у тому числі підходи та інструменти навчання іноземних мов та ІКТ, підготовку перекладачів, створення і використання дистанційних та інших сучасних педагогічних технологій);

- методи, засоби і технології оцінювання рівнів навчальних досягнень і професійних компетентностей (включаючи принципи забезпечення рівного доступу до освітніх систем, будови кредитно-модульних систем, систем кваліфікацій і ступенів вищої освіти);

- методи, засоби і технології післядипломної освіти (у тому числі професійної підготовки перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників підприємств державного і приватного секторів та цивільних службовців для пріоритетних галузей розвитку і структур суспільства, забезпечення впродовж життя освіти іншим категоріям дорослого населення);

- організаційно-функціональну і структурну будову системи освіти (у тому числі мереж навчальних закладів різних ступенів і рівнів акредитації та організаційних структур закладів дошкільної, загальної, професійної і післядипломної освіти);

- методи, засоби і технології підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів освіти (включаючи вчительські, професорсько-викладацькі, наукові кадри, а також кадри управління освітою, навчально-виховними закладами і науковими установами);

- методи, засоби і технології наукової діяльності (у тому числі сприяння спільній науковій діяльності і навчанню науковців у галузі високих технологій);

---

252 Там само. – С. 237–238.

– комп'ютерні мережі навчальних закладів, наукових установ і органів управління освітою (у тому числі унормування переліку сервісів та інтерфейсів користувачів, забезпечення рівного доступу до засобів і сервісів мереж, інтеграція національних комп'ютерних мереж, локальних мереж навчальних закладів і наукових установ у глобальні комп'ютерні мережі єдиного інформаційного освітнього простору);

– бази освітніх і наукових даних (у тому числі забезпечення захисту і рівного доступу до ресурсів цих баз, інтеграція баз даних в єдиному інформаційному освітньому просторі);

– бібліотечну справу (у тому числі автоматизовані інформаційні бібліотечні системи та їх інформаційні бази, забезпечення захисту даних і рівного доступу до сервісів цих систем і ресурсів цих баз, інтеграція баз даних і систем в єдиному інформаційному освітньому просторі);

– системи мас-медіа, що пропонують освітні та науково-популярні програми;

– законодавче і нормативно-правове забезпечення освітньої і наукової діяльності;

– економічні механізми і процеси господарювання, функціонування і розвитку освіти і науки (у тому числі інформаційно-аналітичні системи адміністративного управління освітою і наукою);

– системи зайнятості (у тому числі забезпечення мобільності вчителів, випускників, адміністраторів, учених, робітничих кадрів).

Аналіз вітчизняної освіти дозволяє дійти висновку, що модернізація системи освіти в Україні за умов сучасних глобалізаційних процесів спрямовується на розвиток фундаментальної науки, українських і світових культурних цінностей, орієнтації на ідеали демократії і гуманізму, які необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства.

**Освітня політика.
Планування та прогнозування розвитку освіти**

В Україні освітня політика поступово, долаючи спадщину минулого, набуває сучасної конфігурації (рух до відкритості, плюралізму, співпраці, пошуку консенсусу між її агентами тощо), а у результаті

розвитку цих процесів стає досить дієвим соціальним інструментом мобілізації наявних ресурсів, досягнення поставлених цілей у ре-

формуванні освіти, її інтеграції у європейський та світовий освітній простір²⁵³.

Дати визначення освітній політиці дуже складно, особливо в країнах Центральної та Східної Європи²⁵⁴. Однією з проблем є відсутність у мовах більшості цих країн різниці у значеннях слів *policy* і *politics*. Тому термін «*policy*» часто сприймається як щось таке, що стосується сфери діяльності політиків і політичних організацій. З іншого боку, справи політики дедалі більше стосуються освітян усіх рівнів управління в системі освіти. Найпростіше визначення поняття *policy* запропонував професор Римантас Желвіс із Вільнюського педагогічного університету: «Політика – це те, що можуть вирішити робити або не робити особи, які приймають рішення».

У цьому визначенні містяться дві важливі характеристики політики. По-перше, політика – це те, що роблять ті, хто наділений владою. Це означає, що політика не є повністю прерогативою політиків або топ-менеджерів. В освітньому секторі рішення приймаються як на центральному рівні, так і на рівнях регіону і школи. Це особливо важливо зрозуміти країнам Центральної та Східної Європи, які тривалий час мали централізовану систему освіти і управління нею. По-друге, не робити нічого так само важливо, як і щось робити. Для того, щоб зрозуміти освітню політику, необхідно проаналізувати і те, що зроблено, і те, що відкладено або відхилено. Вагання щодо прийняття рішень або ігнорування проблем також відображають певні напрями в політиці.

Наведемо інше визначення політики: політика – це низка дій, спрямованих на досягнення певних цілей. Виходячи з цього, освітню політику можна визначити як низку дій, спрямованих на досягнення цілей освітніх організацій та / або системи освіти. У цьому визначенні акцент робиться на цілеспрямованості політичних процесів, а також на тому, що прийняття рішення передбачає низку дій. Одиначна дія або певний політичний документ не дають нам змоги говорити про певний політичний напрям. Освітня політика належить до галузі суспільної політики. Отже, важливо згадати, що суспільна політика покликана

---

253 Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз / В. О. Гальперіна // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 403–405.

254 Іванюк І. В. Основи освітньої політики / І. В. Іванюк // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 414–425.

відображати очікування і домінуючі цінності суспільства. Політика також може відображати позицію або напрям певних суспільних подій і обставин²⁵⁵.

Суб'єкти освітньої політики – індивід, соціальні спільноти (нація, політичні партії та рухи, профспілки, групи інтересів тощо)²⁵⁶. Об'єкт освітньої політики – освіта як суспільне благо, як інтелектуальний та матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх установ. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних і політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо. Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві – держава. Вона у процесі взаємодії з громадянським суспільством забезпечує реалізацію суспільного вибору у сфері освіти. Державна освітня політика – це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії / бездіяльність інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ на забезпечення функціонування системи освіти.

Інституціональна структура вітчизняної системи формування і реалізації освітньої політики така: Верховна Рада України, Президент України визначають освітню політику держави, Кабінет Міністрів України – здійснює, Міністерство освіти та науки України – бере участь у визначенні та реалізує освітню політику.

Політичний вимір освіти – відносно нова проблема для вітчизняного суспільствознавства. У її дослідженнях вирізняють два рівні – академічний і практичний. До першого належать соціальна філософія, філософія політики, філософія освіти і політична наука. Предметом дослідження на цьому рівні є макрополітичний вимір освіти (politics), а метою – пошук відповіді на запитання: «Чому?». На другому рівні досліджень здійснюється аналіз освітньої політики. Цей рівень – царина інструментального знання. Предметом дослідження на цьому рівні є мікрополітика, дія / бездіяльність суб'єктів освітньої політики (policy), метою – пошук відповіді на запитання «Як?», що матеріалізується у вигляді конкретних рекомендацій і порад. Їх замовник («клієнт») –

---

255 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 415.

256 Гальперіна В. О. Освітня політика / В. О. Гальперіна, В. Л. Савельєв // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 413–414.

державні органи, інші суб'єкти освітньої політики, що ведуть пошук шляхів оптимальної реалізації своїх інтересів.

Освітня політика має певні характеристики, які важливо знати для того, щоб розуміти, яким чином вона формується²⁵⁷. Наприклад, Ч. Тейлор, Н. Різві, Х. Лінгард і М. Генрі (1997) у роботі «Освітня політика та курс на зміни» визначають такі її характеристики²⁵⁸:

– політика – це більше, ніж текст. Багато аспектів освітньої політики не відображаються в офіційних політичних документах. Політичний документ – це, як правило, продукт тривалих і часто складних обговорень і компромісів між різними групами інтересів. Щоб мати всеосяжне уявлення про політичні проблеми, треба знати, як читати між рядками документа. Іншими словами, до уваги потрібно брати контекст і передісторію прийняття політичних рішень в освіті;

– політика має багато вимірів. Політику розробляють зацікавлені групи, які різняться наявністю влади і впливовістю. Тому освітня політика нагадує пиріг із багатьма різними інгредієнтами, де інтереси різних груп представлені неоднаково;

– політика ґрунтується на певних цінностях. В основі політики – певні цінності. Політичні рішення можуть представляти цінності, які поділяє більшість суспільства, цінності основних зацікавлених груп або тих, хто безпосередньо приймає рішення. У будь-якому випадку складно уявити політичне рішення, яке не ґрунтується на цінностях;

– політика існує в контексті. Політика не може бути створена з чистого аркуша, без урахування обставин, у яких вона впроваджуватиметься. Треба брати до уваги загальний контекст творення політики: історичний, соціальний, економічний, етнічний, релігійний та ін.;

– політичні рішення – державна справа. Освітня політика належить до сфери суспільної політики. Держава повинна представляти інтереси суспільства. Однак це не завжди так. Відносини між державою і приватним сектором є досить складними. Незважаючи на це, держава в усіх країнах несе відповідальність за розробку і впровадження національної освітньої політики;

– освітня політика взаємодіє з політикою в інших галузях. Соціальні політики взаємопов'язані. Освітня політика зазвичай залежить

---

257 Іванюк І. В. Основи освітньої політики / І. В. Іванюк // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 414–425.

258 Там само.

від державної політики в таких сферах, як економіка, фінанси, міжнародні відносини і, навіть, оборона. У країнах Центральної та Східної Європи освіту нерідко визначають як пріоритетну сферу. Хоча, насправді, економічні, фінансові, адміністративні та інші мотиви домінують над освітніми цілями. Тому тим, хто формує освітню політику, необхідно стежити за подіями у суміжних політичних сферах;

– упровадження політики ніколи не буває прямим. Всупереч поширеній думці, ґрунтовний політичний документ – це тільки початок, а не кінець довгого шляху. Впровадження політики – найважливіша стадія всього політичного процесу. Політика не може бути впроваджена безпосередньо, шляхом віддання наказів і розпоряджень. Потрібна напружена і часто болюча робота зі всіма гравцями на освітній арені;

– політика має заплановані і незаплановані наслідки. Запланована мета ніколи стовідсотково не збігається з отриманим результатом. Політичний процес настільки складна система, що передбачити всі можливі наслідки дуже важко. Ті, хто приймає політичні рішення, повинні бути готовими до протистояння неочікуваним труднощам і зіткнення з непередбачуваними проблемами.

Розглянемо пріоритети освітньої політики. Існує три пріоритети, які певною мірою описані в національних політичних документах кожної країни: якість, ефективність, рівність.

Якість – одна з основних проблем сучасної освітньої політики. Як визначити якість? Як забезпечити якісну освіту? Як проводити моніторинг, оцінювати та вимірювати якість? Які є індикатори якості? Ці та інші питання ставляться з метою кращого розуміння якісного виміру сучасної освіти. Реформи, спрямовані на збільшення конкурентоспроможності, та інші практичні політичні кроки робляться для розв'язання проблеми якості. Ця проблема досить нова для країн Центральної та Східної Європи²⁵⁹.

Ефективність – ще один важливий пріоритет. Сучасні освітні системи стають дедалі дорожчими. Яким чином інвестиції окупуваються? Звідки вони повинні надходити? Яке оптимальне співвідношення між державними, приватними інвестиціями і вкладеннями користувачів? Які існують шляхи підвищення ефективності освіти? У країнах

Центральної та Східної Європи, де економічні труднощі перехідного періоду обмежують можливість вкладень в освіту з боку держави, ці питання надзвичайно важливі. Питання ефективності, як правило, – серед основних мотивів виправдання фінансових реформ.

Реформатори освіти завжди переймалися питаннями рівності та соціальної справедливості. Соціальна інтеграція вважається однією з основних цілей освіти. Як забезпечити рівні умови для всіх дітей на початку навчання? Як підтримувати учнів із груп «ризик» впродовж усього періоду навчання? Які існують можливості «другого шансу» для тих, хто кинув школу? Як піклуватися про дітей з особливими потребами? Як інтегрувати національні меншини та іммігрантів? Як забезпечити доступ до вищої і професійної освіти для безробітних, військових, ув'язнених? У колишній соціалістичній системі освіти вважалося, що не існує проблеми рівності, хоча насправді це було не завжди так. Однак, коли почалися соціальні та економічні зміни, зростаюча соціальна нерівність породила нові проблеми у країнах Центральної та Східної Європи²⁶⁰.

Пріоритети освітньої політики визначаються у багатьох політичних документах і у різний спосіб. Іноді вони викладені у формі великих завдань, найважливіших для певної країни або регіону. Так, наприклад, на основі пропозицій Європейської Комісії та внесків країн-членів у 2001 р. Європейська Рада прийняла «Звіт про конкретні майбутні завдання освітніх систем». Фактично – це перший документ Європейського Союзу, який визначає конкретний загальний підхід до національної освітньої політики на основі трьох завдань²⁶¹:

- підвищення якості та ефективності систем виховання і навчання у Європейському Союзі;
- забезпечення доступу кожного громадянина ЄС до освіти впродовж всього життя;
- забезпечення більшої спрямованості систем освіти назовні, на навколишній світ.

Іншим прикладом можуть бути національні пріоритети системи освіти Литви. У 1998 р., після закінчення першої стадії національних реформ, Міністерство освіти і науки Республіки Литва розробило нові

---

260 Там само.

261 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

орієнтири освітньої політики і визначило три пріоритети для наступної стадії реформ²⁶²:

- модернізація навчання та викладання і підвищення якості освіти;
- поліпшення соціальних і педагогічних умов навчання та викладання;
- гармонізація системи освіти.

Пітер Радо у своїй роботі «Перехід в освіті», окреслює такі політичні питання, які повинні визначити основні напрями освітнього перехідного періоду в країнах Центральної та Східної Європи²⁶³:

1. Децентралізація та лібералізація.
2. Перевизначення якості в освіті.
3. Зміцнення зв'язків із ринком праці.
4. Підвищення ефективності використання коштів.
5. Рівність в освіті.

Політичний вимір освіти – відносно нова проблема для вітчизняного суспільствознавства. Лише в останні роки вона набула певного розголосу, стала привертати більше уваги дослідників, спонукати до налагодження співпраці з зарубіжними вченими, експертами та аналітиками²⁶⁴.

На жаль, ці процеси, у порівнянні з розвиненими країнами, наприклад, нашими західними сусідами – новими членами Європейського Союзу – тільки розгортаються. В Україні поки що не склався відповідний напрям суспільствознавства, метою якого є дослідження соціально-філософських засад освітньої політики, не напрацьовано конче необхідного наукового потенціалу для аналізу державної освітньої політики, механізмів її розробки та впровадження. Все ще не створено відповідної інфраструктури, дослідження носять нерегулярний характер, відчувається дефіцит наукової та навчально-методичної літератури, контингент аналітиків освітньої політики в її сучасному розумінні обмежується головним чином представниками Академії державного управління при Президентові України. Недостатніми варто вважати і масштаби співпраці з зарубіжними вченими, які є піонерами в розробці сучасної методології та методики аналізу освітньої політики. Саме тому розвиток освітології набуває значної актуальності.

---

262 Там само.

263 Rado P. Transition in Education / P. Rado. – Budapest : Institute for Educational Policy, 2001. – 63 p.

264 Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз / В. О. Гальперіна // Освітлогія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 403–405.

Науково-аналітичне забезпечення освітньої політики в Україні, перш за все державної, – актуальне питання загальнонаціональної ваги. Від його вирішення залежить якість розробки політики, рівень управління складними, суперечливими освітніми процесами, швидкість інтеграції у світовий освітній простір.

Спираючись на аналіз пострадянських соціально-політичних трансформацій, враховуючи численні дефініції державної та освітньої політики, сформульовані іноземними та вітчизняними дослідниками, державну освітню політику можна визначити як цілеспрямований, відносно стабільний процес, офіційний курс уряду, скерований на забезпечення функціонування системи освіти.

Наразі модернізація системи освіти відбувається у більшості країн світу. Загальновизнано, що в інформаційно-технологічному суспільстві XXI ст. визначальним чинником у конкуренції держав буде рівень освіченості нації, здатність країни та окремої людської особистості виробляти та реалізовувати інноваційні технології²⁶⁵.

Один із перших кроків на шляху до вирішення цих питань пов'язаний із проблемою розробки освітньої політики й, зокрема, з формуванням законодавчої бази такої політики. У свою чергу, адекватне вирішення означеної проблеми потребує філософського, світоглядного аналізу передумов визначення стратегій і напрямів здійснення політики реформування освітньої системи України, щоб забезпечити реальну ефективність та результативність модернізації цієї системи.

Нормативною базою перетворень освіти на початковому етапі став Закон України «Про освіту»²⁶⁶, прийнятий Верховною Радою тоді ще УРСР 4 червня 1991 р. Освіта була оголошена пріоритетною сферою державних інтересів. Декларувалися державні гарантії працівникам закладів освіти – належні умови праці, правовий і соціальний захист, виплати за вислугу років тощо. Були визначені такі принципи, як демократичний державно-суспільний характер управління освітою

---

265 Пінчук С. А. Світоглядно-філософські передумови розробки стратегії освітньої політики / С. А. Пінчук // Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 406–413.

266 Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?test=qY4Mfbtc78fV5t9UZiMTU10.HI40Ys80msh8Ie6> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана; Закон України «Про освіту»: редакція закону від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://urist-ua.net/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8/?d1=23.05.1991&d2=08.07.2017> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

й автономність освітніх установ, закріплені нові форми власності у сфері освіти. У Законі було обґрунтовано правову базу створення недержавного освітнього сектору, визначено порядок ліцензування й державної акредитації його установ. Підтверджувалося право громадян України на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання тощо²⁶⁷. У подальших редакціях Закону України «Про освіту» встановлювалися права на повне державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які потребують особливих умов виховання – учнів державних професійно-технічних навчальних закладів; коректувалися і доповнювалися правила навчання та оплати в недержавних навчальних закладах²⁶⁸. Основні принципи державної політики в галузі вищої освіти були більш детально сформульовані в Законі України «Про вищу освіту»²⁶⁹, прийнятому 17 січня 2002 р., а потім у новому Законі України «Про вищу освіту», прийнятому 1 липня 2014 р.

Основоположним державним документом, що встановлював пріоритет освіти в державній політиці, стратегію й основні напрями її розвитку, стала «Національна доктрина розвитку освіти», затверджена указом Президента України від 17 квітня 2002 р.²⁷⁰. Доктрина визначила зміст поняття освіти, мету та пріоритетні напрями її розвитку, шляхи їх досягнення за допомогою державної політики в галузі освіти, зазначила національний характер освіти та принципи мовної політики, окреслила систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію та основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ ст. У цьому документі освіта визнавалася пріоритетною сферою накопичення знань і формування вмій, створення максимально сприятливих умов для розкриття та розвитку творчих здібностей кожного громадянина України, виховання громадян у дусі високих етичних принципів і національної самоідентифікації. Освіта була визнана основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України і ви-

---

267 Там само.

268 Там само.

269 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/155618/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

270 Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. – Харків, 2004. – Ч.1. – С. 5–24.

значальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства.

Організаційною основою державної політики в галузі освіти стала Концепція державної програми розвитку освіти на 2006-2010 рр.²⁷¹, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. Головною метою Програми було визначено підвищення якості освіти й виховання, інноваційний розвиток, адаптацію до соціально орієнтованої ринкової економіки, інтеграцію в європейський та світовий освітній простір, забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти, удосконалення механізму управління та фінансування, соціальний захист усіх учасників навчально-виховного процесу, прискорення розвитку вищої освіти як визначального чинника інноваційного розвитку суспільства.

Отже, з огляду на кількість прийнятих документів, які підтверджують, що освіта є пріоритетною сферою державних інтересів, Україну можна зарахувати до числа найбільш розвинених і передових у цьому плані країн. Проте, за влучним висловом М. Зарицької, згаданим документам властивий не стільки позитивний і конструктивний зміст, скільки багатослівність та пишномовність²⁷². Не заперечуючи позитивних зрушень у галузі державної політики щодо освіти, не можна залишити поза увагою відчутні втрати реформування, пов'язані, зокрема, з хисткістю, недостатнім опрацюванням саме духовних основ освітніх стратегій. Насамперед, перетворення в системі освіти, що здійснюються в Україні в пострадянський період, відбуваються в умовах фактичного ігнорування достатньо жорсткого логічного зв'язку ланцюжка компонентів – ідеї-парадигми-концепції-доктрини-програми- проекти-механізми реалізації (система ресурсного забезпечення), – який лежить в основі будь-якої освітньої стратегії.

Ідеї, що визначають соціальний статус освіти, її особистісну, суспільну, державну значущість, – основа основ будь-яких передбачуваних реформ у цій сфері, будь-якої освітньої політики. Важливо мати на увазі, що множинність трактувань поняття освіти та ідей, щодо її розвитку, – це не просто теоретична суперечка. Ця розмаїтість

---

271 Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 396-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/396-2006-%D1%80> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

272 Там само.

думок науковців і освітян виражає позиції всього суспільства та різних соціальних груп, зацікавлених у реалізації на практиці певного погляду на освіту. «Кожна соціальна група, – підкреслюють американські філософи Е. Гарнет і М. Нейш, – через своїх теоретиків пропонує й вимагає побудови своєї концепції освіти, у якій знаходять віддзеркалення її уявлення про добро і зло, справедливість, свободу, її розуміння сучасних суспільних процесів і добродесного й повноцінного громадянина як головної мети освіти»²⁷³.

Сфера освіти повинна бути генератором нових ідей, активно пропонувати своє бачення державних ідей та ідеалів, сприяти їх реалізації. Ідея – знання, яке знає як опредметнити себе, як перетворити ідеальне на реальне. Процес опредметнення, матеріалізації ідеї складається з низки органічно поєднаних етапів її конкретизації. Першим таким етапом, першим проявом конкретизації ідеї є парадигма.

Парадигмальне знання не претендує на абсолютну істину. Воно залишається відкритим для внесення необхідних коректив, а коли ці корективи перевершують якийсь критичний рівень, відбувається природна зміна парадигми, унаслідок чого змінюються фундаментальні уявлення про цілі, зміст і методи необхідних перетворень. Зміна парадигм – явище історичне, тому вона не може бути результатом суб'єктивних побажань і, тим більше, адміністративного тиску (нехай навіть здійснюваного з найкращими намірами) або ж найкрасномовніших концепцій і доктрин.

Програма є основною формою організації наукових знань про конкретні способи вирішення поставлених стратегічних завдань розвитку освіти. Вона повинна охоплювати систему конкретних дій і обґрунтування ресурсів, необхідних і достатніх для виконання всіх пунктів намічених перетворень.

У 80-х, а особливо у 90-х рр. зміст, структура, дизайн, методи реалізації державної освітньої політики зазнавали принципових змін, набуваючи сучасного вигляду. Відповідним чином змінювалося і планування в освітній політиці. Втративши свої домінуючі позиції, воно набуло відповідного статусу порівняно з іншими елементами процесу державної політики, зокрема розробки, впровадження тощо. Все більшої ваги в плануванні набувають стратегічні підходи, в яких перевага

²⁷³ Education and Society Today / [ed. by A. Hartnett and M. Naish]. – London ; New York ; Falmer Press, 1986. – P. 9. – 220 p. – P. 4.

надається не кількісним, а якісним методам. Це особливо важливо в умовах зростаючого дефіциту ресурсів²⁷⁴.

Разом із плануванням важливими елементами державної освітньої політики, стають прогнозування і аналіз політики (Policy Analysis). Між ними існує суттєвий і тісний зв'язок. Планування не є аналізом, хоча воно може ґрунтуватися на аналізі державної політики й бути його необхідною частиною. Прогнозування майбутніх подій є суттєвим елементом планування. Ключовою функцією ефективного політичного керівництва у площині впливу на розробку політики визнається аналіз політики (Policy Analysis).

У розвинених країнах Європи держава поступово втрачала монопольний статус у формуванні та здійсненні освітньої політики суспільства. Національна освітня політика (Education Politics) ставала полісуб'єктною. Маркетизація освіти, формування ринку освітніх послуг – ознака зростаючих претензій бізнесових інституцій щодо здійснення впливу на освітню політику суспільства. Її суб'єктами стають й інші зацікавлені групи – стейкхолдери. Насамперед, це споживачі освітніх послуг, неприбуткові організації, інші структури громадянського суспільства. Посилюється вплив міжнародних, наднаціональних інституцій. У цьому випадку можна говорити про перехід від освітньої політики, основним інструментом якої було планування і директивний стиль управління, до освітньої політики, що будується на принципово інших засадах – полісуб'єктності, діалозі, гармонізації інтересів, політичному, соціальному, економічному аналізі тощо²⁷⁵.

Подальші зусилля вчених, які репрезентують різні сфери гуманітарних знань, мають концентруватись у двох основних напрямках, тісно взаємопов'язаних між собою. Перший – політико-філософський аналіз освітньої політики в трансформаційному суспільстві, розробка її теоретичних і евристичних моделей. Другий – всебічне сприяння науковців процесові оволодіння управліннями та освітянським загалом інтелектуальним інструментарієм аналізу освітньої політики (Education Policy Analysis). Необхідною запорукою плідної взаємодії теорії та практики освітньої політики є постійний теоретично-узагальнюючий моніторинг цієї взаємодії соціально-філософською думкою.

---

274 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

275 Там само. – С. 450.

**Освітнє право. Право на освіту та його гарантії.
Правовідносини в галузі освіти**

Концептуальною основою розуміння освітнього права є виділення й спеціальне правове регулювання відносин щодо реалізації права людини на освіту²⁷⁶. Зрозуміло, що в такому відокремленні є певна частка умовності, але з прагматичного погляду тільки такий підхід здатний відокремити відносини, змістом яких є безпосереднє надання освітніх послуг, від інших відносин у сфері освіти, і надати їм найбільш досконале правове регулювання.

Освітнє право України є новою галуззю в системі права України, яка знаходиться на етапі становлення в Україні. Освітнє право – галузь права, система правових норм, що регулюють відносини щодо організації та здійснення освітнього процесу між²⁷⁷:

- суб'єктами освітньої діяльності різних держав (щодо визнання різних інститутів освіти);
- органами державної влади і суб'єктами освітньої діяльності (щодо створення, управління, ліцензування, атестації, акредитації, матеріального та фінансового забезпечення діяльності тощо);
- освітньою установою і споживачами освітніх послуг (учнями, батьками, суспільством).

Аналіз науково-практичного використання терміну «освітнє право» вказує на його полісемантичність, яка певною мірою ускладнює системний і цілеспрямований характер досліджень освітньо-правової проблематики²⁷⁸.

Наша увага буде сконцентрована на понятті освітнього права як комплексної правової галузі, хоча в сучасній класифікації галузей, що становлять систему права України, освітнього права як самостійної галузі нема. Це зумовлено багатьма причинами, в основі яких лежить дискусія відносно того, визнавати освітнє право правовою галуззю чи ні. Головним аргументом противників віднесення освітнього права до галузі права

276 Корж-Ікаєва Т. Г. Освітнє право України: питання становлення / Т. Г. Корж-Ікаєва // Освітнологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 465–470.

277 Освітнологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

278 Астахов В. В. Поняття, предмет і метод освітнього права / В. В. Астахов // Освітнологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 470–477.

є те, що в останнього відсутні специфічні предмет і метод правового регулювання суспільних відносин – головні критерії диференціації галузей та їх класифікації. Прихильники ж необхідності виділення освітнього права як самостійної галузі права, вважають, що вже сама природа і специфіка відносин, які складаються у сфері освіти, дають усі необхідні та достатні підстави для його виділення в усталену правову галузь, що має комплексний характер²⁷⁹.

Критеріями виділення самостійної галузі права є предмет і метод правового регулювання.

Предметом освітнього права є освітні відносини. На нинішньому етапі розвитку українського суспільства, коли інтенсивно розвиваються ринкові відносини, вносяться значні корективи до нормативно-правового регулювання всіх сфер суспільства, в тому числі й освіти, законодавець змушений змінити свою правову політику в освітній галузі та надолужувати своє відставання прийняттям низки законів і значного числа підзаконних нормативно-правових актів²⁸⁰.

В освітній галузі, що стала привабливою для законодавчих та інших правотворчих органів держави, дуже чітко і ясно визначився безпосередній предмет правового регулювання – освітні відносини.

279 Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисюєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 471.

280 Там само.

Освітні відносини діють в особливій, самостійній сфері предметно-практичної діяльності суспільства і держави, принципово відрізняються від цивільних, адміністративних, трудових та інших суспільних відносин і в силу цього відокремлюються як окремий вид суспільних відносин. Відмежування предмету правового регулювання однієї галузі від іншої здійснюється на основі виявлення якісної однорідності складових його елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту, динамічних чинників²⁸¹.

Освітні відносини виникають між такими суб'єктами:

- навчальним закладом і особою, яка навчається;
- органами управління освітою та навчальними закладами;
- навчальним закладом і батьками або особами, які їх замінюють, батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу;
- органами управління освітою різного рівня;
- органами виконавчої влади та навчальними закладами;
- органами судової влади та навчальними закладами;
- навчальними закладами та представниками підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі;
- дітьми дошкільного віку, вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами, докторантами;
- керівниками, педагогічними, науковими, науково-педагогічними працівниками, спеціалістами;
- особами, які навчаються у навчальних закладах і працівниками навчальних закладів тощо.

Об'єкт освітніх відносин – те, відносно чого, задля чого, навколо чого вони виникають, розвиваються і припиняються. Передусім це відносини, що передають характер діяльності суб'єктів, юридичні наслідки їх поведінки, певні правові інтереси тощо.

Об'єкт освітнього права не є однорідним. До об'єктів освітніх відносин можна віднести: освітні послуги (їх доступність та якість); умови, створені для кожної людини з метою повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку (їх рівність).

В. Астахов зазначає, що комплексний характер освітнього права дійсно зумовлений, перш за все, особливостями його предмету, що

281 Дзвінчук Д. І. Центральні органи управління освітою в законодавстві України / Д. І. Дзвінчук // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – Київ : Видавництво УАДУ, 2003. – № 1. – С. 265–276.

є особливою будовою і змістом суспільних відносин, які складаються у сфері освіти²⁸². Проте, стосунки, маючи чимало спільного з іншими видами відносин як об'єкту правової дії, мають, проте, такі риси, які відсутні в інших сферах життєдіяльності. У зв'язку з цим можна говорити про два відносно самостійні і водночас органічно взаємозв'язані типи відносин у сфері освіти, особливості регулювання яких правовими засобами і дають підстави говорити про специфіку предмету освітнього права і, отже, про відносну самостійність останнього як комплексної галузі права. Перший тип відносин у сфері освіти пов'язаний безпосередньо з організацією і управлінням освітньої діяльності (освітнього або інакше кажучи, педагогічного процесу). Це – переважно педагогічні відносини (тобто власне освітні відносини, відносини в основному значенні терміну «освіта»), психолого-педагогічні, організаційно-управлінські, етично-виховні та інші, що прямо і безпосередньо пов'язані з процесами навчання і виховання. З певною мірою умовності ці відносини можна було б назвати преципіонними (від лат. праесіріо – наставляти, учити) освітніми відносинами.

Преципіонні відносини цілком можна розглядати як відносини первинні, оскільки саме навчання і виховання виступають провідними цілями і завданнями будь-якої освітньої діяльності (педагогічного процесу). Інша річ, що в різних ситуаціях питома вага навчальної і виховної компоненти в освітньому процесі не однакова. Існує думка, що в системі дошкільної і загальної освіти роль виховання значно вища, ніж у системі професійної і особливо у вищій та після університетської освіти. Водночас елементи виховання певною мірою наявні у вищих навчальних закладах, а також у процесах надання освітніх послуг поза встановленими традиційними формами освітньої діяльності²⁸³.

Другий тип відносин у сфері освіти, що підлягають врегулюванню правом, пов'язаний із необхідністю матеріального, кадрового, фінансового та іншого роду забезпечення діяльності задля досягнення освітньої мети і завдань. Тим самим відносини такого типу можуть розглядатися як вторинні, як такі, які можна було б умовно визначити як коміторні (від лат. *comitor* – супроводжувати) освітні відносини.

---

282 Астахов В. В. Поняття, предмет і метод освітнього права / В. В. Астахов // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисюєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 470–477.

283 Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.]; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Харків : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

Коміторні відносини регулюються нормами відповідних галузей права: трудового права (прийом на роботу педагогічних працівників і допоміжного персоналу і укладення відповідних трудових договорів (контрактів), встановлення режиму робочого дня і відпочинку і т. д.); цивільного права (встановлення організаційно-правових форм освітніх установ, укладення різного роду господарських договорів і т. д.); фінансового права (встановлення системи оплати праці педагогічних працівників бюджетних установ освіти); податкового права (встановлення податкового режиму діяльності освітніх установ, визначення виду і розміру податкових пільг тощо)²⁸⁴.

До цього типу відносин слід, очевидно, віднести і відносини, пов'язані із забезпеченням права на освіту. Водночас, враховуючи особливу значущість сьогодні цієї, по суті, конституційної проблеми, ці відносини стоять ніби окремо. Це зумовлює особливу увагу до них як з боку законодавця, так і з боку суб'єктів правозастосування. У чинному галузевому законодавстві, звичайно, є певні механізми, що забезпечують своїми можливостями регулювання таких специфічних відносин, які складаються у сфері освіти.

Визначена структура відносин у сфері освіти дає підстави говорити про дійсно унікальну особливість предмету освітнього права. Унікальність ця полягає в тому, що освітнє право, акумулюючи в собі можливості (правові засоби і механізми) різних галузей права, використовує їх для досягнення головної мети і розв'язання задач, які стоять перед освітнім інститутом суспільства взагалі, а також цілей і завдань, що висувуються у межах різних рівнів і форм освіти. Тим самим освітнє право опосередковано включає інститути і норми тих галузей права (законодавства), які прямо або опосередковано регулюють відповідні відносини у сфері освіти. Проте, це не означає, що освітнє право є певною механічною сукупністю галузевих інститутів права²⁸⁵.

Головна особливість методу освітнього права пов'язана, безумовно, зі специфікою освітньої діяльності навчанням, вихованням і особистим розвитком учнів у різного роду освітніх установах і формах освіти, на різних її рівнях.

---

284 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

285 Там само.

До найбільш значущих специфічних рис методу освітнього права можна віднести²⁸⁶:

- застосування імперативного та імперативно-диспозитивного методів правового регулювання суспільних відносин;
- своєрідність правового статусу учасників освітніх відносин;
- загальнодоступність і безкоштовність початкової та основної загальної освіти, а також середньої (повної) загальної освіти;
- поєднання нормативно-правового регулювання освітніх відносин на загальнодержавному рівні з нормативно-правовим регулюванням на регіональному рівні, нормативно-правовими актами органів місцевого самоврядування і локальним регулюванням діяльності освітніх установ;
- єдність і диференціація нормативно-правового регулювання освітніх відносин;
- поєднання державного контролю за якістю освіти з автономністю освітніх установ, свободою і плюралізмом в освіті;
- специфіка правозастосовної діяльності в процесі поточної і підсумкової атестації учнів;
- особливості застосування юридичної відповідальності за протиправні зазіхання на освітні відносини, на правопорядок в освітній сфері.

Додамо до цього, що методи правового регулювання первинних (преципіонних) відрізняються від вторинних (коміторних) освітніх відносин також і тим, що у процесі їх регулювання особливої значущості набувають психологічні складові як імперативного, так і диспозитивного методів. Звичайно, йдеться про переконливі методи і прийоми, без чого неможливе жодне навчання і виховання, а тим самим – і особистісний розвиток як учня, і відповідне вдосконалення системи педагогічної професіоналізації, зокрема розвиток педагогічної компетентності, самого педагогічного працівника, особливо, молодого.

Також варто зазначити, що для формування галузі права необхідна наявність такого кількісного показника, як великий масив юридичних норм, що регулюють сферу конкретних суспільних відносин. При цьому норми повинні бути об'єднані в правові інститути, що віддзеркалюють як сторони (загальна частина), так і види (особлива частина) суспільних відносин. Іншими словами, говорити про галузь права, що склалася, можна тільки в тому випадку, коли є інститут завдань галузі права,

---

286 Там само.

інститут, що закріплює галузеві правові принципи, коли є інститути, що закріплюють джерела галузі права, межі дії різних законодавчих актів, тобто визначально-відправні, а також загально-закріпні інститути – інститут правосуб'єктності, термінів, позовної давності (дія в часі), юридичної відповідальності тощо. Загальні правові інститути зводять воедино нормативні узагальнення, виявляють юридичну своєрідність галузі права і є наочним доказом її формування. Вітчизняне освітнє право такі правові інститути вже має. Є в ньому також і достатня кількість видових (спеціальних) інститутів, що регулюють окремі види освітніх суспільних відносин. Суміжність, певне взаємоперетинання інститутів освітнього права з інститутами адміністративного, трудового, цивільного, фінансового та інших галузей права не впливає на їх галузеву приналежність²⁸⁷.

Отже, вітчизняному освітньому праву повною мірою властиві всі необхідні атрибути галузі права. Воно має свій специфічний предмет і свій метод правового регулювання, і є новою та самостійною комплексною галуззю української системи права.

Підбиваючи підсумок викладеному, варто наголосити на тому, що, по-перше, об'єктивна потреба комплексного підходу до правового регулювання відносин у галузі освіти, яка б враховувала специфіку цього напрямку, зумовила формування комплексної спеціалізованої галузі освітнього законодавства та однойменної галузі права; по-друге, освіта є не тільки особистим соціальним благом, але і суспільною необхідністю і виступає об'єктивною передумовою виникнення освітніх відносин; по-третє, зростання суспільного інтересу до проблем розвитку освіти, до піднесення її якості та забезпечення її доступності актуалізує чимало проблем, серед яких одна з найбільш поширених – брак правової та юридичної компетентності учасників освітнього процесу, брак фахівців у галузі освітніх правовідносин; по-четверте, у сучасному суспільстві освітні відносини, є самостійним і розвиненим видом суспільних відносин, стабільність і дієвість яких забезпечується завдяки правовому регулюванню, і є об'єктивним підґрунтям освітнього права; по-п'яте, освітнє право як нова галузь не вимагає переділу сфер впливу між традиційними галузями права, зберігає їх предмети в цілісності і недоторканості.

---

287 Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Харків : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

Розглянемо право на освіту та його гарантії.

Авторитетна вітчизняна дослідниця В. Боняк, дослідивши історичний розвиток права на освіту на українських теренах, дійшла висновку, що науково-філософська думка пройшла такі періоди щодо визнання та обґрунтування цього права людини²⁸⁸:

1) з часів Київської Русі – до експансії Польщі та Росії на українські терени, коли право на освіту знаходить епізодичне відображення у наукових працях філософів, мислителів, учених, однак ще не зафіксоване у писаних законодавчих актах;

2) з часу втрати Україною залишків автономії (з XVII ст. – до Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії 1917 р.) право на освіту не мало концептуального значення, а норми, що його закріплювали, не носили системного характеру;

3) від Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. – до встановлення радянської влади на території України;

4) радянський період, який характеризувався постійним розширенням змісту права на освіту;

5) сучасний період – з моменту здобуття незалежності України і до сьогодні, коли фактично сформовані правові засади діяльності органів державної влади щодо забезпечення конституційного права людини та громадянина на освіту.

За висновками дослідниці, право на освіту послідовно знаходило своє нормативно-правове закріплення у Гадяцьких статтях (1658 р.), у Конституції Пилипа Орлика (1710 р.), «Начерках Конституції Республіки» Г. Андрузького, конституційному проекті «Вільної спілки» М. Драгоманова (1884 р.), Першому Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.), Статутах про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР 1918 р.), Конституції УРСР 1919 р.; Конституціях УРСР 1929, 1937 і 1978 рр. та Конституції України 1996 р.²⁸⁹

До цих джерел можна додати й інші. Зокрема, останній період розвитку вітчизняного освітнього права розпочинається Декларацією про державний суверенітет України, в якій проголошується, що

---

288 Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 [Електронний ресурс] / В. О. Боняк ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvoyuzi.zip> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

289 Там само.

Україна – самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації²⁹⁰.

Важливо зазначити, що коло суб'єктів права на освіту, мережа освітніх закладів, зміст освіти в пам'ятках права України перебували в прямій залежності від конкретно-історичних умов (економічних, політичних, релігійних чинників), що склались на час створення чи дії відповідного джерела права.

Радянському періодові розвитку освіти, особливості якого продовжують впливати на сучасну ситуацію економічну, суспільно-політичну, духовно-культурну ситуацію в країні, були властиві як здобутки, так і негативи. До позитивних рис вищої освіти в Україні радянського періоду науковці та інші експерти відносять:

- стандартизацію системи вищої освіти та критеріїв її якості;
- ґрунтовну теоретичну підготовку студентів;
- забезпечення гарантованого працевлаштування випускників.

Водночас фахівці визначають такі негативні риси радянської системи вищої освіти:

- посилений вплив ідеології;
- адміністративне нівелювання наукового плюралізму;
- відірваність від світового освітнього простору;
- орієнтація діяльності викладання на передачу, а діяльності учіння – на накопичення готових універсальних знань;
- ігнорування практичних навичок та компетенцій, необхідних професіоналу.

Що стосується закріплення права на освіту у закордонних джерелах освітнього права, то правова регламентація права на освіту у загальноцивілізаційному сенсі була започаткована Декларацією прав людини і громадянина 1789 р.²⁹¹. Беззаперечна ж конституціоналізація права на освіту була здійснена у середині ХХ ст. Цей процес розпочато Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 р., у Статті 26 якої передбачено право на освіту²⁹². Тому це право слушно відносять до так званого другого покоління соціальних, економічних і культурних

290 Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 12.09.2017). – Назва з екрана.

291 Декларація прав людини й громадянина 1789 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zen.in.ua/novij-chas/franc%D1%96ya/deklarac%D1%96ya-prav-lyudini-j-gromadyanina-1789-r> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

292 Загальна декларація прав людини ООН : Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

прав. Це покоління прав називають також «позитивними правами». Зокрема, для забезпечення права на освіту державі необхідно забезпечити умови для створення, акредитації, фінансування освітніх закладів, ліцензування освітньої діяльності, забезпечення доступності та якості освіти тощо.

Іноді негативні права розуміють як «свободи людини», а позитивні – як «права людини». Водночас, досить часто у конституціях країн світу та міжнародно-правових актах формально обов'язок забезпечення відповідних прав за державою не закріплювався. При цьому, на думку дослідників, «практично до середини 90-х рр. минулого століття навіть розвинені держави не визнавали юридичної обов'язковості низки культурних прав, у тому числі й права на освіту. Вважалося, що на рівні державного регулювання право на освіту та відповідні його конкретизації 16 грудня 1966 р. у Пакті про економічні, соціальні та культурні права²⁹³ є побажаннями, а не юридичними обов'язками суб'єктів державного управління. Навіть США, які тривалий час проводили політику невизнання юридичного обов'язку держави забезпечувати право на освіту, зрештою змушені були визнати його юридичну обов'язковість. У додатковий протокол до Американської конвенції прав людини у галузі економічних, соціальних, культурних прав, прийнятий 14 листопада 1988 р. у Сан-Сальвадорі, було включено право на освіту (Стаття 13). Тому зараз державне регулювання права на освіту вже є елементом впливу міжнародних стандартів у цій сфері.

Підбиваючи підсумок, можна зробити важливий висновок: у міжнародному праві стандарт права на освіту сформувався лише у третьому тисячолітті.

Розглянемо право на освіту в системі прав людини.

Багато юристів-конституціоналістів (О. Фрицький, М. Малишко, Т. Костецька, О. Совгира, Н. Шукліна та ін.), а також фахівців з освітнього права (В. Боняк, О. Кулініч, Н. Ракша та ін.) відносять право на освіту до системи (різновиду) культурних прав людини. Водночас у науковій літературі можна зустріти трактування прав на освіту як соціально-економічних або соціальних прав (вітчизняні науковці В. Гладкіх, В. Савчин). І. Сухарева констатує, що право на освіту «має властивості, які дозволяють віднести його до соціальних, економічних і культурних

²⁹³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / міжнародний документ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

прав». Усунути полеміку у цій площині могло б лише узгоджене міжнародно-правове визначення, але міжнародні правові акти пропонують досить широку типологію прав людини, прямо не диференціюючи соціальні, економічні та культурні права. 16 грудня 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародний пакт про громадянські та політичні права²⁹⁴, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права²⁹⁵. Тобто беззаперечно диференціюються саме ці дві великі групи прав. Останній пакт не розмежовує групи (види) соціальних, економічних і культурних прав. Якщо все ж таки диференціювати соціально-економічно-культурні права, то обґрунтованих аргументів щодо включення права на освіту до числа культурних прав і свобод існує значно більше. Причому багато фахівців (зокрема, В. Боняк²⁹⁶) слушно обстоюють думку, що право на освіту є основним у системі культурних прав людини і від його забезпечення значною мірою залежить реалізація інших прав: на працю, на підприємницьку діяльність, на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності тощо.

Т. Костецька визначає культурні права та свободи як «можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень свого народу, всього людства, їх засвоєння та використання, участі у подальшому їх розвитку, можливості участі у науковому житті»²⁹⁷. Аналогічним чином ми розуміємо культурні права людини як вид та міру можливої поведінки людини щодо її доступу до культурних здобутків, їх засвоєння, використання, переробки та створення.

Водночас, з'ясовуючи сутність права на освіту, варто спиратись на дефініцію, запропоновану Конституційним Судом України: «право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної

294 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.08.2017). – Назва з екрана.

295 Там само.

296 Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 [Електронний ресурс] / В. О. Боняк ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvoyzu.zip> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

297 Костецька Т. А. Інформаційне право України : навч. посіб. / Т. А. Костецька. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 170 с. – С. 7.

життєдіяльності в умовах сучасного суспільства»²⁹⁸. З урахуванням пропозицій провідних дослідників права на освіту, можемо сформулювати його дефініцію так: право на освіту – передбачені нормами міжнародного та національного права вид і міра можливої поведінки (діяльності) людини, яка спрямована на розвиток власної індивідуальності та особистості шляхом здобуття, розвитку, тренінгу знань, умінь, навичок, компетенцій, поглядів, переконань, досвіду, здібностей в ході власної цілеспрямованої діяльності учіння та діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування).

Серед специфічних ознак права на освіту (властивих не усім суб'єктивним правам людини) можна назвати його динамічний характер, що виявляється у постійному збагаченні змісту права на освіту, а також його індивідуальний характер – необхідність його особистої реалізації, неможливість його підміни інститутами делегування, представництва, довіреності (хоча право на освіту малолітніх дітей цілком залежить від батьків, які мають право самостійно обирати освітній заклад).

У змісті права на освіту виокремлюють такі складові:

1) право на власні дії – різновид і міра можливої власної поведінки правочинної сторони правовідносин, якій кореспондує необхідність зобов'язаної сторони здійснювати активні дії в інтересах уповноваженої та / або не заважати її поведінці;

2) право-вимога, право на чужі дії – можливість правочинної сторони вимагати різновид та міру належної поведінки від зобов'язаного суб'єкта;

3) право-домагання, право на дії держави (право на захист) – можливість правомочної сторони при нездійсненні зобов'язаною стороною належної поведінки звертатися за захистом до правоохоронних, судових органів, правозахисних організацій;

4) право-використання, можливість правочинної сторони користуватись соціальним благом, «яким є результат освіти, а саме здобуті теоретичні знання та практичні навички» (В. Спаська). На перший погляд, цей елемент, який пропонують фахівці (зокрема, В. Боняк і В. Спаська),

---

298 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року №-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

виходить за межі реалізації права на освіту та пов'язаний із реалізацію інших прав людини (права на працю, на творчість, свободу слова тощо). Насправді ж право на результати навчання є невід'ємним елементом права на освіту.

Зміст права на освіту можна структурувати й іншим чином – диференціюючи його на окремі види на певні види освіти, тобто виділяючи ньому право на дошкільну, загальну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту (С. Загородній)²⁹⁹.

Щодо складу елементів права на освіту, то виокремлюють такі:

1) право кожної людини на рівні умови вступу до всіх освітніх закладів (у тому числі конкурсні умови вступу до вищого навчального закладу), на рівні умови здобуття дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти та рівні умови державної атестації в усіх освітніх закладах;

2) право на самоосвіту;

3) право громадян України на безкоштовну вищу освіту (на конкурсній основі) у державних і комунальних вищих навчальних закладів. Відносно останньої компоненти варто зазначити, що кожен громадянин України має право безоплатно здобувати вищу освіту, «якщо певний ОКР громадянин здобуває вперше» (Стаття 4 чинного Закон України «Про вищу освіту» 2014 р.)³⁰⁰. Проте у проекті, запропонованому МОН для обговорення у листопаді 2010 р., слово «безоплатне» було виключене, у зв'язку з чим, якщо попередню вищу освіту певного рівня громадянин здобув (або наразі здобуває) на основі контракту, він вже аж ніяк не може претендувати на безоплатне здобуття другої вищої освіти.

Сучасні дослідники (зокрема, Т. Матюшева) класифікують елементи права на освіту, передбачені міжнародним правом, на обов'язкові (загальні) та факультативні (спеціальні)³⁰¹. «До обов'язкових елементів права на освіту в сучасному міжнародному праві відноситься право

299 Загородній С. А. Юридична кваліфікація конституційного права на вищу освіту через цивільно-правовий механізм його здійснення [Електронний ресурс] / С. А. Загородній // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 32. – Режим доступу: http://visnyk.univd.edu.ua/?action=publications&pub_name=visnik&pub_id=172535&mid=8&year=2006&pub_article=172955 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

300 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/155618/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

301 Матюшева Т. Н. Конституційний принцип рівності в реалізації права на образование детьми-сиротами, детьми с ограниченными возможностями здоровья / Т. Н. Матюшина // Право и образование : науч. журн. – Москва : Изд-во Современ. гуманитар. ун-та, 2010. – № 2. – С. 24–33.

на отримання певного рівня освіти в обсязі, визначуваному Загальною декларацією прав людини, – «початкова освіта має бути обов'язковою»; до факультативних елементів права на освіту в сучасному міжнародному праві відносяться усі інші передбачені можливості здобуття освіти, наприклад – основна загальна, усі види професійної освіти. Їх реалізація здійснюється як за бажанням самих суб'єктів (або їх законних представників), так і згідно з соціально-економічними можливостями держави»³⁰².

Реалізація вітчизняної програми розвитку освіти в Україні вимагає кардинальної переробки чинного освітнього законодавства. Це дозволить усунути малоєфективні, недосконалі норми права, а головне – завершити процес формування освітнього права як нової галузі права, якому поки що не надавалося належної уваги. Врешті-решт оновлене освітнє законодавство надійно закріпить юридичні гарантії безперешкодного доступу до освіти, а також потреб суспільства і держави у високопрофесійних кадрах.

**Управління освітою.
Державно-громадське
управління освітою**

Управління освітою – цілеспрямована зміна її стану³⁰³. Ефективне і результативне управління потребує знання природи об'єкту управління, наявності відповідної інформації для прийняття управлінських рішень, механізмів і ресурсів їх реалізації.

Потреба у глобальному, регіональному, локальному, інституційному управлінні освітою, її масштабність і розмаїтість форм зумовили насамперед розвиток досліджень і практичної діяльності, спрямованих на класифікацію освітньої сфери для отримання достовірних даних щодо її складових. Формуванню порівняльної освітньої статистики в планетарному масштабі слугує Міжнародна стандартна класифікація освіти, що розроблена ЮНЕСКО і спирається на дві наскрізні класифікаційні змінні: рівні та галузі освіти. Вихідною одиницею класифікації є освітня програма.

302 Там само.

303 Луговий В. І. Управління освітою / В. І. Луговий // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 479–480.

Управлінські дії спрямовані на досягнення пріоритетних стратегічних цілей функціонування та розвитку освіти. На сучасному етапі освітніми пріоритетами вважаються³⁰⁴:

- збільшення кількості населення, охопленого освітою;
- створення умов для забезпечення освіти протягом життя;
- забезпечення рівного доступу до якісної освіти;
- посилення ролі держави в гарантуванні справедливості у здобутті освіти;
- гуманізація та демократизація освіти;
- оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання; підвищення професійної компетентності викладачів;
- становлення державно-громадського управління освітою;
- поширення інформації про якість освітніх послуг;
- ефективне та результативне використання видатків на освіту.

Зазначені пріоритети спонукають до розвитку наукових і організаційних механізмів моніторингу і порівняльного аналізу у сфері освіти.

В Україні для управління освітою створюється відповідна система органів державного управління, органів управління навчальними закладами, а також органів громадського контролю освіти і управління нею, виділяються людські, фінансові, матеріальні ресурси. В основу управління освітою покладено державну освітню політику, яка фіксується в законодавстві та доцільно орієнтує управлінську діяльність.

Основною метою управління освітою сьогодні стає забезпечення гарантії ефективного освітнього розвитку громадян, досягнення ними такого освітнього рівня, який адекватний не лише індивідуальним потребам, але й реальним потребам розвитку держави³⁰⁵. Тому як світовий освітянській практиці, так і українській, притаманний постійний пошук методологічних засад і організаційних форм створення ефективної системи управління освітою. Ускладнює цей процес той факт, що сьогодні існує низка проблем, які концентруються у двох вимірах і вимагають постійного організаційного і творчого узгодження.

Перший вимір обумовлюється необхідністю знаходження оптимального співвідношення між професійною та загальною культурою

---

304 Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 944–945.

305 Олійник В. В. Управління освітою в умовах державотворення / В. В. Олійник // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 485–487.

людини. Сутність другого виміру становлять проблеми співвідношення між станом суспільства і рівнем освіти громадян.

Щодо першого виміру, то варто зазначити, що загальна культура суспільства ґрунтується на певних матеріальних, духовних та організаційних засадах, які, з одного боку, становлять її зміст, а з іншого, – є чинниками і механізмами, що допомагають людині пристосуватися до її основних надбань. Неможливість визначення меж загальнолюдської культури та нескінченне розгалуження напрямів її розвитку викликали необхідність умовного розподілу її основних надбань на окремі сфери: загальну та професійну культури. При цьому саме на освіту як головний інститут неперервної трансляції культурного знання та загальнолюдського досвіду суспільством було покладено функцію адаптування людини до умов існування у соціумі. Тому такого важливого значення і набув у суспільстві рівень освіченості людини. У зв'язку з цим у практичній освітянській діяльності виникають проблеми, пов'язані з пошуком оптимального співвідношення загальнокультурного та професійного знання³⁰⁶.

У межах другого виміру особливого значення набуває стан соціальної системи. У цьому вимірі освітні потреби людини повинні узгоджуватись із рівнем розвитку держави. При цьому цілком зрозуміло, що держави з визначеним соціальним шляхом і стабільним розвитком, і держави, що знаходяться у перехідному стані, з притаманними йому певною невизначеністю та нестабільністю, вимагають різних освітніх систем. У процесі визначення основних ознак цих систем значущим є ряд чинників, що характеризують стан суспільства: національний менталітет (суспільні цінності, норми, традиції), державний устрій, стан економіки, рівень правового забезпечення, рівень освіти, що склався, демографічна ситуація тощо.

Сутність управління як одного з різновидів спільної діяльності зводиться до координації зусиль суб'єктів діяльності для досягнення спільної мети³⁰⁷. Будь-який рівень управління характеризується наявністю чотирьох первинних функцій (цілевизначення і планування, організація, мотивація, контроль), двох об'єднаних процесів (комунікації і прийняття

---

³⁰⁶ Там само.

³⁰⁷ Дзвінчук Д. І. Центральні органи управління освітою в законодавстві України / Д. І. Дзвінчук // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосова С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 487–490.

рішень), самостійної діяльності і, нарешті – власне керівництва, сутність якого зводиться до можливостей і механізмів впливу на окремих працівників або їх групи таким чином, щоб вони працювали для досягнення мети.

Сформулюємо одну з першочергових проблем управління в освіті. Це – проблема цілепокладання, особливо у частині формулювання його мети, цілей і завдань. Проблема постає як наслідок очевидної суперечності: з одного боку, всі дослідники управління освітою погоджуються з тим, що ціль – основа управління, а з іншого, – з тим, що теорія і практика управління освітою не дають відповіді на запитання про те, як конкретно сформулювати ціль. Розв’язання цієї проблеми потребує певних теоретичних, дидактичних, методичних розробок та їх практичної реалізації. Першим кроком має стати усвідомлення самої сутності цілі з точки зору чинників, що впливають на формулювання цілей.

До основних факторів впливу на цілевизначення відносять: джерела виникнення, ступінь прозорості і розуміння, ієрархія та взаємозв’язок, масштаб і час, параметри, конкретність і вимірювальність. Тільки врахування цих чинників дає можливість здійснити коректний опис цілей, який є безпосереднім свідченням компетентності менеджера освіти³⁰⁸.

За джерелами виникнення цілі діяльності можуть бути внутрішніми (сформовані людиною самостійно, ініціативно) та зовнішніми (ставляться ззовні і відображають суспільну потребу). Із психологічної точки зору для внутрішньої цілі характерним є те, що мотив трансформується в ціль, а для зовнішньої – ціль має «шукати» мотив, тобто за цих умов діяльність має мотивуватися. Саме зовнішня ціль є характерною для освітньої діяльності, тоді як внутрішня – для підприємницької.

Корінь державно-громадського управління освітою – у глибоко розуміючій і підтримуючій взаємодії, з одного боку, керівника навчального закладу, а з другого, – його учнів або студентів, батьків і громадськості. Без взаєморозуміння, підтримки, готовності і здатності прислухатись до думки один одного, зробити крок назустріч один одному про ефективність громадсько-державного управління не може бути й мови. Кожен із суб’єктів навчального процесу має бути не тільки психічно, суб’єктивно готовим до участі в управлінні, але й об’єктивно – теоретично і методично – підготовленим до цього. Система подібної підготовки в Україні ще тільки формується. Особливою проблемою є робота з батьками. Відсутність у батьків належних знань з педагогіки

---

308 Освітлогія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

і педагогічного процесу, сутності навчання і виховання та ще й їхні амбіції можуть перерости в непримиренну позицію, що вкрай негативно позначиться як на педагогічному процесі, так і на долі всіх його учасників. Саме тому членами громадських рад (опікунських, наглядових, благодійних тощо) при навчальних закладах мають бути відомі і видатні особистості, визнані науковці, виробничники, адміністратори, діячі науки і культури, заслужені працівники інших сфер суспільної життєдіяльності. Їхня мудрість, громадський авторитет і зважена позиція допоможуть не тільки залагодити суперечності, конфлікти, що час від часу виникають у колективі чи у спілкуванні керівництва навчального закладу з батьками, але й конструктивно розв'язати їх^{309,310,311}.

Основними ж завданнями залучення громадськості до управління навчальним закладом є³¹²:

- мобілізація суспільного досвіду і громадянської мудрості для організації навчання та виховання відповідно до викликів епохи;
- забезпечення експертної допомоги у визначенні змісту й структури навчальних дисциплін, навчальних планів і програм, підручників і навчальних посібників;
- консультування у процесі формування громадських (учнівських, студентських, жіночих тощо) самоуправлінських рад;
- сприяння загальній організації життєдіяльності навчального закладу;
- залучення до розбудови навчального закладу спонсорських коштів, внутрішніх та іноземних інвестицій та їх раціональне використання.

Економіка освіти. Економічні механізми розвитку освіти. Освітні системи в умовах глобальної конкуренції

Кризові явища в економіці та освіті України тісно взаємопов'язані. Недостатній рівень освіти й кваліфікації фахівців, зайнятих у господарстві, позначається на ефективності економіки³¹³.

309 Там само. – С. 492.

310 Андрущенко В. П. Державно-громадський характер управління освітою / В. П. Андрущенко // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 490–494.

311 Інструкція повітовим відділам народної освіти та шкільним закладам // Пролетарська освіта. – Київ, 1920. – С. 51–54.

312 Там само.

313 Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – Київ : Знання України, 2003. – 450 с. – С. 146–148.

Тому (особливо в умовах реформування вітчизняної економіки) варто визначити місце і роль освіти, що є основою розвитку людського капіталу й оновлення суспільства.

Розробники програм реформування економіки, як правило, не пов'язують її прогнозований розвиток із розвитком системи освіти й науки. Навіть якщо питання освіти і науки наявні в урядових програмах, вони залишаються автономними у загальному їх контексті. Так закладається розрив між економікою та освітою, що практично унеможливує системні зміни в суспільстві. Цей недолік значною мірою нівелюється активною позицією реформаторів системи освіти, які хоч і не мають прямого впливу на підготовку економічних програм, проте добре усвідомлюють взаємозв'язок розвитку освіти й економіки³¹⁴.

Інша тенденція спостерігається в країнах з розвинутою економікою, де освіта є важливим елементом стратегії економічного зростання. Прогнозування такого зростання та всебічне сприяння йому ввійшли до практики державного регулювання. Могутнім стимулом розвитку цієї сфери стало визнання й поширення теорії людського капіталу, внаслідок чого освіта перестала сприйматися як один з видів невиробничого споживання й почала трактуватися (відповідно до об'єктивної зміни її місця в суспільному відтворенні) як інвестиції в людський капітал, що не лише приносять економічні й соціальні дивіденди, але й стимулюють економічне зростання країни³¹⁵.

Саме тому економіка освіти розглядається, наприклад, Світовим банком (СБ) як міждисциплінарна галузь, що досліджує всі рівні навчання дітей, молоді, дорослих у співвідношенні з іншими секторами (здоров'я, інфраструктура, розвиток приватного сектора тощо).

Економіка освіти – важлива галузь системи економічних наук³¹⁶. Ці науки досліджують сукупність виробничих відносин у взаємодії з виробничими силами. Вони з'ясовують, як різні суспільства використовують обмежені ресурси для виробництва корисних продуктів і розподіляють їх поміж людьми.

Економіка освіти належить до числа наймолодших економічних наук. Життя не раз підтверджувало, що економічна «тканина» у сфері освіти

---

314 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 559.

315 Там само.

316 Білобровко Т. І. Взаємозв'язок економіки і освіти / Т. І. Білобровко // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 573–575.

більш складна, ніж у галузях матеріального виробництва. Це й стало визначальним чинником того, що економіка освіти як наука склалася набагато пізніше економіки промисловості і ряду інших галузевих економік – усього лише кілька десятиліть тому.

Економіки освіти – це наука про специфіку виробничих сил і виробничих відносин у галузі, що створює освітні послуги і задовольняє потреби особистості і суспільства в них при обмежених ресурсах, що виділяються на ці цілі. Вона досліджує і виявляє особливості дії економічних законів і категорій у сфері навчання і виховання молодого покоління, підготовки кваліфікованої робочої сили, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня населення³¹⁷.

Як конкретна наука і навчальна дисципліна економіка освіти має своїй, тільки їй властивий об'єкт, предмет і суб'єкт вивчення. Об'єктом економіки освіти є своєрідні виробничі сили й економічні відносини, властиві процесам організації і безпосереднього здійснення освітньої діяльності. Предмет економіки освіти – це не тільки економічні умови і форми відтворення робочої сили, форми суспільних витрат на розвиток системи освіти і підготовку кадрів, умови і способи відшкодування цих витрат, але й дуже важлива ланка – процеси творення освітніх послуг та обміну ними.

317 Там само.

Суб'єктом дослідження і вивчення в економіці освіти є люди, більша частина населення, яка різною мірою включається в освітню трудову діяльність. Це – діти (дошкільнята, школярі, учні ПТУ, студенти) і їхні батьки, усі, – хто користується освітніми послугами, а також усі, хто опікується освітою і наданням освітніх послуг – вихователі, викладачі, інші працівники сфери освіти³¹⁸.

Своєрідно проявляються у сфері освіти і закони ринкового господарства: закони попиту і пропозиції, закон вартості та інші. У зв'язку з переважанням безкоштовної освіти, попит на освітні послуги часто не визначається спроможністю споживача заплатити. Дія закону вартості в освіті до цього часу недооцінюється.

Економічні категорії в галузі освіти також проявляються по-особливому. Незвичайні тут праця і її компоненти, а також продукт праці – освітні послуги, яким властива особлива корисність. Основним різновидом власності у сфері освіти є інтелектуальна власність. Своєрідного вигляду та особливих якостей тут набувають і такі загальноекономічні категорії як товар, його ціна, заробітна плата, господарський механізм тощо. Не менш важливим є те, що в дефініції поняття «народна освіта» зафіксовано її розуміння як галузі, що створює своєрідні послуги. Потрібно визнати неправильно доволі поширену

318 Там само.

думку, що трудова діяльність працівників освіти не є «виробничою силою суспільства», тому що не створює «матеріальних споживчих цінностей». Але, як ми з'ясували, у цій галузі виробляються освітні послуги – особливий різновид економічних благ³¹⁹.

У галузі освіти чітко простежується обмеженість ринкового механізму регулювання. Якби ціни на освітні послуги встановлювались згідно із законом доданої вартості, тобто на рівні суспільно-необхідних витрат, то вони виявились би дуже високими. Однак, якщо змінити основне джерело фінансування освіти, не зважаючи на ріст прибутків населення, то за високих тарифів плати за навчання, обсяг наданих освітніх послуг помітно скоротиться і стане меншим, ніж рівень потреб суспільства щодо забезпечення соціально-економічного прогресу. Щоб цього не виникло, держава повинна брати на себе відповідальність за виробництво цих послуг: виключно вільні ринкові ціни на продукцію освіти не можуть забезпечити належний розвиток цієї галузі і суспільства; державне регулювання і фінансування багатьох навчальних закладів більш адекватне тому призначенню, яке виконує освіта³²⁰.

Вивчення курсу економіки освіти потрібно розглядати як складову частину сучасної педагогічної освіти. Саме цей курс розкриває майбутнім підпрацівникам економічний аспект системи освіти, дозволяє зрозуміти самотність виробничих відносин і їх взаємодію з виробничими силами, досягнути особливості економічних категорій і діючих законів у сфері освіти тощо. У рамках зазначеного курсу формується економічне мислення; набуваються навички системного підходу до аналізу економічних відносин у їх єдності з педагогічними та іншими соціальними явищами; підвищується рівень професійної підготовки. Усе це сприяє розвитку пізнавальних здібностей студентів, розумінню виняткової важливості економічної функції освіти³²¹.

Світовий банк досліджує ключові теми економіки освіти з таких п'ятьох підтем³²²:

- економічний аналіз проектів освіти;
- фінанси і витрати в освіті;
- інвестиції приватного сектору в сектор освіти;

---

319 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 597.

320 Там само.

321 Там само.

322 Там само.

- управління на рівні школи;
- оцінка впливу в проектах освіти.

Експертами Світового банку напрацьовано відповідний інструментарій економічного аналізу та зібрано значний емпіричний матеріал, на основі якого й розробляються сучасні освітні проекти.

Велика увага провідних країн світу зосереджена на реструктуризації систем вищої освіти задля підвищення їх конкурентоспроможності на глобальному рівні. Так, зокрема Китай, Великобританія і Німеччина мають намір створити елітні університети світового рівня для того, щоб залишатися попереду в глобальній економіці, що ґрунтується на знаннях. Китай вклав мільярди юанів для створення елітних університетів світового рівня в якості національної стратегії щодо вирішення проблем глобальної конкуренції³²³.

Глобальна конкуренція призвела до появи ідеї про університети світового рівня. Хоча насправді такі університети є своєрідною відповіддю на підвищення конкурентоспроможності та швидкого розвитку економіки знань. Визначення університету світового рівня сьогодні є досить розпливчастим. Однак, існує декілька університетів, таких, як Гарвард і Стенфорд в США та Оксфорд і Кембридж у Великобританії, котрі знані як елітні університети світового рівня. Ці установи, маючи надзвичайно широкий профіль, відрізняються за декількома параметрами, включаючи навчальні програми, викладачів і студентів.

Дискусії щодо визначення поняття ідеального університету світового рівня тривають, однак міжнародна спільнота все ж таки виділяє такі характеристики, які є безумовними ознаками такого навчального закладу³²⁴:

- 1) такі університети є закладами державної форми власності та мають всеосяжний характер;
- 2) в університетах цього типу велике значення надається якості академічних досліджень, а не тільки звичайному навчанню;
- 3) більшість із зазначених університетів мають власні заводи, фабрики та інші заклади, які дають можливість практичного закріплення та застосування одержаних знань, а також для здійснення досліджень;

---

323 Константюк Н. І. Основні засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах формування глобальної економіки / Н. І. Константюк // Сталій розвиток економіки : Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 3. – С. 26–28.

324 Там само.

- 4) в ідеальному університеті кількість студентів-початківців завжди більша, ніж кількість тих, хто закінчив такий заклад;
- 5) кількість адміністративного і технічного персоналу є достатньою для забезпечення досліджень і навчання;
- 6) ці установи мають достатні та постійні фінансові ресурси, які забезпечують їм безперерйне та успішне функціонування.

Широке коло науковців також вважає, що конкурентоспроможність вищої освіти проявляється у формування конкурентоспроможної економіки, а зростання кількості студентів, які завершили навчання в коледжах і університетах має вирішальне значення для довгострокового економічного зростання країни³²⁵. Вища освіта повинна бути більш інноваційною, далекоглядною і відповідальною за результат, тобто вона повинна забезпечувати робочі місця висококваліфікованими спеціалістами, які відповідали б вимогам сучасного ринку праці та надавати суспільству вчених, здатних здійснювати високоефективні дослідження в актуальних для сьогодення галузях науки і забезпечувати ефективний результат.

Для забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти України варто вивчити та запозичити досвід країн, що досягли успіху в цьому. Так, згідно з глобальним індексом конкурентоспроможності попереду йдуть Швейцарія, Сінгапур, США, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Великобританія, Японія, Гонконг, Фінляндія³²⁶.

Конкурентоспроможність зумовлюється багатьма детермінантами. Протягом кількох століть економісти намагалися віднайти і зрозуміти фактори, пов'язані з цим процесом. Унаслідок цього виникали різноманітні теорії: від концепції спеціалізації і розподілу праці, розробленої Адамом Смітом, до пріоритетності інвестицій у фізичний капітал та інфраструктуру, запропонованої економістами неокласичної школи³²⁷.

Новітні теорії вивчають інші механізми, наприклад, освіту та навчання, технологічний прогрес, макроекономічну стабільність, високий рівень державного управління, розвиненість бізнесу й ринко-

---

325 Higher Education Institutions in Europe. Report to the European Commission. [Electronic resource]. – Retrieved from: http://www.utwente.nl/cheps/documenten/engreport05institutional_profiles.pdf (application date: 10.08.2017). – Screen name.

326 The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Electronic resource] / ed. Klaus Schwab ; World Economic Forum. – Geneva, 2012. – Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

327 Там само.

ву ефективність. І хоча усі зазначені чинники є важливими для конкурентоспроможності й економічного зростання, вони не виключають один одного. Два або більша частина з них можуть відігравати важливу роль одночасно, що підтверджується різними науковими працями з економіки³²⁸.

Система вищої освіти Великобританії є всесвітньо відомою. Ключовим чинником, що зумовлює цю перевагу, є якість провідних наукоємних університетів, які відіграють життєво важливу роль в економічній конкурентоспроможності країни³²⁹. Справді, студенти, роботодавці та національна економіка Великобританії отримують величезну вигоду від дослідницьких університетів. Вони забезпечують високу якість навчання студентів, в результаті чого провідні роботодавці отримують висококваліфікованих і працездатних випускників. Вони тренують дослідників і новаторів, які необхідні для майбутнього успіху британського бізнесу і промисловості. Новаторські дослідження, що проводяться провідними британськими університетами, лежать в основі інноваційного розвитку промисловості, підтримують вдосконалення державної соціальної політики і здійснюють свій внесок в охорону здоров'я та якість життя населення країни.

Конкурентоспроможність Британської економіки стає все більше залежною від лідерства у високотехнологічних і наукоємних галузях промисловості. Всесвітньовідомі дослідницькі університети країни відіграють критично важливу роль в її майбутньому економічному зростанні та процвітанні.

У період економічного спаду багато країн, таких, як США і Франція, значно збільшили свої інвестиції у вищу освіту і наукові дослідження, визнаючи університети основними двигунами майбутнього економічного зростання³³⁰.

Сформульовано такі засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України³³¹:

---

328 Там само.

329 Константюк Н. І. Основні засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах формування глобальної економіки / Н. І. Константюк // Сталий розвиток економіки : Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 3. – С. 26–28.

330 The Global Competitiveness Report 2012–2013 / ed. Klaus Schwab ; World Economic Forum. – Geneva, 2012. – 545 p.

331 Константюк Н. І. Основні засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах формування глобальної економіки / Н. І. Константюк // Сталий розвиток економіки : Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 3. – С. 26–28.

1. Вища освіта має бути більш інноваційною, далекоглядною і відповідальною за результат, тобто має готувати освічених працівників, які в змозі виконувати складні завдання, швидко адаптуватися до зміни середовища й нових вимог економіки.

2. Якісна вища освіта й професійна підготовка повинні брати активну участь у створенні додаткової вартості, що є характерним для економік, які намагаються рухатися вперед, не обмежуючись звичайними виробничими процесами і продукцією.

3. Вищим навчальним закладам країни належить готувати не тільки спеціалістів, але й виховувати науковців, варто підвищити якість наукоємних університетів, які відіграють життєво важливу роль в економічній конкурентоспроможності країни. Тобто, наука повинна давати реальні результати, здатні покращувати життя суспільства, функціонування бізнесу та держави.

4. Державі варто проводити ефективну політику розвитку освіти, науки та залучення інвестицій у ці галузі, оскільки в умовах формування глобальної економіки знання є рушійною силою економічного зростання.

Механізми розвитку освіти

Як засвідчують результати аналізу стратегічних документів щодо розвитку освіти, використання терміну «механізм» в освіті є епізодичним і несистемним³³². Так, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») 1993 р., окреслюючи завдання зі створення в Україні «нової системи управління освітою», серед функцій державного управління освітою визначила створення «системного механізму саморегуляції галузі освіти на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та в навчально-виховних закладах і наукових установах освіти»³³³. Окрім цього, в Програмі йшлося про розроблення і запровадження механізму державної оцінки діяльності навчальних закладів, якості підготовки фахівців за допомогою системи атестації та акредитації; механізмів державної підтримки талановитої молоді;

332 Парашенко Л. І. Механізми державного управління загальною середньою освітою в контексті національної стратегії розвитку освіти [Електронний ресурс] / Л. І. Парашенко // Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=382> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

333 Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. – Київ : Райдуга, 1994. – 61 с. – С. 52.

механізму соціального захисту дітей, учнів, студентів та аспірантів, пільгового кредитування, додаткового фінансування для здобуття ними освіти; механізмів економічного стимулювання і пільгового оподаткування науково-дослідної роботи; вдосконалення механізмів фінансово-господарської діяльності місцевих органів державної влади та органів громадського самоврядування навчально-виховних закладів; вироблення ефективних механізмів входження до освітніх і наукових програм ЮНЕСКО, інших міжнародних організацій, фондів тощо.

У Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.)³³⁴ поняття механізму згадується тричі. Так, наприклад, вказано на необхідність «розроблення та запровадження механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання»³³⁵ і потребу «удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів»³³⁶. Проблемою, що потребує першочергового розв'язання, визнано запровадження «нових економічних та управлінських механізмів розвитку освіти»³³⁷.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. провідним механізмом відтворення суспільного інтелекту, науки і культури визнано «систему освіти нового покоління»³³⁸. Створення такої системи освіти і проголошено одним із очікуваних результатів реалізації Національної стратегії «відповідно до вимог часу, що забезпечує повноту реалізації функції якісної освіти, випереджаючого загальноцивілізаційного розвитку людини»³³⁹.

Л. Паращенко надає такий перелік механізмів державного управління, що забезпечують розвиток загальної середньої освіти³⁴⁰:

- механізм розвитку педагогічного персоналу;
- механізм розвитку контенту загальної середньої освіти;
- механізм розвитку навчального середовища;
- механізм менеджменту / фінансування освіти;
- механізм цілевизначення і освітньої політики;

334 Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. – Харків, 2004. – Ч.1. – С. 5–24.

335 Там само.

336 Там само.

337 Там само.

338 Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

339 Там само.

340 Паращенко Л. І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми : монографія / Л. І. Паращенко. – Київ : Майстер книг, 2011. – 536 с.

- механізм оцінювання розвитку загальної середньої освіти;
- механізм державно-громадського управління загальної середньої освіти;
- механізм надання освітніх послуг.

Аналізуючи наведений перелік механізмів, доречно зауважити, що механізм розвитку педагогічного персоналу та механізм контенту загальної середньої освіти, запропоновані Л. Парашенком, є певними аналогіями механізмів, передбачених «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2011 роки» – механізмові «посилення кадрового потенціалу освіти»³⁴¹ та механізмові «модернізації змісту освіти»³⁴² відповідно. Механізм «інформатизація освіти»³⁴³, передбачений Національною стратегією, є одним із компонентів механізму розвитку навчального середовища, виділеного Л. Парашенко. Так само, визначені стратегією механізми «оновлення нормативно-правової бази»³⁴⁴ та «удосконалення структури освіти»³⁴⁵ є компонентами, визначеного вченим механізму цілевизначення й освітньої політики.

Зазначений у стратегії механізм «забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді», судячи з опису його завдань, полягає в забезпеченні «громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності»³⁴⁶. Відтак потрібно зауважити, що ці завдання спрямовані здебільшого на визнання необхідності упередження шкільних невдач, а їх реалізація передбачає³⁴⁷:

- переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські гуманістичні цінності й виміри;
- забезпечення відповідності змісту і якості виховання актуальним проблемам та перспективам розвитку особистості, суспільства, держави;
- взаємодія у процесі виховання і соціалізації дітей та молоді сім'ї, освітніх установ, органів управління освітою, дитячих і молодіжних

---

341 Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

342 Там само.

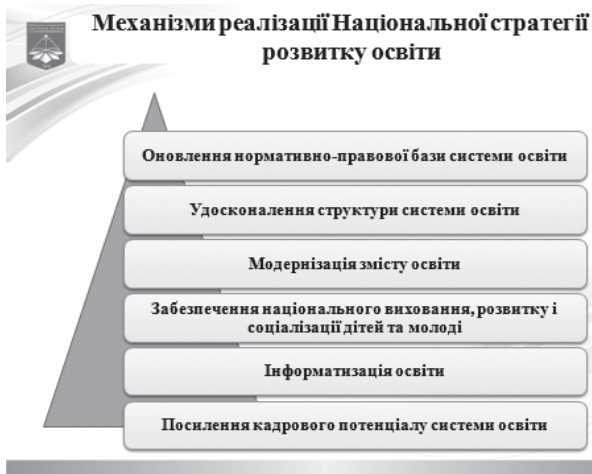
343 Там само.

344 Там само.

345 Там само.

346 Там само.

347 Там само.

громадських організацій, широких верств суспільства, місцевих громад, бізнесових структур, релігійних конфесій;

- розроблення цілісної системи виявлення і психолого-педагогічного супроводу обдарованої молоді, забезпечення умов для її розвитку, соціалізації та подальшого професійного зростання;

- розроблення програми превентивного виховання дітей і молоді в системі освіти; формування ефективної та дієвої системи профілактики правопорушень, дитячої бездоглядності та безпритульності;

- розроблення інваріантних моделей змісту виховання в закладах освіти з урахуванням сучасних соціокультурних ситуацій, цінностей виховання та навчання;

- упровадження програм підготовки молоді до подружнього життя та формування відповідального батьківства;

- формування здорового способу життя як складової виховання, збереження і зміцнення здоров'я дітей і молоді, забезпечення їх збалансованого харчування, диспансеризації;

- створення системи психолого-педагогічної та медико-соціальної підтримки і реабілітації сім'ї;

- розроблення критеріїв оцінювання якості і результативності виховної діяльності навчальних закладів.

О. Тимошенко, розглядаючи проблемні питання функціонування фінансового механізму розвитку системи вищої освіти України,

зазначає, що ефективність діяльності системи вищої освіти значною мірою залежить від рівня її фінансування, що, в свою чергу, обумовлено специфікою формування та реалізації фінансового механізму³⁴⁸.

Функціонування фінансового механізму закладів вищої освіти ґрунтується на використанні відповідних важелів. Досліджуючи специфіку фінансового механізму вищої освіти, виділяється такий важіль, як ціна на освітні послуги³⁴⁹.

Досліджуючи особливості фінансових відносин в системі вищої освіти, зазначимо, що в сучасних умовах розвитку економіки фінансовий механізм повинен базуватися, на нашу думку, на поєднанні двох основних підсистем: державного регулювання та ринкового саморегулювання. Структурно-функціональна модель організації фінансового механізму системи вищої освіти наведена на Рис. 1.5.

Підсистема державного регулювання є визначальною, що пояснюється специфікою надання та отримання освітньої послуги. Держава виступає важливим замовником спеціалістів, що, в свою чергу, впливає на формування попиту та пропозиції на ринку праці. Втручання держави в організацію освітньої діяльності здійснюються на основі відповідних інструментів державного регламентування, що являють собою сукупність універсальних і специфічних способів та прийомів, які застосовуються персоналом органів державного управління при виконанні його функцій або в процесі розробки, прийняття та реалізації рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей щодо розвитку керованих об'єктів³⁵⁰.

Ефективне функціонування системи вищої освіти забезпечується шляхом правового регламентування, що відображається в розробці та прийнятті законодавчих актів у сфері вищої освіти, зокрема, в частині її фінансування. Ефективне функціонування фінансового механізму системи вищої освіти повинно ґрунтуватися на таких вимогах до взаємодії його елементів³⁵¹:

– цілеспрямованості кожного елементу фінансового механізму системи вищої освіти на виконання властивого йому завдання;

348 Тимошенко О. В. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України / О. В. Тимошенко // Економічний вісник НГУ. Розвиток економічної освіти. – 2009. – № 1. – С. 123–130.

349 Наказ Міністерства освіти та науки, Міністерства фінансів і Міністерства економіки України від 27.11.1997 р. № 383/239/131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://wap.nau.ua/?uid=1026.1.115&title=%C4%E%EA%F3%EC%E5%ED%F2%E8%20%CC%B3%ED%B3%F1%F2%E5%F0%F1%F2%E2%E0%20%F4%B3%ED%E0%ED%F1%B3%E2%20\(1996-1997%20%F0.%F0.\)](http://wap.nau.ua/?uid=1026.1.115&title=%C4%E%EA%F3%EC%E5%ED%F2%E8%20%CC%B3%ED%B3%F1%F2%E5%F0%F1%F2%E2%E0%20%F4%B3%ED%E0%ED%F1%B3%E2%20(1996-1997%20%F0.%F0.)) (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

350 Там само.

351 Там само.

- спрямування дії всіх елементів фінансового механізму на процес отримання передбаченого обсягу фінансових ресурсів з метою покриття витрат освітньої діяльності;
- зворотного зв'язку елементів фінансового механізму вертикального та горизонтального рівнів;
- своєчасності реагування складових фінансового механізму функціонування системи вищої освіти на зміни макро- та мікросередовища.

Отже, фінансовий механізм системи вищої освіти як складова частина економічного механізму політики в галузі вищої освіти є комплексом організаційних та інституціональних заходів, спрямованих на фінансове забезпечення формування та реалізації державної освітньої політики відповідно до соціально-економічних пріоритетів щодо якості освітньої діяльності та освітніх послуг.

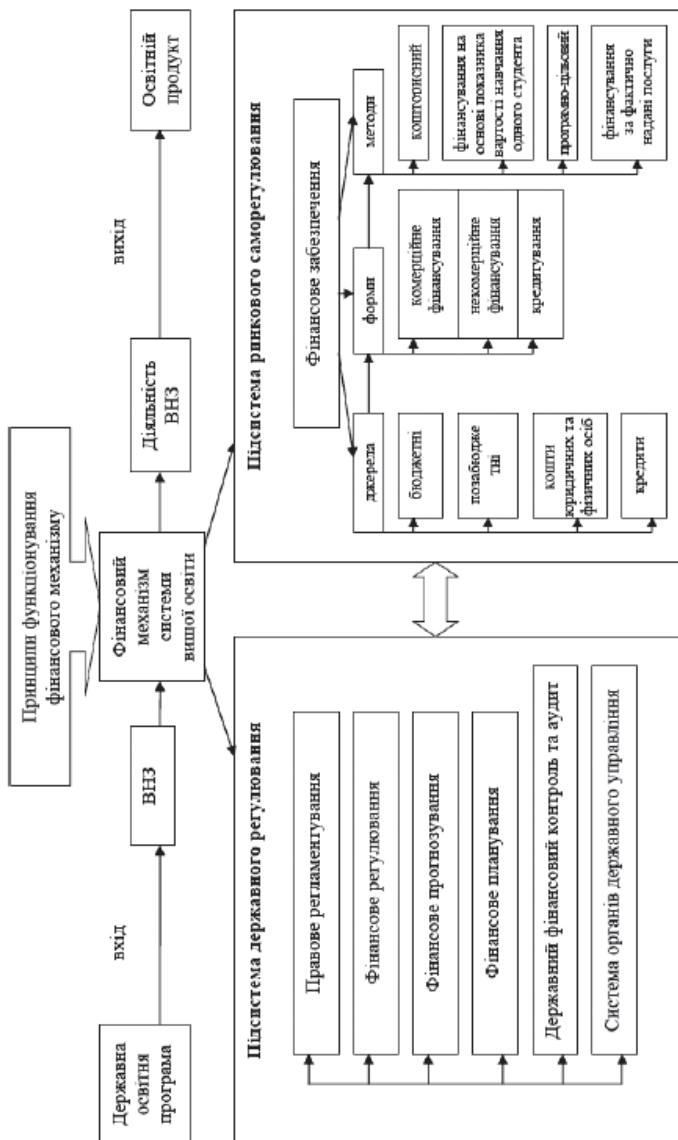

Рис. 1.5. Структурно-функціональна модель організації фінансового механізму системи вищої освіти

**Соціологія освіти.
Соціокультурні технології
створення освітньо-
соціокультурного простору
розвитку людини.
Гармонізація взаємовпливів
суспільства та особистості
засобами освіти**

Соціологи у сфері освіти визначають предмет своїх досліджень по-різному. Основна увага надається вивченню суті зв'язку системи освіти з різними елементами суспільства та практичних проблем навчальних закладів, застосуванню соціологічних підходів і методів дослідження спочатку для виявлення, а потім і для вирішення проблем.

Якщо на попередніх етапах розвитку соціології освіти переважав абстрактний підхід до вивчення сфери освіти, то в 90-ті рр. XX ст. став домінувати прагматичний. Із середини 50-х до 80-х рр. на міжнародних соціологічних конгресах з проблем освіти більшість доповідей зосереджувалася на аналізі взаємодії освіти і соціальної структури суспільства. Так, на III Міжнародному соціологічному конгресі, який відбувся ще у 1956 р. і розглядав тему «Освіта і мобільність в індустріальному суспільстві та слаборозвинутих країнах», було заслухано 16 доповідей. У матеріалах IV Міжнародного соціологічного конгресу з цієї тематики опубліковано 12 доповідей³⁵².

Освіту розглядають як один з найважливіших чинників соціального розвитку, що методологічно пов'язано з концепціями «єдиного індустріального суспільства», «постіндустріального суспільства», «техно-тронної ери» тощо. У західній соціології, наприклад, досить поширеною є теза американського соціолога, автора теорії «постіндустріального суспільства» Д. Белла про те, що рівень здобутої людьми освіти є вирішальною передумовою їх соціального становища³⁵³.

На думку прихильників функціонального підходу, навчальні заклади є своєрідними фільтрами, що допомагають молоді зробити вибір майбутньої діяльності. Представники «моралізуючих» концепцій, розвиваючи ідею Е. Дюркгейма про те, що рівність в освіті принципово неможлива в суспільстві, заснованому на розподілі праці, розглядають систему освіти як хранителя і передавача «цінностей». Вони вважають,

352 Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2008. – 544 с.

353 Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на западе. – Москва, 1986. – С. 330.

що соціальна структура зберігається й утримується школами через прийняття і прищеплення молоді панівної системи цінностей³⁵⁴.

У 1980 р. американський дослідник М. Арчер спробував модернізувати соціологію освіти, перетворити її на соціологію систем освіти, зосередившись на дослідженні їх походження і функцій³⁵⁵. Соціологи активніше почали вивчати різні типи цих систем: масове та елітарне навчання; державну і приватну освіту; централізоване й нецентралізоване навчання; технічну й загальну освіту. Американські соціологи досягають значних успіхів у вирішенні проблеми переходу від «валових» показників до критеріїв, що дає змогу оцінити якість освіти у вертикальному розрізі, діагностувати реальний її стан, простежити тенденції.

Сучасна соціологія освіти зосереджується на вивченні проблем, пов'язаних із кризовими явищами в освіті. Національні служби аналізу освіти ще в 60-70-ті рр. минулого століття констатували значний спад загальноосвітньої підготовки молоді, масовість функціональної безграмотності, зростання кількості дітей, які не відвідують школу, збільшення розриву в рівні освіти між розвиненими і відсталими країнами, вимивання з навчальних програм гуманітарних дисциплін. Це зумовило активні пошуки шляхів виходу з кризи, серед яких помітне місце належить національним і міжнародним проектам: «Освіта для 2000 р.» (ФРН), «Освіта майбутнього» (Франція), «Модель освіти для XXI століття» (Японія), «Україна XXI століття. Державна національна програма «Освіта» тощо³⁵⁶.

Такі програми і проекти об'єднує ідея реформування освіти – розвиток її за принципом неперервності, що передбачає постійне поповнення та оновлення знань людини, її духовне вдосконалення від раннього дитинства до старості. Виникнення і розвиток цієї ідеї пов'язують з науково-технічним прогресом, який потребує високоосвіченого працівника, спонукає до постійного оволодіння новими знаннями, методами, навичками. Такому працівникові необхідна і ґрунтовна гуманітарна підготовка – розвинуте логічне мислення,

---

354 Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм / пер. с фр. Т. Г. Астаховой ; научн. ред. В. С. Собкин, В. Я. Нечаев. – Москва : ИНТОР, 1996. – 80 с.

355 Archer M. S. Realist social theory: the morphogenic approach / M. S. Archer. – Cambridge University Press, 1995; Archer M. S. Culture and agency: The Place of Culture in Social Theory/ M. S. Archer. – Cambridge University Press, 1996.

356 Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2008. – 544 с.

мовна культура тощо. Проте суть не тільки в науково-технічному прогресі та його вимогах. Неперервна освіта пов'язана з вирішенням складних соціальних проблем, зумовлених новим станом людини у світі, який швидко змінюється. За цих умов освіта перетворюється на елемент повсякденного способу життя протягом усього періоду активної діяльності дедалі більшої кількості людей. Змінюється розуміння того, кого варто вважати освіченою людиною. Якщо у попередній парадигмі освіти це була «людина, яка багато знає», то в нинішній – це індивід, який орієнтується на цінності освіти як на провідний вид цінностей та діяльності і суспільного, і особистого життя³⁵⁷.

Перша міжнародна зустріч учених з проблем неперервної освіти відбулася у 1967 р. в Оксфорді. У 1974 р. зустрілися експерти ЮНЕСКО, які розглядали особливості і завдання дослідження неперервної освіти. Того ж року у Варшаві було проведено симпозіум на тему «Школа і перманентна освіта», на якому йшлося про соціальне значення неперервної освіти для «поточних» контактів людини із засобами масової інформації, про підготовку учнів до післяшкільної освіти, підвищення кваліфікації професійно підготовлених кадрів тощо³⁵⁸.

357 Там само.

358 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 657.

У державах колишнього соціалістичного табору соціологія освіти основну увагу зосереджувала на її зовнішніх зв'язках. А в лоні педагогічних наук формувалася «педагогічна соціологія», якій був властивий «інтроспективний» підхід, тобто вивчення соціальних процесів всередині системи освіти та окремих її ланок.

Особливої уваги соціологія освіти надавала вивченню взаємодії системи освіти з виробництвом. Це питання досліджувалося за такими напрямками³⁵⁹:

- аналіз необхідного рівня загальної і професійної освіти для різних видів праці в суспільному виробництві;
- вивчення суперечностей між освітою (її змістом і рівнем) і реальним змістом праці, а також шляхів подолання цих суперечностей;
- аналіз ролі освіти як чинника, що сприяє доступу до різноманітних видів праці, залученню молоді до професійної структури суспільства;
- дослідження впливу освіти на продуктивність праці, ефективність виробництва та якість продукції;
- дослідження ролі освіти у підвищенні трудової активності громадян;
- з'ясування особливостей ставлення індивіда до праці, а також до трудового колективу та ідентифікації з ним;
- вивчення взаємозв'язку освіти і рівня задоволення працею;
- аналіз ролі освіти у професійній мобільності людей;
- вивчення ролі освіти у професійно-кваліфікаційному зростанні працівників;
- вивчення взаємодії загальної та професійної освіти, взаємозв'язку політехнізму і професіоналізму в навчанні, їх впливу на формування особи;
- вивчення ціннісних орієнтацій учнівської молоді та студентів, механізмів формування професійної орієнтації та реалізації життєвих планів випускників навчальних закладів.

Соціологічні дослідження початку 60-х рр. XX ст. підтвердили зв'язок між рівнем освіти людей і зростанням продуктивності їхньої праці, творчим ставленням до праці, участю в раціоналізаторській і винахідницькій діяльності. Водночас було виявлено і реальну

---

359 Там само.

суперечність: рівень освіти працівників, особливо молоді, часто не відповідав рівню складності виконуваної ними роботи, що зумовлювало невдоволення працею, стимулювало прагнення до зміни роботи, професії³⁶⁰.

Одним із наймасштабніших стало дослідження «Вища школа як фактор зміни соціальної структури радянського суспільства» (1973–1975 рр.). У другій половині 70-х рр. за аналогічною програмою було проведено міжнародне порівняльне дослідження джерел поповнення студентства. Участь у цьому дослідженні брали соціологи Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, СРСР і Чехо-Словаччини. У центрі уваги дослідників знаходилися такі питання³⁶¹:

- роль різних форм середньої освіти для підготовки молоді до вступу в вузи;
- вплив місця проживання на вступ до вищої школи і навчання в ній;
- співвідношення соціальної і професійної орієнтації в життєвих планах молоді щодо вищої освіти;
- характерні риси суспільної активності студентства; задоволеність обраною професією і майбутньою роботою;
- структура ціннісних орієнтацій студентської молоді.

У 80-ті рр. минулого століття широко розгорнулося дослідження різних аспектів життєдіяльності студентства, в тому числі мотивацій навчання, впливу позанавчальної діяльності на формування спеціаліста, організації самоуправління. В Україні такі дослідження були зосереджені в соціологічних лабораторіях Київського і Харківського університетів.

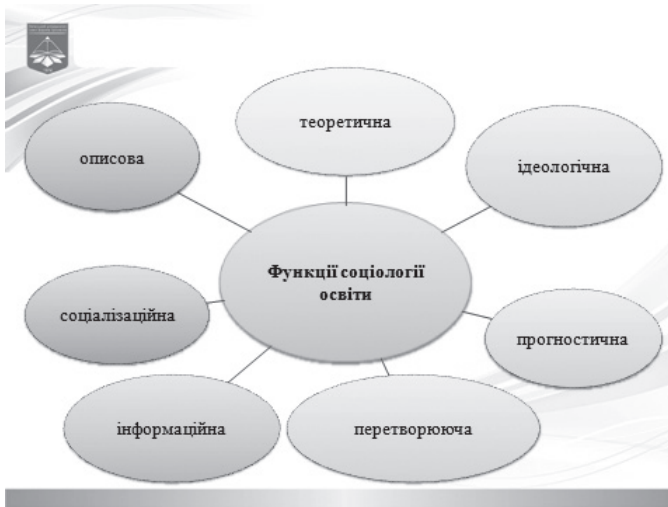
На початку 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з розбудовою Української держави і необхідністю радикального реформування системи національної освіти зросла актуальність проектування системи освіти та її складових із позицій наукового прогнозування. Активізувалися спроби побудови загальних концептуальних моделей соціології освіти, які б інтегрували різні напрями досліджень, а також вироблення проектних моделей діяльності, кваліфікаційних характеристик спеціаліста. Однак, поза увагою вітчизняних учених опинилися проблеми прогнозування освіти. Натомість зарубіжна соціологія має значний досвід у сфері прогнозування освіти. Практично всі зарубіжні футурологи розглядають

---

360 Там само. – С. 658.

361 Там само.

освіту як головний чинник вирішення глобальних проблем. Члени Римського клубу Д. Медоуз і Л. Перельман, наприклад, вважають, що курси всіх традиційних дисциплін повинні бути переглянуті та складені на основі програм, які б відображали особливості глобальних проблем сучасності. Освіта має здійснюватись не у формі викладу готових формул із наступною перевіркою якості їх засвоєння, а акцентовано спрямовуватися на розвиток пізнавального інтересу до самостійного наукового пошуку, тобто головне завдання системи освіти – вчити вчитися³⁶². На зміну «підтримувальному навчанню» повинно прийти навчання «інноваційне»³⁶³. Адже, як зазначив засновник Римського клубу А. Печчеї, «тільки якісний стрибок у людському мисленні й поведінці може допомогти нам прокласти новий курс, розірвавши порочне коло, в якому ми опинилися»³⁶⁴.

Соціологія освіти – наука, що прагне впливати на подолання негативних тенденцій в одержанні знань, шукає нові імпульси впливу на озброєння сучасної людини, яка освоює культуру. Соціологія вивчає освіту як соціокультурний інститут, його розвиток, функціонування,

362 Медоуз Д. Х. Азбука системного мислення / Д. Х. Медоуз. – Москва : БИНОМ. Лабораторія знань, 2011. – 344 с.

363 Там само.

364 Печчеї А. Человеческие качества / А. Печчеї // перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977. – Москва : Прогресс, 1980. – 302 с.

структуру, способи організації, динаміку соціальної структури сфери освіти, її взаємодію з іншими соціальними та суспільними інститутами і сферу життя людини. Та й саму навчальну діяльність соціологія освіти подає з позицій соціокультурних умов, життєвих орієнтацій, особливостей способу життя учнів, студентів, потреб виробництва, науки, всієї культури суспільства тощо.

Соціологія освіти як динамічна спеціальна соціологічна теорія виконує такі функції³⁶⁵:

- соціалізаційну – дослідження місця і ролі освіти в освоєнні і накопиченні індивідом соціального досвіду, освоєння суспільних норм, традицій і стереотипів поведінки;

- теоретичну – розширення, приріст і збагачення соціологічних знань про освіту як соціальне явище;

- прогностичну – розробка соціальних прогнозів про передбачувані тенденції процесу і можливі результати навчально-виховних проєктів;

- описову – систематизація і опис дослідницького матеріалу про освіту в аналітичних записках, звітах, статтях, книгах;

- інформаційну – збір, систематизація і накопичення соціологічної інформації про перебіг процесів освіти, стан справ в окремих її сферах і напрямках розвитку, ефективність тих або інших методик і прийомів;

- ідеологічну – формування суспільно-політичних поглядів та ідей, вивчення того, як вони інтегруються в цілісну систему пояснення життя суспільства;

- перетворювальну – розробка системи соціального управління освітою на основі соціологічних вимірів впливу на соціальні відносини методів дії результативних технологій навчання і виховання.

Нині вітчизняна соціологія освіти вирішує такі завдання³⁶⁶:

Розробка теоретичних схем, програм освіти, напрямів інтеграції національної освіти в європейський, світовий освітній простір. Ці завдання охоплюють дослідження впливу розвитку суспільства на вимоги до людей як працівників, громадян, особистостей, а також прогнозування на основі аналізу тенденцій науково-технічного і соціального прогресу зміни та розвитку цих вимог.

---

365 Там само.

366 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 359.

Дослідження впливу освіти на соціальне середовище, соціальну структуру, соціальну мобільність тощо.

Вивчення поведінки людини в системі освіти: її ставлення до інститутів освіти, наміри і запити, інтереси та мотиви, пов'язані з освітою. Дослідження в цій сфері дають змогу визначити ефективність освіти, виявити проблеми і обґрунтувати оптимальні шляхи їх вирішення.

Вибір об'єкту і предмету в соціології освіти традиційно задається актуальністю та новизною соціальних ситуацій і проблем. При цьому суспільне напруження проблем і їх наукове бачення можуть як збігатися, так і ні. Наприклад, випадки звернення до шкільних проблем на різних історичних етапах у багатьох країнах були пов'язані не тільки з науковим інтересом, але й з ідеями просвітництва, прогресу, гуманізму, що мали серйозне суспільне звучання. Так, проблема успіху і неуспіху в шкільній освіті тривалий час була предметом уваги багатьох соціологів³⁶⁷.

Вибір об'єкта дослідження нерідко задається і методологічним підходом до самої проблеми. На більш ранніх етапах розвитку соціології освіти переважали кількісні підходи, що пояснювалось не тільки їх превалюванням, але і важливістю освітніх проблем як інституціональних, що викликають інтерес у зв'язку з участю великих контингентів населення в освітніх процесах³⁶⁸. Якісні стратегії дозволяють зрозуміти багато явищ, побачити їх витoki, проявити індивідуальне.

Предметом вивчення соціології освіти можуть бути найрізноманітніші аспекти об'єктів, що вивчаються. Так, наприклад, обираючи за об'єкт вчительство, можна вивчати різні сторони його діяльності (методичну, виховну, інноваційну), ціннісний світ, ставлення до дітей тощо. Досліджуючи школу, вчені звертаються до таких її сторін, як зв'язки з іншими підсистемами (наукою, практичною сферою, культурою, релігією), внутрішкільні відносини на рівні класів і у вертикальній структурі, нарешті, форми взаємодії між класами³⁶⁹.

Є усі підстави стверджувати, що поле соціології освіти дає нескінченні можливості для вивчення її проблем, що будь-який дослідник може знайти свою сферу дослідження, сформулювати своє цікаве завдання.

---

367 Там само.

368 Смирнова Е. Э. Социология образования / Е. Э. Смирнова. – Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2006. – 192 с. – С. 41–60.

369 Там само.

Соціологія освіти по-різному підходить до освітніх явищ і вивчає їх на різних рівнях. У ній поєднуються інтра- та екстераспективний підходи, тобто соціологія освіти вивчає як внутрішні процеси, що властиві взаємодії людей, соціальних груп у сфері власне освіти, так і зовнішні процеси взаємодії сфери освіти з іншими галузями суспільного життя, з іншими суспільними підсистемами. Дуже важливим моментом є вплив освіти на функціонування суспільної системи в цілому і на її підсистеми³⁷⁰.

Говорячи про дослідницькі підходи (як про особливу методологічну схему дослідження), необхідно зазначити, що соціологія освіти використовує практично весь їх спектр. Існують дослідження, виконані в історичному, порівняльному, комплексному, системному, синергетичному, еволюційному й інших аспектах. Це вказує на те, що соціологія освіти давно є сформованою галуззю загального соціологічного знання.

Об'єкти соціології освіти за своєю природою, мірою включеності в соціальні структури і стосунки мають соціальний характер. Певні соціальні групи (школярі, дорослі люди як учасники освітнього процесу) або освітні підсистеми (школа, вищі навчальні заклади), усі ці об'єкти вносять до життя соціуму свої зміни, повною мірою виконують певні функції, перетворюють загальне соціальне життя³⁷¹.

370 Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2008. – 544 с.

371 Там само.

Увага до освіти не випадкова: навчання і виховання людей і досі розуміється як фундаментальний та довготривалий процес.

Освітні процеси дозволяють індивіду адаптуватися до оточуючої реальності, базуючись на досвіді попередніх поколінь. Система освіти для кожного індивіда і суспільства в цілому сприймається як дещо обов'язкове, як невід'ємна частина життя. Причому і окремі індивіди, і соціальні групи, і навіть соціальні інститути нерідко сприймають освітні практики, що сформувались як щось абсолютно очевидне, таке, що вкорінилося, про що можна рефлексувати, що можна спільно усвідомити лише в тому випадку, коли виникають значні перешкоди³⁷².

Соціологія освіти вирішує конкретні, специфічні для свого предмету та методу завдання. На сам кінець, вона виходить із антропоцентристської парадигми – людина центр усесвіту, де в основі стоять її потреби та інтереси, її виховання, навчання та освіта. За Г. Гегелем, людина знаходить свою природну (особистісну) суть через освіту. На його думку, індивідуальна особистість за допомогою освіти готує себе до того, що є вона в собі, і лише завдяки цьому вона є в собі і володіє дійсним явним буттям; наскільки вона освічена, настільки вона й дійсна і має у своєму розпорядженні внутрішню силу. У цьому і полягає істинний гуманістичний смисл освіти³⁷³.

Освіта асоціюється з успішністю, розвитком особи і її само-реалізацією. Для розвинених держав освіта стала потенціалом їх розвитку, показником стійкості та потужності. Недаремно стала тавтологією думка, що освітній потенціал є стратегічним. Освіта є настільки важливим процесом, що суспільство і відповідні державні органи створили розгалужені та різноманітні структури, кожна з яких відповідає за певну ділянку, виконує свої, як правило, чітко задані і контрольовані завдання³⁷⁴.

Освіта – один із каналів процесу соціалізації, за допомогою якого індивід засвоює моделі поведінки, необхідні йому для ефективної участі в житті суспільства. Суспільство ж значно впливає на цей процес через свої інститути, причому на певних етапах воно здійснює найбільш сильний вплив (наприклад, у період здобування особою шкільної і професійної освіти).

Освіта – один із настільки розгалужених і соціально значущих феноменів, що її вплив можна знайти практично в усіх сферах

---

372 Там само.

373 Там само.

374 Там само.

соціального життя. Освіта, з одного боку, «задається», нормується, змінюється суспільством, з іншого, – активно впливає на найрізноманітніші контингенти суспільства, формуючи і перетворюючи їх. Оскільки будь-які суспільство і держава схильні до найрізноманітніших трансформацій (як матеріальних, так і духовних), остільки інститут освіти також постійно реагує на них³⁷⁵.

Проблемне поле сучасної соціології освіти охоплює проблеми різного рівня і змісту. Серед найбільш важливих і серйозних – доступність освіти і її якість.

**Культурологія освіти.
Освіта як складова
культури. Взаємозалежність
та взаємозумовленість
множинності культур
і освітніх систем**

Освіта є однією з найважливіших складових колективного життя суспільства, який забезпечує підготовку молодого покоління до виконання його трудових і соціальних функцій та конструктивної життєдіяльності в певному соціальному середовищі³⁷⁶.

Культурологія освіти є новим напрямом науки, який досліджує загальноосвітню підготовку і громадянське виховання людей у процесі їх навчання. Серед багатьох інших завдань системи освіти одним із найважливіших завдань є підготовка учнів і студентів до ролі повноцінних громадян своєї країни, що вільно орієнтуються в комплексі норм, законів і правил колективного співжиття³⁷⁷.

Культурологія освіти формується на стику культурології та педагогіки, аналізує можливості і завдання більш повного та ефективного використання культурологічних знань для виховання особистості.

У своїх пізнавальних намірах вона націлена на такі напрями дослідницьких робіт³⁷⁸:

– проектну розробку системного розвитку освіти і переходу його до нової проблемно-змістовної моделі – «культурологічної парадигми освіти», яка повинна відрізнятись більшою соціальною ефективністю;

375 Там само.

376 Флиер А. Я. Культурология образования. Концепция [Электронный ресурс] / А. Я. Флиер // Проблемы культурологического образования. – Режим доступа: http://hischool.ru/moskovskoe_kulturologicheskoe_obshhestvo/ (дата обращения: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

377 Освітologia : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисова С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 698.

378 Там само.

- вивчення можливостей впливу освіти на загальну стратегію соціокультурного розвитку суспільства;
- дослідження функцій освіти з відтворення історичної культури суспільства, культурної традиції та підготовки учнів до участі в реалізації програм подальшого соціокультурного розвитку, до інноваційної діяльності;
- визначення тих компонентів знання про соціальний і культурний світовий устрій, які найбільшою мірою придатні і корисні для систематичної трансляції через засоби освіти;
- вивчення та систематизацію можливостей і завдань освіти з актуальної соціалізації та інкультурації учнів.

У цілому культурологія освіти є галуззю наукового знання, що вивчає питання і розробляє програми формування загальногромадянської компетентності студентів (учнів) у процесі навчання, і надання їй цілісного, комплексного, системного та багатофункціонального характеру.

Загальні соціальні функції культурології освіти зумовлені необхідністю побудови систематичної теорії та вдосконалення практики загальноосвітньої підготовки учнів, а також завданнями розвитку та якісного вдосконалення викладачів, які здійснюють цю загальноосвітню підготовку.

Така підготовка повинна³⁷⁹:

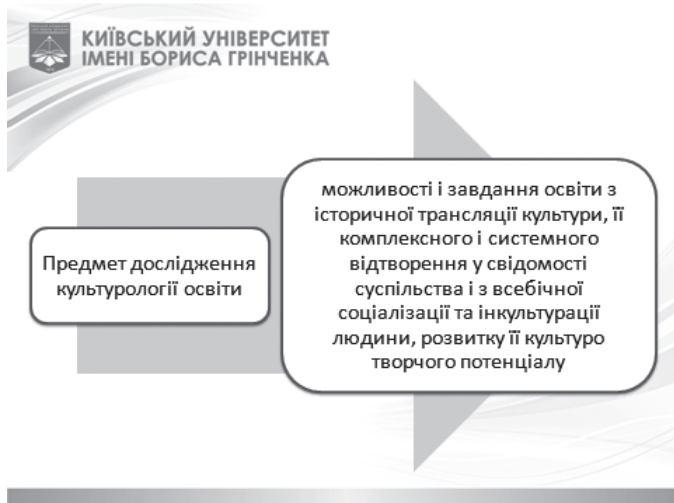
- відповідати сучасним вимогам до рівня соціалізації та інкультурації соціально активної частини населення;
- вписуватися у нинішню ситуацію переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку суспільства;
- відповідати посиленню тенденції «культурологічного повороту» у розвитку суспільних наук;
- формувати особистість із заданими параметрами соціальної і культурної свідомості, які актуальні не тільки зараз, але й найбільш перспективні з огляду на соціокультурний розвиток суспільства у майбутньому.

Об'єктами дослідження культурології освіти, з одного боку, є освіта і рівень її культурної обумовленості, а з іншого, – культурологічна наука як системоутворююча галузь знання та можливості використання її потенціалу для вдосконалення сучасної моделі освіти³⁸⁰.

---

379 Там само. – С. 699.

380 Там само. – С. 700.

Пріоритетною пізнавальною метою дослідницької спрямованості культурології освіти є побудова цілісного і системного уявлення про іманентні можливості освіти щодо формування повноцінно соціалізованої і інкультурованої особистості (особистості, яка володіє належною громадянською компетентністю) і визначення загальних соціальних, педагогічних і виховних завдань освіти в цій галузі. Це, у свою чергу, забезпечує процес комплексного міжпоколіннєвого відтворення суспільства як стійкої соціокультурної цілісності. Це – найбільш загальна соціальна мета.

Більш частковими науково-освітніми складовими цієї мети можна назвати³⁸¹:

- розгляд і осмислення освіти як найважливішого каналу міжпоколіннєвої трансляції культури в її найбільш науково систематизованому, соціально ієрархізованому і дисциплінарно диференційованому вигляді;
- осмислення можливостей і завдань освіти як найважливішого інструменту впровадження культури, культурних знань і культурних норм у масову суспільну свідомість і підготовка діячів, націлених на подальший прогресивний соціокультурний розвиток.

381 Там само.

До основних наукових завдань культурології освіти в першу чергу належать³⁸²:

– завдання системного розвитку освіти та принципів її змістовного наповнення (наразі – розвитку за моделлю «культурологічної парадигми освіти»), що ведуть до розширення його соціальних функцій та підвищення соціальної ефективності;

– завдання розробки нових змістовних вимог до загальноосвітньої складової освіти, а також критеріїв і алгоритмів перевірки її соціальної ефективності;

– культурно-моделююче завдання, пов'язане з визначенням соціокультурних параметрів модальної особистості (як актуально затребуваної, так і перспективно обраної), яку має готувати освіта зараз і в доступній для огляду перспективі;

– культурно-світоглядне завдання, пов'язане з виробленням підстав і принципів формування в учнів цілісної соціокультурної картини світу, систематичного уявлення про структуру і динаміку соціальної реальності;

– культурно-просвітницьке завдання, пов'язане з уведенням учнів у систему знань про культурне та історико-стадіальне різноманіття світу і характер внутрішньокультурних і міжкультурних відносин;

– культурно-виховна мета, пов'язана з безпосередньою соціалізацією і інкультурацією учнів, опануванням найбільш загальних правил соціального гуртожитку, норм життя і діяльності в суспільстві;

– культурно-ідентифікаційне завдання, пов'язане з орієнтуванням учнів у системі основних відмінних ознак їх національної культури, вибудовуванням їх національної, соціальної, політичної та іншої ідентичності;

– культурно-комунікативна мета, пов'язана з навчанням учнів різних принципів і технологій соціальних, внутрішньокультурних та міжкультурних взаємодій, основних стратегій міжетнічних і міжконфесійних відносин;

– культурно-систематизуюче завдання, пов'язане з визначенням галузей знань про суспільство та культуру, а також ключових змістовних компонентів цього знання, на підставі яких може проводитися системна соціалізація та інкультурація учнів;

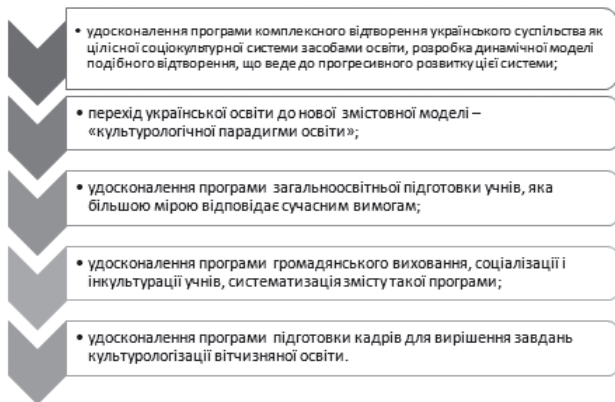
– культурно-інституційна задача, пов'язана з визначенням основних професійних якостей фахівців, які повинні вести навчання

---

382 Там само.

за всім спектром культурологічних завдань освіти, і аналізом існуючих практик підготовки таких фахівців та ін.

Ключові проблеми культурології освіти

Проблемне поле культурології освіти знаходиться на перетині інтересів культурологічної та педагогічної наук. Воно пов'язане з потребою постійної модернізації програм загальноосвітньої підготовки учнів задля забезпечення метою більшої відповідності цих програм сучасним вимогам і темпам соціокультурного розвитку суспільства, що суттєво збільшилися.

Методологія і методи досліджень культурології освіти передбачають³⁸³:

1. Загальну методологію і методи, які використовуються всіма суспільними науками:

- методології:
  - еволюціонізм;
  - дифузійнізм;
  - функціоналізм;
  - структуралізм тощо.
- методи:
  - польового збору і первинного узагальнення матеріалу;
  - атрибуції;

383 Флиер А. Я. Культурология образования. Концепция [Электронный ресурс] / А. Я. Флиер // Проблемы культурологического образования. – Режим доступа: http://hischool.ru/moskovskoe_kulturologicheskoe_obshhestvo/ (дата обращения: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

- систематизації;
- типологізації;
- компаративного аналізу;
- функціонального аналізу;
- аналітичного моделювання тощо.

2. Методи досліджень, специфічні саме для культурології освіти як особливої сфери пізнання:

- вимірювання та аналіз соціальної ефективності освітньої підготовки;
- вимірювання рівнів громадянської, соціальної і культурної компетентності людини;
- вимірювання та оцінка соціальної та культурної відповідності людини умовам середовища;
- вимірювання адекватності соціальних домагань людини;
- вимірювання ступеня традиційності ціннісних орієнтацій людини і його готовності до змін;
- вимірювання рівнів соціальної мобільності та культурної толерантності людини тощо.

Науковці вважають, що специфічний категоріальний апарат культурології освіти формуватиметься з розвитком цього наукового напрямку. Він буде близький понятійно-категоріальному апарату культурології в цілому, але водночас відрізнятиметься акцентуванням на аспектах, найбільш актуальних для цього наукового напрямку. Серед таких аспектів найбільш значущими є³⁸⁴:

- характеристики сучасного «культуроцентричного світу»:
  - культурні стимули та мотивації соціальної активності людей;
  - потреба людей в культурних маніфестаціях;
  - потреба людей у демонстрації «культурної інакшості»;
  - проблема культурного заповнення вільного часу;
  - ієрархічні й мережеві культурні простори;
  - медіа- і масова культура;
  - культурні імітативні практики;
  - нав'язані соціальні та культурні «спокуси» тощо.
- характеристики культурологічних інтерпретацій процесів життєдіяльності:
  - культурологічне моделювання історичних і соціальних процесів;

---

384 Там само.

- культурологічні інтерпретації психологічних реакцій;
- культурологічні інтерпретації поведінкових мотивацій;
- культурологічні інтерпретації ціннісних орієнтацій;
- культурологічні інтерпретації релігійних установок;
- культурологічні інтерпретації художніх відображень тощо.
- характеристики визначення рівнів культурної зумовленості освітніх стратегій і програм:
  - «культурологічний поворот» в освіті;
  - культурологічна парадигма освіти;
  - зростання соціальної ефективності освіти;
  - соціокультурна актуальність освітніх стратегій і програм;
  - відповідність освітніх стратегій рівню розвитку суспільства;
  - культурно-трансляційна продуктивність освіти;
  - соціокультурна перспективність освіти тощо.
  - характеристики засвоєння норм і кодів культури індивідами:
    - рівні соціалізованості та інкультурованості індивіда;
    - громадянська, соціальна та культурна компетентність індивіда;
    - нормативно-ціннісна адекватність індивіда;
    - соціальна пластичність і мобільність індивіда;
    - комунікативна активність і «проникність» індивіда тощо;
  - характеристики параметрів соціокультурних картин світу індивідів і груп:
    - домінантні соціальні та приватні індивідуальні картини світу;
    - системні моделі світогляду;
    - структура соціальної реальності;
    - динаміка соціальної реальності;
    - системна єдність соціальної реальності;
    - нав'язані комплекси світоуявлень;
    - ситуативні та фрагментовані картини світу тощо;
    - характеристики ознак ідентичності індивідів і груп:
      - ідентифікаційні комплекси та їх структури;
      - історична динаміка ідентичності;
      - стадіальні домінантні ідентичності;
      - ситуативні ідентичності;
      - симулятивні ідентичності тощо.

- характеристики домінуючих типів культурної комунікації індивідів і груп:
  - культурно-комунікативні стратегії та практики;
  - комунікативні режими;
  - комунікативні альянси;
  - мови і форми міжкультурної комунікації;
  - ситуативні міжкультурні синтети тощо.

Сфера освіти як соціокультурна система забезпечує:

У сучасному поліетнічному та полікультурному суспільстві все гостріше відчувається потреба щодо нового типу соціальних відносин, які будуються на принципах діалогу і толерантності, міжнаціонального спілкування. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від активного залучення потенціалу освітньої галузі, оскільки сфера освіти надає унікальну можливість спланованого впливу на процес формування життєвих орієнтирів молоді та відповідно на майбутнє тих народів, до яких ця молодь належить³⁸⁵.

Вітчизняні науковці, аналізуючи взаємозв'язок культури і освіти, розглядають проблему полікультурності переважно в площині культурології, а саме: в історико-культурному контексті; в аспекті діалогу

³⁸⁵ Сисоєва С. О. Культурологічні концепти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства / С. О. Сисоєва // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – 2012. – Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти. – С. 78–95.

культур і становлення особистості; у контексті культурологічної підготовки вчителя³⁸⁶.

Об'єктом дослідження освітології є сфера освіти у її сталому розвитку. Таке формулювання об'єкта, на нашу думку, вказує не тільки на його системний всеохоплюючий характер, але й чітко визначає, що об'єктом дослідження є відкрита система – система освіти. Отже, суттєва відмінність об'єкта дослідження освітології від інших гуманітарних наук полягає у тому, що освітологія є своєрідним освітнім синергетичним підходом до дослідження сфери освіти. Такий синергізм найбільш яскраво виявляється при дослідженнях освіти як складової культури, як унікального соціокультурного феномена, що розкриває взаємозалежність і взаємозумовленість множинності культур і освітніх систем, що їх відображують, а також взаємовплив культури та освіти. Такі дослідження є об'єктом культурології освіти як важливої складової освітології³⁸⁷.

Аналізуючи значення культурології освіти для гуманізації життєдіяльності суспільства, варто підкреслити, що освіта та культура в їх синергізмі залишаються провідними чинниками суспільної гуманістичної практики і здійснюють значний вплив на розвиток всіх сфер суспільства; забезпечують розвиток суспільного та індивідуального інтелекту, духовності народу, підвищують культурний та освітній рівень суспільства, безпосередньо впливають на формування людини як людини освіченої³⁸⁸.

Культурологія освіти сприяє створенню такого освітнього простору, де найбільш повно взаємодіють різні культури, формується толерантність і повага до Іншого та культури Іншого, відбувається усвідомлення, що глобальна культура складається з різних культур, множинність яких і створює її унікальне забарвлення й забезпечує здатність до саморозвитку як її цілісності, так і кожної її складової. Саме хаотичне поєднання різних культур, які здаються несумісними й суперечливими, створюють ту неврівноваженість глобальної культури, яка народжує універсальні цінності, що сприяють її розквіту та стійкому розвитку земної цивілізації³⁸⁹.

Культурологія освіти здатна, на нашу думку, якщо не подолати, то зменшити розрив у традиціях спілкування старшого та молодшого

386 Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і практика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону : монографія / Н. В. Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с. – С. 43.

387 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 714.

388 Там само.

389 Там само.

покоління, подолати уніфікацію поглядів людства, вирівнювання особистісних характеристик.

Таким чином, культурологія освіти як складова освітології, концептуально охоплює проблеми полікультурного світу, культурологічні проблеми освіти та освітні проблеми культурології. Розвиток культурології освіти, на наш погляд, буде сприяти гармонійному співіснуванню культурних особливостей в умовах глобалізації, які толерантно можна розглядати як чинник активізації суспільного, політичного та економічного розвитку світової спільноти.

У практичній площині культурологія освіти може сприяти:

розробці освітніх соціокультурних технологій, спрямованих на вирішення проблем полікультурної та міжкультурної освіти,

- забезпеченню впровадження в освітній сфері культурологічного підходу,

осмисленню таких понять, які виникають на стику освіти і культури (педагогічна культура, професійна культура тощо),

- формуванню змісту освіти на засадах культурологічного підходу.

Освітологічні роздуми

1. Як Ви розумієте думку Дж. Дьюї з приводу того, що «свій фундамент новітня філософія освіти поступово вибудовує на ідеї про необхідність встановлення тісного взаємозв'язку між плінним досвідом у всій його різноманітності та освітою»?

2. Чи погоджуєтесь Ви з думкою вчених, які не вважають філософію освіти прикладною філософією, а стверджують, що філософія освіти – цілком самостійна галузь наукового знання, фундаментом якої є не стільки загальнофілософське вчення, скільки об'єктивні закономірності розвитку власне освітньої сфери в усіх аспектах її існування. Відповідь обґрунтуйте.

3. Поміркуйте і визначте, що мав на увазі В. Межуєв, коли стверджував, що «допоки йде процес становлення громадянського

суспільства і формування загальнонаціональної культури, школа, освіта залишаються головним каталізатором цього процесу)?

4. Поясніть тлумачення поняття «еволюційний поступ» за В. Огнев'юком та охарактеризуйте еволюційні поступки освіти, виокремлені науковцем.

5. Чи можна вважати підписання Маастрихтської угоди у 1992 р. новим етапом розвитку освітньої стратегії ЄС? Відповідь обґрунтуйте.

6. Проаналізуйте нормативно-правові документи, які складають законодавчу базу вітчизняної освітньої політики.

7. Як Ви вважаєте, чи доцільно одночасно розглядати освіту і як товар, і як суспільне благо?

8. С. Сисоева пише про те, що «культурологія освіти сприяє створенню такого освітнього простору, де найбільш повно взаємодіють різні культури, формується толерантність і повага до Іншого та культури Іншого, відбувається усвідомлення, що глобальна культура складається з різних культур, множинність яких і створює її унікальне забарвлення й забезпечує здатність до саморозвитку як її цілісності, так і кожної її складової». Поміркуйте, що в сучасних умовах глобалізації перешкоджає стрімкому створенню такого освітнього простору?

Література

1. Андрущенко В. П. Державно-громадський характер управління освітою / В. П. Андрущенко // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 490–494.

2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – Київ : Знання України, 2004. – 804 с.

3. Андрущенко В. Філософія освіти / В. Андрущенко, В. Лутай // Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; наук. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 960–961.

4. Астахов В. В. Поняття, предмет і метод освітнього права / В. В. Астахов // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоева С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 470–477.

5. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на западе. – Москва, 1986. – С. 330.

6. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – Київ : Атіка, 2008. – 684 с.

7. Білобровко Т. І. Взаємозв'язок економіки і освіти / Т. І. Білобровко // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 573–575.

8. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 [Електронний ресурс] / В. О. Боняк ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvoynu.zip> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

9. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico – Philosophicus = Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. – Київ : Основи, 1995. – 311 с.

10. Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз / В. О. Гальперіна // Освітологія: хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 403–405.

11. Гальперіна В. О. Освітня політика / В. О. Гальперіна, В. Л. Савельєв // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 413–414.

12. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен // отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – Москва : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.

13. Декларація прав людини й громадянина 1789 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zen.in.ua/novij-chas/franc%D1%96ya/deklarac%D1%96ya-prav-lyudini-j-gromadyanina-1789-r> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

14. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 12.09.2017). – Назва з екрана.

15. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття): Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. – Київ : Райдуга, 1994. – 61 с.

16. Дзвінчук Д. І. Центральні органи управління освітою в законодавстві України / Д. І. Дзвінчук // Вісник Української Академії

державного управління при Президентові України. – Київ : Видавництво УАДУ, 2003. – № 1. – С. 265–276.

17. Дзвінчук Д. І. Центральні органи управління освітою в законодавстві України / Д. І. Дзвінчук // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 487–490.

18. Дубасенюк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів / О. Дубасенюк // Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 253–263.

19. Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм / пер. с фр. Т. Г. Астаховой ; научн. ред. В. С. Собкин, В. Я. Нечаев. – Москва : ИНТОР, 1996. – 80 с.

20. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

21. Завгородній С. А. Юридична кваліфікація конституційного права на вищу освіту через цивільно-правовий механізм його здійснення [Електронний ресурс] / С. А. Завгородній // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 32. – Режим доступу: http://visnyk.univd.edu.ua/?action=publications&pub_name=visnik&pub_id=172535&mid=8&year=2006&pub_article=172955 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

22. Загальна декларація прав людини ООН : Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

23. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/155618/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F1%E2%B3%F2%E0> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

24. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?test=qY4Mfbtc78fV5t9UZiMTU10.HI40Ys80msh8Ie6> (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

25. Закон України «Про освіту» : редакція закону від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://urist-ua.net/%D0%B7%D>

0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8/?d1=23.05.1991&d2=08.07.2017 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

26. Іванюк І. В. Освітня політика : навчальний посібник / І. В. Іванюк // Київ : Таксон, 2006 – 176 с.

27. Іванюк І. В. Основи освітньої політики / І. В. Іванюк // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 414–425.

28. Інструкція повітовим відділам народної освіти та шкільним закладам // Пролетарська освіта. – Київ, 1920. – С. 51–54.

29. Константюк Н. І. Основні засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах формування глобальної економіки / Н. І. Константюк // Сталий розвиток економіки : Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 3. – С. 26–28.

30. Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 396-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/396-2006-%D1%80> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

31. Корж-Ікаєва Т. Г. Освітнє право України: питання становлення / Т. Г. Корж-Ікаєва // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 465–470.

32. Костецька Т. А. Інформаційне право України : навч. посіб. / Т. А. Костецька. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 170 с.

33. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

34. Луговий В. І. Управління освітою / В. І. Луговий // Освітологія: хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 479–480.

35. Матюшева Т. Н. Конституционный принцип равенства в реализации права на образование детьми-сиротами, детьми с ограниченными возможностями здоровья / Т. Н. Матюшина // Право и

образование : науч. журн. – Москва : Изд-во Соврем. гуманитар. ун-та, 2010. – № 2. – С. 24–33.

36. Медоуз Д. Х. Азбука системного мышления / Д. Х. Медоуз. – Москва : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2011. – 344 с.

37. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.08.2017). – Назва з екрана.

38. Наказ Міністерства освіти та науки, Міністерства фінансів і Міністерства економіки України від 27.11.1997 р. № 383/239/131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://wap.nau.ua/?uid=1026.1.115&title=%C4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%E8%20%CC%B3%ED%B3%F1%F2%E5%F0%F1%F2%E2%E0%20%F4%B3%ED%E0%ED%F1%B3%E2%20\(1996-1997%20%F0.%F0.\)](http://wap.nau.ua/?uid=1026.1.115&title=%C4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%E8%20%CC%B3%ED%B3%F1%F2%E5%F0%F1%F2%E2%E0%20%F4%B3%ED%E0%ED%F1%B3%E2%20(1996-1997%20%F0.%F0.)) (дата звернення: 11.09.2017). – Назва з екрана.

39. Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. – Харків, 2004. – Ч.1. – С. 5–24.

40. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

41. Огнев'юк В. О. Еволюційний поступ освіти в контексті освітології / В. О. Огнев'юк // Освіта у полікультурних суспільствах : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, Є. Нікіторовича, С. Сисоєвої. – Варшава, 2012. – С. 117–129.

42. Огнев'юк В. О. Науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти – освітологія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Креативна педагогіка. – 2012. – № 5. – С. 36–37.

43. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – Київ : Знання України, 2003. – 450 с.

44. Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва // Рідна школа : щомісяч. наук.-пед. журн. – № 4–5 (квітень-травень). – 2012. – С. 44–51.

45. Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – № 4 (54). – С. 2–6.

46. Огнев'юк В. Філософія освіти та її місце в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. Огнев'юк // Освітологія. – 2012. – Вип. 1. – С. 69–75.

47. Олійник В. В. Управління освітою в умовах державотворення / В. В. Олійник // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 485–487.

48. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Харків : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

49. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

50. Освітологія: фахова підготовка : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, О. О. Драч, К. О. Линьов, Л. В. Гонюкова, І. М. Зеліско, Ю. М. Жукова, М. Ю. Фещук, Т. Г. Купрій, М. М. Галицька, Н. А. Побірченко, Л. В. Козак, О. М. Кузьменко, І. І. Тригуб. – Київ : ВП «Едельвейс», 2014. – 624 с.

51. Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

52. Паращенко Л. І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми : монографія / Л. І. Паращенко. – Київ : Майстер книг, 2011. – 536 с.

53. Паращенко Л. І. Механізми державного управління загальною середньою освітою в контексті національної стратегії розвитку освіти [Електронний ресурс] / Л. І. Паращенко // Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=382> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

54. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи // перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977. – Москва : Прогресс, 1980. – 302 с.

55. Пінчук Є. А. Світоглядно-філософські передумови розробки стратегії освітньої політики / Є. А. Пінчук // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 406–413.

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року №-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04) (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

57. Сисоєва С. О. Культурологічні концепти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства / С. О. Сисоєва // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – 2012. – Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти. – С. 78–95.

58. Смирнова Е. Э. Социология образования / Е. Э. Смирнова. – Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2006. – 192 с.

59. Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2008. – 544 с.

60. Тимошенко О. В. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України / О. В. Тимошенко // Економічний вісник НГУ. Розвиток економічної освіти. – 2009. – № 1. – С. 123–130.

61. Торосян В. Г. Історія освіти та педагогічної думки / В. Г. Торосян // Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 318–319.

62. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва : Издательство АСТ, 2002. – 557 с.

63. Флиер А. Я. Культурология образования. Концепция [Электронный ресурс] / А. Я. Флиер // Проблемы культурологического образования. – Режим доступу: http://hischool.ru/moskovskoe_kuliturologicheskoe_obshhestvo/ (дата обращения: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

64. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і практика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону :

монографія / Н. В. Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с.

65. Archer M. S. Realist social theory: the morphogenic approach / M. S. Archer. – Cambridge University Press, 1995.

66. Archer M. S. Culture and agency: The Place of Culture in Social Theory/ M. S. Archer. – Cambridge University Press, 1996.

67. Curren D. A. Companion to the Philosophy of Education / D. A. Curren. – Oxford : Blackwell, 2003.

68. Education and Society Today / [ed. by A. Hartnett and M. Naish]. – London : New York ; Falmer Press, 1986. – N 9. – 220 p.

69. Higher Education Institutions in Europe. Report to the European Commission. [Electronic resource]. – Retrieved from: http://www.utwente.nl/cheps/documenten/engreport05institutional_profiles.pdf (application date: 10.08.2017). – Screen name.

70. Peters R. S. Ethics and education / R. S. Peters. – 5-th ed. – London : Gorge Allen & Unwin Ltd, 1968.

71. Philosophy of education [Electronic resource] / Academic Dictionaries and Encyclopedias. – Retrieved from: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/15345> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

72. Philosophy of education [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/179491/philosophy-of-education> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

73. Rado P. Transition in Education / P. Rado. – Budapest : Institute for Educational Policy, 2001. – 63 p.

74. The Global Competitiveness Report 2012–2013 / ed. Klaus Schwab ; World Economic Forum. – Geneva, 2012. – 545 p.

75. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Electronic resource] / ed. Klaus Schwab ; World Economic Forum. – Geneva, 2012. – Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/> (application date: 20.12.2016). – Screen name.

РОЗДІЛ II

ОСВІТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

2.1. Освіта як соціальний інститут і специфічний сегмент правового та економічного простору

Освіта як соціальний інститут. Взаємодія сфери освіти з іншими соціальними інститутами. Класифікація соціальних інститутів (організаційні й регулятивні інституції), їх ознаки й призначення. Соціальна норма. Інваріантні характеристики соціальних інститутів

У сучасному світі освіта є складним й багатоманітним суспільним явищем, сферою передавання, засвоєння й перероблення знань і соціального досвіду; один із найдавніших соціальних інститутів, що виник задля задоволення потреби суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством³⁹⁰.

Л. Губерський, М. Михальченко, В. Андрущенко підкреслюють, що освіта належить до таких інституцій, від якості й рівня розвитку яких безпосередньо залежить прогрес суспільства загалом і людської особистості зокрема³⁹¹. Заслужують на окрему увагу в контексті даної проблематики роботи таких вітчизняних учених, як: В. Лугового, В. Кременя, В. Щетина, І. Каленюка, Б. Рябушкіна, Л. Панченко, В. Пожуєва, В. Огнев'юка, Л. Гриневич та ін.³⁹²

Освіта є одним з найдавніших і найважливіших інститутів суспільства. Освіта як соціальний інститут, з одного боку, є сукупністю певних установ, осіб, що забезпечені певними матеріальними засобами і виконують відповідні соціальні функції, а з іншого, – системою ідей, правил, норм, стандартів поведінки учасників освітянської діяльності.

390 Соціологія : підручник / за заг. ред. проф. В. П. Андрущенка, проф. М. І. Горлача. – Харків : Київ, 1998. – 624 с.

391 Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко ; НАН України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Знання, 2002. – 577 с.

392 Додон Н. Г. Освіта як складова соціокультурної політики [Електронний ресурс] / Н. Г. Додон. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07dngssp.htm> (дата звернення: 19.09.2017). – Назва з екрана.

Соціальний інститут освіти надає сталості та визначеності суспільним відносинам у площині накопичення та передачі знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, цілеспрямованого формування особистості, інтелектуального потенціалу суспільства³⁹³.

У соціологічній науці існує кілька концептуальних підходів до визначення змісту і функціонального значення діяльності інститутів освіти³⁹⁴:

– представники функціонального підходу (Кларк, Херн) особливого значення надають позитивній функції освіти. Ще Е. Дюркгейм наголошував, що головною функцією освіти є передача цінностей домінуючої культури.

Представники функціонального трактування освіти також вважають, що освіта сприяє підтримці соціального порядку, науковому переосмисленню існуючого знання, соціальним змінам, розвитку суспільства. На їх думку, інститут освіти постає насамперед як засіб соціального контролю, як механізм регулювання соціальних відносин для створення однакових можливостей соціальної мобільності;

– автори теорії людського капіталу (Андерсон, Хелсі, Флауд) стверджують, що освіта – це капіталовкладення в майбутнє людини, яке згодом зможе дати зиск. Відтак статус дорослої людини зумовлюється кількістю і якістю капіталовкладень у процес її освіти;

– згідно з теорією конфлікту (Гінтіс, Боулз, Коллінз) освіта є відображенням різноманітних групових конфліктів, вона сприяє експлуатації та пригніченню соціальних груп, які перебувають у менш сприятливих умовах. Поширення освіти зумовлюється потребою у кваліфікованих кадрах та з боротьбою статусних груп за права, привілеї, владу, багатство. Конфлікти з приводу вимог до рівня освіти виникають між групами, що мають все це, і тими, що прагнуть мати. Перші наполягають на відповідності освіти певним «стандартам», інші – на вільному доступі до неї. Отже, ця теорія стверджує, що освіта сприяє збереженню структури соціальної нерівності в суспільстві.

Функціонування соціального інституту освіти пов'язане насамперед із задоволенням таких потреб суспільства, як підготовка

Освіта – формальний процес, на основі якого суспільство передає цінності, навички і знання від однієї людини або групи іншим.

Е. Дюркгейм

393 Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Київ : КНЕУ, 2001. – 244 с.

394 Там само.

конкурентоспроможних фахівців, культура виробництва, залучення молодого покоління до праці, підготовка його до виконання різних видів професійної діяльності, ролей, обіймання певних посад, отримання певного статусу в сучасному суспільстві³⁹⁵.

Виникнення соціального інституту освіти пояснюється так. Нові члени суспільства повинні бути навченими тому, що означає бути членом цього суспільства та як виживати в ньому. У невеликих простих суспільствах головним інститутом, що відповідає за соціалізацію нових членів, залученням до певної культури, є сім'я. Однак, у міру того, як суспільства стають складнішими, сім'ї все важче навчати своїх членів усьому тому, що треба знати для життя в певному суспільстві. Тому складніші суспільства сучасного типу мають розвивати систему шкіл – початкову, середню, вищу, професійну, – яка не тільки створює й поширює знання та інформацію, але й готує індивідів до майбутньої кар'єри та навчає їх займати своє «місце» в суспільстві³⁹⁶.

Оскільки в науковій літературі існують різні визначення соціального інституту, то науковці по-різному виділяють і трактують складові такого інституту³⁹⁷.

Наприклад, Дж. Бернارد і Л. Томпсон виділяють такі складові соціального інституту³⁹⁸:

- цілі та завдання, що належать до зовнішніх функцій інституту;
- зразки або правила поведінки;
- символічні риси; утилітарні риси;
- усні та письмові традиції.

Я. Щепанський стверджує, що найбільш визначальними є такі елементи соціального інституту³⁹⁹:

- мета та сфера діяльності соціального інституту;
- функції, передбачені для досягнення мети;
- нормативно-обумовлені соціальні ролі та статуси, подані

в структурі інституту;

- засоби й настанови щодо досягнення мети та реалізації функцій,

включаючи відповідні санкції.

395 Там само.

396 Спеціальні та галузеві соціології: навч. посіб / В. С. Пилипенко, О. І. Вишняк, О. Д. Куценко [та ін.]. – Київ: Каравела, 2003. – 304 с.

397 Класифікації та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiy_funktsiyi_sotsialnih_institutiv (дата звернення: 15.07.2017). – Назва з екрана.

398 Там само.

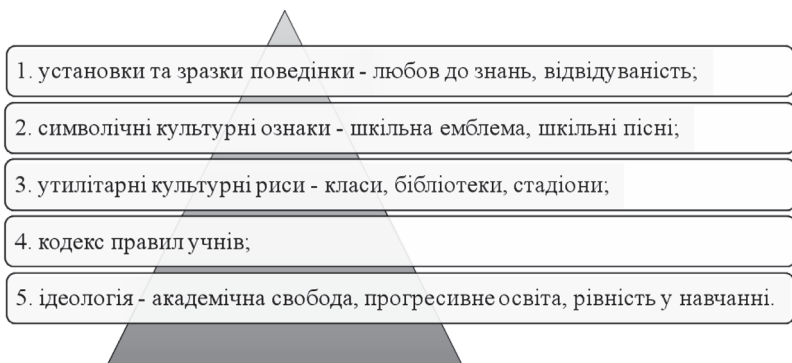
399 Там само.

З думками Я. Щепанського певною мірою перегукуються міркування М. Примуш, яка виділяє такі основні складові елементи соціального інституту⁴⁰⁰:

- своя мета, тобто він має коло питань, які охоплює своєю діяльністю;
- певне коло функцій, передбачених для розв’язання цих питань;
- наявність засобів і установ, за допомогою яких досягаються цілі інституту (це можуть бути матеріальні, символічні або ідеальні засоби). Наприклад, церква як релігійний інститут має матеріальні установи (церковні храми та їх обладнання), символи (хрест, облатка) та ідеальні предмети, в які люди вірять і які через цю віру впливають на їх поведінку;
- наявність певних санкцій як стосовно осіб, що виконують інституціоналізовані функції, так і стосовно осіб, що є об’єктом цих санкцій.

Зазначені вище властивості основних елементів соціального інституту дозволяють зробити висновок, що ці елементи утворюють величезну і дуже складну соціальну систему, яка має тривалу історію свого становлення і розвитку, впродовж віків задовольняє фундаментальні потреби суспільства, наділена легітимною силою та моральним авторитетом.

С. Фролов переконаний, що більш правильно було б вести мову не про елементи, а про інституційні ознаки, тобто риси та якості соціальних інститутів. На його думку, існує п’ять таких ознак⁴⁰¹ (див. Рис. 2.1).

Рис. 2.1. Інституційні ознаки освіти як соціального інституту⁴⁰²

400 Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. / М. В. Примуш. – Київ : Професіонал, 2004. – 590 с.

401 Вербець В. В. Соціологія : курс лекцій : навч. посібник / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. – Київ: Кондор, 2009. – 550 с.

402 Там само.

Осягнути суть і специфіку системи освіти як соціального інституту можливо тільки на основі з'ясування її специфічних рис. До них належать⁴⁰³:

- соціально значущі функції навчання і виховання, підпорядковані суспільним потребам;
- форми закладів освіти, певна їх організація і становище в суспільстві;
- певні групи осіб, які професійно здійснюють функціонування того або іншого інституту, певний статус цих осіб у суспільстві;
- регулятори функціонування закладів освіти і осіб – суб'єктів освітянської діяльності (закони про освіту, постанови і нормативні акти, кваліфікаційні характеристики, контрольні установи тощо);
- спеціальні методи освітянської діяльності – навчання, виховання;
- свідомо поставлені цілі;
- планомірний, систематичний характер реалізації процесу свідомої соціалізації;
- певний зміст освіти – наявність навчальних програм і планів, певне дозування матеріалу і щодо занять, і щодо років навчання;
- особлива ефективність освітньої діяльності у площині формування багатьох психічних рис людини, а також розвитку її мислення (прикладом може бути різкий контраст між однолітками, що пройшли через різні системи освіти) ;
- використання освіти як механізму запобігання соціально небажаних впливів;
- зорієнтованість освітньої діяльності в майбутнє, заангажованість на роль передумови реалізації цього майбутнього.

Соціальні інститути класифікують за різними критеріями.

На підставі класифікації суспільно значущих потреб, що задовольняються соціальними інститутами, та функцій, які вони виконують, соціальні інститути поділяють на чотири групи (див. Таблицю 2.1):

---

403 Теремко С. Соціологія / С. Теремко. – Київ : Лібра, 2001. – 358 с.

Таблиця 2.1

Групи соціальних інститутів⁴⁰⁴

№	Група інститутів	Опис	Види інститутів
1	Економічні інститути	регламентують соціальні відносини у сфері господарської діяльності, виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ, послуг	власність, гроші, заводи, ринок, банки, торгівля, трудова діяльність
2	Політичні інститути	пов'язані із здобуттям влади, її здійсненням, розподілом, захистом	держава, політичні партії, армія, правоохоронні органи, профспілки та інші суспільно-політичні організації
3	Соціальні інститути	регулюють повсякденну соціальну поведінку людей, міжособистісні стосунки	добровільні об'єднання
4	Інститути культури та виховання	пов'язані із створенням, зміцненням, розвитком та розповсюдженням духовних цінностей	освіта, наука, релігія, шлюб, художні заклади і організації

Я. Щепанський додатково виділяє ще й такий вид соціальних інститутів, як релігійні інститути⁴⁰⁵.

Схожою на зазначені вище точки зору є позиція Р. Мілза, який пропонує таку класифікацію соціальних інститутів⁴⁰⁶:

- економічні – інститути, що організовують господарську діяльність;
- політичні – інститути влади;
- сімейні – інститути, що регулюють статеві відносини;
- військові;
- релігійні.

404 Класифікації та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiy_funktsiyi_sotsialnih_institutiv

405 Вербець В. В. Соціологія : курс лекцій : навч. посібник / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. – Київ: Кондор, 2009. – 550 с.

406 Там само.

Дещо іншою є класифікація соціальних інститутів західних соціологів. На їхню думку, критерієм класифікації соціальних інститутів насамперед мають бути сфери, види діяльності, функції, рівень і характер організації. Так, спираючись на цей принцип, Г. Спенсер виділив три типи соціальних інститутів⁴⁰⁷:

- репродуктивні, тобто такі, що продовжують рід;
- розподільчі;
- регулюючі.

За критерієм способу регулювання поведінки людей у межах певних інститутів виділяють формальні та неформальні соціальні інститути.

Формальним соціальним інститутам властива спільна фундаментальна ознака – у їх межах взаємодія між суб'єктами здійснюється на основі формально узгоджених та документально зафіксованих правил, законів, регламентів, положень. Формальні інститути відіграють велику роль у процесах згуртування суспільства. До таких інститутів належать армія, держава, школа.

Неформальні соціальні інститути хоч і регламентуються в соціальних діях, однак не оформлені законодавчо і документально. Соціальний контроль у таких інститутах здійснюється за допомогою норм, закріплених у громадській свідомості, традиціях, звичаях. Крім держави цю роботу виконують також різні об'єднання громадян за інтересами, культурні та соціальні фонди⁴⁰⁸.

Кожний інститут виконує свою, властиву лише йому, соціальну функцію. Сукупність цих соціальних функцій утворює загальні соціальні функції соціальних інститутів як окремих формоутворень соціальної системи.

До числа суспільно-значущих ролей соціальних інститутів належать ще й такі функції⁴⁰⁹:

- функція закріплення та відтворення суспільних відносин. Будь-який інститут має систему правил та норм, у межах яких повинна відбуватися діяльність кожного члена інституту. Тим самим інститут забезпечує стійкість соціальної структури суспільства;

---

407 Класифікації та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiyi_funktsiyi_sotsialnih_institutiv

408 Там само.

409 Там само.

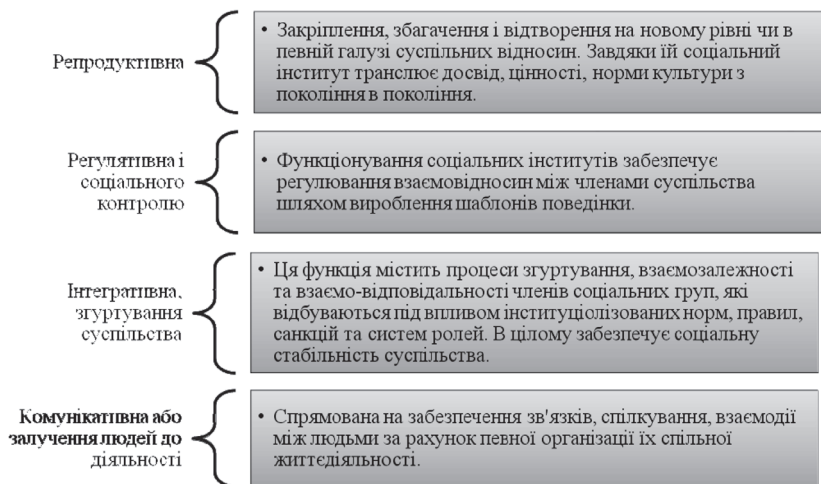

Рис. 2.2. Значущі соціальні функції⁴¹⁰

– функція трансляції. Кожний соціальний інститут передає соціальний досвід, кожне нове покоління соціалізується, засвоює цінності, норми та ролі конкретного соціального інституту. Наприклад, сім'я, що виховує дитину, прагне орієнтувати її на ті цінності сімейного життя, яких дотримуються її батьки;

– дисфункція соціальних інститутів – порушення нормативної взаємодії соціального інституту із соціальним середовищем.

Інша група дослідників пропонує дещо іншу класифікацію функцій інституту освіти. На переконання її представників, однією з найбільш важливих функцій інституту освіти є трансляція і поширення в суспільстві цінностей культури – наукових знань, професійних навичок, досвіду, мистецьких набутоків, моральних норм і правил, стандартів і традицій соціальної поведінки тощо. Водночас інститут освіти виконує функції забезпечення історичної спадкоємності, використання історичного досвіду і духовної спадщини поколінь, відтворюючи характер відносин особистості з суспільством, відбиває їх розмаїття.

Іншою важливою функцією інституту освіти є соціалізація особистості, адаптація молоді до соціальних відносин, суспільного життя,

410 Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова [та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2010. – 224 с.

культивація соціально-культурних цінностей, формування установок, ціннісних орієнтацій, життєвих ідеалів, які притаманні саме певному суспільству. Освіта сприяє не тільки інтернаціоналізації культурних цінностей, норм, соціальних ролей, але й відтворенню певного способу життя, тобто виконує інтегруючу функцію. Завдяки освіті відбувається інтеграція особи й окремих груп населення в соціальну систему. Вони стають суб'єктами спільних дій. Уже самі навчальні заклади (школи, інститути) об'єднують навчальним процесом різних за станом фізичного здоров'я, рівнем матеріального забезпечення, сімейним станом, культурним рівнем індивідів, які належать до різних етнічно-класових груп і прошарків. Завдяки освіті відбувається перехід людей з одних соціальних груп до інших⁴¹¹.

Ще одна функція освіти – інноваційна – полягає у її поєднанні з наукою та виробництвом, що сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, удосконаленню самої системи освіти, бо нові наукові ідеї та відкриття включаються до навчальних програм, забезпечуючи високу якість підготовки фахівців, соціальні та культурні зміни. Ця функція реалізується шляхом проведення науково-дослідної роботи в стінах самих вишів, а також виконання замовлень фірм, промислових підприємств, установ на проведення таких досліджень, у результаті яких розробляються заходи, спрямовані на вдосконалення й розвиток соціальних і культурних процесів.

Виховна функція освіти полягає у навчанні мови, історії, літератури, принципів моралі, що є передумовою формування загально визнаної системи цінностей, завдяки чому людина вчиться розуміти інших людей і саму себе, стає свідомим громадянином країни.

Функція соціальної селекції забезпечує раціональне відтворення і поновлення соціальної структури суспільства, а отже, і його нормальне функціонування; сприяє соціальній мобільності, створенню можливостей для просування особистості вгору, на все вищі і вищі соціальні щаблі.

У контексті вдосконалення функціональної діяльності інституту освіти надзвичайне значення має актуалізація такої його функції, як стимулювання самоосвіти, самопідготовки, постійного інтересу до знань. Самоосвіта, самостійне набуття знань і навичок не вичерпуються збільшенням годин на самостійну роботу учнів та студентів у програмах

---

411 Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Київ : КНЕУ, 2001. – 244 с.

навчальних закладів. Вони мають дати людині ґрунтовні навички самостійної роботи з книгами, документами або іншими джерелами підготовки⁴¹².

Заслуговує на увагу й така класифікація функцій соціальних інститутів⁴¹³:

- функція закріплення та відтворення суспільних відносин у певній галузі;

- функція інтеграції та об'єднання суспільства;
- функція регулювання та соціального контролю;
- комунікативна функція;

- керівна або організуюча функція – організація та управління поведінкою людей;

- виховна функція, завдання якої – виховувати у членів суспільства певне ставлення до цінностей суспільства і тим самим сприяти його стабільності;

- виробнича функція, яка полягає у виробництві життєнеобхідних благ;

- функція розподілу, завдання якої – справедливий розподіл життєнеобхідних благ між членами суспільства;

- примусова функція, яка полягає у забезпеченні виконання певних робіт, необхідних для суспільства (але виконувати їх є мало бажаними), а також охорона життя і прав людей від порушників законів, ворогів суспільства тощо;

- функція гаранту, яка полягає у гарантуванні певної винагороди за виконання тієї чи іншої діяльності членом даного суспільства.

Наведений перелік функцій показує, що соціальні інститути можуть бути як моно-, так і поліфункціональними⁴¹⁴.

Діяльність соціального інституту вважається функціональною, якщо вона сприяє збереженню стабільності та інтеграції суспільства. І навпаки – вона є дисфункціональною, якщо працює не на його збереження, а на руйнування. Збільшення кількості та посилення прояву дисфункцій у діяльності соціальних інститутів може призвести до соціальної дезорганізації суспільства.

---

412 Там само.

413 Ричков М. О. Лекції з соціології : навч. посіб. / М. О. Ричков. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2000. – 235 с.

414 Там само.

Рис. 2.3. Найпоширеніші дисфункції соціального інституту⁴¹⁵

Оскільки освітні функції сприяють відтворенню суспільства, його соціальній стабільності та інтеграції, а разом з цим й забезпечують його соціальні зміни та розвиток, остільки соціальний інститут освіти розглядається науковцями у його взаємодії з такими інститутами, як економіка, сім'я, політика, релігія, а також у зв'язку зі стратифікацією суспільства⁴¹⁶.

Закономірності функціонування освіти як соціокультурного інституту, її взаємодію з іншими інститутами і суспільством загалом, а також соціокультурні процеси і соціальну політику у сфері освіти вивчає така галузь соціологічного знання, як соціологія освіти⁴¹⁷.

Таким чином, соціальні інститути – це організовані соціальні системи, які виконують певні функції, мають стійку структуру та інтегровані елементи. До їх складу входить система цінностей, норм, ідеалів, зразків діяльності та поведінки всіх суб'єктів соціокультурного процесу⁴¹⁸.

Зв'язок соціології освіти з іншими науками	<ul style="list-style-type: none"> • педагогічна соціологія; • педагогіка (безпосередньо вивчає методичні і дидактичні основи освіти і виховного процесу); • соціологія культури; • соціологія науки; • психологія (розглядає освіту як джерело формування особистості); • соціальна філософія (розглядає освіту як соціальне явище і соціальну систему).
--	---

415 Класифікації та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiy_funktsiyi_sotsialnih_institutiv (дата звернення: 15.07.2017). – Назва з екрана.

416 Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Київ : КНЕУ, 2001. – 244 с.

417 Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. / М. В. Примуш. – Київ : Професіонал, 2004. – 590 с.

418 Соціологія : підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова [та ін.]; за ред. Н. П. Осипової. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства і функціонування держави, об'єднань громадян та окремого індивіда. Система соціальних норм відображає міру економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства, історичні та національні особливості держави.

Н. Тарасов зазначає, що існує два підходи стосовно розуміння терміна «норма». По-перше, норма – це природний стан деяких суб'єктів, систем, відносин, процесів; по-друге, норма – правило поведінки, пов'язане із волею та свідомістю людини, що виникає у процесі культурного розвитку і соціальної організації суспільства⁴¹⁹.

Соціальні норми гарантують не лише певний порядок у суспільстві, але й забезпечують певний рівень свободи суб'єктів. Соціальна норма – це правило загального характеру, що характеризує певну сферу життєдіяльності суспільства, встановлюється державою, суспільством, об'єднаннями громадян чи окремими суб'єктами з метою чіткого формулювання прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин.

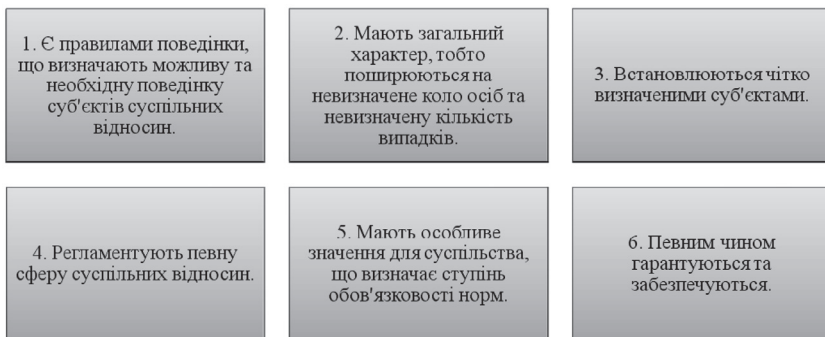

Рис. 2.4. Ознаки соціальної норми⁴²⁰

У соціології соціальні норми за певними критеріями поділяються на елементарні та складні, інтенсивні й екстенсивні, прогресивні та регресивні, спонтанні і директивні, «живі» та «мертві», функціональні і нефункціональні. Багатоманітність суспільних відносин визначає різноманітність соціальних норм, які можуть бути класифіковані за

419 Теорія держави і права : академічний курс : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; відп. ред. О. В. Зайчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.

420 Там само.

різними критеріями. Розрізняють такі критерії класифікації соціальних норм⁴²¹:

I. За способом виникнення:

- стихійні норми, що виникають неусвідомлено з природної потреби суспільства щодо упорядкування суспільних відносин;
- усвідомлені норми, які формуються свідомо під тиском необхідності не лише впорядкування відносин, але й закріплення прав та обов'язків суб'єктів.

II. За суб'єктами прийняття та охорони:

- норми, які приймаються та гарантуються державою (правові, політичні);
- норми, що розробляються, приймаються та гарантуються громадськими об'єднаннями (корпоративні, релігійні);
- норми, що розробляються, приймаються та гарантуються суспільством (звичаї, традиції).

III. За способом закріплення:

- усні норми, які існують у свідомості суб'єктів і передаються з покоління у покоління;
- письмові норми, що мають документальну форму закріплення та певний ступінь обов'язковості.

IV. За сферою регулювання:

- традиції, тобто норми, які склались у суспільстві історично;
- звичаї, тобто норми, що склалися в результаті багаторазового застосування;
- норми етики, що відображають відповідність поведінки суб'єктів встановленим зразкам і еталонам поведінки;
- норми естетики, які відображають відповідність знань суб'єкта культурним надбанням і досягненням суспільства;
- норми моралі, що характеризують рівень уявлень суспільства про добро та зло, справедливість і несправедливість;
- норми культури, які характеризують рівень духовного розвитку суспільства;
- організаційні норми, що встановлюють порядок виникнення та функціонування недержавних структур;
- політичні норми, які визначають взаємодію суб'єктів політичної системи у процесі виникнення та функціонування владних відносин;

---

421 Там само.

- релігійні норми, що ґрунтуються на вірі у Бога та регулюють порядок здійснення релігійних культів;
- корпоративні норми, які регулюють діяльність підприємницьких і громадських об'єднань;
- норми права, що є державно-владним засобом впливу на суспільство.

Таблиця 2.2

Основні види соціальних норм⁴²²

№	Види соціальних норм	Опис
1	Норми права	– загальнообов'язкові, формально-певні правила поведінки, які встановлені або санкціоновані, а також охороняються державою.
2	Норми моралі (моральності)	– правила поведінки, які склались у суспільстві та виражають уявлення людей про добро й зло, справедливість і несправедливість, борг, честь, достоїнство. Дія цих норм забезпечується внутрішнім переконанням, суспільною думкою, заходами суспільного впливу.
3	Норми звичаїв	– правила поведінки, які склались у суспільстві в результаті їх багаторазового повторення і діють як звички.
4	Норми громадських організацій (корпоративні норми)	– це правила поведінки, які самостійно встановлені громадськими організаціями, закріплені в їхніх уставах (положеннях тощо), діють у їхніх межах і ними ж охороняються за допомогою певних заходів суспільного впливу.

Крім уже зазначених вище, у множині соціальних норм також виділяють норми релігійні, політичні, естетичні, організаційні, норми культури тощо.

422 Соціальні норми – поняття й види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/stati/tgp/071.php> (дата звернення: 10.09.2017). – Назва з екрана.

Окрім соціальних норм іншою важливою інваріантною характеристикою соціальних інститутів є їх динаміка.

Під «динамікою соціальних інститутів» розуміють три взаємозв'язаних процеси: життєвий цикл інституту з моменту його появи та до зникнення; виконання ним своїх функцій, поява та переборення дисфункцій; еволюція інституту – виникнення нових і відмирання старих функцій⁴²³.

У життєвому циклі інституту виділяють декілька стадій⁴²⁴:

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій, регулювання спільних цілей;
- поява соціальних норм і правил у процесі стихійної соціальної взаємодії, яка здійснюється методом проб і помилок;
- поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами;
- інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття, практичне застосування;
- встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках;
- створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту;
- період формалізації соціального інституту. Правила перестають бути засобами, що регулюють діяльність і стають самоціллю. В інституті починається панування правил. Це виникає через надмірне прагнення до акуратності та компетентності;
- період дезорганізації, коли інститут втрачає попередню гнучкість і життєздатність. Після цього інститут ліквідується або реорганізовується в новий.

Окрім життєвого циклу інституту та його історичної еволюції, до поняття «динаміка інститутів» необхідно відносити взаємодію інститутів. Вона може набувати різних форм: від співробітництва – до конкуренції. Якщо інститут виробництва успішно здійснює свої функції, економіка процвітає, прибутки населення зростають, то із державного бюджету, більше, ніж раніше, надходить коштів на розвиток інших соціальних інститутів – освіти, науки, культури тощо. Але якщо освіта

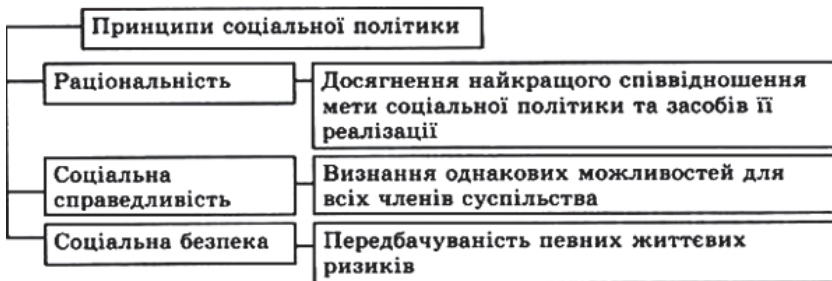
423 Вербець В. В. Соціологія : курс лекцій : навч. посібник / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. – Київ : Кондор, 2009. – 550 с.

424 Класифікація та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiyi_funktsiyi_sotsialnih_institutiv (дата звернення: 15.07.2017). – Назва з екрана.

погано виконує свої функції готує працівників застарілої кваліфікації, то страждає виробництво, а через нього – й усі інші інститути суспільства, тісно пов'язані з ним. І навпаки, якщо виробництво знаходиться в кризовому стані і прибутки держави знижуються, то в державній школі нічим заплатити зарплату вчителям, а учням не має за що купити підручники. Відтак, економічна криза тягне за собою кризу освіти. Обидві ці кризи кваліфікуються як інституційні⁴²⁵. Врегулювати подібні проблеми і суперечності має освітня політика.

Соціальна політика у сфері освіти. Соціальні суб'єкти – учасники освітнього процесу, їх потреби та відносини. Правові відносини у сфері освіти. Освітня політика. Державна освітня політика

Соціальна політика – чи не найважливіший напрям державного регулювання економіки, органічна частина внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту й всебічного розвитку його громадян і суспільства загалом⁴²⁶.

Джерело:⁴²⁷

Соціальна політика у сфері освіти – це діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування із законодавчого, фінансового, організаційного забезпечення функціонування й розвитку всіх освітянських закладів. Вона, як складова (підсистема)

425 Там само.

426 Соціальна економіка : навч. посіб. / авт. кол.: О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2005. – 196 с.

427 Цілі, пріоритети та принципи соціальної політики держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18553/ (дата звернення: 08.08.2017). – Назва з екрана.

загальнодержавної політики, передбачає сукупність визначеної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного і впроваджувального супроводу стратегії розвитку освіти. Освітню політику визначає найвищий законодавчий орган, а реалізують її органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування на основі затвердженої відповідними державними інституціями та схваленої громадською думкою концепції розвитку освіти⁴²⁸.

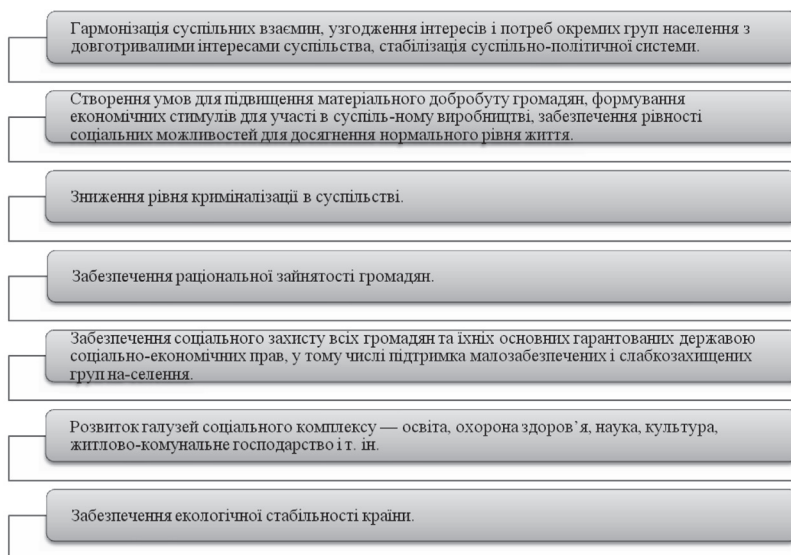

Рис. 2.5. Основні завдання соціальної політики держави⁴²⁹

Освітня політика ґрунтується на конституційних нормах; стратегічних документах розвитку освіти (доктрини, програми, концепції тощо); міжнародних, міждержавних договорах, ратифікованих найвищим законодавчим органом; законах, законодавчих актах; указах і розпорядженнях Президента України; постановах Верховної Ради та Кабінету Міністрів; наказах, розпорядженнях Міністерства освіти і науки,

428 Красняков С. В. Державна політика в галузі освіти й науки та національна безпека України / С. В. Красняков // Вісн. – 2012. – № 24. – С. 8–9.

429 Соціальна економіка : навч. посіб. / авт. кол.: О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2005. – 196 с.

міністерств та відомств, яким підпорядковані заклади освіти; наказах та розпорядженнях регіональних (місцевих) органів виконавчої влади, виданих у межах їхньої компетенції⁴³⁰.

Мета освітньої політики – розвиток системи освіти в інтересах формування гармонійно розвиненої, соціально активної, творчої особистості, а також як одного з чинників економічного й соціального прогресу суспільства⁴³¹.

На формування державної політики в галузі освіти впливають зовнішні чинники, що спонукає врахувати стан освіти, її тенденції, перспективи, потреби суспільства та держави щодо освіти. Це, у свою чергу, інтенсифікує розробку реалістичної освітньої політики, побудованої як на вітчизняному досвіді освітньо-педагогічної діяльності, так і з урахуванням досягнень міжнародного співробітництва у цій сфері⁴³².

Джерело:⁴³³

430 Крисяков С. В. Державна політика в галузі освіти й науки та національна безпека України / С. В. Крисяков // Віче. – 2012. – № 24. – С. 8–9.

431 Там само.

432 Там само.

433 Цілі, пріоритети та принципи соціальної політики держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18553/ (дата звернення: 08.08.2017). – Назва з екрана.

У Законі України «Про вищу освіту» (Розділ Х. Учасники освітнього процесу, Стаття 52. Категорії учасників освітнього процесу) визначено, що учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах є⁴³⁴:

- наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники;
- здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах;
- фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах;
- інші працівники вищих навчальних закладів.

Водночас згідно зі Статею 50 Закону України «Про освіту», суб'єктами освітніх правовідносин виступають⁴³⁵:

- діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;

- педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти;
- батьки або особи, які їх замінюють, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу;
- представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі.

Д. Ягофаров усю сукупність суб'єктів освітніх правовідносин поділяє на 2 групи: індивідуальні (учень, учитель, студент, директор / ректор навчальної установи) та інституційні (навчальні заклади, їх підрозділи, органи управління освітою тощо)⁴³⁶.

Освітні відносини постають як самостійний вид правовідносин⁴³⁷. Варто зауважити, що теорія освітнього права розрізняє два, на перший погляд, схожі види правовідносин. Перший – освітні правовідносини, що виникають на основі норм освітнього права між особою, яка навчається,

Суб'єктами освітніх правовідносин є: особи, які навчаються, педагогічні працівники та навчальні заклади. *Освітні правовідносини мають тристоронній характер.*

О. Киримова

434 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

435 Тицька Я. О. Суб'єктний склад освітніх правовідносин / Я. О. Тицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 62–65.

436 Там само.

437 Андрєва Д. С. Місце правового регулювання суспільних відносин у галузі освіти в сучасній системі права України / Д. С. Андрєва // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 11–15.

та педагогічним працівником у межах навчального закладу, у зв'язку із оволодінням особою, яка навчається, знаннями, уміннями, навичками, що визначені стандартами освіти. Другий вид правовідносин – відносини у сфері освіти, які складаються на основі норм адміністративного, цивільного, трудового, фінансового та інших видів права і забезпечують не тільки процес і результат освітньої діяльності, але й функціонування всієї системи освіти⁴³⁸.

Вступаючи в освітні правовідносини, особи, які навчаються, реалізують своє право на освіту, передбачене Конституцією України, нормами міжнародного та національного права. Безперечно, особи, які навчаються, володіють всіма правами і обов'язками і несуть відповідальність за дисциплінарні проступки і неналежне засвоєння освітньої програми.

Розглядаючи правові відносини у сфері освіти, необхідно також розкрити зміст понять публічного і приватного права⁴³⁹.

Публічне право – сукупність погоджених норм, об'єднаних у галузі права, що регулюють публічні (державні, міждержавні та суспільні) відносини підпорядкованих суб'єктів за допомогою імперативного методу правового регулювання. Тут провідним є публічний інтерес. До сфери публічного права входять такі види права: конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове, адміністративно-процесуальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудова, митне, міжнародне публічне право тощо.

Приватне право – сукупність погоджених норм, об'єднаних у галузі права, що регулюють майново-вартісні відносини й особисті немайнові відносини юридично рівних суб'єктів за допомогою диспозитивного

438 Тицька Я. О. Суб'єктний склад освітніх правовідносин / Я. О. Тицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 62–65.

439 Роль приватного та публічного права у сфері освіти [Електронний ресурс]. – Тема 2. – Режим доступу: http://apps.kubg.edu.ua/livestreet/blog/Pravova_kompetentnisty_kerivnyka_NZ/189.html (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

методу правового регулювання. Тут провідним є приватний інтерес. До сфери приватного права входять такі його види: цивільне, сімейне, авторське, торговельне, житлове, земельне, трудове, міжнародне приватне право тощо.

Приклади впливу приватного права у сфері освіти	Приклади впливу публічного права у сфері освіти
- НЗ має статус юридичної особи (це категорія цивільного права),	- взаємодія з органами державної влади, які встановлюють нормативи матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення НЗ,
- укладання цивільно-правових договорів (наприклад, договір про надання освітніх послуг, договір оренди, договір підряду),	- проведення перевірок органами державної влади,
- елементи самофінансування (створення благодійного фонду),	- процедура ліцензування, атестації, акредитації,
- регулювання авторських правовідносин за участі педагогічних та науково-педагогічних працівників.	- стандартизація освіти (встановлення освітніх стандартів),
	- інспектування НЗ.

Між публічним і приватним правом існують відносини органічного взаємозв'язку і взаємодії, завдяки яким забезпечується життєдіяльність системи права і правової системи.

Публічне право (зокрема, адміністративне право) регулює динаміку навчальних закладів, впливаючи на такі напрями власне освітньої та освітньо-управлінської роботи⁴⁴⁰:

- прийняття рішення про створення державних та комунальних навчальних закладів;
- державна реєстрація навчальних закладів;
- отримання ліцензії на надання освітніх послуг;
- атестація навчальних закладів;
- інспектування навчальних закладів;
- акредитація навчальних закладів (процедура, передбачена для вищих навчальних закладів);
- державні освітні стандарти;
- державне замовлення;
- атестація випускників.

440 Там само.

Політика у сфері освіти інтерпретується як «сфера взаємовідносин індивідів, різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб»⁴⁴¹. У цьому випадку суб'єктами освітньої політики постають індивід, соціальні спільноти та соціальні інститути, а її об'єктами – освіта як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики держави визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо.

Державна політика в галузі освіти – складова (підсистема) загальнодержавної політики, яка включає сукупність визначеної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного і впроваджувального супроводу стратегії розвитку освіти. Державну політику в галузі освіти України визначає вищий законодавчий орган, здійснюють органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування на основі затвердженої органами державної влади та схваленої громадською думкою концепції розвитку освіти⁴⁴².

Термін «державна політика в галузі освіти» або «державна освітня політика» почав використовуватися у науковій літературі 60–70-х рр. ХХ ст., коли в СРСР, США, державах Європи та в Японії освіту почали розглядати як найважливіший чинник економічного розвитку й соціального прогресу, як сферу, що потребує особливої уваги на загальнодержавному рівні. Цей період характеризується «інформаційним вибухом», тобто бурхливим розвитком природничих і фізико-математичних наук⁴⁴³.

Під освітньою політикою України необхідно розуміти діяльність державних органів влади та інших державних суб'єктів політичної дії стосовно освіти, спрямованих на вироблення концепцій, які визначають основні напрями і принципи розвитку системи освіти як цілісного соціального інституту⁴⁴⁴; цілеспрямований, відносно стабільний процес,

441 Шульга Н. Д. Сутнісні характеристики поняття «державна освітня політика» [Електронний ресурс] / Н. Д. Шульга. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Shulga.pdf> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

442 Красняков Є. В. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / Є. В. Красняков // Віче. – 2011. – № 20. – С. 21–23.

443 Там само.

444 Поясок Т. Б. Освітня політика як об'єкт міждисциплінарних досліджень / Т. Б. Поясок // Освітнологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред. В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2013. – Вип. 2. – С. 46–50.

офіційний курс уряду, скерований на забезпечення функціонування системи освіти⁴⁴⁵; курс дій, що прийнятий і витримується урядом або деякою іншою організацією, які просувають і визначають цілі, методи і програми, що використовуються в освіті і призводять до здобуття навиків, знань і розвитку мислення⁴⁴⁶.

Саме поняття «державна освітня політика» передбачає, що її суб'єктом є державні органи регулювання освітнього процесу (органи законодавчої, виконавчої та судової влади). Водночас у сучасних політичних умовах суб'єктами державної освітньої політики виступають як інститути громадянського суспільства, так і регіональні структури управління освітою, міжнародні органи й установи, котрі здійснюють освітню політику на світовому рівні (наприклад, ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд, ЄС, Міжнародний фонд «Відродження» та ін.). Склад і компетенції органів та інституцій освітньої політики є специфічними для кожної держави⁴⁴⁷.

Об'єктами освітньої політики виступають власне самі національні системи освіти, офіційно закріплені в кожній державі, міжнародні зв'язки національних систем освіти, структурні елементи. Через неоднаковий рівень економічного розвитку в державах сучасного світу їхня освітня політика спрямована на розвиток різних елементів системи освіти⁴⁴⁸.

Державна освітня політика ґрунтується на конституційних нормах; стратегічних документах розвитку освіти (доктрини, програми, концепції тощо); міжнародних, міждержавних договорах, ратифікованих вищим законодавчим органом; законах і законодавчих актах; указах і розпорядженнях Президента України; постановах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; наказах, розпорядженнях Міністерства освіти і науки України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти; наказах і розпорядженнях регіональних (місцевих) органів виконавчої влади, виданих у межах їхньої компетенції⁴⁴⁹.

Державна політика в галузі освіти ставить за мету розвиток системи освіти в інтересах формування гармонійно розвиненої, соціально

445 Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. О. Гальперіна. – Київ, 2003. – 20 с. – С. 3–17.

446 Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІШПО, 2006. – 328 с. – С. 39–76.

447 Красняков С. В. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / С. В. Красняков // Віче. – 2011. – № 20. – С. 21–23.

448 Там само.

449 Там само.

активної, творчої особистості, а також як одного з чинників економічного й соціального прогресу суспільства⁴⁵⁰.

У розвинених державах освітня політика є важливою частиною соціальної стратегії. Освіта й освітня політика, що спрямовує її розвиток, виходять на перший план у програмах державних реформ⁴⁵¹.

Національна стратегія визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури та змісту системи освіти⁴⁵².

Напрями освітньої політики⁴⁵³:

- модернізація змісту загальної освіти, структурна перебудова школи, реорганізація шкільної економіки;
- структурна перебудова у сфері загальної середньої освіти, пов'язана з підготовкою поступового переходу на 12-річний термін навчання;
- відпрацювання і запровадження нормативного бюджетного фінансування загальноосвітніх закладів, упорядкування міжбюджетних відносин, перехід від трансфертів до субвенцій.

Стратегічні напрями розвитку освіти:

- оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти;
- модернізація структури, змісту й організації освіти;
- створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей;
- створення ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;
- забезпечення доступності та неперервності освіти упродовж життя;
- формування здоров'язберігаючого середовища, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;
- інформатизація освіти;

---

450 Там само.

451 Там само.

452 Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

453 Беляков С. А. Образовательная политика и управление образованием / С. А. Беляков // Университетское управление: практика и анализ. – 2008. – № 6. – С. 12–31.

- розвитку наукової та інноваційної діяльності;
- забезпечення національного моніторингу системи освіти;
- підвищення соціального статусу педагогів;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти;
- інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній⁴⁵⁴.

Розробники офіційних документів, присвячених підготовці та реалізації державної освітньої політики, визначають такі пріоритети⁴⁵⁵:

- забезпечення державних гарантій доступності освіти;
- створення умов для підвищення якості загальної освіти;
- створення умов для підвищення якості професійної освіти;
- формування ефективних економічних відносин в освіті;
- забезпечення системи освіти висококваліфікованими кадрами, їх підтримка державою і суспільством;
- управління розвитком освіти на основі розподілу відповідальності між суб'єктами освітньої політики.

Як і будь-яка діяльність, що здійснюється двома і більше суб'єктами, освітня політика потребує управління. Перед управлінням освітою ставляться дві групи цілей, досягнення яких має бути вичерпним⁴⁵⁶:

1. Формування освітньої політики – розробка і прийняття правил, програм і планів діяльності.
2. Реалізація сформованої освітньої політики – здійснення діяльності у суворій відповідності з розробленими правилами, програмами і планами досягнення цілей освітньої політики.

Перша група цілей досягається у процесі формування освітньої політики через визначення її складових. Управління має забезпечити виконання комплексу робіт із розробки цих складових згідно з тими формальними вимогами, які висуваються щодо документів, які визначають зміст державної політики. Друга група цілей досягається у процесі реалізації освітньої політики тими суб'єктами, які беруть участь у цій роботі. Управління має забезпечувати їх діяльність і взаємодію таким чином, щоб необхідні результати були отримані.

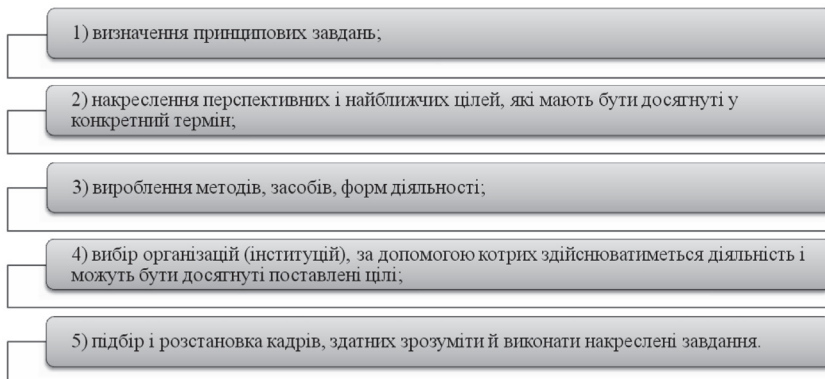
---

454 Яблонський В. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] / В. Яблонський. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy3.htm> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

455 Беляков С. А. Образовательная политика и управление образованием / С. А. Беляков // Университетское управление: практика и анализ. – 2008. – № 6. – С. 12–31.

456 Там само.

Вимоги до управлінської діяльності диктуються чинним змістом освітньої політики⁴⁵⁷. Отже, освітня політика є джерелом визначення цілей не тільки для системи освіти, але й для управління освітою.

Рис. 2.6. Етапи процесу формування державної освітньої політики⁴⁵⁸

Безумовно, ці позиції передбачають аналіз конкретної ситуації, перегляд (добір) можливих варіантів вирішення поставлених завдань. На нашу думку, така інтерпретація політики об'єднує в одне ціле саму політику, її розробку і, головне, – її реалізацію.

Тейлор, Різві, Лінгард і Генрі у роботі «Освітня політика та курс на зміни» визначають наступні характеристики освітньої політики⁴⁵⁹: політика – це більше ніж текст (оскільки не всі аспекти відображаються в офіційних політичних документах); політика має багато вимірів; політика ґрунтується на певних цінностях; політика існує в контексті; політичні рішення – державна справа; освітня політика взаємодіє з політикою в інших галузях; упровадження політики ніколи не буває прямим; політика тягне за собою навмисні та ненавмисні наслідки.

Щодо визначення пріоритетів освітньої політики, то існує три пріоритети, які певною мірою описані в національних політичних документах кожної країни (див. Рис. 2.7).

⁴⁵⁷ Там само.

⁴⁵⁸ Красняков С. В. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / С. В. Красняков // Віче. – 2011. – № 20. – С. 21–23.

⁴⁵⁹ Іванок І. В. Освітня політика : навчальний посібник / І. В. Іванок // Київ : Таксон, 2006 – 176 с.

Рис. 2.7. Пріоритети освітньої політики країн світу⁴⁶⁰

Сьогодні можна виділити дві тенденції у здійсненні освітньої політики⁴⁶¹:

- 1) англо-американську, в якій освіта розглядається як особиста справа кожної людини, а система освіти являє собою індустрію освітніх послуг;
- 2) німецько-російську, яка передбачає державну відповідальність за освіту і її доступність для всіх верств населення. Такої освітньої політики дотримується і Україна.

Сфера освіти як самостійна галузь господарства, духовного виробництва та матеріального накопичення. Освіта як економічний феномен та фактор економічного зростання. Економічні механізми розвитку освіти. Застосування категорій ринкової економіки до освітніх систем. Сфера виробництва освітніх послуг

У добу глобалізації та високих технологій освіта є чинником соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки⁴⁶². Тому освіту не можна стереотипно зараховувати до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціонального, стратегічно важливого інституту. Оскільки у сучасному світі знання і їх використання є головним чинником соціально-економічного прогресу, держава повинна взяти на

себе нову роль створення сприятливих умов і необхідних стимулів для одержання освіти.

Практика розвинених країн показує, що наука й освіта виступають головними структурними чинниками сучасної економіки.

460 Там само, – С. 10.

461 Поясок Т. Б. Освітня політика як об'єкт міждисциплінарних досліджень / Т. Б. Поясок // Освітлогія: науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред. В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс», – 2013. – Вип. 2. – С. 46–50.

462 Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – [2-ге вид.]. – Київ : Знання України, 2010. – 520 с. – С. 384-395.

Стан освіти є показником якості життя суспільства, а тому у багатьох економічно розвинених країнах саме держава лишається головним суб'єктом, який утримує систему освіти⁴⁶³.

Перехід до ринкової економіки не тільки висвітлив істинну місію освіти, а й сприяв її десакралізації, оскільки стало очевидно: головна мета всіх суб'єктів освітньої політики і освітнього процесу в суспільстві полягає у тому, щоб сприймати дійсне соціальне замовлення, фіксувати його, відстежувати зміни і трансформувати їх у конкретні освітні програми. За таких умов важливого значення набуває знання тих факторів, які вимагають сьогодні від системи освіти змін⁴⁶⁴.

Активізація ринкових відносин у суспільстві торкається всіх сторін життєдіяльності системи освіти, а також вимагає нового осмислення проблем її розвитку, взаємозв'язку з економікою та шляхів піднесення ефективності⁴⁶⁵.

Донедавна вважалося, що освіта не має достатнього підґрунтя, щоб називатися галуззю народного господарства. Традиційно в народному господарстві виділялися дві великі сфери: матеріального виробництва і так звана «невиробнича сфера». Освіта при цьому належала до «невиробничої сфери». Так, тривалий час вважалося, що праця у сфері освіти є непродуктивною, не створює жодного «продукту». Через що наука, освіта, культура, охорона здоров'я та інші подібні галузі виводилися за межі суспільного виробництва. Проте й у цих галузях також виробляються споживчі вартості, а тому поняття «виробництво» поширюється і на цю сферу народного господарства. Поряд із матеріальним виробництвом існує нематеріальне, в т.ч. духовне виробництво.

Сама система освіти – важлива складова частина народного господарства і соціально-економічного організму суспільства, що взаємодіє з іншими його ланками. Освітня галузь у сучасних умовах, мабуть, має у своєму розпорядженні найбільші інтегруючі (об'єднуючі) властивості. Вона належить до соціальної сфери єдиного

---

463 Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

464 Огнев'юк В. О. Освіта у вимірі сучасної демографії / В. О. Огнев'юк // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 1. Теорія та історія педагогіки. – Київ : «Педагогічна думка», 2007. – 360 с. – С. 136–150.

465 Білобровко Т. І. Економіка освіти : навчально-методичний посібник / Т. І. Білобровко // Переяслав-Хмельницький, 2002. – 111 с. – С. 2.

народногосподарського комплексу, що охоплює весь економічний організм кожної країни⁴⁶⁶.

Усі компоненти духовного життя органічно взаємопов'язані. Найбільш тісні зв'язки наявні у провідних ланках духовного виробництва – науці та освіті.

Економічне значення освіти зазвичай вбачають у її активному впливі на розвиток виробничих сил країни, на підвищення ефективності суспільної праці. Усе це правильно, але це тільки частина проблеми. Головна роль освіти полягає в тому, що вона охоплює специфічну галузь народного господарства⁴⁶⁷.

Економіка освіти – це наука про специфіку виробничих сил і виробничих відносин у галузі, що створює освітні послуги і задовольняє потреби особистості та суспільства в них за наявності обмежених ресурсів, що виділяються на ці цілі. Вона досліджує і виявляє особливості впливу економічних законів і категорій у сфері навчання та виховання молодого покоління, підготовки кваліфікованої робочої сили, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня населення.

Водночас економіка освіти як система характеризується такими властивостями: цілеспрямованість, цілісність, багато структурність, взаємозв'язок її елементів, стійкість, керованість, самонастроювання, здатність до самовдосконалення, тобто до розвитку⁴⁶⁸. Але це не замкнута система. Вона утворює особливу єдність із навколишнім середовищем, системою більш загального порядку. Насамперед, економіка освіти виступає невід'ємною складовою системи освіти в цілому. Органічна взаємодія педагогічних та інших соціальних процесів, властивих сфері освіти, справляє вплив на економічні процеси і визначає специфічність галузі освіти.

Освіта, як і наука, давно вже утвердилася як безпосередня продуктивна сила суспільства. Від її рівня залежить професійний і духовний розвиток людських ресурсів, динаміка виробництва, а разом із цим – економічна ефективність того суспільного ладу, що утверджується на цій основі. Провідні держави світу інвестують в освіту дедалі

---

466 Освіта як пріоритетна галузь економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.virtual.ks.ua/students/1484-education-as-a-priority-sector-of-the-economy.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

467 Білобровко Т. І. Економіка освіти : навчально-методичний посібник / Т. І. Білобровко // Переяслав-Хмельницький, 2002. – 111 с.

468 Освіта як пріоритетна галузь економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.virtual.ks.ua/students/1484-education-as-a-priority-sector-of-the-economy.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

помітніші кошти. Водночас, вони мобілізують учених і педагогів на розв’язання низки питань, пов’язаних із пошуком найбільш ефективних форм і засобів функціонування освітньої галузі, вдосконалення чинної практики державного управління та функціонування освіти, її економічної ефективності⁴⁶⁹.

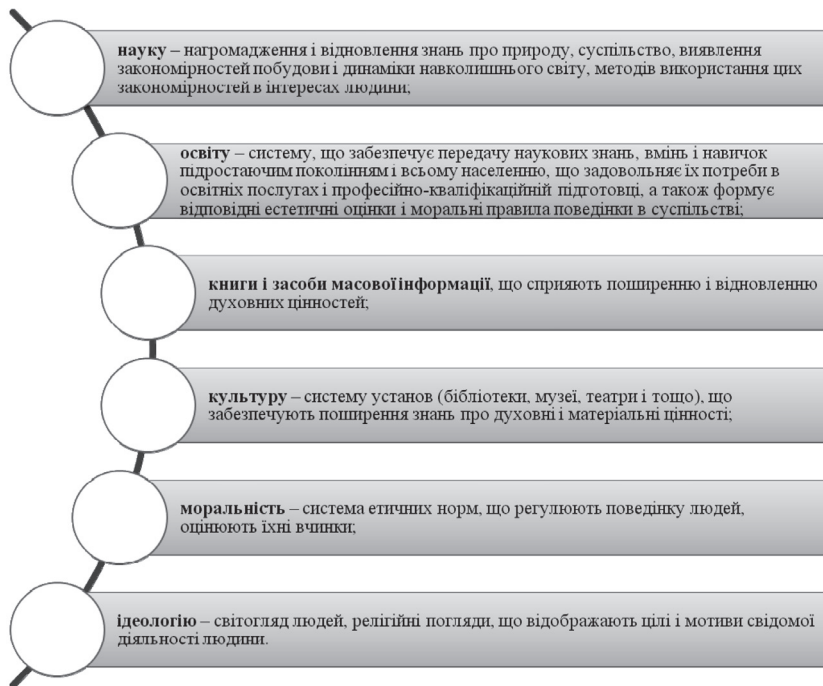

Рис. 2.8. Складові частини духовного виробництва⁴⁷⁰

Сутність економічної функції освіти полягає в активному впливі на розвиток виробничих сил країни, підвищенні ефективності суспільної праці, в підготовці людей до професійної діяльності згідно із потребами суспільства щодо робочої сили⁴⁷¹.

Освіта належить до тієї сфери життєдіяльності людей, де відтворюються здібності працівника до праці, здобуваються загальноосвітні

469 Там само.

470 Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / О. В. Куклін. – Київ : Знання України, 2008. – 331 с. – С. 4.

471 Ареф'єва О. В. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти : монографія / О. В. Ареф'єва, Т. В. Харчук. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – 207 с. – С. 61–77.

й спеціальні знання, формується морально-психологічне ставлення до праці.

Значення економічної функції освіти полягає у відтворенні кваліфікованої робочої сили для всіх галузей народного господарства. Проте, відтворенням робочої сили економічна функція освіти не обмежується. Провідна роль освіти полягає в задоволенні людських потреб у освітніх послугах. Саме тому освіта має важливе й особливе значення. Вона охоплює специфічну галузь народного гос-

Головним фактором економічного зростання була й залишається людина як носій робочої сили – ядро особистісного фактора виробництва. Їй належить вирішальна роль у системі виробничих сил, оскільки саме люди створюють засоби виробництва, приводять їх у рух і покращують для того, щоб примножити життєві блага.

О. Ареф'єва

подарства, яка задовольняє потреби суспільства в освітніх послугах, здійснює підготовку кадрів, формує їхні знання, уміння і навички, необхідні для різноманітних видів трудової та інших видів діяльності⁴⁷².

Для характеристики змісту й місця галузі освіти в системі народногосподарського комплексу, необхідно знати ознаки, за якими виділяється та чи інша галузь.

Галузь народного господарства – це «якісно однорідна сукупність підприємств, установ та інших господарських одиниць, що характеризуються спільністю (подібністю) умов праці (виробництва); професійного складу кадрів, функцій, що виконуються у системі суспільного відтворення»⁴⁷³.

Освіта як галузь є системою освітніх закладів, організацій і підприємств, які здійснюють, переважно, освітню діяльність, спрямовану на задоволення різноманітних потреб населення в освітніх послугах і підготовку кваліфікованих працівників.

Економіка освіти є насамперед невід'ємною складовою системи освіти в цілому. Органічна взаємодія педагогічних та інших соціальних процесів, притаманних освітній сфері, впливає на економічні процеси й визначає специфіку галузі освіти. Сама система освіти – важлива складова частина народного господарства й соціально-економічного організму суспільства, що взаємодіє з іншими його ланками. Вона належить до

472 Там само.

473 Там само.

соціальної сфери єдиного народногосподарського комплексу, яка охоплює весь економічний організм країни⁴⁷⁴.

Поширення освіти має відбуватися узгоджено з потребами економічного і соціального розвитку країни. Якщо зростає частка населення, охопленого освітою і це не супроводжується розвитком ринку праці, то така ситуація може спричинити знецінювання дипломів і формування в суспільстві прошарку «люмпен-інтелігенції» – людей, які отримали високу освіту, але надії і сподівання яких на роботу не виправдалися. Невиправдане поширення освіти може означати втрату для багатьох людей підстав для досягнення кращого майбутнього, можливостей доступу до вищого положення в суспільстві⁴⁷⁵.

Економічне зростання є найважливішим чинником потужного і тривалого соціально-економічного прогресу, оскільки воно передбачає⁴⁷⁶:

- зростання економічної могутності країни;
- збільшення обсягів суспільного виробництва;
- розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах і послугах.

З'ясування впливу освіти на економічне зростання передбачає розмежування, з одного боку, освіти як окремого чинника виробництва, який має й інші чинники, а з другого, – освіти як передумови «виробничого навчання» або «навчання на власному досвіді».

Роль освіти як чинника економічного зростання полягає у збільшенні як індивідуальної, так і суспільної продуктивності праці, яка спричинена надбанням умінь і навичок, а також накопиченням знань⁴⁷⁷.

Внутрішня ефективність освіти полягає у ефективності діяльності системи освіти в цілому, тобто у раціональному використанні людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів, які витрачаються на організацію діяльності освітніх установ для забезпечення формування комплексу пізнавальних, професійних, особистісних та комунікативних якостей особистості⁴⁷⁸.

---

474 Там само.

475 Михаць С. О. Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / С. О. Михаць; Київ. нац. екон. ун-т. – Київ, 2004. – 20 с.

476 Лук'яненко Д. Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Д. Г. Лук'яненко. – Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=20&article=2317> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

477 Михаць С. О. Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / С. О. Михаць; Київ. нац. екон. ун-т. – Київ, 2004. – 20 с.

478 Там само.

Критерії внутрішньої ефективності⁴⁷⁹:

- ступінь задоволення потреб освіти у ресурсах;
- рівень загальної успішності;
- кількість випускників з відзнакою;
- зміст навчальних планів;
- рівень кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- якість забезпечення матеріальної, інформаційної та соціально-культурної баз;
- наявність і обсяг державних замовлень на наукові дослідження;
- наявність, обсяг і кількість навчальної літератури.

Ці критерії варто застосовувати, виходячи з того, що спочатку треба розраховувати внутрішню ефективність для кожного рівня освіти – початкового, середнього та вищого.

Зовнішня ефективність освіти проявляється у підвищенні рівня суспільної продуктивності праці, темпах приросту внутрішнього валового продукту (ВВП), зменшенні безробіття, підвищенні рівня життя населення. До критеріїв зовнішньої ефективності освіти можна також віднести ступінь творчої активності працівників у сфері раціоналізаторства та винахідництва, міру їх участі у процесах впровадження нової техніки. Під час аналізу ефективності освітньої діяльності важливе значення також мають екстерналії освіти, зокрема, зменшення бідності в суспільстві, покращення здоров'я населення, демократизація суспільства, поліпшення стану навколишнього середовища, культурний розвиток, послаблення криміногенної ситуації тощо⁴⁸⁰.

Основні недоліки процесу розвитку освіти в Україні лежать у таких площинах: фінансування освіти, зміст навчального процесу, якість освіти, окремі аспекти структури освітньої системи.

Удосконалення освіти як чинника економічного зростання варто базувати на економічному, техніко-економічному та соціально-економічному підходах⁴⁸¹. Економічний підхід зорієнтований на досягнення внутрішньої економічної ефективності освіти. Він передбачає пошук найоптимальніших шляхів фінансування системи освіти, раціональне використання коштів. Пріоритетний розвиток системи освіти

---

479 Лук'яненко Д. Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Д. Г. Лук'яненко. – Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=20&article=2317> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

480 Там само.

481 Там само.

в цілому можна здійснювати тільки за рахунок державного бюджетного цільового фінансування. Це не виключає використання позабюджетних коштів, але їх наявність не повинна впливати на обсяг бюджетного фінансування. Якщо фінансування початкової освіти має бути державним, то фінансування середнього та вищого рівнів освіти має поєднувати державне і приватне фінансування, об'єднувати можливості студента, його родини, приватних підприємств.

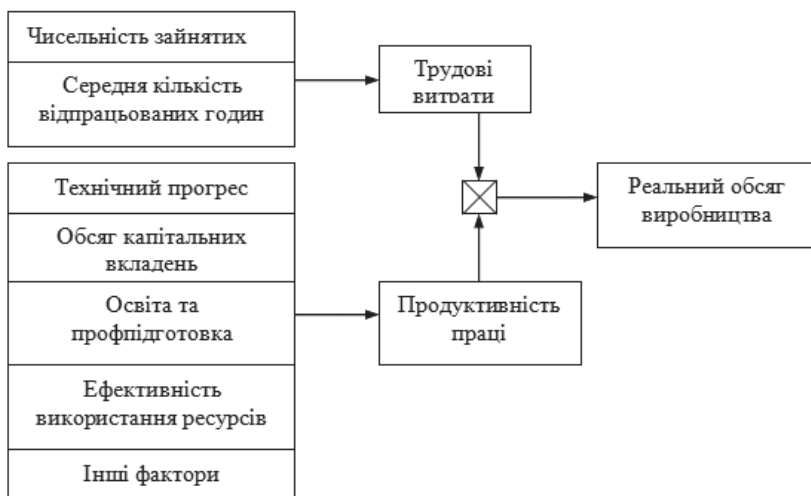
Техніко-економічний підхід передбачає пристосування системи освіти до нових вимог виробництва і ринку праці, узгодження структури регіональних комплексів з профілем освітніх закладів, розташованих на певній території, з необхідною кількістю випускників та попитом на робочу силу. Зміст навчального процесу, швидше за все, має задовольняти потребу економіки щодо працівників, які можуть з готовністю набувати нових навичок, ніж щодо працівників, які володіють незмінним, раз і назавжди наданим набором технічних навичок, що розраховані на використання протягом усієї трудової діяльності. Налагодження тісних відносин з бізнесовими колами допоможе визначити різноманітні кадрові та кваліфікаційні потреби виробничих суб'єктів (особливо малих і середніх підприємств), пов'язані з необхідністю здійснення ними технологічних і організаційних змін.

Соціально-економічний підхід передбачає допомогу молоді під час обрання спеціальності з урахуванням можливостей підготовки у регіональному освітньому комплексі, максимальну гнучкість у процесі початкового професійного вибору, визнання права за кожною молодою особою на відповідну інтелектуальну та професійну підготовку, відмову від елітарного принципу надання освітніх послуг.

Розглядаючи освіту як чинник суспільного розвитку, можна зробити висновок про значний вплив освіти на економічне зростання держави, оскільки економічне призначення освіти полягає в активному її впливі на розвиток виробництва основних засобів країни, на підвищення ефективності праці, а також на підготовку кадрів до професійної діяльності. Визначаючи в економічному аспекті свою суспільну форму, освіта як чинник економічного зростання відіграє значну роль у збільшенні як індивідуальної, так і суспільної продуктивності праці⁴⁸².

---

482 Тухтарова Т. К. Вплив освіти на економічне зростання країни [Електронний ресурс] / Т. К. Тухтарова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/6_102467.doc.htm (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Рис. 2.9. Основні чинники економічного зростання⁴⁸³

Освітній потенціал визначає характер і рівень розвитку продуктивних сил будь-якої країни. Тому для підвищення ефективності виробництва необхідно спрямувати економічну політику на розв'язання таких функціональних проблем (у сферах – освіти, культури, науки), які сприяють зростанню інтелектуального потенціалу суспільства⁴⁸⁴.

Освіта як економічна галузь являє собою сукупність установ та організацій, що здійснюють освітню діяльність, їх основною метою є створення і реалізація освітніх послуг. Освітня послуга – система знань, інформації, умінь, навичок, які використовуються з метою задоволення потреб людини і суспільства; це продукт, що у процесі реалізації, трансформується в робочу силу, якість якої залежить не тільки від сукупності отриманих послуг, але й від якості та кількості власної праці, витраченої в процесі споживання; це продукт спільної праці викладачів і тих, хто навчається⁴⁸⁵.

483 Фактори економічного зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/22028/ (дата звернення: 09.08.2017). – Назва з екрана.

484 Пакулін С. Л. Освіта в системі факторів економічного зростання [Електронний ресурс] / С. Л. Пакулін, В. П. Третяк. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=974> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

485 Освітні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1652020553360/ekonomika/osvitni_poslugi (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

Освітня послуга є продуктом освітнього виробництва. По суті в освітній послугі, як процесі, створюється людський капітал через індивідуальний вжиток трудового потенціалу виробника та індивідуальне виробництво трудового потенціалу споживача. Освітні послуги безпосередньо беруть участь у відтворенні всіляких людських здібностей до праці. Чим більше споживається освітніх послуг, тим більшими стають обсяги і якість засвоєних знань, умінь і навичок, а тому зростає якість робочої сили. Сама ж якість робочої сили визначається не лише тим, скільки і якого гатунку освітніх послуг надано, але й кількістю та якістю власної праці споживача в процесі споживання цих послуг, а також мірою реалізації особистих здібностей споживача. Ось чому не варто ототожнювати комплекс освітніх послуг, що надаються освітньою установою, з тим комплексом знань, умінь і навичок, які реально отримані споживачем. Якщо перший – продукт праці педагогів і персоналу, то другий – продукт інтегрованої праці педагогів і того, хто навчається. Саме тому освітні послуги, а не знання, уміння і навички випускників, є продукцією освітніх установ⁴⁸⁶.

Ринок освітніх послуг – сфера обігу або система економічних відносин купівлі-продажу освітніх послуг. За визначенням Д. Шевченка, «ринок освітніх послуг – це всі потенційні споживачі, що прагнуть задовольнити свої потреби в освіті, здатні вступити у відносини обміну з продавцем»⁴⁸⁷. О. Кузьміна пропонує інше визначення: «ринок освітніх послуг є системою економічних відносин, які складаються між виробниками освітніх послуг, споживачами і посередниками виробництва, обміну і вжитку освітніх послуг і продуктів». Подібним є визначення, запропоноване В. Дмитрієвим, який вважає, що ринок освітніх послуг – це, по-перше, система взаємин між навчальними закладами та іншими суб'єктами ринку, а по-друге, це взаємини надання освітніх послуг, обміну, продажу і вжитку освітніх продуктів⁴⁸⁸.

---

486 Ісаєнков К. О. Особливості оцінки ефективності послуг у сфері освіти / К. О. Ісаєнков // Дні науки : збірник матеріалів V регіональної науково-практичної конференції. – Красноармійськ : КП ДонНТУ, 2013. – С. 74–76.

487 Шевченко В. Б. Стан української освіти в Україні (Відповіді на питання анкети НДІ українознавства МОН України) [Електронний ресурс] / В. Б. Шевченко. – Режим доступу: <http://archive.nddiuvi.org.ua/fulltext.html?id=626> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

488 Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Дмитрієв. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

Для кожного виду ринку обов'язковими є три компоненти⁴⁸⁹:

Кожен з них пов'язаний з категоріями попиту, пропозиції і ціни. За своєрідністю реалізованого товару цей ринок належить до ринку послуг, але тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими ринками – ринком робочої сили, інформації, товарів тощо.

Освітні послуги розглядаються як важливі і самобутні економічні блага, які створюються педагогічними працівниками. На їх виробництво витрачається жива праця освітян і матеріальні ресурси, що поставляються з промисловості й інших галузей. Тому освітні послуги також мають вартість. Так вони стають товаром і можуть виступати об'єктом ринкових відносин⁴⁹⁰.

Окремі економісти вважають, що поділ освітніх послуг на «платні» і «безкоштовні», з погляду економічної теорії, є некоректним. Дійсно безкоштовними освітні послуги є лише для самих споживачів: учнів, студентів. А суспільству, підприємствам і навчальним закладам ті ж «безкоштовні» послуги коштують усіх необхідних витрат праці, що створює специфічну вартість, яка має бути відповідно оплачена у грошовій формі⁴⁹¹.

Послуги освіти належать до коштовних товарів, що обумовлено цілою низкою обставин. Вони виробляються висококваліфікованою педагогічною працею з застосуванням сучасного навчально-лабораторного устаткування. У них досить висока частка постійних витрат, особливо оплата праці. Так, у передових країнах майже 70 % загальної суми витрат у вищій освіті припадає на зарплату. Пояснюється це тим, що, незважаючи на збільшення кількості устаткування, одним із головних

489 Освітні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1652020553360/ekonomika/osvichni_poslugi (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

490 Там само.

491 Там само.

чинників розвитку освіти, як і раніше, залишаються розумові здібності викладачів, їх інтелект⁴⁹².

Головна особливість ринку освітніх послуг полягає в тому, що навчальні заклади, зокрема вищі навчальні заклади, виходять на цей ринок із двома видами товарів, об'єднаних загальним поняттям, – освітній

Освітні послуги мають чотири характерні особливості: невідчутність, невіддільність від джерела, непостійність якості, незберігання.

Ф. Котлер

продукт. Перший вид цього специфічного товару – знання, навички, досвід, які передаються безпосередньо, під час занять тим, хто навчається, другий – це навчальний зміст, зафіксований у матеріальній формі, у вигляді підручників, методичних матеріалів, монографій, відеодисків, які є певною опосередковуючою ланкою і завдяки яким студенти можуть опанувати знання самостійно, без прямої участі викладачів. Ці форми освітнього продукту, способи їх пропозиції та надання, їх характерні риси визначають інші особливості ринку освітніх послуг і, врешті-решт – маркетингову стратегію вищих навчальних закладів⁴⁹³.

Перелік суб'єктів ринку освітніх послуг має включати: виробників, споживачів, посередників, а також покупців, замовників, ділових партнерів та інші контактні аудиторії, які впливають на функціонування ринку.

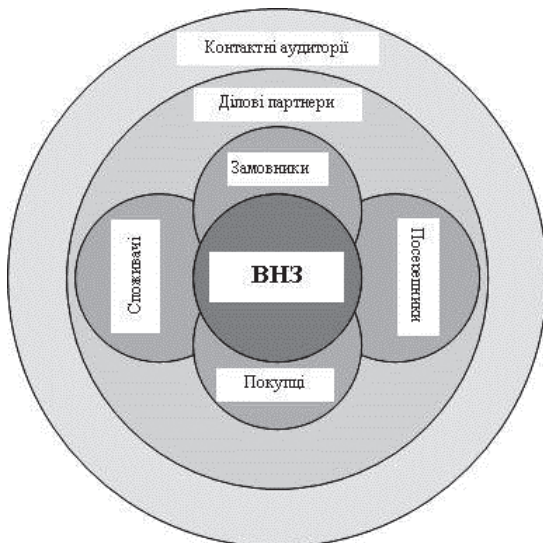
Ринок освітніх послуг виконує такі основні функції⁴⁹⁴:

- надає суб'єктам ринку і всім, хто бажає, інформацію про попит, пропозиції, ціни товарів на ринку;
- забезпечує конкуренцію освітніх послуг, освітніх продуктів та освітніх установ;
- сприяє збалансованому відтворенню і перерозподілу висококваліфікованих кадрів;
- регулює ціни на освітні продукти;
- балансує попит і пропозицію на освітні послуги і продукти.

492 Там само.

493 Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Дмитрієв. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

494 Там само.

Рис. 2.10. Сфери взаємного входження і взаємовпливу суб'єктів ринку освітніх послуг

Ринок послуг у галузі вищої освіти має також інші властивості, які важливо враховувати у процесі правильної розробки і реалізації маркетингової політики вищого навчального закладу. До числа властивостей насамперед належать⁴⁹⁵:

- тривалий характер послуг. Здобуття першої вищої освіти за різними спеціальностями може тривати від 4 до 6 років;
- ліцензування послуг. Держава виступає в ролі арбітра на ринку освітніх послуг, видаючи ліцензії на право ведення освітньої діяльності, встановлюючи державний акредитаційний статус навчального закладу, який надає йому право видавати дипломи державного звання;
- конкурсний характер вступу і навчання. Більшість вищих навчальних закладів надають освіту на конкурсній підставі. Тобто споживачеві, який бажає скористатися послугами вищого навчального закладу, вони будуть надані лише за умови, що він має певні знання, уміння й навички, наявність яких визначається за допомогою тестів, іспитів або співбесід;
- зазвичай споживачами освітніх послуг є молоді люди віком від

495 Там само.

16 до 30 років. Мотивація молоді щодо придбання тих або інших послуг значною мірою відрізняється від мотивації людей старшого віку, яких серед споживачів освітніх послуг значно менше.

До перелічених вище особливостей ринку послуг вищих навчальних закладів необхідно додати ще одну важливу властивість – відсутність суворих критеріїв ефективності наданих послуг та якості освітніх продуктів. Щонайменше, потрібен певний час для виявлення результативності надання освітніх послуг. Ці результати значною мірою залежать від умов майбутньої роботи і життя випускника.

Розвитку ринку освітніх послуг в Україні притаманні такі проблеми⁴⁹⁶:

- скорочення мережі освітніх закладів, що зумовлено демографічною кризою в країні та недостатністю фінансування;
- зростання обсягів реалізованих освітніх послуг в абсолютному грошовому еквіваленті не означає зростанням їх кількості або якості, а зумовлене підвищенням витрат навчальних закладів на комунальні послуги, оплату праці та інші операційні витрати;
- зменшення частки осіб, які навчаються за рахунок бюджетних коштів, та збільшення частки придбання освітніх послуг за рахунок коштів населення свідчить про зниження рівня державного фінансування освіти, та зростання явища комерціалізації освіти (держава перекладає тягар створення освіченого суспільства та інтенсивного відтворення людського капіталу на плечі населення);
- протягом останніх років фінансування освіти зростає в абсолютному значенні, проте, наприклад, частка коштів, що спрямовуються на фінансування професійно-технічної освіти залишається незмінною і в сучасних умовах потребує державної підтримки;
- незмінною проблемою сучасної системи освіти, особливо в умовах фінансової кризи, залишається низька платоспроможність українського населення – головного споживача освітніх послуг, – яка спричиняє зниження рівня витрат на освіту;
- незадовільним залишається рівень інвестицій в освіту.

Утім, варто підкреслити і позитивні зрушення, зокрема – зростання

---

⁴⁹⁶ Карпюк О. А. Аналіз та оцінка рівня розвитку ринку освітніх послуг в Україні / О. А. Карпюк // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2009. – С. 74–79.

частки фінансування дошкільної освіти, що дозволило вберегти дошкільну систему освіти від тотальної руйнації.

Для вирішення зазначених проблем необхідно⁴⁹⁷:

– реформувати сучасну мережу освітніх закладів з тим, щоб вона відповідала потребам економіки регіонів, інтеграції освіти і науки та інноваційним технологіям навчання;

– привести кількість і структуру вищих навчальних закладів у відповідність потребам ринку праці та світовому освітньому простору;

– створити умови для реалізації принципу автономності вищих навчальних закладів;

– забезпечити розширення частки бюджетного фінансування, в першу чергу, тих напрямів підготовки, які є визначальними для регіонального розвитку, а також потреб інноваційного розвитку економіки;

– замінити принцип фінансування освіти, що орієнтує на рівень (обсяг) фактичних грошових витрат протягом звітного періоду, на принцип фінансування, який враховує рівень якісних і кількісних показників діяльності освітніх закладів, наданих протягом попереднього звітного періоду;

– стимулювати розвиток професійно-технічної освіти шляхом збільшення фінансування та реалізації регіональних стратегічних програм розвитку.

Аналіз особливостей функціонування ринків праці та освітніх послуг свідчить про недосконалість нинішнього механізму їх взаємодії, неможливість самоналаштування відносин, гармонізації відносин між учасниками, що ґрунтується на узгодженні та балансі стратегій, а отже, актуалізує необхідність розроблення ефективного економічного механізму їх регулювання⁴⁹⁸.

Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі механізму управління їх якістю показано на Рис. 2.12.

---

497 Там само.

498 Мартьякова О. В. Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі механізму управління їх якістю / О. В. Мартьякова, С. М. Снігова, О. В. Мудра // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 154–168.

РОЗДІЛ II. Освітологічні засади функціонування освітніх систем

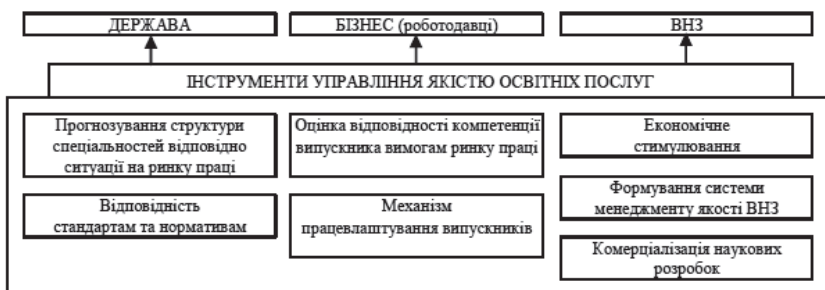

Рис. 2.11. Інструменти економічного механізму управління якістю освітніх послуг

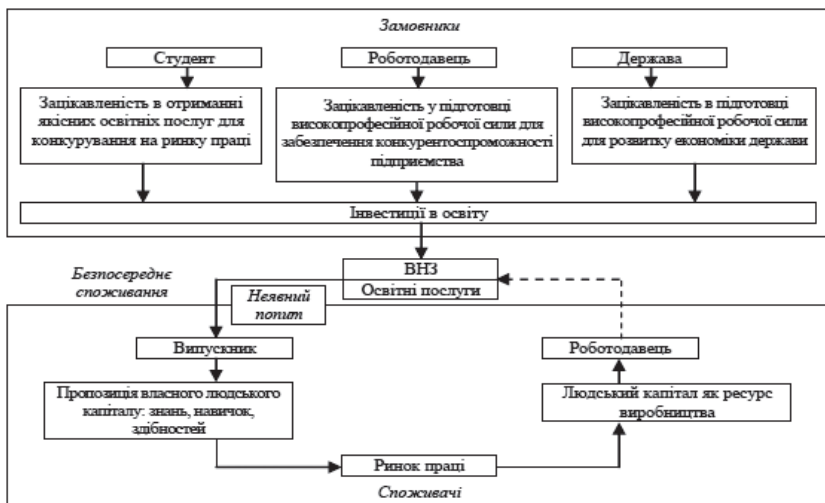

Рис. 2.12. Механізм взаємодії замовників та споживачів на ринку освітніх послуг⁴⁹⁹

499 Там само.

Таблиця 2.3

Принципи взаємодії ринків освітніх послуг і праці⁵⁰⁰

Принцип	Зміст
1	2
Принцип цілеспрямованості	Визначення цільових установок, і виявлення цільових показників і термінів реалізації цілей
Принцип системності	Передбачає управління на всіх рівнях взаємодії
Принцип комплексності	Урахування всіх факторів, що роблять значний вплив на взаємодію ринків (забезпечення збалансованого функціонування всіх ланок механізму взаємодії, ліквідація диспропорцій та суперечності)
Принцип адаптивності	Створення системи методів і моделей, тісно пов'язаних інформаційними зв'язками, здатної пристосуватися до реальних економічних систем, процесів і умов швидкоплинності ринкового середовища
Принцип гнучкості	Передбачає використання в системі управління методів і механізмів, що дають можливість проектувати тенденції зміни стану зовнішнього середовища і можливостей самої системи взаємодії
Принцип інформаційної відкритості та доступності	Забезпечення відкритості та доступності всіх взаємодіючих сторін
Принцип партнерства	Залучення партнерів для вирішення проблем гармонізації ринків
Принцип добровільного залучення до взаємодії	Передбачає добровільне залучення партнерів до співпраці

500 Гібсон М. Бізнес і вища освіта: досвід взаємодії у Великобританії / М. Гібсон, А. Афонін // Університетське управління. – 2004. – № 4. – С. 53–66.

Продовження Таблиці 2.3

1	2
Принцип паритетності	Урахування інтересів та відповідальність усіх сторін, залучених до взаємодії
Принцип ієрархічності	Характеризує відносини субординації по вертикалі і координацію дій по горизонталі, що базуються на розподілі завдань та функцій
Принцип ефективності	Урахування при виробленні управлінського рішення всієї сукупності витрат
Принцип прозорості та доступності	Передбачає всебічний розгляд, узгодження та обговорення з боку всіх учасників взаємодії (партнерів, роботодавців, органів управління всіх рівнів, громадських організацій, зацікавлених міжнародних фондаций, молоді, що навчається, батьків студентів, навчальних та освітніх закладів тощо)
Принцип синергії	Передбачає отримання синергетичного ефекту від інтеграції різних елементів інфраструктури, ресурсів та інших чинників
Принцип автономності	Делегування частини своїх функцій, які за об'єктивних або суб'єктивних обставин вони не можуть здійснювати самостійно (наприклад, оцінювання якості навчання, визначення рейтингів діяльності, реальних обсягів підготовки кадрів відповідно до потреб економіки тощо)
Принцип спільного фінансування	Поєднання державного фінансування інфраструктурних проектів і приватного інвестування конкретних освітніх проектів
Принцип інноваційної модернізації	Передбачає здійснення інноваційної модернізації технологічного базису ринку освітніх послуг, використання передового досвіду, нових методик, методологій і технологій гармонізації ринків

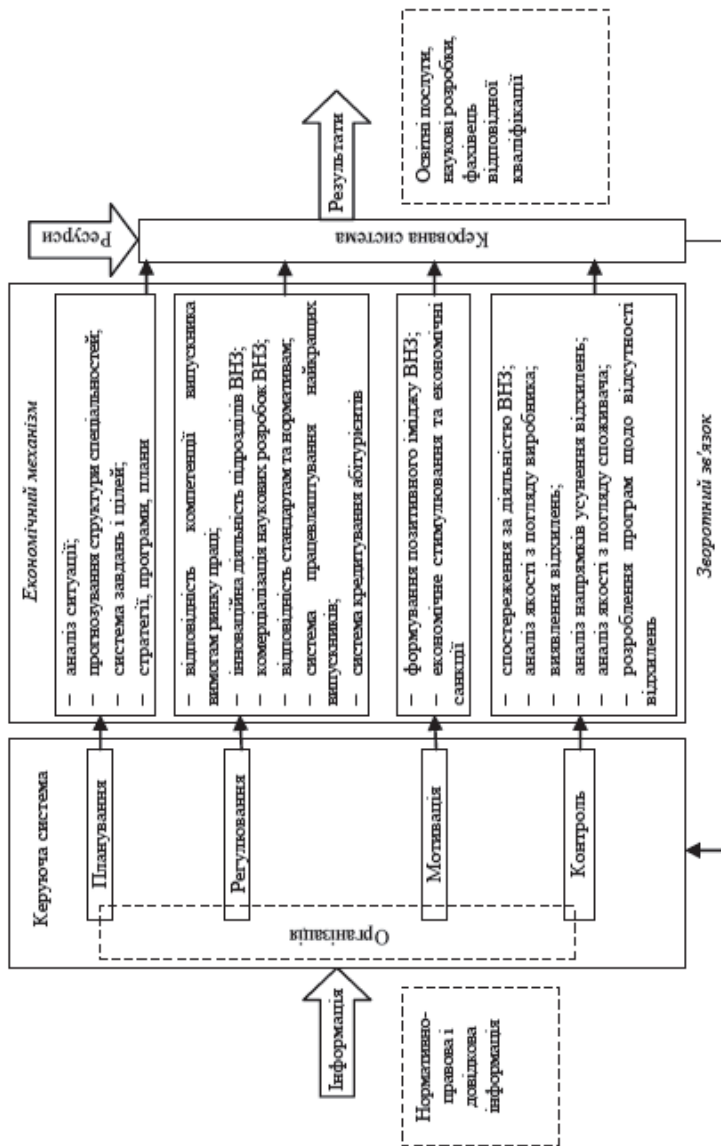

Рис. 2.13. Економічний механізм управління якістю освітніх послуг⁵⁰¹

501 Мартякова О. В. Регулювання власної ринкової освіти: механізми управління їх якістю / О. В. Мартякова, С. М. Сігова, О. В. Мудра // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 154–168.

Отже, освітні послуги задовольняють особисті (кінцевий споживач), групові (підприємства-роботодавці) і суспільні (державні) потреби. Визначення освітньої послуги, якщо його розглядати з позицій маркетингу, враховує три аспекти⁵⁰²:

1. З позицій окремої особи (громадянина), освітня послуга – це процес передачі споживачу знань, умінь і навичок загальноосвітнього і професійного характеру, необхідних для задоволення її особистих потреб щодо здобуття професії, саморозвитку і самоутвердження, який здійснюється в тісному контакті зі споживачем за встановленою формою і програмою.

2. З позицій підприємства, освітня послуга – це процес професійної підготовки (підвищення кваліфікації, перепідготовки) кадрів, необхідних для забезпечення його функціонування, підтримки конкурентноздатності та розвитку в ринкових умовах, які постійно змінюються.

3. З позиції держави, освітня послуга – це процес, який забезпечує розширення відтворення сукупного, особистісного та інтелектуального потенціалу суспільства.

Освітнім послугам властиві п'ять основних якостей, які впливають на розробку маркетингових програм: неосязність; невіддільність; нестабільність якості; недовговічність; незадовільне зберігання; відсутність володіння.

Виділяють також специфічні особливості, властиві лише освітнім послугам⁵⁰³:

- відносна тривалість виконання;
- прояв результативності надання послуг через певний період;
- сезонність або дискретна періодичність надання послуг, особливо у сфері підвищення кваліфікації;
- залежність процесу надання послуг від місця його реалізації і місця проживання слухачів;
- збільшення потреб щодо освітніх послуг у міру задоволення тієї або іншої потреби.

---

502 Берек В. С. Маркетинг освіти : навч. програма та метод. посіб. / В. С. Берек. – Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2006. – 264 с.

503 Там само.

Освітологічні роздуми

1. Обгрунтуйте значення вислову: «Освіта – це поняття української філософії і культури, що теоретично фіксує, виражає і пояснює соціокультурне самовідтворення конкретно взятої нації і, зрештою, всього людства»⁵⁰⁴.

2. Чи погоджуєтесь ви з думкою Г. Спенсера, який визначальними факторами в розвитку інститутів суспільства вважав боротьбу за існування з сусідніми суспільствами (війну) та з навколишнім природним середовищем⁵⁰⁵.

3. Що на, Вашу думку, може бути причиною дисфункціональності соціального інституту?

4. Якими, на Ваш погляд, можуть бути наслідки зростання дисфункціональності соціального інституту?

5. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що «стратегічний і ефективний розвиток нашої держави залежить від нас із вами; від наших знань, умінь, навичок і здібностей передати це майбутньому поколінню. Тому за освітою – майбутнє. І, як наслідок, за доброю освітою – добре майбутнє»⁵⁰⁶.

6. Поясніть значення комунікацій в освіті, використовуючи її визначення В. Лугового: «Освіта містить організовану й сталу комунікацію з метою навчання. Під «організованою» мається на увазі структурно й послідовно спланована комунікація з очевидними або прихованими цілями, «стала» – тривала та неперервна, не спрямована на навчання, а також різні форми неорганізованого навчання»⁵⁰⁷.

7. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що теоретична складова сучасного дискурсу освітньої політики – достатньо складний та суперечливий феномен, через те, що він є об'єктом інтерпретації наук, які репрезентують досить несхожі одна на одну галузі суспільного життя – освіту, політику, соціальну сферу та економіку?

504 Шевченко В. Б. Стан української освіти в Україні (Відповіді на питання анкети НДІ українознавства МОН України) [Електронний ресурс] / В. Б. Шевченко. – Режим доступу: <http://archive.ndiuvl.org.ua/fulltext.html?id=626> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

505 Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Н. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2010. – 224 с. – С. 59.

506 Семенченко Н. Образование в Украине / Н. Семенченко. – Київ : Саммит-книга, 2010. – 320 с.

507 Луговий В. І. Проблема понятійно-термінологічного стандарту в моніторингу якості освіти / В. І. Луговий // Вища освіта України. – Додаток 3 (Т. 7). – 2007. – Тематичний випуск «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти». – С. 53–60. – С. 55.

8. «Освітнє право як галузь наукового знання, як один із напрямів галузевого права іще тільки зароджується, оскільки у минулі роки ці питання взагалі замовчувалися»⁵⁰⁸. Чому, на Вашу думку, так склалося?

9. Чому «державна освітня політика» і «освітня політика суспільства» не є тотожними поняттями, а співвідношенням частини і цілого? Відповідь обґрунтуйте.

10. Поясніть думку І. Каленюка: «наскільки освіта може стати дієвим реальним фактором росту економіки суспільства значною мірою залежить від самого економічного способу, механізму функціонування освіти»⁵⁰⁹.

Література

1. Андрєєва Д. Є. Місце правового регулювання суспільних відносин у галузі освіти в сучасній системі права України / Д. Є. Андрєєва // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 11–15.

2. Ареф'єва О. В. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти : монографія / О. В. Ареф'єва, Т. В. Харчук. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – 207 с.

3. Беляков С. А. Образовательная политика и управление образованием / С. А. Беляков // Университетское управление: практика и анализ. – 2008. – № 6. – С. 12–31.

4. Берека В. Є. Маркетинг освіти : навч. програма та метод. посіб. / В. Є. Берека. – Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2006. – 264 с.

5. Білобровко Т. І. Економіка освіти : навчально-методичний посібник / Т. І. Білобровко // Переяслав-Хмельницький, 2002. – 111 с.

6. Вербець В. В. Соціологія : курс лекцій : навч. посібник / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. – Київ : Кондор, 2009. – 550 с.

7. Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. О. Гальперіна. – Київ, 2003. – 20 с.

8. Гібсон М. Бізнес і вища освіта: досвід взаємодії у Великобританії / М. Гібсон, А. Афонін // Университетское управление. – 2004. – № 4. – С. 53–66.

9. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко,

⁵⁰⁸ Новиков А. М. О структуре теории образования / А. М. Новиков // Педагогика. – 2005. – № 7. – С. 18–23.

⁵⁰⁹ Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с. – С. 555.

М. І. Михальченко ; НАН України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Знання, 2002. – 577 с.

10. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Київ: КНЕУ, 2001. – 244 с.

11. Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Дмитрієв. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

12. Додон Н. Г. Освіта як складова соціокультурної політики [Електронний ресурс] / Н. Г. Додон. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07dngssp.htm> (дата звернення: 19.09.2017). – Назва з екрана.

13. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

14. Іванюк І. В. Освітня політика : навчальний посібник / І. В. Іванюк // Київ : Таксон, 2006 – 176 с.

15. Ісаєнков К. О. Особливості оцінки ефективності послуг у сфері освіти / К. О. Ісаєнков // Дні науки : збірник матеріалів V регіональної науково-практичної конференції. – Красноармійськ : КП ДонНТУ, 2013. – С. 74–76.

16. Карпюк О. А. Аналіз та оцінка рівня розвитку ринку освітніх послуг в Україні / О. А. Карпюк // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2009. – С. 74–79.

17. Класифікації та функції соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13560615/sotsiologiya/klasifikatsiy_funktsiyi_sotsialnih_institutiv (дата звернення: 15.07.2017). – Назва з екрана.

18. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОППО, 2006. – 328 с.

19. Красняков Є. В. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / Є. В. Красняков // Віче. – 2011. – № 20. – С. 21–23.

20. Красняков Є. В. Державна політика в галузі освіти й науки та національна безпека України / Є. В. Красняков // Віче. – 2012. – № 24. – С. 8–9.

21. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – [2-ге вид.]. – Київ : Знання України, 2010. – 520 с.
22. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / О. В. Куклін. – Київ : Знання України, 2008. – 331 с.
23. Луговий В. І. Проблема понятійно-термінологічного стандарту в моніторингу якості освіти / В. І. Луговий // Вища освіта України. – Додаток 3 (Т. 7). – 2007. – Тематичний випуск «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти». – С. 53–60.
24. Лук'яненко Д. Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Д. Г. Лук'яненко. – Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=20&article=2317> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
25. Мартякова О. В. Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі механізму управління їх якістю / О. В. Мартякова, С. М. Снігова, О. В. Мудра // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 154–168.
26. Михаць С. О. Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / С. О. Михаць; Київ. нац. екон. ун-т. – Київ, 2004. – 20 с.
27. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
28. Новиков А. М. О структуре теории образования / А. М. Новиков // Педагогика. – 2005. – № 7. – С. 18–23.
29. Огнев'юк В. О. Освіта у вимірі сучасної демографії / В. О. Огнев'юк // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 1. Теорія та історія педагогіки. – Київ : «Педагогічна думка», 2007. – 360 с. – С. 136–150.
30. Освіта як пріоритетна галузь економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.virtual.ks.ua/students/1484-education-as-a-priority-sector-of-the-economy.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
31. Освітні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1652020553360/ekonomika/osvitni_poslugi (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

32. Освітологія : хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – Київ : ВП «Едельвейс», 2013. – 744 с.

33. Пакулін С. Л. Освіта в системі факторів економічного зростання [Електронний ресурс] / С. Л. Пакулін, В. П. Третяк. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=974> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

34. Поясок Т. Б. Освітня політика як об'єкт міждисциплінарних досліджень / Т. Б. Поясок // Освітологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред. В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2013. – Вип. 2. – С. 46–50.

35. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. / М. В. Примуш. – Київ : Професіонал, 2004. – 590 с.

36. Ричков М. О. Лекції з соціології : навч. посіб. / М. О. Ричков. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2000. – 235 с.

37. Роль приватного та публічного права у сфері освіти [Електронний ресурс]. – Тема 2. – Режим доступу: http://apps.kubg.edu.ua/livestreet/blog/Pravova_kompetentnisty_kerivnyka_NZ/189.html (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

38. Семенченко Н. Образование в Украине / Н. Семенченко. – Київ : Саммит-книга, 2010. – 320 с.

39. Соціальна економіка : навч. посіб. / авт. кол.: О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2005. – 196 с.

40. Соціальні норми – поняття й види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/stati/tgp/071.php> (дата звернення: 10.09.2017). – Назва з екрана.

41. Соціологія : підручник / за заг. ред. проф. В. П. Андрушенка, проф. М. І. Горлача. – Харків ; Київ, 1998. – 624 с.

42. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова [та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2010. – 224 с.

43. Соціологія : підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова [та ін.] ; за ред. Н. П. Осипової. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

44. Спеціальні та галузеві соціології : навч. посіб. / В. Є. Пилипенко, О. І. Вишняк, О. Д. Куценко [та ін.]. – Київ : Каравела, 2003. – 304 с.

45. Теорія держави і права : академічний курс : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; відп. ред. О. В. Зайчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.

46. Теремко С. Соціологія / С. Теремко. – Київ : Лібра, 2001. – 358 с.

47. Тицька Я. О. Суб'єктний склад освітніх правовідносин / Я. О. Тицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 62–65.

48. Тухтарова Т. К. Вплив освіти на економічне зростання країни [Електронний ресурс] / Т. К. Тухтарова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/6_102467.doc.htm (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

49. Фактори економічного зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/22028/ (дата звернення: 09.08.2017). – Назва з екрана.

50. Цілі, пріоритети та принципи соціальної політики держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18553/ (дата звернення: 08.08.2017). – Назва з екрана.

51. Шевченко В. Б. Стан української освіти в Україні (Відповіді на питання анкети НДІ українознавства МОН України) [Електронний ресурс] / В. Б. Шевченко. – Режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=626> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

52. Шульга Н. Д. Сутнісні характеристики поняття «державна освітня політика» [Електронний ресурс] / Н. Д. Шульга. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Shulga.pdf> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

53. Яблонський В. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] / В. Яблонський. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy3.htm> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

2.2. Конкурентоспроможність освітніх систем

Поняття конкуренції та конкурентоспроможності освітніх систем

Вища освіта – специфічна галузь ринкової економіки, а вищі навчальні заклади, які продукують освітні послуги, створюють приватні і суспільні блага, виступають на ринку як корпорації. Сьогодні загальноновизнаним є функціонування сфери вищої освіти як ринку

освітніх послуг, який визначається як складне економічне явище, що характеризується попитом і пропозицією, їх взаємодією, наявністю механізму формування ринкової рівноваги та встановленням збалансованої ціни на освітні послуги. Суб'єктами цього ринку виступають: окремі особи або групи осіб – споживачі освітніх послуг; державні або приватні навчальні заклади, а також юридичні або фізичні особи – виробники освітніх послуг; держава, яка проводить освітню політику і виконує функції регулювання ринку⁵¹⁰.

Кожен із цих суб'єктів реалізує певні економічні інтереси: споживач – студент – прагне отримати рівень знань, адекватний вимогам сучасного ринку праці; виробник – навчальний заклад – запропонувати такі освітні послуги, які є конкурентоспроможними на ринку, держава – створити такі умови на ринку освітніх послуг і у сфері освіти у цілому, щоб забезпечити зростання частки висококваліфікованих спеціалістів у економічній системі, підвищити якість людського капіталу.

Як і іншим галузям, освіті притаманна ринкова конкуренція. Суб'єкти ринку освітніх послуг, як і учасники будь-якого іншого ринку, перебувають у конкуренції. Важливою умовою ефективного функціонування ринку є взаємодія та узгодження інтересів його суб'єктів.

Оскільки зміст самого терміна означає змагання, суперництво, зіткнення, то конкуренцію сьогодні називають основою, енергією розвитку ринкової економіки, обов'язковою умовою розвитку в цілому при постійній зміні складу її суб'єктів. Предмет конкуренції – це продукт діяльності суб'єктів, з яким вони виходять на ринок. У сфері вищої освіти найзагальнішим предметом конкуренції є освітні послуги⁵¹¹.

Конкурентоспроможність освітньої послуги можна визначити як рівень її привабливості для споживачів, які здійснюють вибір на споживчому ринку, спираючись на власний інтерес та систему індивідуальних переваг. Так, критерієм вибору тієї чи іншої послуги, а на практиці – того чи іншого вищого навчального закладу та спеціальності, може виступати імідж навчального закладу, мода на професії, вартість пропонованої послуги, географічний чинник тощо. Прагнення залучити студентів приводить навчальні заклади до необхідності підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг, а також їх диверсифікації⁵¹².

510 Сфремов В. Оптимізація ВНЗ в Україні як необхідна умова підвищення їх конкурентоспроможності / В. Сфремов. – Вища школа. – 2014. – № 3–4. – С. 73–83.

511 Там само.

512 Сисоева С. О. Теорія і практика вищої освіти : навч. посібник / С. О. Сисоева, І. В. Соколова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 338 с. – С. 206.

Конкуренція виявляється у поведінці виробників освітніх послуг – навчальних закладів. При цьому розвиток конкурентних відносин відбувається за різними напрямками, серед яких можемо виділити такі: конкуренція між вищими навчальними закладами різних форм власності, конкуренція за студентів, конкуренція за висококваліфікованих викладачів; конкуренція за фінансові ресурси, зокрема, кошти державного бюджету; конкуренція за просування на міжнародний ринок освіти, за іноземних студентів.

Конкуренція серед вищих навчальних закладів – нормальне явище, викликане дією ринкових механізмів, а також – основний принцип діяльності сучасних університетів. Конкуренція як така дуже важлива. Функціонування на основі конкурентних переваг є переходом від цінової до нецінової конкуренції, при цьому роль ціни на послуги не зменшується, а першочергово увагу приділяють унікальним властивостям товару, його високим якість та функціональним характеристикам⁵¹³.

Конкурентоспроможність вищого навчального закладу визначається його здатністю задовольняти потреби суспільства в освітніх послугах відповідно до державних стандартів і робити це не гірше, ніж у наявних на ринку конкурентів⁵¹⁴.

У теорії розрізняють порівняльні переваги, які забезпечуються традиційними джерелами і факторами (трудовими ресурсами, природними запасами, капіталом), які стосовно вищого навчального закладу проявляються у високій кваліфікації персоналу, матеріально-технічній базі, наявності житла для студентів і викладачів, об'єктів соціальної інфраструктури; та конкурентні переваги, які базуються на розвинутому інноваційному середовищі, нових організаційно-інституціональних формах, унікальності товару і технологій.

Останнє у сфері вищої освіти проявляється через викладання курсів із застосуванням новітніх наукових здобутків, використання сучасних технологій викладання, нових форм навчання, зокрема, дистанційного, диференціацію послуг, поєднання стаціонарних і заочних форм навчання, привабливі освітньо-професійні програми з реалізації послуги, додатковий сервіс, рекламну діяльність.

Показниками ефективного управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу є: місія вищого навчального закладу,

513 Там само. – С. 206–207.

514 Там само. – С. 207.

його зв'язки з зовнішнім середовищем, інструменти нової інноваційної економіки, застосування яких може забезпечити конкурентоспроможність закладу освіти, принципи, функції та методи управління; тип організаційної структури управління, гнучкість та раціональність, стиль та методи управління, адаптаційні можливості, гнучкість та гомеостатичність вищого навчального закладу; маркетинг ринку освітніх послуг і ринку праці для визначення стратегії управління конкурентоспроможністю; діагностування конкурентоспроможності вищого навчального закладу та його основних суперників на ринку освітніх послуг⁵¹⁵.

Конкурентоспроможність для вищих навчальних закладів є своєрідним «двигуном» для їх розвитку та подальшого удосконалення розвитку системи освіти загалом і вищої школи зокрема. Рівень конкурентоспроможності вищого навчального закладу визначається такими параметрами⁵¹⁶:

- здатність вищого навчального закладу забезпечити належну якість підготовки фахівців відповідного напрямку і спеціальності;

- здатність студентів опанувати ключові компетентності, визначені Радою Європи: політичні та соціальні; компетенції, пов'язані з життям у мультикультурному суспільстві; компетенції, що стосуються володіння усною і письмовою комунікацією; компетенції, пов'язані з володінням інформаційними технологіями; здатність учитися впродовж життя (неперервна освіта) в контексті як власне професійного, так і соціального життя;

- володіння випускниками вищів необхідними професійними знаннями і вміннями, що задовольняють потреби роботодавців і споживачів освітніх послуг;

- здатність роботодавців реально оцінити підготовленість випускників вищих навчальних закладів до відповідної професійної діяльності;

- рейтинг вищого навчального закладу у світовому, європейському і національному освітніх просторах, що визначає його престижність і робить привабливим на ринку освітніх послуг.

Оцінка рівня конкурентоспроможності вищих навчальних закладів також передбачає аналіз низки таких показників: матеріально-технічна

---

515 Там само.

516 Там само. – С. 209.

база; рівень професорсько-викладацького складу; прогресивність навчальних технологій; рівень фінансового забезпечення; якість і професіоналізм управління; рівень контактів із зарубіжними вищими навчальними закладами; ефективність і справедливість прийому абітурієнтів; якість комп'ютерних комунікацій; престижність спеціальностей, за якими готують фахівців; спроможність і швидкість переорієнтації профілю вищого навчального закладу на потреби ринку праці⁵¹⁷.

У процесі аналізу зазначених показників конкурентоспроможності вищого навчального закладу необхідно враховувати і чинники, які впливають на їх формування. Найсуттєвішими такими чинниками є: рівень розвитку суспільства; стан економіки в країні; пріоритети політики та напрями їх реалізації; стан ринку праці, попит та пропозиція; місце країни на міжнародній арені. Усі чинники та вказані вище параметри в сумі своїй позиціонують вищий навчальний заклад на ринку освітніх послуг. Їх вивчення дає змогу оцінити вищий навчальний заклад як на мікрорівні, так і на макрорівні⁵¹⁸. Знання про конкурентоспроможність вищого навчального закладу дає нам змогу не тільки мати первинну інформацію про певний навчальний заклад, але й дати відповідь на безліч інших запитань про нього, наприклад, про те, яку професійну оцінку можуть дати роботодавці випускнику цього вищого навчального закладу, або ж про те, чи можливе працевлаштування після закінчення цього навчального закладу.

**Аналіз освітньої статистики
та глобальних рейтингів
у сфері освіти**

Статистика освіти забезпечує збір і аналіз даних про стан системи освіти, її здобутки та проблеми. Для цього вона досліджує розвиток мережі освітніх закладів, стан і використання матеріально-технічної

бази, структуру і якість професорсько-викладацького складу, структурні та динамічні характеристики тих, хто набуває освіти, дані про прийняття, випуск і працевлаштування випускників, результативність основної та додаткової діяльності закладів освіти⁵¹⁹. Водночас збираються дані

517 Фактори та критерії конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у сучасних умовах ринкових відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firearticles.com/derjavne-upravlinnya/284-faktori-ta-kriteryi-konkurentospromozhnost-vischih-zakladov.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

518 Там само.

519 Методологічні положення зі статистики освіти : Наказ Державного комітету статистики України 09.11.2011 № 288 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/288/288.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

про недержавні освітні заклади, використання контрактної форми навчання в державних закладах освіти, про підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців. Дані збираються і надаються до державних органів статистики міністерствами та відомствами, яким підпорядковані заклади освіти. Це, зокрема, дані про академічну і наукову діяльність, джерела надходження та напрями використання фінансових коштів, структуру навчальних закладів.

Результативне дослідження якості освіти на національному рівні неможливе без усвідомлення того, яке місце займає ця система у світовому освітньому просторі, які внутрішні проблеми знижують ефективність її функціонування. Формування ефективної системи статистичних досліджень освіти ґрунтується на об'єктивних показниках (індикаторах) стану її функціонування, які містять інформацію про розвиток як системи освіти в цілому, так і її окремих складових; виступають основою для розробки ефективної освітньої політики; визначають напрями розвитку освітніх систем та способи підвищення результативності освіти як для суспільства, так і для окремої людини⁵²⁰. Тому все більше країн включаються в міжнародні програми статистичних досліджень у сфері освіти, використовують ресурси для розвитку освітньої статистики⁵²¹.

У 2017 р. Світовий банк надав Україні грант на розбудову системи освітньої статистики та наголосив на важливості участі України у міжнародній програмі оцінювання досягнень учнів PISA – вимірювання рівня знань серед 15 – річних учнів, яке буде проводитися ОЕСР (Організацією економічного співробітництва та розвитку) у 2018 р. Результати цього дослідження, в якому країна вперше візьме участь, допоможуть визначити слабші та сильніші місця української системи освіти й вибудувати орієнтири, за якими далі формуватиметься освітня політика України⁵²².

Міжнародні показники освіти ОЕСР / ЮНЕСКО, які почали напрацьовуватися ще з середини 80-х рр. ХХ ст., розроблені з викори-

---

520 Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні // Вісник ТІМО. – 2012. – С. 13–67.

521 Пасічник Н. О. Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку освітніх систем / Н. О. Пасічник, Р. Я. Різняк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С. 301–308.

522 Міносвіти розбудовує систему освітньої статистики [Електронний ресурс]. / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/10/25/kovtunecz/> (дата звернення: 07.09.2017). – Назва з екрана.

станням визначень і класифікацій, уніфікованих для країн, що беруть участь у міжнародному моніторингу. Аналіз цих показників дозволяє здійснити надійні порівняння між системами освіти в цілому. 1992 р. були викладені концептуальні і теоретичні підходи, на основі яких конструювалася система освітніх показників. Щорічно з 1993 р. на офіційному інтернет-ресурсі ОЕСР (www.oecd.org) публікуються огляди («профіль») поточного стану освітньої системи «Погляд на освіту. Індикатори ОЕСР», які готуються відділом аналізу індикаторів Департаменту з освіти ОЕСР за участі Секретаріату з освіти і Центру досліджень та інновацій в освіті ОЕСР. Базові показники згруповані у три великі тематичні блоки: 1) демографічні показники і показники середовища, в якому функціонує система освіти; 2) освітні програми і процеси; 3) результати освіти. Система міжнародних показників освіти ОЕСР є концептуально обґрунтованою і відносно завершеною, проте вона продовжує розвиватися і змінюватися⁵²³.

Останній огляд ОЕСР 2014 р.⁵²⁴ охоплював порівняльну статистику систем освіти 34 країн – членів ОЕСР, країн-партнерів по освітнім індикаторам (Бразилія і Російська Федерація) та інших країн-партнерів (Аргентини, Китаю, Колумбії, Індії, Індонезії, Латвії, Саудівської Аравії та Південної Африки). Уперше в огляді була представлена інформація про освітні системи Колумбії і Латвії. Основний масив даних охоплював період 2011–2013 рр.

Огляд ОЕСР складався із чотирьох розділів:

- освітні результати і вплив навчання (індикатор А «The output of educational institutions and the impact of learning»);
- фінансові та людські ресурси, що інвестуються в освіту (індикатор В «Financial and Human Resources invested in education»);
- доступ до освіти, участь в освітньому процесі та прогресі (індикатор С «Access to education, participation and progress»);
- освітнє середовище і організація процесу навчання в школах (індикатор D «The Learning Environment and Organization of Schools»).

У рамках розділу «Освітні результати і вплив навчання» розглядається динаміка зміни індикаторів А1 – А9: рівень освіти

523 Пасічник Н. О. Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку освітніх систем / Н. О. Пасічник, Р. Я. Різняк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С. 301–308.

524 Education at a glance 2014: OECD Indicators (2014) [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.oecd.org> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

дорослого населення; кількість учнів, які здобувають середню освіту; чисельність студентів, котрі отримали вищу освіту; участь батьків у здобутті їхніми дітьми вищої освіти; вплив рівня освіти на подальшу трудову діяльність; диференціація доходів залежно від рівня освіти; стимулювання інвестицій в освіту; соціальні наслідки та ефекти освіти. Як бачимо з переліку індикаторів інформація, яку вони надають, дозволяє зробити висновки про ефективність результатів освітньої діяльності⁵²⁵.

У розділі «Фінансові та людські ресурси, що інвестуються в освіту» аналізуються різні аспекти фінансування освіти (індикатори B1 – B7): витрати на одного студента/учня; частина національного доходу, що виділяється на освіту; співвідношення державних та приватних інвестицій в освіту; загальний рівень державних витрат на систему освіти; вартість вищої освіти для студентів і одержувані ними субсидії; ресурси та послуги, на придбання яких витрачаються кошти, що надійшли в систему освіти; фактори, що визначають рівень витрат в системі освіти. Аналіз цих індикаторів дозволяє оцінити ефективність інвестування в освітню сферу, дослідити джерела фінансування і оцінити освітню політику щодо інвестицій.

У розділі огляду ОЕСР «Доступ до освіти, участь в освітньому процесі та прогресі» (індикатори C1 – C7) аналізуються: суб'єкти освітнього процесу: системи дошкільної освіти в різних країнах світу; кількість випускників шкіл, що вступають до вищих навчальних закладів; кількість випускників, що продовжує навчання закордоном (і в яких країнах світу); перехід учня з системи освіти на ринок праці (з 15 до 29 років); участь дорослих в освітніх програмах.

Останній розділ «Освітнє середовище і організація процесу навчання в навчальних закладах» охоплює індикатори D1 – D7, що характеризують: кількість часу, проведеного учнями (студентами) в класі (аудиторії); наповнюваність класів (студентських груп); час, витрачений учителем на викладання; кваліфікацію вчителів(викладачів); систему підготовки вчителів; систему підвищення кваліфікації працівників системи освіти. На основі аналізу статистичних даних за цими індикаторами робиться висновок про якість освітнього процесу, рівень доступності освіти, систему оцінювання, а також про системи підзвітності в різних країнах⁵²⁶.

---

525 Пасічник Н. О. Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку освітніх систем / Н. О. Пасічник, Р. Я. Різняк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С. 301–308.

526 Там само.

Представлені у «Погляді на освіту 2014» індикатори дозволяють порівняти освітні системи різних країн, виявити їхні проблеми та оцінити результативність функціонування. Міжнародна освітня статистика збирає і узагальнює значний обсяг інформації за різноманітними напрямками, що дозволяє розглядати національну освіту в міжнародному контексті та формувати відповідну освітню політику⁵²⁷.

Ринок освіти вражає своїми масштабами. За оцінками СОТ, його ємність становить приблизно 50-60 млрд дол. Основні конкуруючі центри – США (становлять приблизно третину ринку), Європа (30 %), Нова Зеландія та Австралія (10–15 %). Освітні послуги експортують 129 країн, тобто приблизно 70 % усіх держав світу. Піввідсотка світового ринку освітніх послуг займає Україна⁵²⁸.

Створення глобального освітнього простору передбачає входження до нього кращих національних університетів, тож знаходження інструменту об'єктивного визначення «кращого серед кращих» є підставою для стрімкого розвитку системи міжнародних університетських рейтингів, що може розглядатися як своєрідний механізм створення відповідного інструмента легітимачі⁵²⁹.

Світові рейтинги вищих навчальних закладів слугують багатьом цілям: задовольняють попит споживача на зрозуміло подану інформацію про статус вищих навчальних закладів; стимулюють конкуренцію між вищими навчальними закладами; забезпечують обґрунтованість пріоритетів фінансування; допомагають класифікувати різні типи освітніх закладів, навчальних програм і дисциплін. Крім того, за умови правильного розуміння й інтерпретації, вони дозволяють оцінити якість навчання у вищому навчальному закладі своєї країни і порівняти її з якістю освіти, яку надають вищі навчальні заклади інших країн. Ось чому ранжування вищих навчальних закладів стало невід'ємною частиною загальнонаціональних процесів контролю та забезпечення якості. Враховуючи цю тенденцію, важливо зауважити, що організації, які розробляють рейтинги, несуть величезну відповідальність перед своїми

---

527 Там само.

528 Денисенко М. П. Вітчизняна вища освіта в умовах глобалізації та її вплив на ринок праці в Україні [Електронний ресурс] / М. П. Денисенко. – Режим доступу: http://knutd.com.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/2015/Breus_3.pdf (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

529 Татарінов І. С. Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання / І. С. Татарінов, О. В. Герасимов // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 101–102.

країнами та світовою спільнотою за якість своїх даних, методологію й поширювання інформації⁵³⁰.

Міжнародний рейтинг є орієнтиром для урядів, освітніх закладів і приватних осіб і спрямований на те, аби загострити суспільну увагу щодо важливості створення середовища для високоякісного і ефективного функціонування вищих навчальних закладів⁵³¹. Існують такі відомі глобальні рейтинги:

- Юніверсітас 21;
- Академічний рейтинг університетів світу (Шанхайський рейтинг, ARWU);
- Рейтинг кращих університетів світу (THE World University Rankings);
- Вебометричний рейтинг університетів світу;
- U-Multirank.

«Юніверсітас 21» є провідною світовою мережею дослідницьких університетів, спільна діяльність яких спрямована на розвиток глобального громадянства та сприяння інституціональним інноваціям у сфері вищої освіти як шляхом розбудови дослідницько-орієнтованого навчання й викладання, активної співпраці між студентами і викладачами, так і шляхом забезпечення міжнародної мобільності студентів та широкого пропагування необхідності інтернаціоналізації вищих навчальних закладів. Це – унікальна міжнародна платформа для рейтингування країн за рівнем розвитку вищої школи, ініціатором створення і розробником якої став Мельбурнський Інститут прикладних економічних і соціальних досліджень при Мельбурнському університеті. Креативна дослідницька команда укладачів рейтингу чітко усвідомлює і декларує назрілу необхідність переходу суспільної дискусії від позиціонування найкращих університетів світу до визначення та оцінки найкращих систем вищої освіти⁵³².

За методологією рейтингу «Юніверсітас 21» міжнародного порівняння зазначають 24 різноманітні вихідні показники, згруповані у чотири категорії⁵³³:

---

530 Берлінські принципи ранжування вузів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=437> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

531 Сацик В. Україна в дзеркалі міжнародного рейтингу національних систем вищої освіти Юніверсітас 21 [Електронний ресурс] / В. Сацик. – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/universitas_21 (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

532 Там само.

533 Там само.

– ресурсне забезпечення вищих навчальних закладів країни (субіндекс «Ресурси»; англійською – «Resources») – охоплює показники загальних і державних витрат на вищу освіту, витрат вищих навчальних закладів на дослідження та розробки;

– середовище вищої освіти (субіндекс «Середовище»; англійською – «Environment») – комплексна оцінку регуляторного середовища в частині державної політики і регулювання у сфері вищої освіти, оцінку якості даних системи статистики вищої школи, показники гендерного балансу на рівні студентів та академічного персоналу;

– інтегрованість вищих навчальних закладів у мережу суспільних зв'язків, у тому числі міжнародний освітньо-науковий простір (субіндекс «Зв'язки»; англійською – «Connectivity») – враховує показники взаємодії вищих навчальних закладів із бізнесом і промисловістю, чисельності іноземних студентів, числа наукових праць, виконаних у співпраці із зарубіжними колегами, а також представленості освітніх інституцій у WEB-просторі;

– результативність і впливовість вищих навчальних закладів (субіндекс «Результати»; англійською – «Outcome») – передбачає оцінку дослідницьких результатів вищих навчальних закладів та їх наукової ваги, присутності національних університетів у Шанхайському рейтингу світових університетів, участі населення у вищій освіті, рівня кваліфікації робочої сили за результатами отримання відповідних ступенів або дипломів.

Більш глибоке розуміння міжнародного рейтингу «Юніверсітас 21» дає короткий опис чотирьох категорій основних показників, що лежать в його основі: ресурси, середовище, зв'язки, результати.

Необхідною умовою ефективного функціонування системи вищої освіти є достатність ресурсів, що надаються державою або приватним сектором. Одним із ключових індикаторів у цьому плані є розмір витрат вищих навчальних закладів, взятий у відсотках до ВВП. Проте, для країн із низьким рівнем доходів, особливо з вагомою часткою населення студентського віку, значна частина таких видатків не завжди трансформується у рівновеликий обсяг витрат на вищу освіту у розрахунку на одного студента. Саме з таких міркувань цей показник було включено до системи рейтингування⁵³⁴.

---

534 Там само.

За відсутності надійних індикаторів якості викладання, які були б сумірні для різних країн, витрати на одного студента також беруться як примірний показник оцінки рівня викладання у вищих навчальних закладах. Для вимірювання внеску вищої освіти у розвиток національного дослідницького потенціалу додатково використовуються показники витрат освітніх закладів на дослідження і розробки.

Ресурси € (20% сумарної ваги в інтегральному показнику):

R1 (5%) – державні витрати на вищі навчальні заклади у % до ВВП, 2010 р.;

R2 (5%) – загальна сума витрат на вищі навчальні заклади у % до ВВП, 2010 р.;

R3 (5%) – середні витрати на одного студента (в еквіваленті повної зайнятості) у розрізі вищих навчальних закладів у США за паритетом купівельної спроможності валют (ПКС), 2010 р.;

R4 (2,5%) – витрати вищих навчальних закладів на дослідження й розробки у % до ВВП, 2011 р.;

R5 (2,5%) – витрати вищих навчальних закладів на дослідження й розробки у розрахунку на одну особу населення у США за ПКС, 2011 р.

Ресурси є необхідною, але недостатньою умовою для досягнення успіху у вищій освіті. Для ефективного використання ресурсів передусім необхідна сприятлива нормативно-правова база. Так, надмірна зарегульованість процесу працевлаштування буде обмежувати внесок учених у дослідницькі результати вищих навчальних закладів, а також скорочувати можливості залучення та утримання глобально конкурентоспроможних талантів. Наявні обмеження у сфері конкуренції перешкоджають інноваціям у методах викладання. Вузкий вибір альтернативних форм вищих навчальних закладів може зумовлювати зменшення загального рівня участі населення у вищій освіті.

У процесі ранжування країн за рівнем розвитку регуляторного середовища використовуються як кількісні дані, так і дані, отримані шляхом анкетного опитування, які в цілому відображають ступінь автономії вищих навчальних закладів та якість системи державного контролю у вищій школі.

Середовище Є (20% сумарної ваги в інтегральному показнику):

E1 (2%) – частка жінок серед студентів у системі вищої освіти, 2011 р.;

E2 (2%) – частка жінок серед академічного персоналу в системі вищої освіти, 2010 р.;

E3 (2%) – оцінка якості статистичних даних у сфері вищої освіти (параметр набуває значення «1» за повної наявності необхідних статистичних даних; значення «0,5» – за наявності даних, які додатково потребують деякого корегування; «0» – за відсутності даних);

E4 (14%) – оцінка якості політичного та нормативно-правового середовища у сфері регулювання вищої освіти (розраховується окремо за спеціальною методикою на основі відкритих міжнародних даних).

Цінність національної системи вищої освіти зростає, якщо вона добре пов'язана з іншими сферами суспільства, а також інтегрована у міжнародний освітньо-науковий простір. Високий рівень розвиненості зв'язків цього роду може слугувати індикатором таких важливих атрибутів вищої школи, як якість викладання та наукових досліджень, здатність до абсорбування нових відкриттів та ідей.

Зв'язки С (20% сумарної ваги в інтегральному показникові):

C1 (4%) – частка іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в країні, 2011 р.;

C2 (4%) – частка наукових статей, виконаних у співавторстві з іноземними дослідниками (зважені показники за період 2008–2012 рр.);

C3 (2%) – середня кількість повнотекстових файлів в Інтернет у режимі відкритого доступу, опублікованих за період 2008–2012 рр. в середньому по вищих навчальних закладах;

C4 (2%) – середня кількість зовнішніх зворотних посилань від третіх осіб на WEB-сторінки вищих навчальних закладів (за даними Іспанської дослідницької групи CybermetricsLab);

C5 (4%) – оцінка бізнес-середовищем трансферу знань між компаніями та університетами, за результатами опитування IMD World Development Centre, Швейцарія, 2013 рік;

C6 (4%) – відсоток університетських наукових публікацій, виконаних у співавторстві з дослідниками, зайнятими у промисловості, 2008–2010 рр.

Якісна система вищої освіти забезпечує країну добре навченою та освіченою робочою силою, що відповідає сучасним потребам,

а також надає широкий спектр освітніх можливостей для людей із різними інтересами і вміннями, здійснює вагомий внесок у розбудову національної та загальноосвітової системи знань. Для відображення усіх зазначених характеристик у ході рейтингування використовуються показники наукових результатів вищих навчальних закладів та їх впливовості, охоплення населення вищою освітою та її загального поширення, чисельності дослідників у країні, кількості уже розбудованих університетів світового класу, працевлаштування випускників.

Результати (О) (40% сумарної ваги в інтегральному показникові):⁵³⁵

O1 (13 1/3%) – загальна кількість наукових статей, підготовлених у вищих навчальних закладах (у наукових журналах, які індексуються у наукометричній базі даних Scopus) за період 2007–2011 рр.;

O2 (3 1/3%) – загальна кількість наукових статей, підготовлених у вищих навчальних закладах (у наукових журналах, які індексуються у наукометричній базі даних Scopus) у розрахунку на одну особу населення за період 2007–2011 рр.;

O3 (3 1/3%) – середнє значення Імпакт-фактора наукових статей (опублікованих у наукових журналах, які індексуються у наукометричній базі даних Scopus) за період 2007–2011 рр.;

O4 (3 1/3%) – середньозважена кількість вищих навчальних закладів країни в розрахунку на одну особу населення, представлених у лістингу ТОП-500 Шанхайського рейтингу світових університетів (станом на 2013 р.);

O5 (3 1/3%) – середнє значення оцінок трьох найкращих університетів країни, представлених у Шанхайському рейтингу світових університетів (станом на 2013 р.);

O6 (3 1/3%) – показник загального охоплення населення відповідної вікової групи вищою освітою (п'ятирічний віковий діапазон з моменту здобуття середньої освіти, зазвичай віком 17–22 років), 2011 р.;

O7 (3 1/3%) – рівень поширення вищої освіти (частка населення віком 25–64 років із вищою освітою), 2011 р.;

O8 (3 1/3%) – чисельність дослідників (в еквіваленті повної зайнятості) у країні на одну особу населення, 2011 р.;

O9 (3 1/3%) – рівень безробіття серед людей віком 25–64 років із вищою освітою порівняно з тими, хто не здобував такої, 2011 р.

Академічний рейтинг університетів світу (Academic Ranking of World Universities) або Шанхайський рейтинг⁵³⁶ розроблено фахівцями Інституту вищої освіти Шанхайського університету (Shanghai Jiao Tong University). Починаючи з червня 2003 р. він видається щорічно. Початковою метою складання цього рейтингу була оцінка рівня відставання китайських університетів від провідних університетів світового рівня. Вже після першого оприлюднення цей рейтинг отримав безліч схвальних відгуків і наразі вважається одним із найбільш авторитетних і виважених світових рейтингів вищих навчальних закладів⁵³⁷.

У задумі цього рейтингу акцент було зроблено на дослідницькій діяльності у сфері науки і технології, оскільки це саме ті напрями, в яких Китай прагнув зміцнити свої позиції. У методологічному плані найбільшої уваги було надано легкодоступним джерелам даних: на відкритій інформації щодо лауреатів різних премій, кількості видань, індексах цитування тощо.

До Шанхайського рейтингу було включено всі вищі навчальні заклади, де вчилися або працювати лауреати Нобелівської премії, володарі найвищої премії з математики – Філдсівської, найчастіше цитовані дослідники, а також університети/інститути, представники яких часто публікуються в авторитетних наукових журналах. Окрім цього, до вибірки потрапили університети, які опублікували значну кількість робіт, включених до Розширеного індексу наукового цитування (SCIE), Індекс цитування в галузі соціальних наук (SSCI) або Індекс цитування у сфері мистецтв і гуманітарних наук (AHCI)⁵³⁸.

Рейтинг вищих навчальних закладів визначається за рядом критеріїв, кожен з яких має свою вагу.

---

536 Academic Ranking of World Universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.shanghairanking.com/ARWU2015.html> (application date: 10.08.2017). – Screen name. З докладнішою інформацією про Шанхайський рейтинг можна ознайомитись на сайті: http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_Ranking_of_World_Universities

537 Татарінов І. С. Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання / І. С. Татарінов, О. В. Герасимов // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 101–102.

538 Там само.

Таблиця 2.4

Шанхайський рейтинг університетів світу: критерії та індикатори^{539,540}

Критерії	Індикатори	Джерело	Вага
Якість освіти	Загальна кількість випускників, які здобули Нобелівську премію або інші престижні премії	http://nobelprize.org/ http://www.mathunion.org/general/prizes	10%
Якість професорсько-викладацького штату	Загальна кількість викладачів – лауреатів Нобелівської премії і спеціальних відзнак у своїх галузях (зокрема медалі Всесвітньої спілки математиків)	http://nobelprize.org/ http://www.mathunion.org/general/prizes	20%
	Цитованість наукових праць викладачів у 21 предметній категорії за версією ISI Highly Cited	http://www.isihighlycited.com	20%
Результативність наукових досліджень	Кількість статей, опублікованих в журналі Nature та Science за попередні 5 років	Nature (журнал) http://www.nature.com/nature/index.html Science (журнал) http://www.sciencemag.org/	20%
	Кількість посилань на статті в інших наукових роботах (підрахунок за SCIE, SSCI та AHCI)	Articles indexed in Science Citation Index-expanded, Social Science Citation Index, and Arts & Humanities Citation Index. http://www.isiknowledge.com	20%
Розмір («академічна щільність») навчального закладу	Оцінка академічної роботи відносно штатного розкладу. Розраховується як сума балів за попередніми трьома критеріями, поділена на кількість штатних викладачів		10%

У сумі виходить «індекс Гарварду» – 100%.

539 Academic Ranking of World Universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.shanghairanking.com/ARWU2015.html> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

540 Там само.

Інший визнаний рейтинг світових університетів, Рейтинг кращих університетів світу (THE World University Rankings) – глобальне дослідження і рейтинг, що його супроводжував, за версією британського видавництва Times Higher Education⁵⁴¹.

Таблиця 2.5

**Параметри опису дослідження за методикою
THE World University Rankings⁵⁴²**

Найменування дослідження	Рейтинг кращих університетів світу за версією Higher Education / THE World University Rankings
Тип дослідження:	Експертно-аналітичне дослідження. Рейтинг.
Напрямок дослідження:	1. Вивчення освіти.
Галузь дослідження:	1. Освіта і навчання.
Дата дослідження:	2010 – теперішній час.
Періодичність дослідження:	
Організація дослідження:	Times Higher Education
Веб-сайт дослідження:	http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/
Останнє дослідження	THE World University Rankings 2016–2017

Рейтинг кращих університетів світу (THE World University Rankings) визначається за методикою британського видання THE World University Rankings за участю інформаційної групи Thomson Reuters в рамках глобального проекту Global Institutional Profiles Project.

Рівень досягнень університетів оцінюється на основі результатів комбінації статистичного аналізу їх діяльності, аудитованих даних, а також результатів щорічного глобального експертного опитування представників міжнародного академічного співтовариства і роботодавців, які висловлюють свої думки про університети. Критеріями відбору експертів для опитування є вебметричний аналіз продуктивності і цитованості, а також викладацька та наукова діяльність у вищих

541 Рейтинг кращих університетів світу за версією Times Higher Education (остання редакція: 26.08.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gmarket.ru/ratings/the-world-university-rankings/info> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

542 Там само.

навчальних закладах більше 16 років, наявність не менше 50-ти опублікованих наукових робіт та інші критерії. У ході опитувань експерти обирають з шести тисяч закладів тільки кращі, на їхню думку, вищі навчальні заклади, а також найсильніші університети, найбільш переконливі з точки зору продовження навчання на магістерському і докторському рівнях. Дані глобального опитування складають основу субрейтингу наукової репутації університетів світу (THE World University Rankings), який випускається в рамках проекту окремим виданням.

Аналіз діяльності вищих навчальних закладів базується на 13-ти показниках (див. Таблицю 2.6).

Таблиця 2.6

Методика розрахунку рейтингу THE World University Rankings⁵⁴³

№ п/п	Показник	Вага
1	2	3
1.	Академічна репутація університету, у тому числі наукова діяльність і якість освіти (дані глобального експертного опитування представників міжнародного академічного співтовариства).	15,0%
2.	Наукова репутація університету в певних галузях (дані глобального експертного опитування представників міжнародного академічного співтовариства).	19,5%
3.	Загальна цитованість наукових публікацій, нормалізована відносно різних галузей дослідження (дані аналізу 12 тис. наукових журналів за 5-річний період).	32,5%
4.	Співвідношення опублікованих наукових статей та чисельності професорсько-викладацького складу (дані аналізу 12 тис. наукових журналів за п'ятирічний період).	4,5%
5.	Обсяг фінансування дослідницької діяльності університету у співвідношенні з чисельністю професорсько-викладацького складу (показник враховує купівельну спроможність, яка, у свою чергу, залежить від стану економіки певної країни).	5,25%
6.	Обсяг фінансування сторонніми компаніями дослідницької діяльності університету у його співвідношенні до чисельності професорсько-викладацького складу.	5,5%

543 Там само.

Продовження Таблиці 2.6

1	2	3
7.	Співвідношення державного фінансування дослідницької діяльності університету і загального дослідницького бюджету університету.	0,75%
8.	Співвідношення чисельності професорсько-викладацького складу до чисельності студентів.	4,5%
9.	Співвідношення кількості іноземних представників професорсько-викладацького складу та кількості місцевих викладачів.	3,0%
10.	Співвідношення кількості іноземних студентів і кількості місцевих.	2,0%
11.	Співвідношення захищених дисертацій (Ph.D) та кількості викладацького складу.	6,0%
12.	Співвідношення захищених дисертацій (Ph.D) та кількості бакалаврів, які йдуть на звання магістрів.	2,5%
13.	Середній розмір винагороди представника викладацького складу (показник враховує купівельну спроможність, яка у свою чергу, залежить від стану економіки певної країни).	2,25%

За висновками щорічного дослідження складається рейтинг 400 кращих університетів світу. У рейтингу не враховуються університети, які займаються тільки специфічними галузями досліджень і мають менше 200 наукових публікацій за рік.

Третій рейтинг світових університетів – це Вебметричний рейтинг університетів світу (від англ. Webometrics ranking of world's universities) за яким аналізують ступінь представлення діяльності університетів в Інтернет-просторі⁵⁴⁴.

Цей рейтинг складає Лабораторія кіберметрики («Cybermetrics Lab») Національної дослідницької ради Іспанії (Spanish National Research Council – CSIC) починаючи з 2004 р. Лабораторія застосовує власну методологію оцінки і вдосконалює її. Особливо принципіві зміни в методологію було внесено у 2012 р.

544 Ranking web of universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.webometrics.info/en> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

Основною метою рейтингу є формування логічно мотивованої думки про те, що ресурси про наукові та навчальні досягнення університетів, які ними надаються та розміщуються на відповідних сайтах мережі Інтернет, можуть використовуватися не лише для реклами та наукової популяризації, але й слугувати основою для кількісної оцінки діяльності вищого навчального закладу. При цьому запропонована методологія дослідження, зокрема, індикатори, корелюються із основними параметрами класичних наукометричних та бібліометричних досліджень⁵⁴⁵.

На відміну від традиційних рейтингів (зокрема, ранжування університетів, яке проводить рейтингова комісія інституту ВО Шанхайського університету і яке є одним із найбільш престижних), у рейтингу Webometrics оцінюються не стільки реальні кількісні показники досягнень, скільки можливість до їх доступу через мережу Інтернет. Запропоновані критерії та принципи формування рейтингу Webometrics повинні стимулювати мотивацію як вищого навчального закладу, так і окремих їх співробітників до постійної, систематичної та загальнодоступної мережевої присутності, що, на думку авторів рейтингової системи, цілком відображає їх діяльність та досягнення⁵⁴⁶.

З липня 2012 р. використовуються такі параметри визначення міри присутності університету у Web-просторі (див. Таблицю 2.7)^{547,548}.

За кожним із цих параметрів у таблиці рейтингу кожному університетові надається відповідне місце та позначається загальний рейтинг.

U-Multirank – перший міжнародний рейтинг такого масштабу, який охоплює університети всього світу та всі типи вищих навчальних закладів⁵⁴⁹. Але на відміну від таких відомих рейтингів, як Times Higher Education, QS або Шанхайський рейтинг, тут немає списку топ-50 або топ-100. Базові методологічні принципи цього рейтингу передбачають, що його результати не будуть підсумовуватися у загальний бал, а даватимуть багатовимірну оцінку за різними критеріями. Також не буде фіксованих ваг

545 Татаринов І. Є. Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання / І. С. Татаринов, О. В. Герасимов // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 101–102.

546 Там само.

547 Вебометричний рейтинг університетів світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вебометричний_рейтинг_університетів_світу (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

548 Ranking web of universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.webometrics.info/en> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

549 Рейтинг організацій від лабораторії Scimago, CSIC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scimagoir.com> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

для окремих індикаторів, і, відповідно, рейтинги будуть інтерактивними, тобто користувач сам зможе обрати показники, які для нього є найбільш значимими, і дізнатися, які університети найкращою мірою відповідають цим вимогам. Оскільки будь-яка оцінка допускає певну неточність, а різниця між університетами може бути незначною, аби не перебільшувати відмінності між закладами результати рейтингу представлятимуться не у вигляді переліку університетів із чітко визначеними місцями, а у вигляді груп із більш-менш схожими показниками.

Таблиця 2.7

№	Параметр	Опис	Частка
1	PRESENCE (Присутність)	Кількість присутніх на сайті університету сторінок усіх форматів, проіндексованих пошуковою системою Google	20 %
2	IMPACT (Вплив)	Комбінація кількості зовнішніх гіперпосилань на домен університету (external inlinks) та кількості доменів, з яких ці посилання надходять (referring domains). На думку авторів, кількість таких лінків свідчить про видимість університету і важливість опублікованих матеріалів (велика частина таких лінків служить подібно до цитування в бібліографії)	50%
3	OPENNESS (Відкритість)	Кількість присутніх на сайті університету файлів у форматах Adobe Acrobat (.pdf), Microsoft Word (.doc, .docx) та Microsoft PowerPoint (.ppt), проіндексованих академічною пошуковою системою Google Scholar	15%
4	EXCELLENCE (Висока якість)	Наукові статті, що опубліковані авторами університету в журналах, проіндексованих бібліометричною базою SCOPUS, та входять до складу 10% статей, найбільш цитованих у своїх наукових галузях за версією Scimago Group ⁵⁵⁰	15%

550 «U-Multirank» – новий глобальний рейтинг вишів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/abroad/higher_school/university-raitings/41245/ (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

U-Multirank оцінюватиме університетську діяльність за п'ятьма основними напрямками: викладання і навчання; дослідницька активність; передача знань; інтернаціоналізація; регіональна включеність. Для оцінки використовується близько 30 індикаторів, остаточний перелік яких ще формується.

В Україні існує кілька рейтингів вищих навчальних закладів, розроблених різними організаціями. Найбільш відомим серед них є рейтинг вищих навчальних закладів України «Топ-200», що укладається Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

У 2017 р. командою національного рейтингу вищих навчальних закладів «ТОП-200 Україна» опубліковано одинадцятий щорічний рейтинг українських вищів⁵⁵¹. Він став визнаною системою незалежного оцінювання діяльності університетів для академічної спільноти, роботодавців і українського суспільства в цілому. Протягом останнього десятиліття рейтинг «Топ 200 Україна» стимулював здорову конкуренцію і змагальність між університетами країни у відповідності до головних критеріїв оцінювання їх роботи.

Укладачі рейтингу підкреслюють, що переважна більшість університетів, які увійшли до «Топ-200 Україна» за останні 10 років показують позитивну динаміку їх роботи. Проте, до слабких місць системи вищої освіти України можна віднести її, поки що, значну ізолюваність від народного господарства країни, низький рівень інтеграції в європейський і світовий освітньо-науковий простори, малу частку науково-інноваційної роботи в навчальних планах і загальному обсязі університетської діяльності.

Методика проекту «Топ-200 Україна», що базується на використанні даних прямих вимірів та експертних думок, упродовж часу існування певною мірою адаптувалася до змін у системі вищої освіти країни⁵⁵². Але незмінним базисом методики залишався загальний набір індикаторів для університетів різних типів, що дозволяє порівнювати результати їхньої діяльності. Діяльність вищого навчального закладу

---

551 Рейтинг вищів «Топ-200 Україна» 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/55849/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

552 Університетські рейтинги «Топ-200 Україна» 2010–2017 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=28&id=1095> (дата звернення: 21.09.2017). – Назва з екрана.

оцінюється за допомогою інтегрованого індексу – Із, який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80%), експертної оцінки якості підготовки випускників вищих представниками роботодавців і академічного співтовариства (15%), а також із використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%).

Інтегральний індекс представлено трьома складниками: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчання та міжнародне визнання.

Рейтинг «ТОП-200 Україна» оцінює діяльність вищих навчальних закладів, використовуючи інтегрований індекс Із, що передбачає оцінку викладацького складу, якості навчання та міжнародного визнання: $I_z = I_{np} + I_n + I_{mv}$.

Усього для формування зазначених індексів використовується 21 індикатор прямого виміру із сумарною вагою 80% і експертне оцінювання з ваговим коефіцієнтом 20%.

Індикаторами якості науково-педагогічного потенціалу (I_{np}) у цьому рейтингу слугують дані щодо кількості академіків, член-кореспондентів, професорів, доцентів, докторів наук та лауреатів різних премій серед штатних співробітників вищих навчальних закладів.

Якість навчання (I_n) визначається за кількістю переможців міжнародних та українських олімпіад серед студентів, співвідношення кількості студентів і викладачів та рівень розвитку навчальної бази вищого навчального закладу.

Міжнародне визнання (I_{mv}) визначається за часткою іноземних студентів та членством закладу у міжнародних асоціаціях університетів, участь у таких європейських програмах, як «Горизонт 2020», Seventh Framework Programme, TEMPUS, Erasmus+. Експертне оцінювання проводилося за такими критеріями: рівень базової, загальноосвітньої підготовки студентів, рівень їхньої фахової підготовки, рівень практичного володіння інформаційними технологіями, затребуваність випускників вищих навчальних закладів ринком праці⁵⁵³.

Враховуючи рекомендації останнього Лісабонського форуму IREG-8 та гостру потребу України здійснювати високотехнологічний, інноваційний розвиток своєї економіки Оргкомітетом Національного академічного рейтингу «ТОП-200 України», за підтримки міжнародної наглядової експертної ради рейтингу, для ранжування вищих навчальних

553 Там само.

закладів у 2015/2016 р. додатково було введено критерій «Інноваційна діяльність університетів». Цей критерій кількісно вимірювався обсягом інвестицій, зроблених приватним, високотехнологічним бізнесом у стартапи університетів. Зазначимо, що як стартапи розглядалися не лише новітні технічні розробки, а й проекти в різних галузях людської діяльності (біологічній, медичній, аграрній, гуманітарній та інших), які ґрунтувалися на новітніх ідеях і мали затребуваність на споживацькому ринку. Отриманий результат включено до Імп – індексу якості науково-педагогічного потенціалу. У результаті нововведень рейтингову систему було підсилено інноваційною складовою наукової роботи університету⁵⁵⁴.

Підсумовуючи аналіз методології дослідження світових і вітчизняних університетських рейтингів, можна констатувати їх значення як інструментів побудови академічних ієрархій у глобальному освітньому просторі, оцінці елітності тих чи інших навчальних закладів. Проте, жодний із сучасних рейтингів не є універсальним «мірилом» різнобічної діяльності вищого навчального закладу, а лише дозволяє порівняти деякі їх показники на основі використання тих чи інших груп критеріїв (якість навчання, якість наукових досліджень тощо)⁵⁵⁵. З метою порівняння різних університетів може бути використана лише досить вузька група універсальних, об'єктивних і спільних для всіх вищих навчальних закладів критеріїв та індикаторів.

**Основні чинники
глобальної конкуренції на
ринку освітніх послуг**

Глобалізація призводить до загострення конкуренції на міжнародному ринку освітніх послуг. Одним із найбільших викликів сьогодення є зміна структури освітніх закладів: на місце ремісничих та індустріальних навчальних закладів приходить так званий освітній супермаркет. Особливістю такої форми навчання є те, що «студент приходить до університету, як до магазину, й обирає той набір освітніх послуг, який вважає за доцільне». Відтак провідною особливістю сучасного ринку освіти є те, що пропозицію освітньої послуги формує

⁵⁵⁴ Там само.

⁵⁵⁵ Татарінов І. Є. Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання / І. Є. Татарінов, О. В. Герасимов // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 101–102.

сам споживач. Споживач тепер не чекає, коли виробник або посередник розповість йому про наявні освітні послуги, він сам, використовуючи сучасні технології, ініціює контакт із будь-яким з них, запитує потрібну інформацію, зважує і оцінює її та приймає рішення. Такі відносини між учасниками ринку послуг вищої освіти утворюють основу моделі ринку, орієнтованого на споживача⁵⁵⁶.

Аналіз чинників, які впливають на конкурентоспроможність навчальних закладів, дає можливість поділити їх на дві групи – чинники керовані та некеровані. Некеровані чинники відображають сукупність умов, на які навчальний заклад вплинути не може і до яких змушений адаптуватися, а керовані – чинники, за допомогою яких освітня установа сама формує свою конкурентоспроможність в умовах ринку освітніх послуг та ринку праці⁵⁵⁷.

До керованих чинників належать: якість освітніх послуг, працевлаштування випускників, цінова політика, імідж навчального закладу, перелік спеціальностей, спеціалізації, умови навчання та проживання, інфраструктура, вступна кампанія, наукова діяльність, рівень акредитації.

До некерованих чинників належать: місце розташування навчального закладу, соціально-демографічні, економічні, політико-правові, технологічні, міжнародні, культурні чинники, а також рівень розвитку ринку освітніх послуг.

Серед цих чинників на особливу увагу заслуговує якість освітніх послуг, їх відповідність вимогам міжнародного ринку. Підвищуючи якість освітніх послуг, навчальний заклад може суттєво підвищити свою конкурентоспроможність не тільки на ринку освітніх послуг України, але й на міжнародному ринку⁵⁵⁸.

Міжнародний ринок послуг вищої освіти характеризується тими ж тенденціями, що й ринок споживчих товарів. З розвитком процесів глобалізації освітні послуги перетнули національні межі, стали невід'ємною складовою транснаціональних і міжнародних освітніх програм. Суттєвою складовою процесу міжнародної інтеграції є співпраця освітніх організацій і національних освітніх систем у процесі

---

556 Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору / О. Ю. Красовська // Вісник Академії митної служби України. – Київ, 2011. – Серія : Економіка. – № 2. – С. 102–109.

557 Безтелесна Л. І. Суть та чинники впливу на конкурентоспроможність вищих навчальних закладів / Л. І. Безтелесна, І. А. Лисак // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 9. – С. 145–151.

558 Там само.

розробки єдиних стандартів якості та одиниць вимірювання навчального навантаження⁵⁵⁹.

Роль освіти в сучасному світі змінюється: вона перетворюється на тривалий і неперервний процес, оскільки протягом усього життя людина стикається з проблемою старіння знань, необхідністю їх оновлення, поповнення, освоєння нових професійних навичок. Зміна ситуації на ринку освітніх послуг ознаменувалася переходом ініціативи до рук споживача. Сучасні інформаційні технології істотно розширили можливості вибору освітніх програм та форм навчання.

Студенти здобувають вищу освіту в зарубіжних країнах, а застосовують отримані знання, працюючи в міжнародних компаніях всього світу. Європейський Союз розробив спеціальні стипендії і програми, що стимулюють студентів учитися за межами своєї країни. У провідних вищих навчальних закладах Великобританії, США, Канади до 80 % студентів – іноземні громадяни.

Сучасні інформаційні технології, бурхливий розвиток дистанційного навчання зробили національні межі абсолютно прозорими для освітніх послуг. Сформувався єдиний світовий освітній ринок, на якому вищі навчальні заклади найрізноманітніших країн пропонують свої продукти і послуги всім студентам відразу, не обмежуючи себе національними кордонами. Роботодавці в багатьох країнах Європи все більше уваги звертають на випускників вищих навчальних закладів, на досвід навчання, життя і роботи за кордоном, оскільки це показує адаптивні можливості кандидатів, широту світогляду, навички спілкування з представниками різних культур⁵⁶⁰.

Настав той момент історичного розвитку світової системи вищої освіти, коли національна відокремленість вищих навчальних закладів усе більше вступає у конфлікт з наслідками і перспективами інтернаціоналізації та глобалізації. Цей фундаментальний конфлікт виявляється в різних питаннях і проблемах. Зокрема у проблемі визнання університетських дипломів, спеціалізацій, а відтак, – у проблемі розвитку міжнародних форм оцінки якості, питаннях міжнародної акредитації.

Найвідоміша форма інтернаціоналізації вищої освіти – мобільність студентів – виїзд певної кількості студентів для навчання за кордон.

---

559 Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору / О. Ю. Красовська // Вісник Академії митної служби України. – Київ, 2011. – Серія : Економіка. – № 2. – С. 102–109.
560 Там само.

Більшість європейських країн уже багато років має постійне надходження студентів зі своїх колишніх колоній. Зокрема, значна частина молоді з країн Латинської Америки прагне отримати диплом в університетах США і Канади⁵⁶¹.

За даними ЮНЕСКО, упродовж останніх 25 років рівень міжнародної мобільності студентів зріс на 300 %.

Мобільність студентів стимулюється різними державними й регіональними програмами. Багато країн укладають відповідні двосторонні й багатосторонні угоди. Найбільш відомі європейські програми – «Еразмус Мундус», а з 1995 р. – «Сократ». Програма «Еразмус» (започаткована в 1987 р. задля сприяння створенню спільного ринку в Європі) і пов'язані з нею схеми мобільності, такі як «Комет», «Лінгва» та інші, ставили за мету створення європейської моделі вищої освіти. У рамках цих та інших проектів студентський обмін розглядається як потужний засіб розвитку світового ринку фахівців і кваліфікованих працівників.

Крім організованої студентської мобільності, існує і спонтанне переміщення студентів поза будь-якими програмами. Ця спонтанна мобільність – результат впливу багатьох чинників, які є наслідком дії стратегій «проштовхування» і «втягування», що застосовуються на ринку освітніх послуг. З одного боку, вищі навчальні заклади, прагнучи збільшити пропозицію своїх програм, активно просувають їх на зарубіжних ринках. Вони відкривають свої філії та зарубіжні кампуси в інших країнах, укладають договори про співпрацю з місцевими навчальними закладами, використовують дистанційні технології навчання тощо, тобто проштовхують свої освітні послуги і продукти каналами розподілу доти, поки вони не досягнуть цільового споживача⁵⁶².

З іншого боку, національні відмінності у доступі до освіти, кількісні обмеження у процесі набору студентів на певні спеціальності примушують студентів багатьох країн шукати можливості освіти за кордоном. Мовні та культурні цінності привертають увагу студентів до освітніх програм Великобританії, Франції, США. Домінування англійської мови в сучасній науці і культурі як основної або другої мови призвело до того, що крім США і Великобританії до списку країн, які приймають найбільшу кількість іноземних студентів, увійшли також Канада й Австралія. Зростаючий попит на освітні програми вищих

---

561 Там само.

562 Там само.

навчальних закладів цих країн призвів до виникнення спеціалізованих агентств і консалтингових компаній (як національних, так і міжнародних), котрі виступають посередниками і консультантами із задоволення цього попиту.

У багатьох освітніх установах, які приймають іноземних студентів, особливо в англійськомовних країнах, прибуток, отриманий за рахунок повної оплати навчання іноземними студентами, є істотним доповненням до бюджетів вищих навчальних закладів. Без такого додаткового прибутку багато вищих навчальних закладів просто не могли б існувати.

Другою за значущістю формою інтернаціоналізації вищої освіти є мобільність викладацького складу. Традиційно міжнародна мобільність професорсько-викладацького складу зумовлена дослідженнями і науковою роботою, але в ряді регіонів і в певних галузях освіти, таких, наприклад, як менеджмент і ділове адміністрування, міжнародна мобільність наукового та викладацького складу зумовлена інтенсивним проведенням спеціальних регіональних та міжнародних тренінгів, насамперед для молодих дослідників та викладачів⁵⁶³.

Третьою формою інтернаціоналізації вищої освіти можна назвати уніфікацію програм навчання. Швидке зростання міжнародної торгівлі професійними послугами спонукало представників багатьох професій організувати свою діяльність на міжнародному рівні. Ці професійні об'єднання серйозно взяли за такі питання, як гарантія якості, мінімальні стандартні вимоги, критерії професіоналізму, акредитація тощо. Фахівці намагаються розробити міжнародні стандарти, які могли б краще узгодити навчальні плани і критерії якості. Часто подібні професійні стандарти реалізуються міжнародними організаціями. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання щодо стандартних мінімальних вимог до освіти у зв'язку з мобільністю робочої сили. Угоди про вільну торгівлю, наприклад, NAFTA і Asean, містять положення про взаємне визнання процедур ліцензування і сертифікації професійних послуг. У зв'язку з цим багато вищих навчальних закладів переглядають свої навчальні плани відповідно до подібних директив. Питання уніфікації вимог до програм вищої освіти знайшли своє відображення у так званому Болонському процесі, широкому перехідному русі вищих навчальних закладів до дворівневої системи вищої освіти⁵⁶⁴.

---

563 Там само.

564 Там само.

Зазначені тенденції та особливості глобалізації світового освітнього простору мають істотний вплив на конкурентоспроможність вищих навчальних закладів в умовах ринку освітніх послуг.

Вплив глобалізації на освітні реформи

Процес глобалізації впливає на освітню політику. Можна помітити, що освітні реформи в різних країнах стають усе більш подібними. Варто зазначити, що ігноруючи вплив глобалізації, освітяни ризикують втратити більшу частину контексту, в якому відбувається розвиток освіти. Мусимо визнати, що економічна глобалізація упродовж останніх десяти років зменшила можливості для більшості країн прийняття адекватних політичних рішень у багатьох галузях політики, у тому числі і у сфері освітньої політики⁵⁶⁵.

Глобалізація впливає на освіту різними шляхами⁵⁶⁶:

– Глобалізація спричиняє зміни на ринку праці. Освіта повинна задовольняти потреби у робочій силі, спроможній виробляти товари споживання високої якості. Крім того, постійно поглиблюється розрив між прибутками кваліфікованих і некваліфікованих робітників. Тому зростає кількість бажаючих отримати вищу кваліфікацію, університетський диплом і продовжувати навчання протягом життя.

– Глобалізація вимагає від освітньої системи додаткових ресурсів. Кваліфіковані робітники приваблюють іноземний капітал і надають країні переваги у процесі пошуку потенційних інвесторів. Кваліфіковані кадри потребують якісної освіти. Водночас національні уряди стикаються з проблемами, намагаючись залучити додаткові ресурси у політичний сектор, бо він не є сприятливим для поширення ролі громадського сектору.

– Глобалізація актуалізує проблеми децентралізації та приватизації освіти. Більше того, децентралізація та приватизація вважаються найефективнішими стратегіями забезпечення якості та гнучкості освіти. З іншого боку, процес децентралізації та приватизації освіти зазвичай важкий і болочий, особливо в країнах Центральної та Східної Європи з їх довготривалою традицією централізованої регулятивної державної освіти.

565 Іванюк І. В. Освітня політика : навчальний посібник / І. В. Іванюк. – Київ, 2006. – 172 с.

566 Там само.

– Глобалізація вимагає міжнародних вимірювань і оцінки систем освіти. Така необхідність у міжнародних стандартах – один з наслідків зростаючої потреби у якісній освіті. Також це засіб забезпечення ефективності витрат бюджету на утримання системи освіти.

– Глобалізація прискорює розвиток інформаційних технологій. Поширення інформаційних технологій розширює можливості отримання освіти новими групами та сприяє покращенню освіти шляхом запровадження викладання за допомогою комп'ютера і доступу до Інтернету. Розвиток інформаційних технологій також дозволяє створювати глобальну освітню мережу.

– Глобалізація сприяє розвитку глобальної культури. Певні соціальні групи відчувають, що залишились за межами процесів культурної глобалізації. Вони стають в опозицію до неї, приєднуючись до руху антиглобалістів і намагаючись повернутися до традиційних місцевих і національних цінностей. Так виникає новий конфлікт цінностей в контексті глобальної економіки.

**Стратегії мінімізації
наслідків глобалізації на
ринку освітніх послуг**

Усе більша кількість вищих навчальних закладів, розташованих у відомих академічних центрах, висловлюють невдоволення щодо кількості студентів, які приїжджають до них на навчання. Насамперед це пов'язано зі зменшенням прибутків цих навчальних центрів⁵⁶⁷.

Крім того, деякі вищі навчальні заклади зазнають певних труднощів, коли потік студентів з однієї країни або регіону стає таким великим, що його доводиться обмежувати, щоб не перетворити міжнародну програму на національну. З цими проблемами зіткнулися, наприклад, вищі навчальні заклади Великобританії у зв'язку з постійним зростанням потоку китайських студентів.

Вищі навчальні заклади намагаються поєднати набір іноземних студентів з розширенням пропозицій своїх освітніх послуг на перспективних ринках, організовуючи зарубіжні відділення і філії, які повністю підпорядковуються основному навчальному закладові. Такий підхід значною мірою посилює позиції вищого навчального закладу на

567 Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору / О. Ю. Красовська // Вісник Академії митної служби України. – Київ, 2011. – Серія : Економіка. – № 2. – С. 102–109.

глобалізованому освітньому ринку. Якщо країна, в якій розташована філія, юридично визнає іноземний диплом, то студенти можуть навчатися за програмою іноземного вищого навчального закладу від початку і до самого випуску. Така форма інтернаціоналізації навчальних планів особливо характерна для країн, що розвиваються. Наприклад, Голландський інститут готельного менеджменту створив цілу мережу своїх програм «Глобальний кампус». Практично без змін програми цього вищого навчального закладу пропонуються в Катарі, Індонезії, Арубі та інших країнах⁵⁶⁸.

Поглиблення взаємодії між навчальними закладами виникає внаслідок підписання ними різноманітних угод про впровадження освітніх програм, а також шляхом створення відповідних міжнародних організацій. Так, наприклад, «Глобальний альянс транснаціональної освіти» (Global Alliance for Transnational Education – GATE) – міжнародне об'єднання, що включає бізнес-організації, вищі навчальні заклади й урядові структури, які працюють над питаннями забезпечення якості, акредитації й сертифікації програм вищих навчальних закладів, які пропонуються за межами своєї країни. Ця організація передбачає декілька варіантів угод між вищими навчальними закладами:

Франчайзинг: за договором франшизи зарубіжний вищий навчальний заклад видає місцевому навчальному закладу дозвіл використовувати свої освітні програми та видавати свої дипломи на взаємопогоджених умовах.

Програми-близнюки: такі договори між вищими навчальними закладами різних країн полягають у пропозиції сумісних програм навчання. В обох вищих навчальних закладах студенти проходять одні й ті ж курси, вчать за однаковими підручниками і складають однакові іспити, при цьому навчають їх зазвичай місцеві педагоги.

Взаємне визнання програм: на відміну від попереднього договору вищих навчальних закладів, що ведуть співробітництво, не розробляють сумісних програм. Студенти зараховуються на програми вищого навчального закладу іншої країни, і всі отримані ними оцінки визнаються дійсними в їх рідному навчальному закладі. Інший варіант – студенти можуть навчатися в місцевому інституті на одному етапі, отримуючи оцінки, які визнаються освітньою установою іншої країни, щоб потім пройти в цьому навчальному закладі програми наступного етапу навчання.

---

568 Там само.

Важливим політичним питанням у рамках Болонського процесу є питання сумісних програм. На зустрічі, яка відбулася ще у 2001 р. в Празі, міністри освіти європейських країн закликали вищі навчальні заклади «прискорити розробку модулів, курсів і навчальних матеріалів спільно з партнерами з різних країн, що сприятиме досягненню кінцевої мети – видачі взаємовизнаних спільних дипломів»⁵⁶⁹. Такі програми відповідають основним завданням Болонського процесу, оскільки передбачають міжнародний контроль якості, взаємне визнання документів про вищу освіту, конвергенцію та велику прозорість національних систем вищої освіти, збільшення можливостей працевлаштування для випускників не лише у своїй країні, а й у рамках об'єднаної Європи. Крім цього, вони збільшують привабливість європейських освітніх програм і їх конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

Освіта як сфера проектування

Проектувальна діяльність як джерело розвитку сфери освіти і різновид професійно-педагогічної активності формувалася протягом досить тривалого періоду⁵⁷⁰. Ряд важливих теоретичних ідей щодо проблем проектування у сфері освіти були закладені у вітчизняній педагогіці ще в 20-30-ті рр. ХХ ст., а в 60-ті рр. пролунала думка про необхідність формування нової наукової дисципліни – педагогічного проектування і появи особливої спеціальності педагога-проектувальника. З кінця 80-х рр. минулого століття зростає інтерес до дослідження проектування як самостійного предмета педагогічної науки і спеціально організованої практичної діяльності. З цього часу формуються різні підходи до вивчення проектування як особливого механізму управління в освіті, як категорії дидактики, різновиду соціальної технології, що дозволяє встановити узагальнений алгоритм проектування педагогічних систем⁵⁷¹.

Мета проектування в освіті полягає у забезпеченні необхідного комплексу умов органічного переходу системи освіти з одного стану

569 Там само.

570 Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті: Навчальний посібник / С. П. Бондар, Л. Л. Момот, Л. А. Липова, М. І. Головка. – Рівне : Редакційно-видавничий центр «Теніс», 2003. – 200 с.

571 Тригуб О. В. Поняття проектної парадигми в освіті [Електронний ресурс] / О. В. Тригуб, Н. Ф. Зажирко. – Режим доступу: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1487/Trigub.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

в інший, якісно новий. Результатом проектування є концепції і програми розвитку освітніх систем, моделі освітніх діяльностей.

Об'єктом проектування в освіті є освіта як форма суспільної практики, а предметом – сукупність здійснюваних у ній видів професійної діяльності (педагогічної, наукової, культуро-освітньої, управлінської), форм організації освітнього простору.

Логіку проектування в освіті можна представити як сукупність послідовно змінюваних видів діяльності, аналіз актуальних проблем або ситуацій, концептуалізація, програмування, планування і конструювання нової освітньої практики, а також форм організації діяльності суб'єктів процесу проектування. Варто зауважити, що в ході реалізації проекту реально виникає необхідність його корекції, допроектування і перепроектування⁵⁷².

Розглянемо поняття «освітній проект» і «педагогічне проектування»⁵⁷³.

Освітній проект розглядається як обмежена в часі націлена зміна освітньої системи, що забезпечує досягнення нею нових цілей у рамках можливих ресурсів, реальних коштів і специфічної організації. Дотримуючись цієї точки зору, можна шляхом аналізу різних джерел виділити різні типи і види освітніх проектів в залежності від складності їх структури (монопроект, мультипроект, метапроект), масштабу (міжнародний, федеральний, міжрегіональний, регіональний, муніципальний, освітньої установи), повноти життєвого циклу (проекти повного, неповного життєвого циклу, його окремих стадій), тривалості (короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий), рівня інституалізації (цільовий, кооперативно-цільовий, ініціативний).

Досі немає єдиного трактування поняття «педагогічне проектування». Педагогічне проектування визначається як: процес «вирощування» нових форм взаємодії педагогів, учнів, педагогічної громадськості, нових змісту і технологій освіти, способів і технологій педагогічної діяльності та мислення (В. Болотов, Е. Ісаєв, В. Слободчиков, Н. Шайденко); попередня розробка основних деталей майбутньої діяльності учнів і педагогів (В. Безрукова); змістовне, організаційно-методичне, матеріально-технічне та соціально-психологічне оформлення задуму реалізації цілісного вирішення педагогічного завдання, здійсненої на емпірично-інтуїтивному, дослідно-логічному та

572 Там само.

573 Там само.

науковому рівнях (В. Сластьонін, І. Ісаєв, А. Міщенко, Е. Шіянов); багатокрокове планування (В. Беспалько).

Відповідно до цих положень проектування в педагогічній галузі нерозривно пов'язане зі створенням нового способу вирішення проблеми, який в педагогіці набуває статусу інновації. Тому під педагогічним проектуванням також розуміють цілеспрямовану діяльність педагогів зі створення проекту, який є інноваційною моделлю педагогічної системи, орієнтованої на масове використання⁵⁷⁴.

Метою педагогічного проектування є вирішення актуальної проблеми принципово новим способом.

Об'єктом педагогічного проектування є те, за допомогою чого можна вирішити наявну проблему. Способами вирішення зазвичай виступають технології, методи, зміст освіти, навчальні програми.

Предмет педагогічного проектування, навіть традиційний, повинен будуватися на принципово новій ідеї. Потреба в педагогічному проектуванні виникає тільки тоді, коли знайдена нова можливість вирішення проблеми, що існує.

Суб'єктом педагогічного проектування виступає педагог-проектувальник. Іноді для створення великого і складного проекту залучається група фахівців, тоді суб'єкт вважається колективним. Очевидно, що залежно від суб'єкта, який здійснює проектування, його реалізація буде відрізнятися і предметом, і методами роботи. Проте, який би не був суб'єкт проектування, він повинен володіти такими специфічними рисами: творчим мисленням і здатністю до винахідництва; правильними ціннісними орієнтаціями; професіоналізмом і високою працездатністю; здатністю передбачати наслідки перспективних змін дійсності, реалізовані в педагогічному проекті⁵⁷⁵.

Як зазначають дослідники, проектувальна діяльність педагога нині домінує тому, що в ній технократичність поєднується з гуманітарністю, дослідницька діяльність – із прогностичністю, інформаційність, освіта – з соціальними трансформаціями. Основні дослідження цієї проблеми здійснюються за допомогою засобів, що дозволяють без збільшення терміну, необхідного для навчально-виховного процесу, надавати можливість студентам оволодівати науковими і технічними знаннями на сучасному рівні. Педагогічне проектування розглядається науковцями

---

574 Там само.

575 Там само.

як «важливий етап діяльності учителя, який намагається технологізувати освітній процес зі свого предмету. Технологізувати освітній процес це, насамперед, побудувати проект майбутнього процесу, який гарантує досягнення кінцевого результату. Спроекувати – це побудувати упорядковану систему технологізованих процедур освітнього процесу, обов'язкове виконання яких гарантує досягнення запланованого результату»⁵⁷⁶.

Моніторинг освіти

Моніторинг – це спеціально організований, постійний, цільовий контроль і діагностика стану освіти на базі систематизації і відповідних джерел інформації, а також спеціально організованих досліджень і вимірювань з метою порівняння реального стану та очікуваних результатів, відстеження перебігу будь-яких процесів за чітко визначеним критерієм. Моніторинг в освіті – це система збирання, обробки, зберігання й поширення інформації про освітню систему або окремі її компоненти, яка орієнтована на інформаційне забезпечення управління, що дозволяє робити висновки про стан об'єкта у будь-який момент часу і дає прогноз її розвитку⁵⁷⁷.

Призначення моніторингу – забезпечення всіх учасників освітнього процесу зворотним зв'язком, що дозволяє вносити послідовні зміни в хід реалізації освітньої програми з метою підвищення якості її результатів⁵⁷⁸.

Якісна освіта розглядається міжнародною спільнотою як одна з необхідних умов успішного розвитку будь-якої країни. Європейський Союз розглядає якісну освіту передусім як інструмент економічного зростання країни на шляху до розбудови більш компетентно спроможної та динамічної спільноти.

Україна також надає великої уваги якості освіти, проголошуючи її національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту⁵⁷⁹.

576 Кравець О. С. Історичний аналіз поняття «проекування» в контексті вивчення професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / О. С. Кравець. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2356/1/70.pdf> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

577 Система моніторингу, як одна із форм підвищення якості освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

578 Центр моніторингу якості освіти і оцінки превентивної освіти дітей та молоді ЛЮШПО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://loipro-monitoring.edukit.lg.ua/> (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

579 Гуменюк В. Нетрадиційні ресурси управління якістю освіти / В. Гуменюк // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1 – С. 31.

У процесі реформування освітньої галузі в Україні великої уваги необхідно надавати моніторинговому забезпеченню процесу управління освітою. Це зумовлено тим, що моніторинг є спеціальною системою тривалого спостереження, котра дозволяє об'єктивно вимірювати якість освіти, оцінювати та глибше розуміти причини сучасних недоліків практичного застосування цієї системи та прогнозувати основні тенденції та динаміку розвитку освітньої галузі. Якісний рівень результатів забезпечується у світі за допомогою відповідних механізмів, зокрема моніторингу, який, як вже зазначалося, є системою поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує неперервне відстеження її стану та прогнозування її розвитку⁵⁸⁰.

Освітній моніторинг – це супроводжуюче відстеження й поточна регуляція будь-якого процесу в освіті. Це система, до складу якої входять показники, об'єднані у стандарти, а також, результати постійних спостережень на основі цих стандартів і показників за станом та динамікою керованого об'єкту з метою його оперативної діагностики, випереджувального визначення диспропорцій, вироблення і коректування управлінських рішень. За допомогою освітнього моніторингу відстежується динаміка змін в освітній системі для спрямування її розвитку на запланований результат.

Освітній моніторинг має свою специфіку: його функцією є не тільки надання інформації про стан освітньої системи, але й включення механізмів поточного регулювання, в тому числі саморегулювання. При цьому не тільки відстежується динаміка змін в освітніх процесах, але й підтримується розвиток цих процесів у межах заданих параметрів, враховуються можливості виникнення ситуацій ймовірних випадкових змін та регресивних перетворень. Таким чином, освітній моніторинг спрямований на визначення та регуляцію деструктивних впливів зовнішніх і внутрішніх чинників на освітню систему і націлений на досягнення бажаних результатів її розвитку⁵⁸¹.

Мета моніторингу – це постійне спостереження за якимось процесом, явищем задля з'ясування його відповідності певним нормам, прогнозам, бажаному наслідку тощо.

---

580 Там само.

581 Опольський І. Моніторинг розвитку освіти [Електронний ресурс] / І. Опольський. – Режим доступу: http://navigator.rv.ua/index2.php?option=com_content&task=view&id=1521&pop=1&page=0&Itemid=33 (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

Принципи моніторингу: об'єктивність, валідність, надійність, врахування психолого-педагогічних особливостей, що, в свою чергу, передбачає диференціацію, систематичність, гуманістичну спрямованість, економічність.

Функції моніторингу – інформаційна, пошуково-дослідницька, діагностична, корекційна, прогностична⁵⁸².

Моніторинг освіти – це науково обґрунтована, неперервна, діагностико-прогностична комплексна система збору, зберігання, аналізу і розповсюдження інформації про якість освітніх послуг на основі їх відповідності визначеним цілям та отриманим результатам.

Моніторинг якості освіти використовується у двох напрямках: управлінському (для прийняття відповідних управлінських рішень) та науково-дослідницькому (для визначення і створення оптимальних умов здійснення освітнього процесу з метою досягнення максимально позитивного результату).

Система моніторингу якості освіти зумовлена сутністю, структурою та ієрархічними зв'язками освітньої системи і функціонує на різних рівнях освіти: індивідуальному, локальному, муніципальному, регіональному, державному, міжнародному⁵⁸³.

Якість освіти можна розглядати з позицій внутрішнього та зовнішнього моніторингу⁵⁸⁴.

Внутрішній моніторинг якості – це регулярне анкетування, що проводиться серед учнів, студентів, а також учителів, викладачів 2-3 рази протягом семестру або півріччя. Зазвичай до анкет входять запитання, які охоплюють усі сторони життя навчального закладу: рівень викладання кожного навчального предмету, якість підручників та інших навчальних матеріалів, об'єктивність оцінок, стан навчальних приміщень, робота бібліотеки, майстерень, їдальні, книгарні, спортивних споруд тощо. Аналіз відповідей на запитання анкет дозволяє визначати рівень ефективності кожного вчителя, викладача, інших працівників і служб, а також вживати відповідних заходів щодо коригування їх діяльності⁵⁸⁵.

582 Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект / Л. Щоголева // Наукові публікації. – 2014. – № 2. – С. 36–40.

583 Пасічник Н. О. Моніторинг якості освіти як комплексне оцінювання освітнього процесу / Н. О. Пасічник // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. – 2013. – Вип. 121, ч. 1. – С. 50–55.

584 Удод О. А. Підвищення ефективності управління освітньою галуззю на основі національної системи оцінювання якості освіти [Електронний ресурс] / О. А. Удод. – Режим доступу: <http://www.timo.com.ua/node/7213> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

585 Там само.

Результати внутрішнього моніторингу мають значення лише при внутрішньому використанні. Не всі результати, отримані під час внутрішнього моніторингу, після їх аналізу й узагальнення потрібно оприлюднювати; частину з них керівництво використовуватиме в подальшій роботі без оголошення⁵⁸⁶.

Зовнішній моніторинг здійснюють незалежні спеціальні установи (центри моніторингу, соціологічних досліджень) найчастіше для отримання статистично значущої достовірної інформації, яка є основою освітньої статистики держави.

Характерною вимогою до будь-якого моніторингу (як внутрішнього, так і зовнішнього) є те, що він має бути систематичним, планомірним і систематизованим⁵⁸⁷.

В Україні національну систему моніторингу якості освіти ще не створено. Це унеможливує формування ефективної освітньої політики, веде до неефективного використання бюджетних і приватних коштів, знецінює сутність і зміст освітньої діяльності, породжує корупційні схеми і, як наслідок, суттєво впливає на національну безпеку держави⁵⁸⁸.

Моніторинг тісно пов'язаний з маркетингом. Ці способи дослідження і регулювання суспільних і виробничих процесів дуже схожі в аналітико-прогнозних, корекційно-упереджувальних аспектах та інших сутнісних характеристиках, оскільки мають певним чином орієнтувати виробників і споживачів товарів і послуг у ринкових ситуаціях, надавати суб'єктам управління достовірні орієнтири. Участь України у Болонському процесі, потреба українського суспільства в якісній і ефективній вищій освіті вимагає створення у державно-громадському механізмі управління спеціалізованих служб оцінки якості вищої освіти, одним із інструментів якої стало б впровадження високоформалізованих моніторингових моделей⁵⁸⁹. При цьому жорстка спрямованість управлінців на максимально достовірний результат, на отримання адекватного знання, на врахування обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів, часу, науково-методичних можливостей, – все це значущі для моніторингу чинники, які мають корелювати один з одним.

---

586 Моніторинг якості освіти: принципи, форми, вимоги : довідник-посібник. – Хмельницький : ХОШПО. – 2013. – 61 с.

587 Там само.

588 Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні / І. І. Бабин, Л. М. Гриневич, І. Л. Лікарчук [та ін.] / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти». – Київ : МБО Факт, 2011. – 96 с.

589 Шевчук А. В. Стандартизація освіти як важлива умова розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 107–113.

**Стандартизація
і конвергенція освіти**

Стандарт (від англ. standard – норма, взірць) – взірць, еталон, модель, що застосовується як вихідний для порівняння між собою схожих об'єктів.

Стандарт як нормативно-технічний документ встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкту стандартизації й затверджується компетентним органом⁵⁹⁰.

У вітчизняних педагогічних словниках поняття стандарту освіти тлумачиться як система основних параметрів, що приймаються за державну норму освіченості, яка відображає соціальний ідеал і враховує можливість реальної особистості та системи освіти щодо досягнення цього ідеалу⁵⁹¹.

Основними об'єктами стандартизації в освіті є її структура, зміст, обсяг навчального матеріалу та рівень підготовки учнів і студентів.

Стандарт – це документ, що визначає певні норми реалізації освітнього процесу. Проте аналіз наукових джерел свідчить про багатозначність використання цього поняття, яке значною мірою було зумовлене перенесенням цього поняття з технічної сфери в соціальну. Освітні стандарти в жодному разі не можна ототожнювати з тими, котрі прийняті в техніці і виробництві вже тому, що технічні стандарти задають максимально досяжний рівень виконавчої діяльності, а освітні – мінімальний, нижче якого освіченість, як набута здатність до діяльності, не виявляє себе. Крім того, у сфері технічних стандартів уже давно існують загальноприйняті поняття, засоби вимірювання, процедури контролю й інші елементи створення, застосування, оцінки, коригування цих норм, узірців та еталонів⁵⁹². Натомість освітні стандарти ще не набули такого розвитку та усталеності, як технічні.

Найважливішими причинами такого стану речей є динамічність суспільних і освітніх процесів, докорінні зміни соціально-економічного укладу, світоглядних, ідеологічних, соціокультурних, освітніх орієнтирів українського суспільства на нинішньому історичному етапі.

Освітній стандарт є підставою таких регулюючих механізмів і оцінних технологій як державна атестація й акредитація освітніх установ.

590 Советский энциклопедический словарь. – Москва : Советская энциклопедия, 1989. – 1630 с.

591 Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997 – 376 с.

592 Дупак Н. В. Стандартизація в галузі освіти як комплексна проблема. [Електронний ресурс] / Н. В. Дупак. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/4373/1/vip_52_12.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Стандарт виступає як мета, досягнення якої треба прагнути, і як результат, який має бути порівняний з метою. Водночас стандарт – це ще й потужний засіб підвищення якості предметної діяльності, що приводить до очікуваного результату. Стандартизація не зводиться до твердого регламентування й алгоритмізації абсолютно всіх дій і процесів. Стандартизація є лише засобом організації діяльності. Загалом стандартизація спрямована на досягнення належного рівня якості в будь-якій сфері людської діяльності⁵⁹³.

Стандарт освіти визначає: вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня; загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; інші складники, передбачені спеціальними законами. Стандарти освіти розробляються відповідно до Національної рамки кваліфікацій⁵⁹⁴.

Згідно із Законом «Про вищу освіту» (2014), стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності⁵⁹⁵.

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ).

Стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до освітньої програми⁵⁹⁶:

- обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- перелік компетентностей випускника;
- нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- форми атестації здобувачів вищої освіти;
- вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності).

593 Там само.

594 Проект Закону України «Про освіту» (законопроект, запропонований головним комітетом з питань науки і освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?cutDir=74171> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

595 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

596 Там само.

Вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми за кожною спеціальністю розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається робочий навчальний план, що затверджується керівником вищого навчального закладу.

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, і галузевих об'єднань організацій роботодавців та затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти⁵⁹⁷.

Однак, як свідчить практика, процеси стандартизації в Україні, якій властива централізована система управління, відрізняються від аналогічних процесів у більшості розвинених країн світу, де поширення набула децентралізована система управління⁵⁹⁸.

Для вирішення проблемних аспектів реалізації чинних сьогодні в Україні стандартів освіти важливим є визначення інноваційних підходів щодо впровадження освітніх стандартів, а саме⁵⁹⁹:

- практичне переважання вибіркових дисциплін;
- формування навчальних модулів з винесенням матеріалу на самостійне вивчення за ступенем складності;
- упровадження нестандартного, творчого підходу до способів надання освітніх послуг;
- незалежний моніторинг з поєднанням внутрішнього аудиту як інструменту маркетингу освітніх послуг;
- упровадження індивідуалізованого підходу до оцінки освітніх послуг залежно від психологічних особливостей оцінюваного;
- формування схильності до неперервного навчання, базовості професійно-технічної освіти відносно вищої.

---

597 Там само.

598 Ельбрехт О. М. Стандартизація вищої освіти як засіб удосконалення професійної підготовки фахівців / О. М. Ельбрехт // Педагогіка і психологія. – 2011. – С. 38–42.

599 Шевчук А. В. Стандартизація освіти як важлива умова розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 107–113.

Водночас постає вимога запобігати невиваженому, прискореному та хаотичному впровадженню нових стандартів, що може завдати непоправної шкоди позитивним елементам вітчизняних стандартів освіти, які формувалися впродовж дорадянського та радянського періодів. З огляду на ці та інші обставини, на національному рівні варто окреслити науково-обґрунтовані орієнтири інноваційних змін у сфері стандартизації освіти і забезпечити їх чітке відображення в державних освітніх стандартах як важливих інструментах нормативно-правового регулювання розвитку регіональних освітніх систем⁶⁰⁰.

Вітчизняні та зарубіжні системи стандартів освіти конвергують, взаємопроникають одна в одну. Це пов'язано, в першу чергу, з процесами глобалізації. Україна (хоче вона того, чи ні) змушена переходити до кращих зразків світової стандартизації освіти задля утвердження у світовому економічному, науковому, освітньому і культурному просторі.

Зазначимо, що Болонський процес по суті є конвергенцією вибудовування національних систем вищої освіти в Європі.

**Національна система
і національна рамка
кваліфікацій**

Національна система кваліфікацій – це сукупність інституцій і правових норм, які регулюють процеси формування освітніх та / або професійних вимог до осіб відповідно до потреб суспільства та ринку праці, оцінювання кваліфікаційного рівня⁶⁰¹.

Кваліфікації за змістом класифікуються на освітні та професійні⁶⁰².

Освітня кваліфікація – визнана закладом освіти чи іншим уповноваженим суб'єктом освітньої діяльності та засвідчена відповідним документом про освіту сукупність встановлених стандартом освіти та здобутих особою результатів навчання (компетентностей).

Професійна кваліфікація – визнана кваліфікаційним центром, суб'єктом освітньої діяльності, іншим уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання), що дозволяють виконувати певний вид роботи або здійснювати професійну діяльність.

600 Там само.

601 Проект Закону України «Про освіту» (законопроект, запропонований головним комітетом з питань науки і освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=74171> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

602 Там само.

Результати навчання та компетентності, необхідні для присудження освітніх та / або професійних кваліфікацій, можуть досягатися та здобуватися у системі формальної, неформальної чи інформальної освіти⁶⁰³.

Національна рамка кваліфікацій – системний і структурований за компетентностями опис її рівнів⁶⁰⁴.

Національна рамка кваліфікацій призначена для використання органами державної влади та органами місцевого самоврядування, установами та організаціями, закладами освіти, роботодавцями, іншими юридичними та фізичними особами з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій.

Національна рамка кваліфікацій ґрунтується на європейських і національних стандартах і принципах забезпечення якості освіти, враховує вимоги ринку праці до компетентностей працівників та впроваджується з метою гармонізації норм законодавства у сфері освіти і соціально-трудоких відносин, сприяння національному та міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні, налагодження ефективної взаємодії сфери освіти і ринку праці^{605, 606}.

Згідно з проектом Закону України «Про освіту», Національна рамка кваліфікацій визначає десять рівнів, що можуть містити підрівні⁶⁰⁷.

Кожен рівень Національної рамки кваліфікацій визначається певною сукупністю компетентностей особи, які є типовими для кваліфікацій відповідного рівня, що також включає її готовність до навчання впродовж життя.

Нульовий рівень Національної рамки кваліфікацій визначає здатність особи адекватно діяти у відомих простих ситуаціях під безпосереднім контролем іншої особи.

Перший рівень Національної рамки кваліфікацій визначає здатність особи виконувати прості завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під безпосереднім керівництвом іншої особи.

---

603 Там само.

604 Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

605 Там само.

606 Проект Закону України «Про освіту» (законопроект, запропонований головним комітетом з питань науки і освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=74171> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

607 Там само.

Другий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи виконувати типові нескладні завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під керівництвом з елементами самостійності.

Третій рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи виконувати виробничі або навчальні завдання середньої складності за визначеними алгоритмами та встановленими нормами часу і якості.

Четвертий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи самостійно виконувати складні спеціалізовані виробничі чи навчальні завдання у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, зокрема в нестандартних ситуаціях.

П'ятий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи самостійно виконувати складні спеціалізовані виробничі чи навчальні завдання в окремій галузі професійної діяльності або у процесі навчання, нести відповідальність за результати своєї діяльності та контролювати інших осіб у певних ситуаціях.

Шостий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи вирішувати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування положень і методів відповідних наук і характеризується певною невизначеністю умов, нести відповідальність за результати своєї діяльності та контролювати інших осіб у певних ситуаціях.

Сьомий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Восьмий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та / або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.

Дев'ятий рівень Національної рамки кваліфікації визначає здатність особи розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та / або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та / або професійної практики.

Десятий рівень Національної рамки кваліфікації передбачає здатність особи визначати та розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності, які є ключовими для забезпечення стійкого розвитку та вимагають створення нових системоутворювальних знань і прогресивних технологій.

**Забезпечення
багатопрофільності
університету як
провідна умова його
конкурентоспроможності**

Університет – багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський / теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо)

вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та / або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність⁶⁰⁸.

На сучасному етапі розвитку України можна говорити про особливу роль університету у забезпеченні виходу із глобальної кризи та переходу до стійкого економічного розвитку. Проблеми зростання обсягів споживання, нерівномірний розподіл соціальних благ, збільшення людської популяції не можуть бути вирішені без піднесення на новий, якісно кращий рівень університетської освіти, посилення її ролі в глобальному суспільстві та розвитку інтелектуальної складової портрету сучасного громадянина, працівника, члена соціуму. Університет знаходиться на передньому краї боротьби за вирішення основних проблем сучасного світу, водночас зростає і роль вищої школи для сучасного суспільства⁶⁰⁹.

608 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

609 Медведєв І. А. Соціально-філософські передумови та концептуальні засади ідеї класичного університету з позицій державного управління [Електронний ресурс] / І. А. Медведєв. – Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/1/06.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Universitas – корпорація (буквально «усі ми»). Universal – це позначка університетського знання, «множини в єдиному», сукупності всіх видів знання. Сусідство різноманітних наук і дисциплін народжує нову якість знання, а завдяки цьому університетська освіта характеризується універсальністю, фундаментальністю та багатопрофільністю. Людина освічена на університетський зразок повинна володіти широким інтердисциплінарним світоглядом, знанням фундаментальних наук, умінням мислити та грамотно висловлювати і реалізувати власні думки.

Багатопрофільність університету, його особлива інституційна природа визначає унікальність цієї установи. Ще за часів Середньовіччя в Європі він перетворився на третю силу, що охоплювала духовну та інтелектуальну сферу буття людей та інтелектуально-громадські позиції громадян. Університет, що має унікальну природу, завдяки об'єднанню трьох соціальних інститутів – освіти, науки й культури, – покликаний транслювати високі культурні цінності, і саме цим робить внесок у розвиток культури суспільства та держави⁶¹⁰.

Сьогодні університет стає відкритою для соціальної взаємодії структурою. Він перетворюється на повноправного суб'єкта суспільних відносин.

Університет відрізняється від інших типів навчальних закладів широким спектром дисциплін, що викладаються. Освітні пропозиції багатопрофільного університету можуть задовольнити найрізноманітніші та найвибагливіші очікування споживачів освітніх послуг і від класичних дисциплін, таких як право, економіка, соціологія, філософія, філологія – аж до природничих (фізика, хімія, біологія) і технічних (автоматика і робототехніка, прикладна інформатика тощо).

У XXI ст. визначення нової ролі університетської освіти стає невіддільним від теоретичних і прикладних досліджень у руслі тенденцій постіндустріального розвитку. В умовах постійно зростаючих обсягів знань, інформації, інновацій університетська освіта потребує системних змін і запровадження якісно нових технологій.

Міжнародні організації, документи національного рівня наголошують на важливості дотримання базових принципів університету (фундаментальність, якість, неперервність і наступність освіти та науки, єдність навчання, досліджень і виховання, інтеграція у світове та національне освітньо-наукове співтовариство, відкритість, автономія),

---

610 Там само.

а також на виконанні його місії (надання високоякісної освіти, виховання гармонійно розвиненої особистості, всебічний розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень, поступова інтеграція у світовий освітянський простір, збереження кращих традицій вітчизняної системи освіти)⁶¹¹.

Університетська освіта є структурованою сукупністю трьох функціонально пов'язаних підсистем – освітньо-наукової та систем фундаментальних і прикладних досліджень. Скоординоване поєднання цих підсистем забезпечує досягнення стратегічних цілей університету. Університетська освіта поєднує фундаментальні й прикладні дослідження з професійною підготовкою фахівців, створенням системи неперервної освіти, збереженням національних традицій згідно з інтересами держави та регіону.

Університетська освіта знаходиться під впливом таких найбільш значущих чинників зовнішнього середовища: посилення процесів глобалізації на рубежі ХХ–ХХІ ст.; активізація постіндустріальних тенденцій в економіці зарубіжних країн; інтернаціоналізація вищої освіти і створення європейського простору освіти та дослідницької діяльності.

Серед основних чинників впливу зовнішнього середовища на розвиток університетської освіти в Україні найбільш значущими є: загальні суспільно-політичні зміни; соціально-економічні трансформації (насамперед – становлення ринкових відносин і розвиток інноваційного середовища); особливості регіонального розвитку; участь у Болонському процесі. Приєднання вітчизняної вищої школи до Болонського процесу потребує змістовного і структурного реформування всього освітньо-наукового комплексу, розв'язання і на мікро-, і на макрорівні не лише відповідних педагогічних і дидактичних, але й фінансово-економічних, організаційних, кадрових, інформаційних, психологічних проблем⁶¹².

У структурі вищих навчальних закладів та системі їх управління відбуваються істотні зміни. Університети користуються автономією, а участь громадськості в управлінні сприяє збільшенню їх відкритості. Водночас ведеться пошук найбільш адекватної інституційної форми пристосування університетів до мінливості соціокультурного середовища, яка зумовлюється постійними змінами умов життя у світі⁶¹³.

611 Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / І. Ю. Ходикіна ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 21 с.

612 Там само.

613 Яковенко М. Проблеми управління освітніми системами вищої школи / М. Яковенко // Вища школа. – 2014. – № 3–4. – С. 51–58.

Особливості сучасного університету, його місія, визначаються в документах міжнародних організацій, зокрема, ЮНЕСКО, ЄС, а також у документах національного рівня. Насамперед окреслюються такі риси сучасного університету:

- університети – центри культури, знань, досліджень; вони мають виконувати почесну місію розповсюдження знань серед нових поколінь; навчальний процес в університетах має бути невідокремленим від дослідницької діяльності (Велика Хартія Університетів, 1988 р.)⁶¹⁴;

- університети – центри дослідницької роботи у процесах розв’язання актуальних суспільних проблем своїх регіонів (ЮНЕСКО, 1996 р.);

- університети мають виконувати функцію розвитку освіти для дорослих і неперервної освіти в новій економіці (ЮНЕСКО, 1997 р., 1998 р.);

- наявність двох основних моделей університету: «університет-фірма» (наукові дослідження у таких навчальних закладах є другорядними) та «університет-суспільство» (фундаментальні і прикладні дослідження у цих закладах мають вирішальне значення) (ЮНЕСКО, 1998 р.);

- нерозривний зв’язок з дослідницькою діяльністю задля навчання студентів методам проведення досліджень, розвитку навичок критичного мислення; розвиток європейських університетів повинен відбуватися шляхом налагодження діяльності, утворення партнерських мереж і створення спільних програм (Асоціація Європейських університетів, 2001 р.)⁶¹⁵;

- ключова роль університету в національній інноваційній системі вищої школи полягає у забезпеченні не тільки основи для підготовки висококваліфікованих спеціалістів, а й мережевої бази для обміну інформацією та знаннями; університет є науково-освітньо-промисловим комплексом (Всесвітній Банк, 2001 р.);

- ключові проблеми університетської освіти: досягнення сталого фінансування; забезпечення автономності і професіоналізму; приведення діяльності університетів згідно зі стратегічними потребами регіонального розвитку; формування в Європі єдиного освітнього і науково-освітнього простору (Європейська Комісія, 2003 р.)⁶¹⁶;

614 Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=17&id=1049> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

615 Політика по забезпеченню якості Європейської Асоціації Університетів в контексті Берлінського Комюніке (Європейская Ассоциация Университетов, 12 апреля 2004 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/Mzdl/view?hl=uk&pli=1> (дата звернення: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

616 Понимание Европейского пространства высшего образования : Комюнике Конференции министров образования (Берлин, Германия, 19 сентября 2003 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B9lX1HJr9tOmNmMwYjAwYtUtZmVjMC00MjhlkLWjJmDYtOTZmZTM1OGU0OWY1/view?ddp=1&hl=uk> (дата звернення: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

– поглиблення кооперації між університетами на національному та міжнародному рівнях у процесі підготовки кваліфікованих фахівців; освітня стратегія університетської освіти має базуватись на принципах випереджаючої освіти (Україна, 2000 р.)⁶¹⁷.

Усі напрями процесу інтеграції університетської освіти передбачають упровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці. Саме такі кроки повинні забезпечити інтеграцію вітчизняних університетів до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища⁶¹⁸.

Сьогодні вищі навчальні заклади розглядаються як постачальники специфічних освітніх послуг, що пропонуються студентам, батькам та державі. Ці послуги створюються й реалізуються з урахуванням ситуації на ринку праці. Тобто організація і розвиток системи освіти має враховувати категоріальний ланцюжок «освітні послуги – споживач – ринок праці». Це, у свою чергу, диктує необхідність моніторингу потреб населення щодо послуг вищої освіти, який дозволить враховувати уявлення молоді про престижність професій⁶¹⁹, досліджувати стереотипи її ставлення до освітніх послуг, створювати відповідну інформаційну базу, прогнозувати розвиток виявлених тенденцій. При цьому пропорції підготовки фахівців у вищих навчальних закладах повинні погоджувати з усіма іншими ланками системи підготовки кадрів. Отже, вища освіта визначає розподіл фахівців у суспільстві, враховуючи інтереси держави, приватних споживачів та бізнесу. Суть такого підходу полягає в тому, що основним «продуктом», який створюється у вищому навчальному закладі і робить внесок в інноваційні економічні процеси, є не знання чи наукові досягнення, а висококваліфіковані кадри⁶²⁰.

Основною причиною збільшення попиту на послуги вищої освіти є поступове відродження промисловості, яка вимагає кваліфікованих фахівців різних рівнів і профілів, а також жорсткі вимоги приватного сектору економіки, де на зміну першій хвилі торговельного підприємства насувається хвиля власне виробничого бізнесу.

---

617 Ходикіна І. Ю. Трансформація університетської системи в концепції університету XXI сторіччя / І. Ю. Ходикіна // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – Вип. 1 (57). – С. 207–215.

618 Дніпров О. Концептуальні засади розвитку освіти в Україні / О. Дніпров // Вища школа. – 2014. – № 7. – С. 7–12.

619 Панасевич Д. Деякі методологічні та практичні підходи до складання переліку спеціальностей фахівців з вищою освітою / Д. Панасевич // Вища школа. – 2014 – № 7. – С. 13–36.

620 Огнев'юк В. Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції / В. Огнев'юк // Віче : часопис. – 2010. – № 20. – С. 16–20.

Зорієнтована на ринок модель освіти визначає не тільки параметри аналізу системи «вищий навчальний заклад – студент – ринок», але й принципи визначення внутрішніх особливостей системи вищої освіти і, в першу чергу, тих негативних тенденцій, які в ній спостерігаються. Акцентування саме на негативних моментах є цілком закономірним. Вищий навчальний заклад розглядає себе посередником між ринком та суспільством, тому не може впливати на попит, а тим більше визначати його пропозицію. Він повинен встановлювати рівновагу між ними, виходячи з інтересів держави. Очевидно, що такий підхід – це погляд з позиції держави, яка повинна забезпечувати своє економічне зростання та конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках⁶²¹.

Конкурентоспроможність вищого навчального закладу – це його здатність бути виділеним серед інших вищих навчальних закладів в силу якнайкращих соціально-економічних показників, таких, наприклад, як якість навчання, ціна, форми і методи навчання, умови, місце розташування, престиж, реклама тощо.

Конкурентоспроможність вищого навчального закладу визначається такими складовими⁶²²:

- якість освіти;
- якість викладання;
- наукова робота та масштаби проведення науково-дослідницької діяльності;
- науково-педагогічний потенціал;
- імідж в академічному середовищі;
- оцінка випускників роботодавцями;
- міжнародна діяльність вищого навчального закладу;
- відповідність освіти, яку надає вищий навчальний заклад, потребам і вимогам ринку праці тощо.

Дослідники розглядають конкурентоспроможність вищого навчального закладу як комплекс характеристик, які властиві йому в умовах конкретного ринку і надають переваги над конкурентами, а також

---

621 Аніщенко В. О. Університетська освіта України в умовах інноваційного розвитку економіки [Електронний ресурс] / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, С. М. Терещенко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_84/Anishch.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

622 Тардаскіна Т. М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів її оцінки / Т. Тардаскіна, І. Зубкова // *Економіческие науки*. – 2013. – № 6. – С. 20–26.

здатності до постійного функціонування і своєчасної адаптації до змін зовнішнього середовища⁶²³.

Для досягнення довготривалого успіху робота із забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу має здійснюватись у всіх сферах і аспектах його діяльності. Ключовими складовими системи забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу є:

- тип організаційної структури управління;
- гнучкість і раціональність;
- стиль і методи управління;
- адаптаційні можливості;
- гнучкість і гомеостатичність вищого навчального закладу.

Системні інновації у вищій освіті базуються, насамперед, на пошуку рішень щодо економічності, ефективності та результативності діяльності вищого навчального закладу і системи забезпечення його конкурентоспроможності у цілому, на вдосконаленні процесів підготовки викладачів і студентів, а також на ефективності впровадження інноваційних технологій навчання. Наслідком таких інновацій можуть стати зміни організації навчального процесу⁶²⁴. В умовах розвитку сучасного освітнього простору вищий навчальний заклад повинен самостійно враховувати такі чинники, які впливають на конкурентні переваги: постійний перегляд та корекція діяльності вищого навчального закладу, вибір стратегії, моніторинг та оцінювання результатів виконання організаційних і навчальних планів, визначення пріоритетних напрямків діяльності, формулювання цілей і завдань, оцінка можливостей та альтернативних варіантів розвитку, розробка системи контролю та оцінювання становища вищого навчального закладу у конкурентному середовищі, розвиток структури закладу, вдосконалення слабких місць у системі надання освітніх послуг, поліпшення інформаційної роботи, що надасть можливість оперативно реагувати на зміни у конкурентному середовищі, пристосовуючись до них, займаючи більшу частку освітнього ринку, витісняючи менш конкурентоспроможні вищі навчальні заклади.

---

623 Кравченко К. В. Управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу / К. В. Кравченко // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2011_3_17.pdf (дата звернення: 31.07.2017). – Назва з екрана.

624 Медведєв І. А. Державне управління розвитком університету: теоретично-прикладний аспект : монографія / А. Медведєв. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУМарістр, 2011. – 220 с.

**Методики оцінювання
ефективності інноваційної
політики вищого
навчального закладу**

Вищий навчальний заклад – окремих вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та / або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей (Закон України «Про вищу освіту», 2014 р.)⁶²⁵.

Підходи до оцінки інноваційної діяльності вищих навчальних закладів можна об'єднати в три групи⁶²⁶.

Перша група – методи оцінки інноваційної діяльності, засновані на аналізі існуючої державної статистичної документації. Проводиться державна акредитація вищих навчальних закладів, визначаються рейтинги спеціальностей, напрямів навчання, здійснюється конкурсний відбір інноваційних закладів.

Друга група – методи, засновані на критеріях оцінки дослідницьких університетів за кордоном, де вищий навчальний заклад часто асоціюють із поняттям «дослідницький університет». Таке розуміння широко поширене на Заході і фактично ідентичне поняттю «елітний університет». Концепція університету цього типу базується на уявленні про тісну інтеграцію освіти і наукових досліджень, а також передбачає обов'язкове використання результатів досліджень у практиці навчання студентів.

Третя група – методи оцінки, засновані на інших підходах, наприклад, на використанні критеріїв оцінки, заснованих на принципах стратегічного менеджменту. Насамперед, ці принципи покладаються в основу системи управління інноваційною діяльністю, яка базується на використанні корпоративного інформаційного середовища вишу.

Активізація інноваційної діяльності вищих навчальних закладів стає можливою тільки за умови впровадження у вищих системах ризик-

625 Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

626 Боголіб Т. М. Механізми інтеграції науки і освіти як інноваційна складова національної економіки (Російський досвід) [Електронний ресурс] / Т. М. Боголіб. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/ekonom/71/10616-mexanizmi-integraci%D1%97-nauki-i-osviti-yak-innovacijna-skladova-nacionalno%D1%97-ekonomiki-rosijskij-dosvid.html> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

менеджменту і розробки ефективних механізмів управління ризиками, пов'язаними з інноваційним розвитком університетів. Найважливішим етапом процесу управління ризиками є кількісний аналіз ризиків, який передбачає дві складові⁶²⁷:

- визначення рівня ризиків (визначення числового значення ймовірності настання ризикових подій та їх наслідків);
- оцінювання ризиків (порівняння рівня виявлених ризиків за певними критеріями).

Конкурентоспроможність освітніх послуг та програм багато в чому залежить від конкретних умов, що складаються на ринку (стан ринку, асортимент освітніх послуг, ціни, умови оплати та ін.).

Західні та вітчизняні вчені, які досліджують проблеми конкурентоспроможності вищих навчальних закладів, використовують такі методи її оцінки⁶²⁸:

- метод експертних оцінок (заснований на узагальненні думок фахівців-експертів);
- метод опитування респондентів (дозволяє отримати інформацію різних груп користувачів освітніх послуг та випускників вищих навчальних закладів);
- методи порівняльного, статистичного та економіко-математичного аналізу (засновані на виділенні та оцінці найвагоміших чинників, які впливають на конкурентоспроможність вищого навчального закладу);
- метод профілів (дозволяє оцінити рівень конкурентоспроможності за допомогою інтегрального показника);
- метод рейтингових оцінок (базується на визначенні та порівнянні показників вищих навчальних закладів з умовною еталонною оцінкою або з найуспішнішими конкурентами).

Для більшості фахівців, викладачів, студентів та абітурієнтів найбільш привабливим і ефективним способом оцінки конкурентоспроможності вищого навчального закладу є, так званий, спосіб ранжування, або рейтингової оцінки. Наразі у інформаційному просторі пропонується досить велика кількість рейтингів вітчизняних та іноземних вищих навчальних закладів. Ці рейтинги зазвичай розташовані на сайтах

---

627 Васин С. М. Управление рисками на предприятии : учеб. пособие / С. М. Васин. – Москва : КНОРУС, 2010. – 304 с.

628 Різник Н. М. Підходи до оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ / Н. М. Різник, О. М. Бачинська // Економіка і регіон. – 2013. – № 4 (41). – С. 64–69.

мережі Інтернет, у друкованих засобах масової інформації, спеціальних інформаційних виданнях і довідниках тощо⁶²⁹.

Оцінка та рейтинг навчальних закладів України формується на основі спеціально розробленої технології, яка враховує таку інформацію⁶³⁰:

1) дані, отримані в результаті комплексу соціологічних досліджень, які оцінюють міру відповідності освітніх послуг потребам ринку праці і загальну оцінку вищих навчальних закладів їхніми випускниками (молодими фахівцями) і роботодавцями;

2) експертну оцінку приналежності вищого навчального закладу за критерієм рівня якості освіти, що надається ним, до однієї з трьох категорій – краще за інших; на однаковому рівні з іншими; гірше за інших. Ця інформація є основою для розрахунку валових коефіцієнтів критеріїв рейтингу.

До числа ефективних методів збільшення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів можна віднести такі засоби і форми діяльності⁶³¹:

- пропаганда і контрпропаганда щодо конкурентів;
- збір інформації про конкурентів, так звана економічна розвідка, на основі аналізу якої вищі навчальні заклади здатні змінювати свою маркетингову стратегію;
- протидія аналогічним діям конкурентів;
- забезпечення підтримки своєї трудової діяльності державними органами та громадськістю;
- прийом на роботу співробітників з конкуруючого освітнього закладу з метою зменшення конкурентних переваг заклада-конкурента.

У своєму стратегічному плануванні сучасні вищі навчальні заклади повинні спиратися на маркетинговий підхід, враховувати ресурси, організаційну структуру, кадрове забезпечення, які гарантують їм довгострокове зростання і вдосконалення в умовах стрімкого приросту нових знань та інформації. В умовах ринку маркетинг допомагає

---

629 Там само.

630 Тардаскіна Т. М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів її оцінки / Т. Тардаскіна, І. Зубкова // *Економічні науки*. – 2013. – № 6. – С. 20–26.

631 Ольшанцева Т. О. Методи підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т. Ольшанцева, І. Бритченко // *І Международная научно-практическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях»*. – 2013. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/20130214_econ/2_olshantseva.htm (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

освітнім установам залучати достатню кількість ресурсів та ефективно розподіляти їх, враховуючи особливості запитів у різних сегментах ринку.

У найбільш оптимальному та бажаному випадку у вищому навчальному закладі має існувати спеціально створена служба маркетингу, яка ретельно й планомірно проводить маркетингові дослідження, визначає реальне місце вищого навчального закладу серед його конкурентів, аналізує ситуацію й розробляє методики просування освітніх послуг, оцінює ефективність усього освітнього процесу⁶³².

Одним із найважливіших завдань відділу маркетингу є оцінювання результатів діяльності вищого навчального закладу, визначення його рейтингу, рівня конкурентоспроможності та надання пропозицій щодо його підвищення. Найважливішою умовою успішного функціонування відділу маркетингу кожного вищого навчального закладу є узгоджені та взаємодоповнюючі зусилля всіх його підрозділів. Вони мають спрямовуватися на формування конкурентоспроможного потенціалу, під яким розуміється сукупність кадрових, інтелектуальних, фінансово-економічних, матеріальних можливостей, які забезпечують стійкі конкурентні позиції вищого навчального закладу на ринках освітніх послуг і праці, а також реалізацію його головних завдань⁶³³.

Отже, багатопрофільна університетська освіта забезпечує конкурентність вищої школи, оцінювання якої відбувається у світлі змін у державі, суспільстві, психології людини. Оцінювання інноваційної політики вищого навчального закладу може бути різноплановим, а його ефективність визначається тими результатами, яких вищий навчальний заклад досягає на ринку освітніх послуг.

Синтез освіти і науки

Синтез (від грец. *synthesis* – об'єднання, поєднання, з'єднання) – поєднання різних елементів, сторін, складових об'єкту або думки у органічно єдине ціле, якості якого є принципово іншими, ніж якості складових, у результаті поєднання яких воно виникло. Процеси синтезу властиві і природі, і людській практиці та пізнанню.

632 Салогубова В. М. Організаційна структура вишу в контексті підвищення його конкурентоспроможності на засадах маркетингу / В. М. Салогубова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля / голов. ред. О. Л. Голубенко ; відп. за вип. В. В. Максимов. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 10 (164), ч. 1.

633 Там само.

З точки зору теорії пізнання, синтез є необхідним етапом пізнавальної діяльності свідомості. У поєднанні з аналізом метод синтезу дозволяє отримати уявлення про зв'язки між складовими предмету вивчення.

Наука – особлива форма людської діяльності, яка склалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони та методи дослідження.

Історія зародження й становлення української науки налічує багато століть. У своєму розвитку вона пройшла довгий шлях: від перших зародків елементарних наукових знань, отриманих безпосередньо у процесі повсякденної діяльності, – аж до сучасних теорій світового рівня, розроблених і обґрунтованих спеціальними дослідницькими інституціями, до перетворення науки на незмінне джерело економічного зростання та на невід'ємну складову національної культури.

Освіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання та вдосконалення знань, умінь і навичок. Освіта – це не лише процес і результат засвоєння особистістю певної системи знань, практичних умінь і навичок. Це також певний рівень розкриття світобачення, розумово-пізнавального розвитку особи, її творчої діяльності, моральної та естетичної культури. Водночас освіта є специфічною формою соціалізації особистості, своєрідною галуззю людської діяльності, видом суспільного виробництва, головною метою якого є не лише трансляція, передача знань, накопичених попередніми поколіннями поколінням прийдешнім, але й виробництво самої людини – її світогляду, освіченості, компетентності, майстерності. Саме тому, особистісний розвиток людини повинен розглядатися як невід'ємна складова й мета сучасного освітнього процесу.

Кожне суспільство відтворює себе через систему освіти, транслюючи наступному поколінню ті знання, уміння, навички, які дозволяють молодій людині включатися у структури суспільства, адаптуватися до їх змін, жити у суспільстві, реалізовувати себе як в особистісному, так і в професійному напрямках⁶³⁴. З іншого боку, цивілізаційні тенденції розвитку, на думку В. Кременя, ставлять нові вимоги перед людиною, а значить і перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості⁶³⁵.

---

634 Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. О. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с. – С. 8–9.

635 Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

Розвиток вищої освіти в Україні неможливий без проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень в університетах. Наближення змісту освіти до сучасної науки, забезпечення належної взаємодії освіти і науки, її повернення до університетів стає нині основою процесу розробки інновацій.

«Освіта через науку», – цей відомий вислів В. Гумбольдта залишається актуальним: науковість має стати традицією університетської освіти⁶³⁶.

Зауважимо, що інтеграція науки й вищої освіти є важливим стратегічним чинником не лише для освітньо-наукової сфери, а й усього суспільства загалом. Як зазначає В. Огнев'юк, «освіта дає змогу здійснювати наукові дослідження, які дають людині нові знання, вони трансформуються у технології та продукти наукоємного виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріалота енергоємності, підвищення конкурентоспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп накопичення суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають фактором постіндустріального економічного зростання»⁶³⁷.

«Саме освіта і наука можуть забезпечити інноваційний поступ суспільства, і в цьому розумінні освіта стає інноваційною, тобто вона постійно перебуває в процесі зміни методів, навчальних технологій і змісту відповідно до потреб трансформаційного суспільства. Закладені в освіті методи діяльності, способи вирішення проблем, творчий підхід сприяють переходу всього суспільства на інноваційну модель розвитку»⁶³⁸.

Освіта і наука становлять один із найважливіших чинників успішності розвитку держав і кожного їхнього громадянина⁶³⁹. Необхідність забезпечення розвитку освіти і науки, адекватного використання модернізаційного потенціалу національної освітньо-наукової системи, виведення її на рівень європейської і світової якості і конкурентоздатності відзначається у програмних документах України.

---

636 Сисоева С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоева, Н. Г. Батечко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України – Київ : ЕКМО, 2011. – 344 с. – С. 167.

637 Освітнологія: витoki наукового напрямку : монографія / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева, Л. Л. Хоруза, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 82.

638 Там само. – С. 84.

639 Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Активізація наукової діяльності та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом в університетах забезпечується шляхом удосконалення механізму залучення наукових працівників до підготовки висококваліфікованих фахівців, стимулювання університетів до активізації роботи з проведення наукових досліджень та підвищення їх ефективності; нарощування обсягу бюджетного фінансування наукових досліджень університетів та зміцнення їх матеріально-технічної бази; утворення на засадах експерименту університетів дослідницького типу, накопичення досвіду їх роботи та його поширення.

Зв'язок «наука – освіта – інновації» реалізується у створенні і розвитку на базі великих університетів технологічних і наукових парків, інкубаторів технологій, інноваційно-технологічних комплексів, об'єднаних з вищим навчальним закладом. Завдяки цьому забезпечується активна участь учених і студентів у програмах технологічного розвитку наукоємних галузей⁶⁴⁰.

Однією з ключових умов розбудови мережі зазначених центрів науки, освіти й інновацій в Україні є забезпечення широкої академічної, дослідницької та господарської автономії вищих навчальних закладів при одночасному збереженні й оптимізації контролю за якістю освіти і науково-дослідницькою діяльністю з боку держави і суспільства⁶⁴¹.

Експерти пропонують такі напрями розв'язання проблеми синтезу освіти і науки⁶⁴²:

- створення необхідних умов для організації університетами, установами НАН України та галузевими академіями наук спільних навчально-наукових центрів для спільного виконання ними важливих наукових програм, зокрема міжнародних та супроводження інноваційних проєктів;

- активізація залучення наукових колективів до науково-технічних розробок, необхідних у державному і приватному секторі, всередині держави і за кордоном;

- впровадження пільгового режиму діяльності вітчизняних та іноземних компаній, які вкладають кошти у наукові розробки в Україні;

---

640 Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1155-2007-%D0%BF> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

641 Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

642 Там само.

- створення режиму найбільшого податкового та адміністративного сприяння для підприємств (у тому числі середнього та малого бізнесу), що активно використовують у своїй діяльності розробки вітчизняних науковців, просувають їх на міжнародний ринок;
- передбачення для наукових колективів можливість створення підприємств у спрощеному порядку для комерціалізації результатів наукової діяльності з урахуванням інтересів держави, відповідних наукових чи навчальних установ;
- розбудову національної мережі високотехнологічних компаній, які здійснюють дослідження та дослідно-конструкторські розробки у низці пріоритетних галузей (зокрема, в авіакосмічних технологіях, інформатиці, біології, генетиці, сільському господарстві) на замовлення вітчизняних і зарубіжних організацій.

Відтак можна стверджувати, що парадигмою інтелектуального розвитку України є взаємопроникнення науки й освіти (коли наукові дослідження проводяться в університетах із залученням студентів), інтеграції науки і бізнесу (коли інвестиції вкладаються у наукові розробки й технології)⁶⁴³.

Саме навчально-науково-інноваційні комплекси (технопарки, наукові парки, концерни, корпорації тощо) можуть слугувати прикладом консолідації освітянської наукової та виробничої галузей.

Випереджувальна функція освіти у розвитку якості людини, якості суспільного інтелекту, якості самої освітньої системи

Підготовка людини до життя – вічне і незмінне завдання освіти. Підготовка до життя у сучасному світі, в якому «володіння інформацією досить важливе для соціальних систем, соціальних груп та індивідів»⁶⁴⁴, де «більш переваги отримують ті суб'єкти, які продукують інтелектуальні потоки і керують ними»⁶⁴⁵, найбільшої ваги

643 Сисоева С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоева, Н. Г. Батечко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України – Київ : ЕКМО, 2011. – 344 с. – С. 167.

644 Михайлева Е. Г. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений : монография / Е. Г. Михайлева. – Харьков : Изд-во НУА, 2007. – 567 с.

645 Там само.

набуває підготовка до життя як підготовка до пошуку, засвоєння і використання інформації, нових знань, як набуття вміння вчитися⁶⁴⁶.

Така спрямованість освіти на основоположне завдання «навчити вчитися» пов'язана з суттєвими змінами у системі освіти, насамперед – з певною трансформацією поняття «суб'єкт освіти» та становленням новітніх форм навчання. Особливо це помітно у відкритих формах освіти, в межах яких слухачі, учні, студенти і викладачі часто змінюють ролі, де кожен учасник освітнього процесу може зайняти місце один одного та виконувати діаметрально протилежні функції.

Інтелектуально зорієнтовані освітні технології руйнують традиційні лінійні зв'язки, замінюючи їх на мережеві. За твердженням дослідників, «суспільство інформаційних технологій, або, як його називають, постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального суспільства кінця XIX – середини XX ст., значно більшою мірою зацікавлене в тому, щоб його громадяни були здатними самостійно і активно діяти, приймати рішення, вміло адаптуватися до мінливих умов життя»⁶⁴⁷. Ще донедавна не уявлялося можливим вирішити ці завдання в силу відсутності реальних умов для їх виконання за традиційного підходу до освіти, традиційних засобів навчання, більшою мірою орієнтованих на класно-урочну систему занять. Натомість сьогодні до тих, хто навчається, ставиться вимога мати вміння і бажання здобувати інформацію, творчо її використовувати. «Вчити захоплено пізнавати, толерантно спілкуватися, творчо працювати і гідно жити – в цьому полягає сенс і призначення освіти» – стверджує Н. Дудіна⁶⁴⁸. Саме ця засаднича настанова стимулює до прагнення побудувати освітній процес на принципах універсальності, інтегративності, гуманності, комунікативності і неперервності освіти шляхом застосування засобів метапредметності, діалогічності, методів проблемності, спадковості, додатковості, відкритості, творчості, особистісної самоактуалізації і самодостатності усіх учасників освітніх взаємодій⁶⁴⁹.

646 Кавалеров В. А. «Випереджувальний розвиток» освіти як нова педагогічна парадигма [Електронний ресурс] / В. А. Кавалеров. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_49_226.pdf (дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрана.

647 Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. О. Сисоева. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с. – С. 8–9.

648 Дудина Н. М. Новая образовательная парадигма. Проблемы качества образования / Н. М. Дудина // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 5. – С. 32–34.

649 Кавалеров В. А. «Випереджувальний розвиток» освіти як нова педагогічна парадигма [Електронний ресурс] / В. А. Кавалеров. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_49_226.pdf (дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрана.

Подолання кризових процесів, які охопили багато сторін соціально-економічного життя на планетарному і національному рівнях, вимагає кардинально нових методологічних підходів⁶⁵⁰. Особливо дослідниками підкреслюється необхідність випереджувального розвитку освіти. Концепція випереджувального розвитку освіти розроблена в середині 90-х рр. XX ст. і є проектом освіти, спрямованої в майбутнє, орієнтованої на реалії сучасного життя, здатної подолати його проблеми та кризи. Вихід із усе більш актуальної освітньої кризи неможливий поза зв'язком з проблемою створення нової, спрямованої в майбутнє, моделі розвитку освіти. Така модель повинна бути, в першу чергу, спрямованою на формування глобальної сфери розуму. У цю сферу входять інформаційні, екологічні, економічні та космічні технології, яким сьогодні в школі надається недостатньо уваги⁶⁵¹. Варто зазначити, що йдеться про освітню модель, яка сьогодні перебуває у процесі конструювання. Занадто високі вимоги до інтелектуальних ресурсів вимагають і принципово нових підходів в освіті, які не можуть виникнути спонтанно, миттєво. Глобальна криза, що вразила освітні інститути, спонукає до глибинних концептуальних трансформацій, які змінять зміст, форми і методи освіти.

Перед концепцією випереджувального розвитку освіти постає завдання щодо визначення сутності та контурів освіти як системи випереджувального розвитку; передумов і кризових процесів, що зумовили об'єктивну необхідність переходу до такої методології трансформації і такої парадигми освітнього інституту; а також генеральної траєкторії розвитку системи освіти на цьому шляху⁶⁵².

Концепція «випереджувального розвитку освіти» є інтегративною за своєю сутністю. Однією з трансформацій інституту освіти, передбачених концепцією, є орієнтація на неперервність освіти. Необхідність створення системи неперервної освіти зумовлена глобальними трансформаціями інфосоціуму та його спрямованістю на інновації, які призводять до неперервного розвитку людини (вона повинна адаптуватися до нових умов існування постійно).

650 Цегольник П. А. Концепция опережающего развития образования : (образование XXI века как сфера опережающего развития) / П. А. Цегольник. – Хмельницкий : ХНУ, 2009. – 309 с.

651 Горшенин В. Опережающее образование – основа мировоззрения в XXI веке [Електронний ресурс] / В. Горшенин. – Режим доступу: http://www.rau.su/observer/N09_97/013.htm (дата обращения: 10.08.2017). – Заглавие с экрана.

652 Цегольник П. А. Концепция опережающего развития образования : (образование XXI века как сфера опережающего развития) / П. А. Цегольник. – Хмельницкий : ХНУ, 2009. – 309 с.

Для утвердження випереджувальної освіти необхідна відповідна освітня політика, завданням якої є «генерування нової культури і нового типу суспільних відносин у внутрішньому просторі освіти, її внутрішньому віртуальному середовищі, з подальшою пересадкою, «трансплантацією» цієї нової культури на ґрунт цивілізаційного прогресу»⁶⁵³. Відтак цінність освіти зростатиме тією мірою, якою освіта ставатиме дедалі практичнішою, поєднуюватиметься з виробництвом і фактично перетворюватиметься на одну з продуктивних сил суспільства. Так в освітній системі вироблятимуться не тільки нові знання та інформація, але й специфічні товари і послуги. В освітньому середовищі будуть запроваджені аналогічні системи управління, які сьогодні діють в економіці. Логіка випереджувального розвитку освіти базується на постулаті, що система освіти повинна стати об'єктом цілеспрямованого стратегічного планування⁶⁵⁴.

Прискорення формування єдиного відкритого науково-освітнього простору України дасть змогу вирішити завдання випереджувального розвитку національної освітньо-наукової системи. Актуальність цієї проблеми зумовлюється поєднанням зовнішніх чинників глобалізаційного характеру і внутрішніми соціально-економічними проблемами. Випереджувальний розвиток освітньо-наукової системи буде сприяти формуванню людського капіталу, необхідного для забезпечення сучасної інноваційної економіки. Водночас він стимулюватиме впровадження у виробництво новітніх технологій і активізуватиме продуктивну міжнародну співпрацю українських науковців і освітян як у дослідницькій діяльності, так і у напрямі збільшення обсягів і якості реалізації експортного потенціалу вітчизняної науки і освіти.

Випереджувальний розвиток освітньо-наукової системи передбачає не просто подолання консерватизму й відсталості певних її сфер і напрямів функціонування, а й активне прогнозування, планування та діяльність, спрямовані на превентивне усунення вірогідних проблем, загроз і викликів, пов'язаних із розвитком сфери освіти та її взаємодії із суспільством, економікою і культурою⁶⁵⁵. Успішний випереджувальний

---

653 Там само.

654 Кавалеров В. А. «Випереджувальний розвиток» освіти як нова педагогічна парадигма [Електронний ресурс] / В. А. Кавалеров. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_49_226.pdf

655 Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

розвиток освітньо-наукової системи здатний перетворити її на локомотив модернізаційних та інноваційних перетворень в економічній, соціальній і культурній сферах. Тому прискорення розвитку національної освіти і науки – це реальне наближення кращого майбутнього для кожного громадянина України.

Освітологічні роздуми

1. Поміркуйте, яким чином, на Ваш погляд, проявляється конкуренція серед виробників освітніх послуг?

2. За якими показниками можна проаналізувати конкурентоспроможність вищого навчального закладу? Які чинники впливають на їх формування?

3. Яке, на Вашу думку, основне призначення рейтингів у сфері освіти?

4. Як Ви вважаєте, що спричиняє глобальну конкуренцію на ринку освітніх послуг? Які чинники мають істотний вплив на конкурентоспроможність вищих навчальних закладів?

5. Яким чином, на Вашу думку, відбувається вплив глобалізації на освіту?

6. За допомогою яких стратегій вищі навчальні заклади провідних країн світу мінімізують наслідки глобалізації на ринку освітніх послуг?

7. Як Ви розумієте поняття «проектування в освіті» та «педагогічне проектування»? Що спільного та відмінного в цих поняттях? Розкрийте їх основні характеристики.

8. Яке призначення, на Вашу думку, має освітній моніторинг? Чим відрізняються функції зовнішнього та внутрішнього моніторингу?

9. Що Ви розумієте під стандартизацією освіти? Розкрийте особливості та складові стандарту освіти.

10. Визначте інноваційні підходи щодо впровадження освітніх стандартів в Україні. Які з них є найбільш ефективними? Обґрунтуйте Вашу думку.

11. Чи можна вважати Болонський процес процесом конвергенції національних систем вищої освіти в Європі?

12. Обґрунтуйте призначення Національної рамки кваліфікацій. Розкрийте її специфіку та рівні.

13. Що, на Вашу думку, лежить в основі необхідності забезпечення багатопрофільності університету?

14. За якими показниками можна оцінити ефективність інноваційної політики вищого навчального закладу?

15. У чому полягає взаємозв'язок освіти, науки та інновацій для успішного розвитку держави та її громадян? Проаналізуйте теперішній стан проблеми синтезу освіти і науки.

16. Поясніть, що Ви розумієте під випереджувальною функцією освіти у розвитку якості людини, якості суспільного інтелекту, якості самої освітньої системи?

Література

1. Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні // Вісник ТІМО. – 2012. – С. 13–67.

2. Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні / І. І. Бабин, Л. М. Гриневич, І. Л. Лікарчук [та ін.] / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти». – Київ : МБО Факт, 2011. – 96 с.

3. Аніщенко В. О. Університетська освіта України в умовах інноваційного розвитку економіки [Електронний ресурс] / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, С. М. Терещенко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_84/Anishch.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

4. Безтелесна Л. І. Суть та чинники впливу на конкурентоспроможність вищих навчальних закладів / Л. І. Безтелесна, І. А. Лисак // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 9. – С. 145–151.

5. Берлінські принципи ранжування вузів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurosvita.net/index.php/?category=1&id=437> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

6. Боголіб Т. М. Механізми інтеграції науки і освіти як інноваційна складова національної економіки (Російський досвід) [Електронний ресурс] / Т. М. Боголіб. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/ekonom/71/10616-mexanizmi-integraci%D1%97-nauki-i-osviti-yak-innovacijna-skladova-nacionalno%D1%97-ekonomiki-rosijskij-dosvid.html> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

7. Васин С. М. Управление рисками на предприятии : учеб. пособие / С. М. Васин. – Москва : КНОРУС, 2010. – 304 с.

8. ВебOMETричний рейтинг університетів світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/ВебOMETричний_рейтинг_університетів_світу (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

9. Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurosvita.net/index.php/?category=17&id=1049> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

10. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь. 1997 – 376 с.

11. Горшенин В. Опережающее образование – основа мировоззрения в XXI веке [Електронний ресурс] / В. Горшенин. – Режим доступу: http://www.rau.su/observer/N09_97/013.htm (дата обращения: 10.08.2017). – Заглавие с экрана.

12. Гуменюк В. Нетрадиційні ресурси управління якістю освіти / В. Гуменюк // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1 – С. 31.

13. Денисенко М. П. Вітчизняна вища освіта в умовах глобалізації та її вплив на ринок праці в Україні [Електронний ресурс] / М. П. Денисенко. – Режим доступу: http://knutd.com.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/2015/Vreus_3.pdf (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

14. Дніпров О. Концептуальні засади розвитку освіти в Україні / О. Дніпров // Вища школа. – 2014. – № 7. – С. 7–12.

15. Дудина Н. М. Новая образовательная парадигма. Проблемы качества образования / Н. М. Дудина // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 5. – С. 32–34.

16. Дупак Н. В. Стандартизація в галузі освіти як комплексна проблема. [Електронний ресурс] / Н. В. Дупак. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/4373/1/vip_52_12.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

17. Ельбрехт О. М. Стандартизація вищої освіти як засіб удосконалення професійної підготовки фахівців / О. М. Ельбрехт // Педагогіка і психологія. – 2011. – С. 38–42.

18. Єфремов В. Оптимізація ВНЗ в Україні як необхідна умова підвищення їх конкурентоспроможності / В. Єфремов. – Вища школа. – 2014. – № 3–4. – С. 73–83.

19. Закон України «Про вищу освіту» : від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

20. Іванюк І. В. Освітня політика : навчальний посібник / І. В. Іванюк. – Київ, 2006. – 172 с.

21. Кавалеров В. А. «Випереджувальний розвиток» освіти як нова педагогічна парадигма [Електронний ресурс] / В. А. Кавалеров. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_49_226.pdf (дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрана.

22. Кравець О. Є. Історичний аналіз поняття «проекування» в контексті вивчення професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / О. Є. Кравець. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2356/1/70.pdf> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

23. Кравченко К. В. Управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу / К. В. Кравченко // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2011_3_17.pdf (дата звернення: 31.07.2017). – Назва з екрана.

24. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору / О. Ю. Красовська // Вісник Академії митної служби України. – Київ, 2011. – Серія : Економіка. – № 2. – С. 102–109.

25. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.

26. Медведєв І. А. Державне управління розвитком університету: теоретично-прикладний аспект : монографія / І. А. Медведєв. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУМагістр, 2011. – 220 с.

27. Медведєв І. А. Соціально-філософські передумови та концептуальні засади ідеї класичного університету з позицій державного управління [Електронний ресурс] / І. А. Медведєв. – Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/1/06.pdf> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

28. Методологічні положення зі статистики освіти : Наказ Державного комітету статистики України 09.11.2011 № 288 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/288/288.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

29. Михайлева Е. Г. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений : монография / Е. Г. Михайлева. – Харьков : Изд-во НУА, 2007. – 567 с.

30. Моніторинг якості освіти: принципи, форми, вимоги : довідник-посібник. – Хмельницький : ХОШПО. – 2013. – 61 с.

31. Огнев'юк В. Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції / В. Огнев'юк // Віче : часопис. – 2010. – № 20. – С. 16–20.

32. Ольшанцева Т. О. Методи підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т. Ольшанцева, И. Бритченко // I Международная научно-практическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях». – 2013. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/20130214_econ/2_olshantseva.htm (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

33. Опольський І. Моніторинг розвитку освіти [Електронний ресурс] / І. Опольський. – Режим доступу: http://navigator.rv.ua/index2.php?option=com_content&task=view&id=1521&pop=1&page=0&Itemid=33 (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

34. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

35. Міновіти розбудовує систему освітньої статистики [Електронний ресурс]. / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/10/25/kovtunecz/> (дата звернення: 07.09.2017). – Назва з екрана.

36. Панасевич Д. Деякі методологічні та практичні підходи до складання переліку спеціальностей фахівців з вищою освітою / Д. Панасевич // Вища школа. – 2014 – № 7. – С. 13–36.

37. Пасічник Н. О. Моніторинг якості освіти як комплексне оцінювання освітнього процесу / Н. О. Пасічник // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. – 2013. – Вип. 121, ч.1. – С. 50–55.

38. Пасічник Н. О. Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку освітніх систем / Н. О. Пасічник, Р. Я. Ріжняк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С. 301–308.

39. Политика по обеспечению качества Европейской Ассоциации Университетов в контексте Берлинского Коммюнике (Европейская Ассоциация Университетов, 12 апреля 2004 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://drive.google.com/file/d/Mzdl/view?hl=uk&pli=1> (дата обращения: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

40. Понимание Европейского пространства высшего образования : Коммюнике Конференции министров образованию (Берлин, Германия, 19 сентября 2003 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://drive.google.com/file/d/0B91X1HJr9tOmNmMwYjAwYTUtZmVjMC00MjhkLWJiMDYtOTZmZTM1OGU0OWY1/view?ddrp=1&hl=uk> (дата обращения: 20.12.2016). – Заглавие с экрана.

41. Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1155-2007-%D0%BF> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

42. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

43. Проект Закону України «Про освіту» (законопроект, запропонований головним комітетом з питань науки і освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=74171> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

44. Рейтинг вишів «Топ-200 Україна» 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/55849/> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

45. Рейтинг кращих університетів світу за версією Times Higher Education (остання редакція: 26.08.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/the-world-university-rankings/info> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

46. Рейтинг організацій від лабораторії Scimago, CSIC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scimagoir.com> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
47. Різник Н. М. Підходи до оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ / Н. М. Різник, О. М. Бачинська // Економіка і регіон. – 2013. – № 4 (41). – С. 64–69.
48. Салогубова В. М. Організаційна структура вишу в контексті підвищення його конкурентоспроможності на засадах маркетингу / В. М. Салогубова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля / голов. ред. О. Л. Голубенко ; відп. за вип. В. В. Максимов. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 10 (164), ч. 1.
49. Сацик В. Україна в дзеркалі міжнародного рейтингу національних систем вищої освіти Юніверсітас 21 [Електронний ресурс] / В. Сацик. – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/universitas_21 (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.
50. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України – Київ : ЕКМО, 2011. – 344 с.
51. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. О. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с.
52. Сисоєва С. О. Теорія і практика вищої освіти : навч. посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 338 с.
53. Система моніторингу, як одна із форм підвищення якості освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1285> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
54. Советский энциклопедический словарь. – Москва : Советская энциклопедия, 1989. – 1630 с.
55. Тардаскіна Т. М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів її оцінки / Т. Тардаскіна, І. Зубкова // Экономические науки. – 2013. – № 6. – С. 20–26.
56. Татарінов І. Є. Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання / І. Є. Татарінов, О. В. Герасимов // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 101–102.

57. Тригуб О. В. Поняття проектної парадигми в освіті [Електронний ресурс] / О. В. Тригуб, Н. Ф. Зажирко. – Режим доступу: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1487/Trigyb.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

58. Удод О. А. Підвищення ефективності управління освітньою галуззю на основі національної системи оцінювання якості освіти [Електронний ресурс] / О. А. Удод. – Режим доступу: <http://www.timo.com.ua/node/7213> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

59. Університетські рейтинги «Топ-200 Україна» 2010–2017 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurosvita.net/index.php/?category=28&id=1095> (дата звернення: 21.09.2017). – Назва з екрана.

60. Фактори та критерії конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у сучасних умовах ринкових відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firearticles.com/derjavne-upravlinnya/284-faktori-ta-kriteriyi-konkurentospromozhnost-vischih-zakladv.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

61. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

62. Ходикіна І. Ю. Трансформація університетської системи в концепції університету XXI сторіччя / І. Ю. Ходикіна // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – Вип. 1 (57). – С. 207–215.

63. Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / І. Ю. Ходикіна ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 21 с.

64. Цегольник П. А. Концепция опережающего развития образования : (образование XXI века как сфера опережающего развития) / П. А. Цегольник. – Хмельницкий : ХНУ, 2009. – 309 с.

65. Центр моніторингу якості освіти і оцінки превентивної освіти дітей та молоді ЛОШПО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://loipro-monitoring.edukit.lg.ua/> (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

66. Шевчук А. В. Стандартизація освіти як важлива умова розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 107–113.

67. Щоголева Л. О. Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект / Л. Щоголева // Наукові публікації. – 2014. – № 2. – С. 36–40.

68. Яковенко М. Проблеми управління освітніми системами вищої школи / М. Яковенко // Вища школа. – 2014. – № 3–4. – С. 51–58.

69. Academic Ranking of World Universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.shanghairanking.com/ARWU2015.html> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

70. Education at a glance 2014: OECD Indicators (2014) [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.oecd.org> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

71. Ranking web of universities [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.webometrics.info/en> (application date: 10.08.2017). – Screen name.

72. «U-Multirank» – новий глобальний рейтинг вишів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/abroad/higher_school/university-ratings/41245/ (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

2.3. Інноваційний розвиток освітніх систем

Європейські стратегії розвитку освітніх систем

Освіта спрямовує життя суспільства, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра»; формує нове мислення, нове бачення сенсу життя⁶⁵⁶. За таких умов процеси модернізації освіти вимагають пошуку нових шляхів розвитку освітніх систем.

Система освіти, виконуючи свою гуманістичну місію, має підготувати молоду людину до життя у сучасному відкритому світі, допомогти людині будь-якого віку професійно визначитися у реаліях сьогодення, стати конкурентоспроможною на ринку праці. Тому постає складне і відповідальне завдання, яке по суті визначає майбутнє держави, її місце серед інших країн в умовах глобалізації: як, не втративши свою національну культуру і духовність, сприяти розвитку

656 Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. О. Сисоева. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с. – С. 8.

такої системи освіти, яка вбираючи найкращі здобутки вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки і практики, забезпечуватиме не тільки підготовку людини до життя у сучасному швидкозмінному суспільстві, у нових соціально-економічних умовах, а й формування у неї здатності до навчання, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку впродовж усього життя. Саме така система освіти буде спрямованою у майбутнє⁶⁵⁷.

Національна система освіти – це велика кількість структурно взаємоузгоджених за цілями освітніх організацій. Освітні системи мають дві визначальні ознаки – їх комплексність і комплексність доквілля, у якому вони функціонують (Ф. Раймерз, Н. Мак-Гінн)⁶⁵⁸.

У сучасній Україні система освіти неперервно розвивається. Їй властиве постійне відновлення й саморозвиток. Особливо потужний інноваційний процес охопив українську систему освіти в 1980–1990-ті рр. Замість колишньої єдиної й однакової школи з'явилися гімназії, ліцеї, коледжі, школи різних профілів і напрямів. Було відкрито міжнародні школи й університети, приватні школи і вищі навчальні заклади. Інститути й спеціалізовані вищі училища (військові, цивільної авіації, мистецтва) трансформувалися в університети й академії.

Середня освіта в Україні впродовж різних історичних епох і в XX ст. не мала постійного терміну і коливалася від 9-річної (1940–1950), 10-річної (1950–1967, 1991, 1997) і 11-річної до 12-річної. За кордоном також змінюються терміни здобуття повної середньої освіти. У різних країнах вони не однакові. Середня освіта є обов'язковою в усіх країнах і стартом для навчання у вищому навчальному закладі⁶⁵⁹.

В умовах переходу до ринкових відносин роль вищої освіти зростає, що потребує реформування галузі й приведення її у відповідність до світових стандартів. На цьому шляху спостерігаємо кілька тенденцій⁶⁶⁰.

Перша пов'язана з розвитком багаторівневої системи в багатьох університетах України. Переваги цієї системи в тому, що багаторівнева система організації вищої освіти забезпечує ширшу мобільність щодо темпів навчання й вибору майбутньої спеціальності. Вона формує

---

657 Там само.

658 Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/59408-2.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

659 Оргинський В. Л. Педагогіка вищої школи [Електронний ресурс] / В. Л. Оргинський. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12461220/pedagogika/osvita_suchasniy_ukrayini (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

660 Там само.

здатність у випускника освоювати на базі отриманої університетської освіти нові спеціальності.

Друга тенденція – значне збагачення вищих навчальних закладів сучасними інформаційними технологіями, широке підключення до мережі «Інтернет» та інтенсивний розвиток дистанційних форм навчання студентів.

Третя тенденція – університизація вищої освіти в Україні й процес інтеграції всіх вищих навчальних закладів з провідними у країні й у світі університетами, що зумовлює появу університетських комплексів.

Перспектива входження системи вищої освіти України в Зону європейської вищої освіти передбачає її побудову з урахуванням принципів, які ґрунтуються на університетській хартії, прийнятій в Болоньї 1988 р. До основних принципів функціонування вищої освіти віднесено:

1. Принцип поєднання автономії з відповідальністю. Відповідно до цього принципу університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати власні пріоритети в навчанні та проведенні наукових досліджень, витратити свої ресурси, профілювати свої програми і встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів. Європейські вищі навчальні заклади потребують необхідної організаційної свободи, чітких та сприятливих умов регулювання і достатнього фінансування.

2. Принцип відповідальності освіти перед суспільством. Зона європейської вищої освіти ґрунтується на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством, на широкому і відкритому доступі як до доступного, так і післяступеневого навчання; на освіті для розвитку особистості й навчанні протягом всього життя; на громадянськості як короткочасній, так і довготривалій соціальній доцільності.

3. Принцип вищої освіти, що ґрунтується на наукових дослідженнях. Він передбачає створення Зони європейських наукових досліджень.

4. Принцип організації диверсифікації (лат. *diversus* – різний і *facere* – робити). Європейська вища освіта характеризується різноманітністю мов, національних систем, типів інститутів, орієнтацією профілів підготовки і навчальних планів. Водночас її ефективність залежить від здатності організувати це різноманіття так, щоб отримати

позитивні результати. Вищі навчальні заклади прагнуть до конвергенції (зближення), тобто мати справу з різноманіттям як з активом, а не причиною для невизнання чи виключення.

Організація національної системи вищої освіти в Україні відповідно до зазначених принципів у процесі розбудови незалежної держави робить систему вищої освіти якісно новою, наближає її до європейських стандартів⁶⁶¹.

У березні 2010 р. Європейським Союзом було прийнято Стратегію «Європа 2020»⁶⁶², якою встановлено три найважливіші пріоритети: розумний розвиток, що спирається на знання та інновації; сталий розвиток, в основі якого більш ефективне використання ресурсів та інклюзивний розвиток – шлях до високої зайнятості населення, соціальної та територіальної єдності.

Реалізація Стратегії має здійснюватися через сім програмних ініціатив, які включають розвиток сфери досліджень та інновацій, сприяння навчальній і професійній мобільності молоді, інтеграцію професійної діяльності та освіти, модернізацію вищої освіти.

У Стратегії визначено принципи розвитку вищої освіти: прозорість, диверсифікація, мобільність та співпраця. Документ передбачає, що 40 % молодих людей у Європі 2020 р. будуть мати повну вищу освіту. При цьому ставиться питання про підвищення якості й актуальності вищої освіти шляхом мобільності та міжнародної співпраці, посилення зв'язку у тріаді «вища освіта, дослідження, бізнес» для досягнення досконалості та регіонального розвитку, а також через удосконалення врядування і фінансових механізмів.

Отже, вища освіта розглядається Євросоюзом у контексті сталого розвитку континенту, нерозривного зв'язку із науковими дослідженнями, інноваційним розвитком, що вимагає широкого залучення роботодавців та інституцій ринку праці до розроблення та впровадження навчальних програм, урізноманітнення моделей і форм навчання, використання переваг інформаційно-комунікаційних технологій з метою індивідуалізації навчання та вдосконалення методів викладання і дослідження тощо. Важливим є також те, що європейська стратегія

---

661 Загальні засади побудови системи вищої освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pru.edu.ua/1c-book/book/html/D/ispu_kioivist_Ficyla_Pedagogika_VSh/470.html (дата звернення: 06.09.2017). – Назва з екрана.

662 Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / Communication from the European Commission. – Brussels, 2010. – COM (2010) 2020 final. – 34 p.

у сфері вищої освіти розглядає її як чинник змін, а відтак стимулювання розвитку підприємницьких, креативних та інноваційних навичок передбачається в усіх навчальних дисциплінах і на всіх освітніх рівнях. До цього варто додати, що значна увага має приділятися створенню інтерактивного навчального середовища та інфраструктури трансферу знань, розвитку співпраці інституту вищої освіти з підприємствами, включення університетів в реалізацію локальних та регіональних програм розвитку⁶⁶³.

Європейська стратегія – це новий етап у розвитку концепції сталого людського розвитку, на якому сфера освіти стає визначальною в досягненні поставлених цілей, ключовим індикатором сталого розвитку, який відображає багатоаспектність суспільного життя, закономірності його відтворення й розвитку⁶⁶⁴.

Бухарестське комюніке (квітень, 2012 р.)⁶⁶⁵, скероване на ціле-спрямовані дії у напрямі подальшого розвитку європейського простору вищої освіти через забезпечення якості вищої освіти для всіх, покращення здатності випускників до працевлаштування та посилення мобільності як засобів кращого навчання. «Розширення доступу до вищої освіти, як зазначається в документі, є передумовою суспільного прогресу та економічного розвитку». Освітня стратегія Європейського освітнього простору передбачає, що вступники і випускники вищих навчальних закладів повинні відображати «різноманітність населення Європи». Відтак одним із важливих завдань є розвиток «соціального виміру вищої освіти, зменшення нерівності і забезпечення адекватних послуг підтримки для студентів, консультування та керування, гнучкі навчальні траєкторії та альтернативні шляхи доступу, в тому числі визнання попереднього навчання». Звернення до соціальної місії вищої освіти є важливим кроком до усвідомлення її широких соціальних функцій у сучасному суспільстві на рівні з науковою та освітньою діяльністю, що відповідає філософії сталого людського розвитку. Як зазначається в Комюніке: «Нашим суспільствам потрібно, щоб вищі навчальні заклади інноваційно сприяли сталому розвитку, а тому вища освіта

663 Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова [та ін.]. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 26–27.

664 Там само. – С. 28.

665 Ministerial declarations and communiqués / Ministerial conference bucharest 2012 [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.ehea.info/cid101043/ministerial-conference-bucharest-2012.html> (application date: 21.12.2016). – Screen name.

повинна забезпечити міцніший зв'язок між дослідженнями, викладанням і навчанням на всіх рівнях»⁶⁶⁶.

Одним із шляхів забезпечення розвитку вітчизняної системи освіти є врахування освітньої стратегії Європейського Союзу, а також світових тенденцій у розвитку освіти, що забезпечить Україні гідне майбутнє в глобальному просторі конкурентного світового устрою.

Чинники, що впливають на розвиток освітніх систем

На розвиток освітніх систем впливають зовнішні і внутрішні чинники. Зовнішні чинники: економічні, культурно-історичні, демографічні, суспільно-політичні, соціальні.

Внутрішні – доміанти розвитку самої сфери освіти, які визначають напрями інноваційної політики у сфері освіти, спрямованої на підтримку інноваційної освітньої діяльності як відповіді на інновації в суспільстві. Інноваційна діяльність також не має гарантій від помилок, оскільки вона пов'язана з пошуком та експериментуванням. Саме тому чітке визначення доміант розвитку сучасної освіти сприяє правильному вибору вектору та обґрунтованості змісту освітніх інновацій. Формування інноваційної системи освіти, адекватної умовам інноваційного суспільства – одне з найважливіших завдань освітології⁶⁶⁷.

Ученими (Г. Мухаметзянова, В. Смірнов, О. Ключова) запропонована класифікація чинників, що впливають на розвиток системи освіти⁶⁶⁸. Розглянемо їх зміст.

Економічні чинники. Це, насамперед, стан економіки держави, її фінансової системи, які через рівень добробуту в суспільства впливають на зростання освітніх потреб громадян, зумовлюють більші або менші можливості для фінансування бюджетної, а також освітньої сфери. Високий рівень загального економічного розвитку, високорозвинені ринкові відносини створюють сприятливі умови для наповнення бюджету держави, що позитивно позначається на фінансуванні системи освіти.

666 Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова [та ін.]. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 28–29.

667 Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред.: В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2012. – Вип. 1. – С. 22–29.

668 Красняков С. Чинники впливу на процеси формування та здійснення державної політики в галузі освіти України [Електронний ресурс] / С. Красняков. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2381/> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

Політичні чинники. Відображають курс внутрішньої та зовнішньої політики держави. Конкретні політичні дії та ситуації також утворюють загальні засади освітньої діяльності, для якої вкрай бажана спокійна, конструктивна, творча соціально-політична ситуація у суспільстві. До правових чинників відносять саму наявність та характер чинних законодавчих актів і правових норм. Саме вони окреслюють рамки правового поля освіти, встановлюють «правила гри» на ньому.

Соціально-психологічні та етичні чинники – це загальний морально-психологічний клімат у суспільстві, спосіб і стиль життя різних прошарків населення.

Екологічні чинники. Характеризують загальний стан довкілля, яке впливає на здоров'я майбутніх і сучасних суб'єктів освіти, що значно підвищує вимоги до профілактичної та оздоровчої діяльності освітнього закладу. Крім того, сам характер географічного й історичного середовища має велике значення як освітній чинник. Освіта може зробити певний внесок у поліпшення екологічної ситуації через екологічну освіту і відповідне виховання всіх суб'єктів освіти, їх налаштування на активну участь у природоохоронній діяльності, на здоровий спосіб життя.

Демографічні чинники. Це, насамперед, рівень народжуваності, типовий склад сімей тощо. Ці чинники також значно впливають на ситуацію в освіті. Варто враховувати тенденції народжуваності в новітній політиці, аби більшість освітніх закладів і система освіти у цілому через деякий час не залишилася без необхідного контингенту учнів або, навпаки, не опинилася в ситуації, коли бракуватиме навчальних місць.

Культурні, духовно-ідеологічні чинники. Це передусім стан культури в державі, рівень духовного здоров'я та культурних запитів населення, які є тлом для прояву освітньої активності людей, її спрямованості.

Галузеві чинники. Відображають загальний стан системи освіти в державі та світі, а також її зміни і тенденції до таких змін, нові ідеї, концепції, зразки кращого освітнього досвіду, що впливають на розвиток освіти у суспільстві.

Інституціональні чинники. Наявність або відсутність розгалуженої мережі спеціалізованих соціальних інститутів, установ і організацій, які надають освітні послуги, а також інституцій, з якими могли б співпрацювати освітні заклади у процесі виконання своїх завдань.

У процесі формування державної політики в галузі освіти України, прийняття відповідних законодавчих та інших нормативно-правових

актів, безперечно, враховуються внутрішні й зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на подальший розвиток освіти.

Так, перехід України до демократичного суспільства, правової держави та ринкової економіки потребували докорінного реформування системи освіти. Таке реформування було зумовлене насамперед невідповідністю освіти запитам особистості, суспільним потребам і новітнім досягненням людства; гострою потребою зміцнення соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; необхідністю подолання спотворення цілей та функцій освіти, бюрократизації всіх ланок освітньої системи. З огляду на ці необхідності було визначено стратегічні завдання щодо відродження й розбудови системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу. Державою було визнано освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного життя. Основними демократичними принципами української освіти було проголошено: доступність освіти для кожного громадянина; рівність умов для цілковитої реалізації здібностей кожної людини; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських цінностей; науковий, світський характер освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування тощо⁶⁶⁹.

Враховуючи соціально-політичні та економічні чинники впливу на формування освітньої політики того часу, на законодавчому рівні було закріплено гарантії держави педагогічним, науково-педагогічним працівникам та іншим категоріям працівників навчальних закладів. Зокрема це стосувалося забезпечення належних умов праці, побуту, відпочинку, медичного обслуговування, заохочення, гідної заробітної плати (Статті 57 Закону України «Про освіту»). У Статті 12 і 14 Закону України «Про освіту» було визначено повноваження центрального органу державної виконавчої влади в галузі освіти – Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств України, яким підпорядковані навчальні заклади, а також повноваження місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти⁶⁷⁰.

Отже, освіта завжди була особливою функцією суспільства і держави, спрямованою на формування та розвиток соціально-значущих

---

669 Там само.

670 Там само.

якостей кожної людини як члена суспільства й громадянина держави. Через освіту, як найбільш масовий соціальний інститут, здійснюється вплив на формування свідомості суспільства, регулюються процеси свідомого саморозвитку громадян. Як соціальне й культурне явище освіта є атрибутом людства, невід'ємним його супутником у поступальному русі еволюційного розвитку.

Освітні інновації

Ключовою характеристикою розвитку освіти, основоположним чинником його забезпечення є інновації.

Поняття – «інновація» (in – в, novus – новий) має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, введення чогось нового, процес упровадження наукової ідеї в практику.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери»⁶⁷¹.

Як зазначає В. Г. Кремень, поняття інновації неоднозначне. Під нею розуміють «упровадження нових ідей, технологій у виробництво, управління галуззю, підприємством; в іншому аспекті інновація – це нововведення, яке ще недостатньо поширене в суспільній діяльності чи виробництві. Інновацією також вважається кінцевий продукт впровадження науково-технічного прогресу з метою здобуття соціального, політичного, економічного, науково-технічного або іншого результату... У методологічному плані інновація – це ідеї, пропозиції, наукові розробки, які можуть і стають основою створення нових стратегій розвитку, нових видів продукції, значно поліпшують споживчі характеристики (економічні, культурні, освітні, технічні тощо) існуючих явищ і процесів, товарів, створення нових об'єктів матеріального та ідеального буття... все, що може удосконалити якість життя і процес розвитку людства, є інновацією»⁶⁷².

671 Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України / Верховна рада України. – 2002. – № 36. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

672 Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.

Особливе значення інновації мають для освіти та освітньої теорії і практики, в яких реалізуються програми підготовки не лише фахівців, а й громадян, вільних мислячих індивідів, що необхідне для розбудови України⁶⁷³.

Зазвичай виділяють п'ять основних видів освітянських нововведень⁶⁷⁴:

1. Удосконалення – зміна одного або кількох елементів освітнього процесу.

2. Раціоналізація – встановлення нового правила використання наявних педагогічних засобів для вирішення традиційних завдань.

3. Модернізація – зміна декількох елементів існуючої освітньої системи.

4. Евристичне рішення – знаходження способу вирішення існуючих педагогічних проблем; створення та використання невідомих раніше педагогічних форм, методів, засобів для вирішення актуальних педагогічних завдань.

5. Педагогічний винахід – новий засіб, технологія або нова комбінація відомих засобів для досягнення освітніх цілей.

6. Педагогічне відкриття – постановка та вирішення нової педагогічної задачі, що приводить до принципового оновлення освітньої системи в цілому або суттєвого поліпшення її складових елементів.

У західній педагогічній літературі основні напрями впровадження освітніх інновацій достатньо осмислені. Освітньою інновацією може вважатися нововведення, яке: 1) значно змінює освітні процеси, системи їх забезпечення та організації з метою більш ефективного досягнення існуючих освітніх цілей або постановки нових; 2) вчить робити різні речі в інший спосіб задля того, щоб робити їх краще; 3) дозволяє ефективно використовувати нові ідеї.

Термін «освітня інновація» може застосовуватися до будь-якої освітньої практики, яка «є новою або недостатньо поширеною в певному академічному контексті та має на меті його розвиток, вдосконалення, більшу відповідність потребам навчальних програм, процесам викладання та навчання»⁶⁷⁵.

Поняття «інновація» використовується в освітній практиці у таких п'яти значеннях⁶⁷⁶:

---

673 Там само.

674 Там само. – С. 275–276.

675 Там само.

676 Там само.

1. Зміна психологічного клімату в навчальному закладі, зумовлена новими цілями та цінностями освіти, що сформувалися у 80-х рр. минулого століття завдяки руху педагогів-новаторів.

2. Запровадження і поширення вже давно розроблених педагогічних систем (М. Монтессорі, вальдорфська педагогіка, система В. Давидова, Л. Занкова, Д. Ельконіна).

3. Розробка нових технологій проектування, управління та навчання в школах, які здійснюють інноваційну діяльність та примушені постійно долати нові протиріччя.

4. Залучення інноваційними школами нових фінансових, інформаційних, соціокультурних структур та механізмів.

5. Педагогічна діяльність, що набула рис сталої творчої діяльності та позитивно впливає на всі компоненти навчально-виховного процесу.

Освітні інновації розглядаються також як нововведення в галузі психолого-педагогічних, соціально-економічних та науково-виробничих досліджень, що спрямовані на якісне покращення освітнього процесу і виражаються в удосконалених чи нових: системах (дидактичних, виховних, управлінських); складових освітнього процесу (змісті, формах, методах, засобах, результатах); технологіях (психолого-педагогічних, науково-виробничих, соціально-економічних)⁶⁷⁷. Отже, інновації можуть бути впроваджені в самий педагогічний процес надання знань (у засоби, підходи навчання); у структури, що його забезпечують (у зміст та форми організації управління освітньою сферою, організаційну структуру закладів освіти тощо); а також у механізми засвоєння отриманої інформації.

Варто зазначити, що поняття «педагогічна інновація» та «освітня інновація» не є синонімами, бо такі утворення, як система освіти та педагогічна система мають певні особливості щодо цілей, суб'єктів, змісту діяльності, методів і засобів, організаційних форм та результатів. Освітні інновації стосуються системи освіти в цілому, її структур та процесів, які в ній відбуваються. Натомість педагогічні інновації охоплюють сферу педагогічного процесу (оригінальні методики розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, соціально-адаптаційних можливостей особистості тощо). Тобто, суттєвою

---

677 Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект : науково-методичний посібник / за ред. Л. Даниленко. – Київ : Логос, 2001. – 185 с.

відмінністю освітніх інновацій від педагогічних інновацій є рівень узагальнення і поширення інноваційного досвіду⁶⁷⁸.

У «Положенні про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (2000 р.) наводиться така дефініція: «Освітніми інноваціями є вперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності»⁶⁷⁹. При цьому, основними елементами «освітньої інновації» є її носій (творча особистість), який має певну інноваційну ідею (ядро інновації) та проводить інноваційний експеримент (джерело інновації); споживач інновації (учень або група студентів, слухачів, які здобувають знання з певного напрямку); інституції, що забезпечують упровадження інновацій у навчальний процес (заклади освіти, наукові, методичні, науково-методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні і місцеві органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти).

Отже, сутнісними характеристиками освітніх інновацій є зміна, оновлення, створення якісно нового підходу у сфері освіти, використання відомого з іншою метою, що призводить до появи якісно нового, більш ефективного результату⁶⁸⁰.

Інновація є результатом інноваційного процесу – процесу пошуку інноваційних ідей; створення (розробки) інноваційних продуктів у педагогічній науці та в системі освіти; їх сприйняття соціально-педагогічним співтовариством та системою освіти в цілому (завдяки теоретичній, методичній, психологічній підготовці учасників); освоєння – засвоєння і застосування (упровадження в практику завдяки розробленню відповідних рекомендацій); поточне використання; оцінювання продуктивності й ефективності та подальше поширення (розповсюдження)⁶⁸¹.

Будь-яка інновація передбачає наявність певного плану реалізації, а також оцінку результатів її здійснення у певних умовах. Із вищесказаного випливає, що упровадження інновацій в освітній сфері передбачає розробку «інноваційного проекту» – комплекту документів,

---

678 Яровенко Т. С. Види інновацій в освіті та їх класифікація [Електронний ресурс] / Т. С. Яровенко. – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/yarovenko.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

679 Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (від 07.11.2000 № 522) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2111> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

680 Козак Л. В. Інновації в системі вищої педагогічної освіти : теоретичний аспект / Л. В. Козак // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць – Київ : Університет, 2010. – Вип. 3, ч. 1. – С. 207–216.

681 Там само.

який визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної (у нашому випадку освітньої) продукції⁶⁸². Інноваційним продуктом у сфері освіти (як у навчальній діяльності, так і в забезпеченні навчального процесу) є концепції, теорії, системи, моделі, методики, технології, методи, прийоми, форми тощо.

Дослідження та ранжування освітніх інновацій пов'язане з певними труднощами, які зумовлено, насамперед, великою кількістю їх видів. Тому при дослідженні особливостей і характеристик цієї категорії інновацій вкрай необхідна системна класифікація.

Класифікація освітніх нововведень передбачає їх групування за масштабом перетворень, інноваційним потенціалом, приналежністю нововведень до тієї чи іншої частини навчально-виховного процесу та їх співвідношенням з попередніми новаціями⁶⁸³.

Виділяють такі основні ознаки поділу інновацій на певні типи: сфера, у якій здійснюється нововведення (у змісті освіти, у технології, в організації, в управлінні, в освітній екології); спосіб виникнення новаторського процесу (систематичні, планові, заздалегідь задумані; стихійні, спонтанні, випадкові); ширина та глибина новаторських використань (масові, значні, глобальні, стратегічні, суттєві тощо); основи появи нововведень (зовнішні, внутрішні)⁶⁸⁴.

Також нововведення класифікують за такими параметрами: місцем появи (в науці або практиці); час появи (історичні або сучасні); ступенем очікуваності, прогнозування і планування (очікувані й несподівані, плановані й незаплановані); можливість впровадження (сучасні й несучасні, такі, що порівняно легко впроваджуються, і такі, що важко впроваджуються); галузю педагогічного знання (дидактичні, історико-педагогічні); ступенем новизни (абсолютні й відносні); мірою перетворення педагогічних процесів (що вносять корінні та часткові зміни); належність до педагогічної системи (системні й несистемні); оригінальність (оригінальні й малооригінальні)⁶⁸⁵.

682 Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України / Верховна рада України. – 2002. – № 36. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

683 Козак Л. В. Сучасні підходи до класифікації педагогічних інновацій / Л. В. Козак // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матеріали Міжнародної наук.-практ. конфер. (28-29 березня 2012 р.) / за заг. ред. В. О. Огнев'юка. – Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 227–232.

684 Там само.

685 Там само.

Так, наприклад, за характером внеску в науку і практику (за Н. Юсуфбековою) інновації можна розділити на теоретичні та практичні. До теоретичних відносяться нові дидактичні ідеї, концепції, підходи, гіпотези, напрями, закономірності, класифікації, принципи навчання і виховання та методики викладання, що отримані в результаті науково-дослідної діяльності і покладені в основу інноваційних процесів. До практичних – нові освітні стандарти; нові освітні програми; нові методики, рекомендації в сфері дидактики, теорії виховання, нові технології навчання і виховання, технічні засоби навчання тощо⁶⁸⁶.

Розгалужену систему типології освітніх інновацій пропонує А. Хуторський⁶⁸⁷. Освітні інновації визначаються:

1. Стосовно структурних елементів освітніх систем: нововведення в цілепокладанні, в завданнях, у змісті освіти та виховання, у формах, у методах, у прийомах, у технологіях навчання, в засобах навчання та освіти, в системі діагностики, в контролі, в оцінці результатів і т. ін.

2. Щодо особистого становлення суб'єктів освіти: в галузі розвитку певних здібностей учнів та педагогів, у сфері розвитку їх знань, умінь, навичок, способів діяльності, компетентності та ін.

3. За галуззю педагогічного застосування: в навчальному процесі, в навчальному курсі, в освітній галузі, на рівні системи навчання, на рівні системи освіти, в управлінні освітою.

4. За типами взаємодії учасників педагогічного процесу: в колективному навчанні, у груповому навчанні, у тьюторстві, у репетиторстві, у сімейному навчанні і под.

5. За функціональними можливостями: нововведення-умови (які забезпечують оновлення освітнього середовища, соціокультурних умов тощо), нововведення-продукти (педагогічні засоби, проекти, технології тощо), управлінські нововведення (нові рішення у структурі освітніх систем та управлінських процедурах, що забезпечують їх функціонування).

6. За способами здійснення: планові, систематичні, періодичні, стихійні, спонтанні, випадкові.

7. За масштабом поширення: в діяльності одного педагога, методичного об'єднання педагогів, у школі, у групі шкіл, у регіоні, на федеральному рівні, на міжнародному рівні тощо.

686 Там само.

687 Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика / А. В. Хуторской. – Москва : Изд-во УНЦ ДО, 2005. – 222 с.

8. За соціально-педагогічною вагою: в освітніх установах певного типу, для конкретних професійно-типологічних груп педагогів.

9. За обсягом новаторських заходів: локальні, масові, глобальні та ін.

10. За ступенем передбачуваних перетворень: коригувальні, модифікуючі, модернізуючі, радикальні, революційні.

Варто підкреслити, що в рамках цієї типології одна інновація може мати декілька характеристик і, відповідно, займати місця в різних блоках.

Існують й інші види класифікацій освітніх інновацій, кожна з яких певною мірою є виправданою, оскільки спирається на певні ознаки конкретних інновацій та визначає критерії визначення їх відмінностей.

Класифікація освітніх інновацій є досить складним методологічним завданням, що, у свою чергу, ускладнює однозначне визначення критерію класифікації інновацій. Як інтегративний критерій, зокрема, виокремлюють соціально-освітню цінність інновації, яка визначається на підставі таких індикаторів: ступінь зміни ефективності освітнього та педагогічного процесів з орієнтацією на перспективи суспільного розвитку; професійно-педагогічний і соціальний обсяг перетворень; ступінь професійно-педагогічного та соціального відтворення (широта кола споживачів і швидкість розповсюдження)⁶⁸⁸.

Отже, освітню інновацію варто розглядати як реалізоване нововведення у зміст, методи, прийоми і форми навчання та виховання особистості (методиках, технологіях), у зміст та форми організації управління освітньою системою, а також в організаційну структуру закладів освіти, у засоби навчання і виховання та у підходи до соціальних послуг в освіті, яке суттєво підвищує якість, ефективність і результативність освітнього процесу.

Інноваційна освітня діяльність

Основу інноваційного розвитку освіти утворюють два важливі процеси – процес вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду та процес впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику. Результатом інноваційних процесів є використання теоретичних і практичних нововведень, зокрема таких, що утворюються на межі

⁶⁸⁸ Герасимов Г. И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г. И. Герасимов, Л. В. Илюхина. – Ростов-на-Дону : Логос, 1999. – 136 с.

теорії і практики. Учитель або викладач водночас може бути й автором, дослідником, користувачем, пропагандистом нових педагогічних технологій, теорій, концепцій.

Управління інноваційним процесом передбачає аналіз і оцінку впроваджених педагогічних інновацій, створення умов для їх успішної розробки і застосування.

Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення педагогів до засвоєння та застосування педагогічних новинок. Велику роль відіграє конкуренція вищих навчальних закладів, яка стимулює пошук нових технологій, форм, методів організації освітнього процесу, диктує відповідні критерії щодо підбору науково-педагогічних кадрів⁶⁸⁹.

Потреба утвердження і розвитку інноваційної спрямованості освітньої діяльності спричинена такими обставинами⁶⁹⁰:

– по-перше, входження України до європейського простору, впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці зумовлює необхідність докорінного оновлення системи вищої освіти, методології, технології і методики організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Інноваційна спрямованість діяльності викладачів та студентів передбачає створення, освоєння і використання педагогічних нововведень як вітчизняних, так і зарубіжних учених та педагогів;

– по-друге, посилення гуманітаризації змісту освіти, зміни обсягу й складу навчальних дисциплін, введення нових спеціальностей, нових навчальних предметів, елективних курсів потребують постійного пошуку нових організаційних форм, технологій навчання. У зв'язку з цим зростає роль і значення викладача як генератора педагогічних ідей;

– по-третє, змінився характер ставлення викладачів до засвоєння і застосування педагогічних нововведень. Якщо раніше інноваційна діяльність обмежувалася використанням рекомендованих зверху нововведень, то сьогодні вона набуває дослідницько-пошукового характеру: викладач сам обирає нові програми, підручники, використовує нові прийоми і способи педагогічної діяльності, спираючись на результати власного теоретичного і практичного пошуку;

---

689 Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с. – С. 71.

690 Там само.

– по-четверте, конкурентоспроможність вітчизняних навчальних закладів постійно зростає у результаті їх входження у ринкові відносини, осучаснення і вдосконалення освітніх програм і навчальних процесів, впровадження в Україні принципів і механізмів Болонської системи тощо.

Інноваційні процеси є механізмом інтенсивного розвитку системи освіти та педагогіки. Інновації функціонують на рівнях створення, освоєння й реалізації нових ідей і підходів.

Інновації є суттєвим дієвим елементом розвитку освіти взагалі та реалізації конкретних завдань освітнього процесу зокрема. Найсуттєвішими їх проявами є накопичення та видозміни ініціатив і нововведень в освітньому просторі; прогресивні зміни у сфері освіти.

Інноваційна освітня діяльність – це система взаємопов'язаних дій, спрямованих на перетворення освітніх парадигм, концептуального, методичного та організаційно управлінського забезпечення освітнього процесу відповідно до нових соціальних запитів особистості, держави і суспільства⁶⁹¹.

До основних функцій інноваційної освітньої діяльності відносять зміни компонентів педагогічного процесу: сенсу, ідеї, змісту освіти, форм, методів, технологій, засобів, системи управління тощо. До складу інноваційної діяльності входять: науковий пошук; створення нововведень; реалізація нововведення; рефлексія нововведення⁶⁹².

Інноваційна діяльність у вітчизняній системі освіти регулюється Положенням «Про порядок здійснення інноваційної діяльності у системі освіти» (2000)⁶⁹³.

За цим Положенням, інноваційною освітньою діяльністю є діяльність, що спрямована на розроблення й використання у сфері освіти результатів наукових досліджень та розробок.

Об'єктами інноваційної освітньої діяльності є: нові знання, інноваційні освітні програми і проекти, навчальний та виховний процеси, організаційні та адміністративні рішення, а також рішення іншого характеру, що істотно поліпшують якість освіти.

Суб'єктами інноваційної освітньої діяльності можуть бути фізичні та юридичні особи: педагогічні та науково-педагогічні працівники

---

691 Хуторской А. В. Педагогическая инновация : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогической специальности / А. В. Хуторской. – Москва : Академия, 2008. – 256 с. – С. 58.

692 Там само.

693 Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (від 07.11.2000 № 522) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2111> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

навчальних закладів, наукові працівники, працівники органів управління освітою, навчальні заклади, підприємства, установи та організації, що надають освітні послуги.

Інноваційна освітня діяльність здійснюється на всеукраїнському, регіональному рівнях та на рівні окремого навчального закладу. Рівень інноваційної освітньої діяльності визначається її змістом (розробка, розповсюдження чи застосування інновації), а також масштабністю змін, що вноситимуться у систему освіти внаслідок застосування запропонованої інновації.

Інноваційна освітня діяльність всеукраїнського рівня передбачає апробацію на предмет інноваційності та експериментальної перевірки продуктивності й можливості застосування у систему освіти таких складових освітнього процесу:

- освітніх, навчальних, виховних, управлінських систем;
- державних стандартів освіти: базового компоненту змісту дошкільної освіти, інваріантної складової змісту загальної середньої освіти, змісту професійно-технічної освіти, нормативної частини змісту вищої, післядипломної освіти;
- експериментальних навчальних програм, підручників, посібників, розроблених у процесі експерименту і спрямованих на поліпшення результатів освітньої діяльності;
- освітніх технологій, форм, методів і засобів навчання, виховання та управління освітою;
- науково-методичного, кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення навчально-виховного процесу у навчальних закладах;
- систем, технологій, форм і методів підвищення кваліфікації керівних, педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Інноваційна освітня діяльність регіонального рівня може здійснюватися у системі освіти регіону й передбачає:

- апробацію інновацій, розроблених у ході експериментів регіонального рівня;
- експериментальну перевірку продуктивності й можливості застосування інновацій.

Інноваційна освітня діяльність на рівні окремого навчального закладу передбачає⁶⁹⁴:

---

694 Там само.

- застосування освітніх інновацій, перевірених у ході експериментів всеукраїнського та регіонального рівнів;
- розроблення, експериментальну перевірку варіативної частини змісту вищої (у тому числі післядипломної) освіти;
- перевірку продуктивності й можливості застосування інших інновацій.

Умови здійснення інноваційної освітньої діяльності:

- дотримання майнових і немайнових прав фізичних та юридичних осіб, які ведуть інноваційну освітню діяльність, учасників навчально-виховного процесу, збереження їх життя і здоров'я;
- дотримання фізичними та юридичними особами, які ведуть інноваційну освітню діяльність, своїх майнових і немайнових зобов'язань, вимог державних стандартів освіти;
- керованість інноваційної освітньої діяльності;
- готовність керівників та працівників навчальних закладів, органів управління освітою до інноваційної освітньої діяльності;
- наявність відповідного ресурсного забезпечення та ефективне його використання для здійснення освітньої діяльності та управління освітою.

Чинники впливу на інноваційний процес:

- зовнішнє середовище закладу (система освіти країни і регіону, її реформування, соціально-економічна ситуація, сусідні заклади, батьки учнів тощо);
- кадровий склад закладу, учні, їхні мотиви, цінності;
- особливості змісту освіти в закладі;
- культура закладу;
- система громадського самоврядування закладу.

Упровадження інновації залежить від усіх учасників освітнього процесу.

До основних принципів планування інноваційної освітньої діяльності навчального закладу віднесено⁶⁹⁵: інноваційність; науковість; об'єктивність; послідовність; реальність; поєднання колективного та індивідуального.

---

695 Жосан О. Е. Інноваційна діяльність гімназій: з досвіду роботи гімназій № 9 Кіровоградської міської ради [Електронний ресурс] / О. Е. Жосан. – Кіровоград : КОШПО ім. В. Сухомлинського, 2007. – 70 с. – Режим доступу: www.koirpo.kr.ua/arhiv/pedagogika/z1.doc (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

Зміна політики та соціальних пріоритетів в освіті України сформує принципово нову парадигму освіти – переходу від виховання громадянина країни до виховання громадянина світу, людини відкритої, демократичної й відповідальної, освіченість, культура і мораль якої відповідають складності завдань глобалізованого світу⁶⁹⁶.

Ознаки інноваційної освіти

Сучасна освіта повинна гувати людину, здатну жити в глобалізованому й надзвичайно динамічному світі, сприймати його змінність як складову власного способу життя. Глобалізація, трансформаційні процеси та неперервна інформаційна змінність обумовлюють включення людини в складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних та швидких рішень. Саме тому основна увага педагогічних колективів має приділятися подоланню консерватизму в підходах до навчально-виховної діяльності, наявних стереотипів педагогічної праці та мислення учасників освітнього процесу. Тільки інноваційна за своєю сутністю освіта може виховати людину, яка буде жити за інноваційними законами глобалізації.

Інноваційна освіта, як і будь-яка інша сфера соціальної діяльності, тісно пов'язана з тенденціями розвитку суспільства, його культурою на кожному конкретному етапі історії. Оволодіваючи накопиченим соціальним досвідом попередніх поколінь, нові покоління критично переробляють, примножують його і передають наступним, при цьому вносять у програми сьогодення і майбутнього свій, раніше не відомий, досвід⁶⁹⁷.

Інноваційна освіта, з одного боку, адаптується до перетворень у соціумі, а з іншого – ініціює їх. За таких умов інноваційна освіта виступає найважливішим чинником соціального прогресу і духовного оновлення світу людини; умовою динамічності, прискорення процесів розвитку в різних сферах суспільного життя. Проте з часом інноваційна

696 Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність [Електронний ресурс] / В. В. Химинець. – Режим доступу: <http://zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-44-15/151-2010-03-22-13-05-06> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

697 Солодков А. П. Инновационное образование: тезаурус понятия / А. П. Солодков, Н. А. Ракова // Педагогические инновации: традиции, опыт, перспективы : материалы II Международной научно-практической конференции, Витебск, 12–13 мая 2011 г. / Вит. гос. ун-т ; отв. ред. Н. А. Ракова. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2011. – 263 с.

освіта, закріплюючись впродовж тривалого часу в соціальних практиках, стає традиційною⁶⁹⁸.

Варто підкреслити, що інноваційна освіта – це освіта, яка розвиває і сама розвивається. Суть інноваційної освіти, полягає у тому, що вона орієнтована не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє. У кращих своїх зразках вона орієнтована не стільки на передачу знань, які постійно застарівають, скільки на оволодіння базовими компетенціями, які дозволяють потім, у міру необхідності, здобувати знання самостійно. Саме тому така освіта має бути пов'язана з практикою більш тісно, ніж традиційна.

Цей новий образ освіти – освіти розвивальної, інноваційної – вимагає перегляду усталених уявлень про неї. Головне, що освіта не є соціальним тренінгом та окультуренням «сирої», натуральної природи людини, не є її удосконаленням для цілей соціально-виробничого споживання та використання на благо держави. Освіта – це шлях і форма становлення цілісної людини. Сутність і мета нової освіти – це розвиток загальних, природних здібностей людини, освоєння нею універсальних способів діяльності та мислення⁶⁹⁹.

Ознаками інноваційної освіти є високий професіоналізм та компетентність майбутніх фахівців. Інноваційна освіта має три цілі: 1) забезпечити високий рівень інтелектуально-особистісного та духовного розвитку студента; 2) створити умови для оволодіння навичками наукових досліджень та виробити відповідний стиль мислення; 3) забезпечити оволодіння методологією нововведень у соціально-економічній та професійній сферах⁷⁰⁰.

Характерною рисою освіти інноваційного типу є стимулювання і формування креативного типу мислення, творчого підходу до життя, виховання певного типу особистості, коли креативність стає особистісною рисою, на основі якої успішно формується морально-духовна система особистості⁷⁰¹.

---

698 Слободчиков В. И. Инновации в образовании: основания и смысл / В. И. Слободчиков // Педагогические инновации. – 2004. – №1. – С. 17–36.

699 Там само.

700 Кіяшко О. О. Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / О. О. Кіяшко ; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2001. – 262 с.

701 Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – Київ : Інформаційні системи, 2010. – 342 с.

Відповідно, завдання інноваційної школи – навчити мистецтву життя, виховувати самостійну особистість, яка вміє приймати рішення і нести за них відповідальність, володіє логічним мисленням, компетентно веде дискусію, аргументує і враховує аргументи опонента⁷⁰².

В інноваційній освіті, спрямованій на позитивні зміни в особистості студента, формування в нього нових якостей, відповідальності за те, що з ним відбувається сьогодні, а також і за своє майбутнє, впевненості у можливості впливати і змінювати його, використовуються нові методики викладання, нові способи організації занять, збагачений зміст освіти, нові методи оцінювання освітнього результату⁷⁰³.

Отже, інноваційна освіта – це освіта, яка перебуває у постійному пошуку нових знань, нових способів і нових засобів для вирішення освітніх проблем. Така освіта орієнтована на інтелектуально-духовний, творчий розвиток особистості, створення умов для вироблення інноваційного способу мислення, оволодіння значущими структурними компонентами діяльності. Місія і призначення інноваційної освіти – формування й розвиток інноваційної особистості, здатної до інноваційної діяльності⁷⁰⁴.

Нова парадигма освіти потребує перегляду філософії викладання, перехід від читання лекцій до захоочення і контролю самостійних занять і досліджень студентів. Тобто тепер не людину вчать, а людина вчиться, причому в цьому навчанні ключовим стає принцип «створи», замість принципу «повтори»⁷⁰⁵.

До основних принципів інноваційних змін в освіті можна віднести такі принципи: плюралізму, варіативності, альтернативності та неперервності освіти; особистісно зорієнтованого навчання; тісної взаємодії того, хто навчає, і того, хто вчиться (педагогіка співпраці); єдності навчання і виховання; пошуку нестандартних методів і форм навчання (зростання свободи творчості викладача), а також розробки і впровадження у навчальний процес дистанційно-активних форм

---

702 Там само.

703 Осипова С. И. Учащийся как субъект успешной учебной деятельности / С. И. Осипова, П. М. Паранкевич // Личность как субъект инноваций : сборник научных трудов / науч. ред. М. В. Волкова. – Чебоксары : НИИ педагогики и психологии, 2010. – С. 158–164.

704 Козак Л. В. Науковий тезаурус інноваційної освіти / Л. В. Козак // Освітологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред. В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоевої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2013. – Вип. 2. – С. 74–81.

705 Бойко А. Інноваційний характер сучасної освіти [Електронний ресурс] / А. Бойко. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/786/1/Boйко.pdf> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

навчання та застосування в широкому масштабі інноваційних педагогічних технологій, що базуються на фундаментальних епістемологічних і герменевтичних аспектах педагогіки та дидактики, пов'язаних з мистецтвом розуміння і високою комунікативною культурою⁷⁰⁶.

Отже, інноваційність є найважливішою парадигмою сучасної освіти, яка в умовах процесу глобальної трансформації культури вимагає переорієнтації системи освіти, насамперед професійної, на інноваційний шлях розвитку.

Під інноваційним розвитком освіти розуміють комплекс створених та запроваджених організаційних і змістових нововведень, розвиток низки чинників та умов, необхідних для нарощування інноваційного потенціалу освітньої системи. Такий складний психолого-педагогічний процес вимагає чітко спланованих системних дій з боку всіх освітянських структур, які в своїй сукупності складають основу розробки механізму реалізації інноваційної політики⁷⁰⁷.

Основними ознаками інноваційності освіти є⁷⁰⁸:

- цілеспрямовані зміни, які вносять у сферу освіти нові стабільні елементи (нововведення), що спричиняють її перехід від одного якісного стану до іншого; тобто не будь-які зміни в освіті є інноваціями, а лише ті, що зумовлюють зміни цілей і результатів освіти (через її зміст) та зміну способів їх досягнення (через форми, характер та організацію навчального процесу);
- наявність специфічних особливостей, що пов'язані із соціально-психологічними та іншими аспектами педагогічної діяльності;
- інноваційні зміни можуть ініціюватися на будь-якому з рівнів освітньої системи (вчителем, учнем, керівництвом окремої освітньої установи, державними і місцевими органами управління освітою та самоврядування в галузі освіти);
- інноваційні зміни повинні здійснюватися в діяльності та мисленні всіх учасників освітнього процесу;
- інноваційні процеси у сфері освіти повинні бути неперервними та спрямованими на постійне покращення існуючої системи;

---

⁷⁰⁶ Там само.

⁷⁰⁷ Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність [Електронний ресурс] / В. В. Химинець. – Режим доступу: <http://zakinprou.org.ua/2010-01-18-13-44-15/151-2010-03-22-13-05-06> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

⁷⁰⁸ Яровенко Т. С. Види інновацій в освіті та їх класифікація [Електронний ресурс] / Т. С. Яровенко. – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/yarovenko.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

– задля забезпечення процесу постійного інноваційного оновлення освітньої сфери необхідно впроваджувати відповідні механізми управління якістю освіти;

– ефективність впровадження певної інновації значною мірою залежить від рівня сприйняття системою, яка впроваджує інновацію, інноваційних змін та наявності в ній реальних можливостей здійснення (впровадження) інновації (тобто, реалізації).

Прогресивність суспільного розвитку багато в чому залежить від спроможності освітньої сфери відтворювати інтелектуальний потенціал, якісну робочу силу. Сучасна система вищої освіти України охоплює значний сегмент суспільства, в її сферу залучені великі людські, фінансові та матеріально-технічні ресурси.

За роки незалежності України більш ніж удвічі зросла кількість вищих навчальних закладів та чисельність студентів, відбулася диференціація спеціальностей, суттєвих змін зазнала структура вищих навчальних закладів, якісно змінився ринок працевлаштування випускників. Нині система вищої освіти являє собою складний поліфункціональний комплекс економіки, діяльність та розвиток якого потребують широкого використання наукових знань, упровадження науково обґрунтованих методів управління, залучення фінансових і матеріальних ресурсів.

**Інноваційна політика
вищого навчального закладу**

Інтелектуальний розвиток населення України залежить від ефективності вирішення проблем вищої освіти і науки, які є стратегічними напрямками розвитку нашої держави.

Основною умовою забезпечення фінансової стійкості державних вищих навчальних закладів як неприбуткових бюджетних установ, що діють згідно зі статутами та чинним законодавством, надають освітні послуги на основі планування витрат статутної діяльності в межах коштів цільового фінансування (попередньо затвердженого кошторису), є достатня кількість фінансових ресурсів. Вони забезпечують стабільне функціонування та перспективний розвиток навчальних закладів. Однак, фінансування за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів зменшується. Оскільки виділених коштів з бюджету, в кращому випадку,

вистачає на забезпечення 60–70 % поточних витрат вищих навчальних закладів, то на проведення ґрунтовних наукових досліджень, реалізацію інноваційної політики, створення науково-дослідних лабораторій, технопарків, співпраці з високотехнологічними підприємствами та фінансово-кредитними установами їх не вистачає. За таких умов якість вищої освіти та її конкурентоспроможність зменшуються, що загрожує інноваційному розвитку країни. Крім того, з кожним роком зростає конкурентна боротьба між вищими навчальними закладами України за абітурієнта, можливість самостійно акумулювати фінансові ресурси. Відтак здатність вищів забезпечувати та поліпшувати свою фінансову стійкість зменшується. Це змушує вищі навчальні заклади України постійно переглядати напрями, зміст і форми своєї діяльності⁷⁰⁹.

Особливо актуальним є використання інноваційної політики вищого навчального закладу для забезпечення фінансової стійкості та підвищення конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринку освітніх послуг. Ефективне проведення інноваційної політики, упровадження новітніх інноваційних технологій у процесі надання вищої освіти та виконання науково-дослідних проєктів, розробка інноваційної стратегії розвитку вищого навчального закладу з метою забезпечення фінансової стійкості є актуальним завданням та потребує додаткового вивчення.

Більшість сучасних авторів розглядають інноваційну політику як інструмент управління, а саме: як сукупність цілей, завдань, засобів, способів, методів, пріоритетів, напрямів, орієнтирів розвитку організації, спосіб досягнення цілі, загальне керівництво до дій і прийняття рішень співробітниками організації⁷¹⁰.

Сутність політики, зокрема інноваційної, розглядається через призму поведінки персоналу в організації, тому під час вибору і реалізації напрямів розвитку, у процесі прийняття управлінських рішень мають досліджуватися різні аспекти відносин, які складаються між співробітниками організації. Особливо це важливо в інноваційному менеджменті, тому що від поведінки і настрою кожного співробітника залежить його здатність і готовність до творчої праці – важливої складової

---

709 Стрілковська Н. П. Інноваційний проєкт як форма реалізації інноваційної політики вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Н. П. Стрілковська. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-1/13_Strilkovska.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

710 Там само.

інноваційного потенціалу. Інноваційна діяльність вищого навчального закладу полягає у виконанні комплексу завдань. Зокрема, вони мають здійснювати фундаментальні та прикладні дослідження; розробляти зміст прогресивних освітніх програм, які випереджають по знаннях і навичках існуючі потреби; займатись пошуком нових освітніх технологій; повному керувати навчальним процесом і своєю діяльністю⁷¹¹.

У вищому навчальному закладі, як і в будь-якій іншій організації, необхідно розрізнити зовнішню і внутрішню інноваційну політику. Зовнішня інноваційна політика – загальна лінія поведінки організації на ринку, яка визначає пріоритетні інноваційні проекти і веде до підвищення рівня розвитку організації. Зовнішня інноваційна політика вищого навчального закладу являє собою загальну лінію поведінки і характеризується якістю відносин із зовнішнім світом. Будь-яка діяльність вищих навчальних закладів тісно пов'язана з державною політикою в сфері освіти, інновацій, економічного розвитку і господарюючими суб'єктами – основними замовниками і споживачами результатів інноваційної діяльності вищих навчальних закладів.

У сучасних умовах інноваційні відносини вищої школи з державою складаються насамперед у площині вибору інноваційної моделі фінансування їх діяльності.

Внутрішня інноваційна політика – регулювання поведінки персоналу, спрямоване на інноваційний тип розвитку організації. Людський фактор, людський потенціал відіграє значну роль у здійсненні цього процесу. Жодна інновація не може бути реалізована, якщо вона не спирається на власну творчість мас або викликає неприйняття і відсіч. «Якщо в поведінці персоналу переважають пасивні, конфліктні, закриті, стихійні, байдужі відносини – це не сприяє інноваційній активності. І навпаки – відкриті, конструктивні, толерантні відносини створюють в колективі атмосферу творчості, взаємної підтримки, турботи за майбутнє навчального закладу, в якому вони працюють і бажають працювати надалі»⁷¹².

Інноваційна політика вищого навчального закладу охоплює всі види діяльності закладу, відповідає за його розвиток, підвищення конкурентоспроможності. Зазначене вище дозволяє виділити

---

711 Інновационная политика высшего учебного заведения / [М. А. Девяткина, Т. А. Мирошникова, Ю. И. Петрова] ; под ред. Р. Н. Федосовой. – Москва : Экономика, 2006. – 178 с.

712 Там само.

принципи зовнішньої інноваційної політики вищої школи, серед яких основними є⁷¹³:

- єдність управління науковими й освітніми процесами та їхня спрямованість на економічний, соціальний і духовний розвиток суспільства;
- об'єднання державного регулювання й самоврядування;
- формування інноваційних проектів з пріоритетних напрямів досліджень, обумовлених державною і регіональною політиками щодо інноваційного розвитку і науково-технічних досліджень;
- підтримка провідних учених, наукових колективів, наукових і науково-педагогічних шкіл, здатних забезпечити випереджальний рівень освіти і наукових досліджень, розвиток науково-технічної творчості молоді;
- проведення повного циклу досліджень і розробок, що закінчуються реалізацією готових послуг і продукції;
- підтримка підприємницької діяльності в науковій сфері;
- інтеграція науки і освіти в міжнародне співтовариство;
- формування мережевих структур при організації інноваційної й наукової діяльності.

Що стосується внутрішньої інноваційної політики вищих навчальних закладів, то вона має формуватися і здійснюватися на основі таких принципів⁷¹⁴:

- неперервний розвиток інноваційного потенціалу організації, необхідного для реалізації інновацій;
- комплексне здійснення інновацій, при якому всі види інновацій тісно пов'язані між собою;
- створення структурного підрозділу, який відповідає за формування і реалізацію інноваційної політики, стратегії;
- мобілізація науково-педагогічного колективу, максимальне використання фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів;
- матеріальне, моральне і соціальне стимулювання інноваційної активності;
- врахування ризиків.

Інноваційна політика як інструмент управління розвитком будь-якої організації є вирішальним фактором інноваційної діяльності,

---

713 Там само.

714 Там само.

одним із важливих елементів інноваційного процесу у вищій школі, що реалізується через інноваційні проекти.

Поняття «освітній простір» та «інноваційний освітній простір»

У педагогічній літературі близьким, але не синонімічним поняттю «освітнє середовище» є поняття «освітній простір». Освітнє середовище характеризується статичністю і формується у межах конкретного навчального закладу, а простір – динамічністю та пов’язаністю з більш широким суспільним потенціалом. Поняття «освітній простір» відображає систему соціальних зв’язків та стосунків у галузі освіти, характер взаємовідношень суспільства і соціальних інститутів, пов’язаних із задоволенням освітніх потреб суспільства⁷¹⁵.

Освітній простір характеризується суб’єктивним сприйняттям, є результатом конструктивної діяльності усіх суб’єктів освітнього процесу. На цю якість освітнього простору вказує М. Кісіль і виділяє два його виміри: об’єктивний і суб’єктивний⁷¹⁶. Вимір об’єктивний – це реально існуючі елементи сформованого освітнього простору, місцевого, загальнодержавного чи глобального, що представлені соціальними умовами, інформаційним та законодавчим забезпеченням, окремими освітніми системами з їх програмами та подіями. Вимір суб’єктивний – це ті елементи освітнього простору, що існують віртуально у свідомості людини, це простір ще нереалізованої норми, ідеалу, який виявляє зв’язок з реальним станом речей. Автор наголошує, що суб’єктивний вимір освітнього простору визначається з точки зору її основного суб’єкта. Навчання в певному закладі освіти та можливість вибору іншого закладу чи країни навчання, вибір навчальної дисципліни, участь у тій чи іншій програмі обміну, можливість взяти участь у науковій конференції, – ось лише деякі з елементів, що складають основу суб’єктивного виміру освітнього простору студента вищого навчального закладу.

Важливо пам’ятати і про основні характеристики освітнього простору. Йому властиві часові характеристики, що опираються на

715 Шапран О. І. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

716 Кісіль М. В. Простір освіти з точки зору її основного суб’єкта / М. В. Кісіль // Вісник Черкаського університету. – 2006. – Серія : Педагогічні науки. Вип. 88. – С. 138–141.

модуси минулого, теперішнього та майбутнього. Також важливу роль відіграє географічне розташування та місце розгортання освітнього простору. Інноваційний розвиток освітніх закладів передбачає обов'язкове проектування освітнього простору, який характеризується обсягом освітніх послуг, а також потужністю та інтенсивністю освітньої інформації.

Варто підкреслити, що освітній простір має нерозривний зв'язок з іншими соціально-просторовими феноменами і завдяки йому відбувається реалізація найбільш актуальних проблем і запитів сучасної цивілізації. Насамперед, це розвиток особистості. Освітній простір взаємодіє також зі сферами політики та економіки, екології та релігії, а також із культурною та етнічною сферами.

Уперше зміст поняття «освітній простір» було визначено у середині 90-х рр. XX ст. Освітній простір визначався як «місце в соціумі», де суб'єктивно створюється сума відносин, а також зв'язків, де здійснюється спеціальна діяльність різних систем (державних, суспільних соціальних і змішаних) розвитку індивіда та його соціалізації. Також можливим є й внутрішньо сформований, індивідуальний освітній простір, становлення якого відбувається через досвід кожного»⁷¹⁷. На думку авторів, «запровадження цього терміна в науковий обіг пов'язано з відмовою від прийнятого раніше уявлення про освітні процеси як лінії, траєкторії чи певний коридор, яким нормативно повинен рухатися учень»⁷¹⁸.

У 1990-х рр. XX ст. визначення цього поняття як нової цінності освіти було знаковим для педагогічної науки. Ідея освітнього простору наголошувала на історично не зовсім розробленому предметі педагогіки, на специфіці людини, її якостей, доступних для педагогічного впливу, і своєрідних соціокультурних умовах.

Аналіз педагогічної літератури свідчить про багатовимірність і різноплановість поняття «освітній простір». Більшість дослідників означеної проблеми під поняттям «освітній простір» розуміють певну територію, яка пов'язана з масштабними явищами в галузі освіти, як певну частину соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі

---

717 Новые ценности образования: тезаурус для учителей и школьных психологов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.values-edu.ru/wp-content/uploads/2011/04/thesaurus-1995-01.pdf> (дата обращения: 01.09.2017). – Заглавие с экрана.

718 Там само.

освіти, яке має свої межі і окремі територіальні локалізації – світовий освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, школи, шкільного класу тощо⁷¹⁹.

Найсучаснішою дифеніцією освітнього простору, що найбільш вичерпно концентрує у собі сутнісні ознаки цього феномена є визначення освітнього простору як «педагогічної реальності, яка заявляє про себе співіснуванням Людини і Світу через освіту, являє собою баланс культурного і цивілізаційного, виражаючи його через знаковість освітнього середовища»⁷²⁰. Підсумуємо, освітній простір – педагогічний феномен зустрічі та взаємодії людини з елементами-носіями культури (освітнім середовищем), у результаті чого відбувається їх осмислення та пізнання.

Спираючись на таке розуміння освітнього простору, Є. Бачинська, досліджуючи механізми формування інноваційного освітнього простору регіону, вважає за доцільне розглядати його у двох площинах: як середовище, територію, в межах якої діють єдині узгоджені правила інноваційної діяльності, і як цілісну систему, результатом функціонування якої є новітні ідеї та оригінальні технології⁷²¹.

Поняття глобального освітнього простору

Поняття «глобальний» означає процес, предмет або явище, що стосується всієї земної кулі, охоплюють її всю, тобто мають всесвітній характер. Глобалізацію також визначають як загальноцивілізаційний процес, який значно впливає на всі сфери людського буття, процес виникнення спільних для світового співтовариства проблем – економічних, політичних, освітянських, економічних тощо, процес породжений поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів⁷²².

Освіту, як й інші сфери людської діяльності (економіку, політику тощо), не обминули глобальні інтеграційні процеси. Освіта значно змінилася під впливом нових викликів сучасності й у результаті

719 Леонова О. Образовательное пространство как педагогическая реальность / О. Леонова // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2006. – № 1. – С. 36–40.

720 Там само.

721 Бачинська С. М. Механізм формування інноваційного освітнього простору в регіоні / С. М. Бачинська // *Педагогіка і психологія*. – 2007. – № 1 (54). – С. 79–88.

722 Сисоева С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоева, Н. Г. Батечко. – Київ : ЕКМО, 2011. – 344 с.

сама стала одним із чинників кардинальної зміни суспільних систем. Глобалізація освіти розгортається у напрямку формування єдиного «освітнього простору», що ґрунтується на інтеграції національних освітніх систем. Так, у Європі у межах Болонського процесу відбувається інтенсивне формування спільного освітньо-наукового простору, метою якого є забезпечення конкурентоспроможності європейської системи освіти у світовому масштабі, підвищення ролі цієї системи в сучасних суспільних перетвореннях, зростання мобільності студентів і викладачів, європейців на ринку праці⁷²³.

Специфіка функціонування освітньої системи в умовах глобалізації найбільш яскраво виявляється у парадигмальних зрушеннях, зміні ціннісних орієнтацій суб'єктів освіти, в інтеграції освіти в ринкові відносини, посиленні конкуренції між навчальними закладами, в уніфікації освітніх практик й інтеграції освіти з науково-практичною діяльністю, а також у формуванні нового типу освітнього простору – інтернет-простору, який дозволяє розвиватися таким формам освіти, як дистанційне навчання, віртуальні й корпоративні університети, транснаціональні навчальні центри⁷²⁴.

Міжнародний союз транснаціональної освіти включає в поняття «глобалізація» будь-яку викладацьку діяльність, пов'язану з навчанням за кордоном, і виділяє її основну ознаку – переміщення за державні кордони не студентів, як це відбувається традиційно, а навчальних матеріалів і програм, що пересилаються за допомогою комп'ютерних мереж і телекомунікаційного зв'язку⁷²⁵.

У рамках транснаціональної освіти можна спостерігати особливості сучасного функціонування традиційних вищих навчальних закладів, їх дії на міжнародній арені в просторі ринку, в межах якого вищими навчальними закладами реалізуються соціальні ролі приватних провайдерів освіти. У ході впровадження глобальних інновацій у системі вищої освіти країнами-імпортерами освіти розробляється регулююче законодавство, яке охоплює питання захисту споживача освіти, захисту регіональних (місцевих) систем вищої освіти та забезпечення якості освіти, що імпортується.

---

723 Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с. – С. 16.

724 Там само.

725 Сисоева С. О. Теорія і практика вищої освіти : навч. посібник / С. О. Сисоева, І. В. Соколова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 338 с. – С. 16.

Країни-експортери освіти, як правило, створюють кодекси етичної практики в системі освіти та піклуються насамперед про репутацію своїх закладів освіти, оскільки вони працюють на міжнародній арені. ЮНЕСКО, неурядові та приватні міжнародні організації, такі, як Міжнародна спілка транснаціональної освіти, також дотримуються принципів ефективної практики транснаціональної освіти, які спрямовані на підвищення та збереження необхідного рівня якості освіти. Удосконалення, реформування, збільшення конкурентоздатності вищих навчальних закладів – відповідає парадигмі вищої освіти як «підприємства», що працює в глобальному конкуруючому просторі⁷²⁶.

Глобалізація в освіті пов'язується зі зростанням наднаціональних (неурядових) організацій, компетенція й діяльність яких у сфері вищої освіти поширюється за національні межі: ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄС, ВОТ, Міжнародна мережа органів забезпечення якості у вищій освіті, Міжнародний союз транснаціональної освіти (GATE) тощо.

Активно сприяючи розвитку інтеграційних процесів у сфері освіти, нормотворча діяльність ЮНЕСКО орієнтована на: створення умов для розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки й культури; забезпечення загальної поваги до законності і прав людини; залучення більшого числа країн у процес розробки правових основ для міжнародної інтеграції у сфері освіти; дослідження стану освіти у світі, включаючи окремі регіони й країни; прогнозування найефективніших шляхів розвитку та інтеграції; пропаганду прийнятих конвенцій і рекомендацій; збір і систематизацію звітів держав про стан освіти на кожний рік⁷²⁷.

Свою діяльність в освітній сфері ЮНЕСКО здійснює через ряд інституцій, зокрема Міжнародне бюро освіти (з 1969 р.) для проведення порівняльно-педагогічних досліджень, предметом яких виступають зміст освіти, принципи та методи навчання, педагогічні інновації тощо.

Європейський Союз відіграє першочергову роль у розробці напрямів соціально-економічної та політичної стратегії західноєвропейських держав. Він був заснований у 1951 р., сучасну назву одержав у 1994 р. Пріоритетними цілями ЄС є розвиток загальноєвропейського виміру освіти, сприяння мобільності та налагодження зв'язків між університетами й школами Європи⁷²⁸.

---

726 Там само. – С. 17.

727 Там само. – С. 17.

728 Там само.

Досить впливовим на розвиток глобалізаційних процесів в освітній сфері залишається Всесвітній Банк. На переконання фахівців Банку, найважливішими чинниками, які впливатимуть на розвиток освіти на сучасному етапі, є демократизація, ринкова економіка, глобалізація, значні технологічні інновації, еволюція суспільного та приватного факторів. Своєю діяльністю Банк спрямовує на надання кожному індивіду шансу для отримання початкової та базової освіти на належному рівні якості; відповідних навичок, достатніх для життя в умовах глобальної економіки; користування вигодами, що створює освіта у громадському житті; збагачення позитивним досвідом духовних стосунків⁷²⁹.

Провідною метою своєї освітньої політики Всесвітній Банк сьогодні вважає сприяння поліпшенню якості освіти шляхом: переходу від традиційних методів, спрямованих на репродуктивне засвоєння знань, до інноваційних, що передбачають індивідуалізацію навчального процесу, надання йому форми активного творчого співробітництва всіх учасників; акцентування уваги на розвитку фундаментальних навчальних навичок, а саме: читання, письмо, лічба, навички мислення, соціальні навички; надання можливості навчатися у будь-якому віці, що украй необхідно для набуття професійної мобільності; оптимізації інфраструктури освітньої сфери.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що об'єднує 29 країн світу, є безпосередньою учасницею процесів інтеграції в освітній сфері. ВУ центрі її уваги – економічна політика. Організація переймається проблемами успішного вступу молоді у світ праці, підвищення конкурентноздатності трудових ресурсів через неперервну освіту, відповідність професійної освіти попиту на ринку праці тощо⁷³⁰.

У масштабах усієї Європи моніторинг вищої освіти здійснюють такі провідні організації: Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (the European Association for Quality Assurance in Higher Education), Європейська Комісія (the European Commission), Європейський консорціум з акредитації вищої освіти (the European Consortium for Accreditation in higher education), Європейська асоціація університетів (the European University Association), Спілка студентів Європи (the European Students' Union) та ін⁷³¹.

---

729 Там само.

730 Там само.

731 Там само.

Отже, глобалізація ставить перед освітою взагалі та перед національними освітніми системами, зокрема, низку проблем, котрі потребують якнайшвидшої реакції як на рівні держави, так і на рівні інституцій громадянського суспільства. Відповідь на них має стати лейтмотивом реформування вітчизняної освітньої галузі. Ключова позиція реформування – не уніфікація вищої освіти, а широкий доступ до багатоманітності освітніх, наукових і культурних надбань інших країн, глибоке поєднання освітньої і наукової діяльності. Йдеться про нову філософію освіти і науки, навчання і виховання, про нові підходи, цілі і пріоритети, про нову парадигму розвитку вищої школи⁷³². Як потужна соціальна інституція освіта може й повинна формувати духовно-інтелектуальний потенціал нації-держави як запоруку її науково-технологічного та соціально-економічного розвитку.

**Прогнозування
інноваційного розвитку
сфери освіти**

Перед Українською державою стоять складні інформаційні, технологічні, економічні, соціальні, культурні завдання, породжені сучасними цивілізаційними викликами. Суспільство, органи управління освітою, громади, ринок праці очікують від сучасної української школи підвищення результативності й ефективності її освітньої діяльності шляхом здійснення нею випереджувального, інноваційного розвитку⁷³³.

Місія сучасної школи – забезпечити готовність учнів і випускників гідно відповісти на ці виклики, досягти компетентності, конкурентоспроможності й успіху в світі, який швидко змінюється.

Щоб відповідати новим суспільним реаліям, бути конкурентоспроможним, сучасний загальноосвітній заклад повинен орієнтуватися в своєму розвитку як на досвід минулого й вимоги теперішнього, так і на образ майбутнього. Тобто, випереджати вимоги сьогодення⁷³⁴.

Прогнозування (грец. *prognosis* – передбачення) – це діяльність з розроблення прогнозів щодо стану функціонування й розвитку об'єкта

732 Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с. – С. 32.

733 Пузіков Д. О. Модель прогнозування розвитку загальноосвітнього навчального закладу в процесі внутрішньої шкільної методичної роботи [Електронний ресурс] / Д. О. Пузіков. – Режим доступу: https://www.slideshare.net/IP_NAPS/14-65577193 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

734 Там само.

в найблищому й віддаленому майбутньому. Освітньо-педагогічне прогнозування спрямовано на розроблення прогнозів щодо стану функціонування й розвитку об'єктів прогнозування системи освіти⁷³⁵.

Механізм педагогічного прогнозування інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу ґрунтується на принципі випереджального розвитку загальної середньої освіти. Він полягає в прогнозуванні довгострокових освітніх потреб і запитів учнів, їхніх батьків і громади, засновників закладу, роботодавців, держави щодо переліку, змісту і якості освітніх послуг, які має надавати загальноосвітній навчальний заклад. Це дозволить якісно змінити стратегію розвитку загальної середньої освіти, взяти інтереси учасників освітнього процесу за основу інноваційних перетворень. Механізм формує новітні інформаційні потоки, які (за рахунок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій) дають змогу визначити сучасні суспільні запити на освіту (в межах країни, регіону, громади), розробити прогнози розвитку загальної середньої освіти в майбутньому⁷³⁶.

Прогнозування інноваційного розвитку середньої освіти в Україні представлено у документі «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи»⁷³⁷, який пройшов громадське обговорення і ухвалений рішенням колегії МОН України 27 жовтня 2016 р. Цей документ є стратегією реформування середньої освіти до 2029 р.

Концепція пояснює ідеологію змін в освіті, що закладаються в проєкті нового закону «Про освіту» (№ 3491-д від 04.04.2016)⁷³⁸.

Найбільше обговорювалися і потребують подальшої конкретизації та узгодження позицій такі п'ять тем:

- Педагогіка партнерства.
- Готовність до інновацій.
- Нові стандарти й результати навчання.
- Автономія школи і вчителя.
- Фінансування освіти.

735 Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика: теория, методология, практика : учебное пособие / Б. С. Гершунский. – Москва : Флинта ; Наука, 2003. – 768 с.; Энциклопедия освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

736 Концепція інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undip.org.ua/photo/konserciya_innovaciynogo_gozvytku_ZNZ.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

737 Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

738 Проєкт Закону про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

Формула Нової школи поєднує дев'ять ключових компонентів:

1. Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві.
2. Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
3. Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
4. Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.
5. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
6. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
7. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.
9. Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.

Наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи. Запровадження ІКТ в освітній галузі має перейти від одноразових проєктів у системний процес, який охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширяють можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності⁷³⁹.

Нові освітні стандарти будуть ґрунтуватися на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (18.12.2006), але не обмежуватимуться ними⁷⁴⁰.

У Концепції подано визначення понять «компетентність», «ключові компетентності»:

– компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей,

739 Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

740 Там само.

що визначає здатність особи успішно провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність;

– ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя.

Визначено десять ключових компетентностей Нової української школи:

- спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами;
- спілкування іноземними мовами;
- математична компетентність;
- основні компетентності у природничих науках і технологіях;
- інформаційно-цифрова компетентність;
- вміння вчитися впродовж життя;
- ініціативність і підприємливість;
- соціальна та громадянська компетентності;
- обізнаність та самовираження у сфері культури;
- екологічна грамотність і здорове життя.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння:

- вміння читати і розуміти прочитане;
- вміння висловлювати думку усно і письмово;
- критичне мислення;
- здатність логічно обґрунтовувати позицію;
- виявляти ініціативу;
- творити;
- вміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення;
- застосовувати емоційний інтелект;
- здатність співпрацювати в команді.

Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства».

Основні принципи цього підходу:

- повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);

– принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін. Реформою передбачено низку стимулів для особистого і професійного зростання, з метою залучення до професії найкращих.

Насамперед творчому та відповідальному вчителю, який постійно працює над собою, буде надано академічну свободу. Учитель зможе готувати власні авторські навчальні програми, власноруч обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність.

Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя. Учителі вивчатимуть особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи до управління освітнім процесом, психологію групової динаміки тощо. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини⁷⁴¹.

Збільшиться кількість моделей підготовки вчителя. Форми підвищення кваліфікації буде диверсифіковано: курси при ІППО, семінари, вебінари, онлайн-курси, конференції, самоосвіта (визнання сертифікатів). Учитель отримає право вибору місця і способу підвищення кваліфікації, як передбачено проектом Закону «Про освіту».

Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму.

Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально врахувати фізичні, психологічні, розумові здібності дитини кожної вікової групи.

Загальна тривалість повної загальної середньої освіти збільшиться до 12 років:

- початкова освіта (тривалість – чотири роки);
- базова середня освіта, яка здобувається в гімназії (тривалість – п'ять років);

---

741 Там само.

– профільна середня освіта, яка здобувається в ліцеї або закладах професійної освіти (тривалість – три роки)⁷⁴².

Розбудова Нової української школи – це довготермінова реформа, яка розпочинається вже зараз. План її упровадження передбачає наступність дій і відповідне ресурсне забезпечення на кожному етапі, а також враховує загальний контекст суспільних змін.

Гуманізація та демократизація освіти

Процеси державотворення, що відбуваються в Україні, спричинили істотні перетворення і в системі вищої освіти. Вищий навчальний заклад повинен не просто дати студентам той чи інший обсяг знань і умінь, а й сформувати таку людину, яка здатна творчо мислити, приймати рішення, виробити свою позицію в житті, свій світогляд, ставлення до себе та інших і вміння адаптуватися до умов життя. Це відповідно вимагає зміни стратегії управління процесом навчання, за якою акценти переносяться на особистість як суб'єкт навчальної діяльності. Тому постала проблема перебудови і підвищення ефективності педагогічного процесу. У зв'язку з цим освіта одержує нові філософські й методологічні передумови: демократизацію, індивідуалізацію, свободу творчості, що прямо стосується поняття гуманізації як способу, засобу формування цінностей. За умови гуманізації освіти, іншими словами, при побудові освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності, змінюється ціннісна парадигма, у якій домінуючими стають морально-етичні цінності⁷⁴³.

На жаль, поняття «гуманізація» освіти і донині не одержало універсального, визнаного всіма тлумачення. Термінологічна невизначеність призводить до того, що це поняття нерідко ототожнюється з іншими, або набуває прямо протилежних значень⁷⁴⁴. Наприклад, гуманізація визначається як зумовлена моральними нормами й цінностями система становлення особистості, її ставлення до соціальних об'єктів (людей, колективу істот), яке відтворюється у свідомості як

742 Там само.

743 Гук О. Ф. Гуманізація освітнього процесу у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. Ф. Гук. – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob14_179.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

744 Там само.

співчуття і реалізується у спілкуванні й діяльності у таких вчинках, як допомога, співчуття, співробітництво⁷⁴⁵.

На межі 80–90-х рр. минулого століття термін «гуманізація» розглядався як один із принципів світогляду (в тому числі моралі), в основі якого лежать упевненість у безмежних можливостях особистості та у її здатності до вдосконалення, до захисту особистої свободи та громадянських прав, у тому числі права на щастя й задоволення потреб та інтересів кожного, що є кінцевою метою громадської діяльності. Громадська діяльність створює сукупність емоційних переживань, а зміна позицій у пізнавальній діяльності та спілкуванні формує у студентів гуманне ставлення до іншої особистості та її вчинків.

Гуманізацію вищої освіти розглядають як створення умов для самоствердження, самовираження і саморегуляції людини, для оптимізації відносин між особистістю і соціумом, забезпечення їх всебічного розвитку. Тому завдання викладача вищого навчального закладу орієнтувати майбутнього фахівця на людські цінності. Вища школа повинна давати таку освіту, яка б формувала у студентів навички самостійного навчання у майбутньому, стимулювала б у них зростання потреби щодо самоосвіти й самовдосконалення з метою власного духовно-інтелектуального зростання, освіченості й інтелігентності. Надзвичайний динамізм сучасної цивілізації, процес поглиблення інтелектуальної творчості диктують необхідність формувати не вишівського фахівця, а всебічно розвинену особистість. У процесі гуманізації вищої освіти акцент переноситься на особистість студента. Це забезпечується індивідуалізацією навчання та особистісним підходом. Особистісний підхід передбачає повагу до гідності студента, розуміння і прийняття його цілей, установок, створення максимально сприятливих умов для розкриття особистості в її всебічному самовизначенні й саморозвитку⁷⁴⁶.

Процес гуманізації вищої школи складається з таких взаємопов'язаних підпроцесів⁷⁴⁷:

– гармонізація, удосконалення, олюднення всієї системи відносин (студент-студент, студент-викладач, студент-адміністрація, викладач-

---

745 Психологічний словник / за ред. В. І. Войтенка. – Київ : Вища школа, 1982. – 216 с.

746 Гук О. Ф. Гуманізація освітнього процесу у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. Ф. Гук. – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob14_179.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

747 Там само.

викладач, викладач-адміністрація), формування системи відносин на основі солідарності й співробітництва;

- створення сприятливого морально-психологічного клімату в макро- і мікро колективах;
- демократизація навчального процесу;
- демонтаж адміністративно-командної системи управління життям вищого навчального закладу і заміни авторитарних методів управління демократичними;
- оволодіння викладачами й співробітниками формами й методами педагогіки «співробітництва».

Гуманізація системи освіти націлює насамперед на таку її організацію, яка спрямована на формування творчої особистості й орієнтована на своєрідність індивідуальності кожної молодої людини. Гуманізація немислима без процесів викладання, орієнтованих на повагу до людської гідності студента, активізацію його навчальної діяльності як суб'єкта навчання. Гуманізація потребує першочергової мобілізації таких ресурсів студентів, як воля, прагнення вчитися, знання й уміння досягнення поставлених цілей. Процес гуманізації системи освіти висуває на перше місце визнання самоцінності людини як особистості, забезпечення її прав, свобод і можливостей самореалізації.

Отже, у змісті освіти, педагогічних концепціях, педагогічних технологіях та оцінках варто стверджувати ті компоненти, які працюють на розвиток суб'єктивності, унікальності, особистості учасника навчально-виховного процесу. Оновлюючи освітній зміст, технології, оцінки, необхідно дивитись на них із позиції гуманістичного потенціалу, спроможності освітньої системи формувати та адекватно оцінювати відповідні духовні людські якості⁷⁴⁸.

Справжня і глибока гуманізація освітнього процесу можлива лише у демократичному суспільстві, у межах демократичної системи освіти. Гуманізація і демократизація освіти – нерозривні процеси, що доповнюють один одного.

Ознаки, властиві демократичній системі освіти, такі⁷⁴⁹:

- роздержавлення школи, ліквідація наявної в країні монополії на освіту та перехід до суспільно-державної системи, де особистість, суспільство і держава є рівними партнерами;

⁷⁴⁸ Там само.

⁷⁴⁹ Постоленко І. С. Демократизація освітнього процесу в Україні [Електронний ресурс] / І. С. Постоленко. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/11/visnuk_18.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

- децентралізація управління освітою, чітке розмежування повноважень центральних, регіональних і місцевих органів управління з максимальною передачею на місця функцій управління, в тому числі і в загальноосвітні заклади;

- участь місцевої влади і місцевої громадськості як в управлінні освітою за допомогою відповідних місцевих органів, так і безпосередньо в діяльності освітніх закладів, залучення додаткових місцевих ресурсів для їх розвитку, посилення інтересу місцевих громад і спільнот до проблеми освіти, формування і розвитку на цій основі освітньої громадськості;

- самостійність освіти у виборі стратегії свого розвитку, цілей, змісту, організації та методів роботи, їх юридична, фінансова та економічна самостійність;

- доступність освіти для всіх, незалежно від соціального статусу, статі, расової, національної, релігійної приналежності;

- відкритість системи;

- право батьків та учнів на вибір школи, форми та профілю освіти, на навчання в недержавних загальноосвітніх закладах, на домашню освіту, на прискорену освіту за індивідуальними планами й програмами, на участь в управлінні загальноосвітнім закладом;

- право педагогів на творчість, на власний педагогічний почерк, на свободу вибору педагогічних концепцій, технологій, підручників і навчальних посібників, методів оцінювання навчальної діяльності учнів, на участь в управлінні навчальним закладом.

Демократизація освіти – це багатоаспектний але цілісний процес. У ньому можна виділити три складові, які є відповідними рівнями системи освіти: соціально-політична, соціально-педагогічна і власне педагогічна.

Соціально-політична складова полягає у збереженні демократичної орієнтації соціально-політичного розвитку держави та суспільства, а також у юридичному та фактичному визнанні пріоритетної ролі системи освіти в ієрархії соціальних інститутів.

Основними компонентами та властивостями соціально-педагогічної складової є створення і розвиток механізмів взаємовпливу суспільства і школи, демократизація усіх рівнів управління.

Власне педагогічна складова відображає процес становлення і розвитку партнерських відносин між усіма учасниками освітнього процесу.

Реалізація характеристик цих компонентів повинна складати умови для становлення вільної особистості.

Інформатизація освіти

Інформатизація освіти – упорядкована сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих і управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує⁷⁵⁰. Інформатизація освіти спрямована на забезпечення сфери освіти методологією й практикою розробки й оптимального використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання та виховання, а також управління цими процесами.

Методологічним фундаментом інформатизації освіти є, з одного боку, інформатика – наука про інформацію й інформаційні процеси у природі та суспільстві, методи та засоби інформаційних і комунікаційних технологій, що забезпечують організацію, одержання, опрацювання, зберігання, подання, передавання, копіювання інформації та управління інформаційними процесами, а з другого, – ті розділи інформаційних наук (у першу чергу, психолого-педагогічні науки і кібернетика), у яких досліджуються і розробляються комп'ютерно-орієнтовані технології діяльності (педагогічної, наукової, управлінської тощо). На сучасному етапі розвитку суспільства і освіти головною метою інформатизації освіти є підготовка тих, хто навчається, до активної і плідної життєдіяльності в інформаційному суспільстві, забезпечення підвищення якості, доступності та ефективності освіти, створення освітніх умов для широких верств населення щодо здійснення ними навчання протягом усього життя, завдяки широкому впровадженню в освітню практику методів і засобів ІКТ та комп'ютерно-орієнтованих технологій діяльності⁷⁵¹. Нові завдання інформатизації освіти виникають у зв'язку із сучасними завданнями розвитку освіти, зокрема поступовим

750 Биков В. Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрямки / В. Ю. Биков // Професійна освіта: педагогіка і психологія : польсько-український журнал. – Ченстохова-Київ. – 2003. – Вип. 4. – С. 501–514.

751 Інформатизація освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timo.com.ua/wiki/index.php?title=oldid=651> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

переходом загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання, введенням профільного навчання у старшій школі, поглибленням інтеграції і розширенням масштабів упровадження засобів ІКТ у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах.

Основними результатами інформатизації освіти є⁷⁵²:

- розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості);
- розвиток змісту, методів і засобів навчання відповідно до світових стандартів;
- скорочення терміну та підвищення якості навчання на всіх рівнях підготовки кадрів;
- інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності;
- модернізація управління освітою;
- кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації освіти шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Використання у навчально-виховному процесі сучасних технічних засобів навчання, зокрема комп'ютерної техніки, з метою раціонального й інтенсивного комплексного процесу формування знань, умінь і навичок, передачі та переробки інформації нині здійснюється на основі аналізу інтегрованих баз даних і знань про об'єкт навчання, дослідження або їхнє використання для виконання конкретних завдань.

Освіта дорослих та медіа-освіта як відповідь на виклики інформаційного суспільства

Освіта дорослих – це складова частина системи освіти, її відносно відокремлений підрозділ, основним завданням якого є сприяння всебічному розвитку людини в період її самостійного життя⁷⁵³.

Освіта дорослих здійснюється як у межах формальної освіти (університети, професійно-технічні училища та технікуми), так і поза ними, тобто в неформальних закладах (центри освіти, різноманітні курси та просвітницькі організації) та загалом протягом життя (інформальна освіта)⁷⁵⁴.

752 Сисоева С. О. Теорія і практика вищої освіти : навч. посібник / С. О. Сисоева, І. В. Соколова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 338 с. – С 100–101.

753 Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах СС [Електронний ресурс] / А. Гончарук. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/964/1/Goncha.pdf> (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

754 Маслова В. В. Основы андрагогики. Терминологический словарь-справочник для студ. соц.-гуманитарн. спец. / Сост. В. В. Маслова. – Маріуполь, 2004. – 19 с.

Освіту дорослих також називають андрагогікою.

Андрагогіка (від гр. aner, andros – дорослий чоловік, зрілий муж + ago – веду) – наука про навчання дорослих⁷⁵⁵.

Дорослий – особа, яка виконує соціально значущі продуктивні ролі (громадянина, працівника, члена родини), якій властива фізіологічна, психологічна, соціальна, моральна зрілість, відносна економічна незалежність, життєвий досвід і рівень самосвідомості, достатні для відповідальної самокерованої поведінки, та яка поєднує або чергує навчальну діяльність з іншими видами діяльності.

Дорослий, який навчається (дорослий-учень) – людина, якій властиві п'ять основних якостей, що відрізняють її від недорослого учня⁷⁵⁶:

- 1) вона усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю;
- 2) вона накопичує життєвий (побутовий, професійний, соціальний) досвід, який стає важливим джерелом навчання її самої та її колег;
- 3) її готовність до навчання (мотивація) визначається прагненням за допомогою освіти вирішити свої життєво важливі проблеми й досягти конкретної мети;
- 4) вона прагне до швидкої реалізації отриманих знань, умінь, навичок і якостей;
- 5) її навчальна діяльність значною мірою обмежена в часі та зумовлена просторовими, побутовими, професійними, соціальними чинниками (умовами).

До основних положень освіти дорослих можна віднести⁷⁵⁷:

- тому, хто навчається (учню), належить провідна роль у процесі власного навчання (тому, що він той, хто навчається, а не той, кого навчають);
- дорослий, який навчається, прагне до самореалізації, до самостійності, до самоврядування й усвідомлює себе таким;
- дорослий, який навчається, має життєвий (побутовий, соціальний, професійний досвід), що може бути використаний як джерело навчання його самого та його колег;
- доросла людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми й досягнення конкретної мети;

755 Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва ; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – Київ : ЕКМО, 2011. – 324 с. – С. 27.

756 Там само. – С. 27–28.

757 Там само. – С. 30.

– дорослий, який навчається, розраховує на можливість швидкого застосування отриманих у процесі навчання вмій, навичок, знань й якостей;

– навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінується часом, просторовими, а також побутовими, професійними, соціальними факторами, які або гальмують, або сприяють процесу навчання;

– процес навчання дорослого має бути організованим як його спільна діяльність з викладачем на всіх етапах навчання: планування, реалізація, оцінювання й корекція (координування).

Розглянемо андрагогічні принципи навчання. Найбільш загальними принципами організації процесу навчання дорослих людей є⁷⁵⁸:

1. Пріоритет самостійного навчання. Самостійна діяльність є основним видом навчальної роботи учнів-дорослих.

2. Принцип спільної діяльності. Цей принцип відображає необхідність спільної діяльності (взаємодії) учня з викладачем, а також з іншими учнями з планування, реалізації й оцінювання процесу навчання.

3. Принцип опори на досвід учня-дорослого. Згідно з цим принципом життєвий (побутовий, соціальний, професійний) досвід учня використовується як джерело навчання не лише самого учня, але і його товаришів.

4. Індивідуалізація навчання. Згідно з цим принципом кожен учень разом із викладачем, а в деяких випадках – і з іншими учнями, створює індивідуальну програму власного навчання, яка не тільки орієнтована на конкретні освітні потреби й мету навчання, а й враховує досвід, рівень підготовки учня, його психофізіологічні, когнітивні особливості.

5. Системність навчання. Цей принцип відображає необхідність дотримання взаємовідповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання й оцінювання результатів навчання.

6. Контекстність навчання. Згідно з цим принципом навчання, з одного боку, спрямоване на конкретні, життєво важливі для учня цілі, орієнтоване на виконання ним соціальних ролей або вдосконалення особистості, а з другого, – будується з врахуванням професійної, соціальної, побутової діяльності учня та його просторових, часових, професійних, побутових чинників (умов).

---

758 Там само.

7. Принцип актуалізації результатів навчання. Цей принцип передбачає швидке застосування на практиці знань, умінь, навичок та якостей, які отримав учень у процесі навчання.

8. Принцип елективності навчання. Цей принцип передбачає надання учню певної свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання, оцінювання як результатів навчання, так і самих учнів.

9. Принцип розвитку освітніх потреб. Згідно з цим принципом, по-перше, оцінювання результатів навчання здійснюється шляхом визначення реального ступеня засвоєння навчального матеріалу й визначення тих матеріалів, без засвоєння яких неможливе досягнення поставленої мети навчання; по-друге, процес навчання будується з метою формування в учнів нових освітніх потреб, конкретизація яких здійснюється після досягнення певної мети навчання.

10. Принцип свідомого навчання. Він означає усвідомлення, осмислення учнем і викладачем всіх параметрів навчального процесу й своїх дій з організації процесу навчання.

Ефективною формою організації процесу навчання дорослих є таке навчання, яке ґрунтується на принципі свободи вибору часу, місця, терміну, вартості, виду та форми, цілей, організації, методів, джерел і засобів, послідовності, змісту, оцінки, програми навчання, консультантів, наставників, викладачів, навчальних закладів, рівня і документів про освіту.

У сучасному суспільстві від людини вимагається не стільки оволодіння якоюсь спеціальною інформацією, скільки вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, бути мобільною, освоювати нові технології, самонавчатися, шукати і використовувати відсутні знання чи інші ресурси⁷⁵⁹. У зв'язку з цим актуальним є дослідження розвитку медіа-освіти, основне завдання якої полягає у підготовці «нового покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття інформації, навчити людину розуміти її, усвідомлювати наслідки її впливу на психіку, оволодівати способами спілкування на підставі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів і сучасних інформаційних технологій»⁷⁶⁰.

---

759 Мороз О. О. Медіа-освіта: історичний аспект розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Освітологічний дискурс. – 2011. – № 1 (3). – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

760 Кунченко В. І. Нова парадигма освіти у просторі медіакультури інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Кунченко // Вісник Черкаського університету. – 2008. – № 120. – С. 133–137. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/ (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Термін «медіа-освіта» є калькою з англійської «media education», де перша частина – аббревіатура «mass media communication» (засоби масової інформації).

Найбільшого поширення в країнах Заходу набули такі тлумачення «медіа-освіти»⁷⁶¹:

- надання та одержання знань, джерелом яких є засоби масової інформації (ЗМІ);

- надання та одержання знань про ЗМІ;

- різновиди суспільно корисних знань, здобутих завдяки ЗМІ в поєднанні зі знаннями про них самих.

Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники визначають медіа-освіту як:

- напрям у педагогіці, представники якого виступають за вивчення школярами закономірностей масової комунікації (преси, телебачення, радіо, кіно тощо)⁷⁶²;

- напрям сучасної педагогіки, який передбачає вивчення школярами закономірностей масової комунікації / преси, радіо, телебачення, кіно, відео тощо/, підготовку їх до життя в сучасному інформаційному світі, опанування вмінь сприймати й осмислювати різну інформацію, особливо за допомогою технічних засобів⁷⁶³;

- процес розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа) з метою формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприймання, інтерпретації, аналізу й оцінки медіа-текстів, навчання різних форм самовираження за допомогою медіа-техніки⁷⁶⁴;

- науково-освітня сфера діяльності, яка ставить за мету допомоги індивідові сформувати психологічний захист від маніпуляції чи експлуатації з боку мас-медіа і розвинути / прищепити інформаційну культуру⁷⁶⁵.

761 Шумаєва С. П. До питання медіа освіти в школі / С. П. Шумаєва // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – 2000. – № 4 (29). – С. 44–50.

762 Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко ; голов. ред. С. Головка. – Київ : Либідь, 1997. – 374 с.

763 Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – Київ : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

764 Федоров А. В. Медіаобразование: история, теория и методика / А. В. Федоров. – Ростов : ЦДВВР, 2001. – 708 с.

765 Волошина А. К. Формування медіакомпетентності викладача засобами аудіовізуальних технологій [Електронний ресурс] / А. К. Волошина // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – № 23. – С. 510–518. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/ (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

Отже, медіа-освіта спрямована на формування інформаційної культури людини, яка визначає рівень розвитку особистості в аспекті розгляду її здатності розуміти, аналізувати і оцінювати медіа-текст, займатися медіа-творенням, засвоювати нові знання за допомогою медіа тощо.

Актуальність звернення до проблеми розвитку медіа-освіти зумовлена, зокрема, ще й такими чинниками, як-то:

- насиченість сучасного суспільства засобами масової інформації;
- високий рівень споживання медіа продукції;
- ідеологічне значення медіа, їх вплив на свідомість суспільства;
- швидке зростання кількості медіа інформації;
- ускладнення механізмів управління медіа простором;
- зростання значення візуальної комунікації та інформації в усіх галузях життя людини;
- поширення національних і міжнародних процесів приватизації інформації;
- прогностична функція медіа-освіти, що полягає у всебічній підготовці
- школярів та студентів з урахуванням вимог майбутнього⁷⁶⁶.

Медіа-освіта сформувалась у наукову галузь відносно недавно. Ідею щодо започаткування її розвитку генерувала ЮНЕСКО. Фундаторами стали видатні вчені і публіцисти А. Діозед, А. Моль, К. Норденстренг, М. Сушон та ін. У 1973 р. Міжнародною радою з питань кіно і телебачення було запропоновано впровадити у вищу та середню школу «навчання засобів масової комунікації». Тоді ж уперше було зроблено спробу з'ясувати зміст, форми і методи навчання, яке дістало узагальнену назву «медіа-освіта». Сьогодні медіа-освіта привертає все більшу увагу провідних міжнародних організацій. Приміром, тільки у 2007 р. проблемами медіа-освіти й медіа-грамотності було присвячено представницькі конференції ЮНЕСКО (Париж, червень 2007) і Ради Європи (Грац, грудень 2007). На рівні ООН обговорення завдань медіа-освіти й медіа-грамотності було винесено вперше на міжнародному форумі «Альянс цивілізацій», що відбувся 15–16 січня 2008 р. у Мадриді⁷⁶⁷.

766 Мороз О. О. Медіа-освіта: історичний аспект розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Освітологічний дискурс. – 2011. – № 1 (3). – Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? \(дата звернення: 20.12.2016\).](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 20.12.2016).) – Назва з екрана.

767 Мороз О. О. Медіаосвіта у структурі освітології [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Освітологія. – 2012. – Вип. 1. – С. 117–119. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ocvit_2012_1_19.pdf \(дата звернення: 10.08.2017\).](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ocvit_2012_1_19.pdf (дата звернення: 10.08.2017).) – Назва з екрана.

Актуальною проблемою сьогодення української системи освіти є розробка технологій та методик медіаосвіти, що передбачає опис процесу навчання основ медіакультури щодо її змісту та спільної діяльності педагога й учня з урахуванням варіативності, імпровізації, діалогічної форми викладання та навчання, а також вимог до складників освітнього процесу⁷⁶⁸. О. Глазова вважає за необхідне введення до шкільної методики термінів медіа-комунікативна компетентність, медіатекст⁷⁶⁹.

Медіакомпетентність (медіаграмотність) включає⁷⁷⁰:

Розуміння:

- впливу медіа на особистість і суспільство;
- процесу масової комунікації;
- контексту медіа.

Уміння:

- аналізувати, оцінювати та обговорювати медіатексти;
- створювати медіатексти.

У контексті впровадження медіаосвіти в українські школи дослідники виокремлюють основні принципи, форми і методи таких інновацій.

Основними принципами медіаосвіти вважають⁷⁷¹:

- переосмислення/репрезентація як центральна концепція;
- дослідницький характер медіаосвіти як процесу;
- формула «тут і зараз» як відображення актуальності;
- формування критичного мислення та розвиток критичної автономії кожної особистості як основні цілі медіаосвіти;
- спроможність учнів застосовувати критичне мислення в нових ситуаціях та кількість мотивацій щодо їхньої взаємодії з медіа – критерії ефективності медіа освіти;
- принцип діалогізації, що передбачає демократизацію стосунків між учителем та учнем, адже знання відкриваються у процесі критичного дослідження та діалогу;

768 Мороз Т. В. Традиції і новаторство медіаосвіти за кордоном та в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Мороз. – Режим доступу: http://iprbuk.cv.ua/images/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7_36.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

769 Глазова О. Робота над медіатекстом на уроках мови як перший крок до впровадження шкільної медіаосвіти [Електронний ресурс] / О. Глазова. – Режим доступу: edu.of.ru/attach/17/84161.doc (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

770 Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика / А. В. Федоров. – Ростов : ЦВВР, 2001. – 708 с.; Федоров А. В. Терминология медиаобразования / А. В. Федоров // Искусство и образование. – 2000. – № 2.

771 Спичкин А. В. Что такое медиаобразование / А. В. Спичкин. – Курган : Изд-во Ин-та повышения квалификации и переподготовки кадров работников образования, 1999.

- спрямованість на спільне, переважно групове, навчання, що консолідує батьків, педагогів та фахівців у галузі медіа;
- «практична критика» та «критична практика» як складові неперервних змін упродовж усього людського життя.

Серед форм медіаосвіти дослідники називають, зокрема автономні уроки, лекції, семінари, спецкурси, факультативи, гуртки та медіаклуби⁷⁷².

Типовими методами медіаосвіти є словесні (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія тощо); наочні (перегляд аудіовізуального матеріалу), репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові (моделювання художньо-творчої діяльності створювачів медіатексту, імпровізація та ін.). Перелічені методи спираються на такі дидактичні принципи, як: соціокультурний розвиток особистості, науковість, систематичність і доступність, зв'язок теорії з практикою, наочність, активність аудиторії, перехід від навчання до самоосвіти, зв'язок навчання з дійсністю, позитивний емоційний фон, урахування індивідуальних особливостей учнів⁷⁷³.

Широкє розуміння медіа-освіти не тільки як певного компонента шкільного чи вишівського навчання, а й як довгострокової суспільно-просвітительської діяльності, що охоплює дітей і дорослих, передбачає постійний розвиток, навчання різних форм самовираження за допомогою медіа-техніки і провдосконалення особистості, а факт необхідності медіаосвіти в Україні залишається незаперечним⁷⁷⁴.

Отже, медіаосвіта у структурі освітології стає тим напрямом, який спрямований на формування культури спілкування людини з медіа, формування творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, уміння повноцінного сприймання, інтерпретації, аналізу й оцінки медіа-текстостояння негативним впливам та загрозам віртуального простору.

---

772 Глазова О. Робота над медіатекстом на уроках мови як перший крок до впровадження шкільної медіаосвіти [Електронний ресурс] / О. Глазова. – Режим доступу: edu.of.ru/attach/17/84161.doc (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана; Спичкин А. В. Что такое медиаобразование / А. В. Спичкин. – Курган : Изд-во Ин-та повышения квалификации и переподготовки кадров работников образования, 1999; Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика / А. В. Федоров. – Ростов : ЦВВР, 2001. – 708 с.; Федоров А. В. Терминология медиаобразования / А. В. Федоров // Искусство и образование. – 2000. – № 2.

773 Там само.

774 Мороз Т. В. Традиції і новаторство медіаосвіти за кордоном та в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Мороз. – Режим доступу: http://iprobuk.cv.ua/images/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7_36.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

**Участь громадськості
у формуванні освітньої
політики як новітня
тенденція розвитку
освітньої спільноти**

Сучасна система освіти в Україні характеризується упровадженням державно-громадської моделі управління з метою посилення впливу громадськості на формування освітньої політики та підвищення рівня відповідальності як з боку органів державної влади, так і з боку громадськості⁷⁷⁵. Така модель має забезпечити прискорений випереджальний інноваційний розвиток, а також забезпечити умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості упродовж життя.

Нова система управління освітою має розвиватись як державно-громадська, вона повинна враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможність їх освітніх послуг, зорієнтованість освіти не на відтворення, а на розвиток. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки⁷⁷⁶. Така модель управління має бути відкритою і демократичною.

Метою державно-громадського управління освітою є оптимальне поєднання державних та громадських засад в інтересах особистості, соціуму та влади. Основними його завданнями є реалізація визначених прав та обов'язків педагогів, учнів та їх батьків на участь в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами; демократизація державного управління освітою; задоволення потреб та інтересів учасників навчально-виховного процесу; розвиток погоджувальних механізмів у вирішенні загальних завдань.

Змістом державно-громадського управління є діяльність його суб'єктів за двома напрямками: перший – забезпечення функціонування освітньої сфери: участь у підготовці, прийнятті та реалізації нормативно-правової бази; взаємодія державних органів і громадських об'єднань та організацій, які сприяють гармонізації, гуманізації та громадсько-правовому закріпленню різноманітних організаційних та організаційно-правових форм взаємовідношень учасників навчального процесу;

775 Зигало О. А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Зигало. – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/ZygalO.pdf (дата звернення: 09.10.2017). – Назва з екрана.

776 Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

залучення в освіту сил і засобів юридичних та фізичних осіб; другий передбачає розвиток системи освіти: розроблення та реалізацію відповідних програм, які спрямовані на її модернізацію; вдосконалення змісту, форм і методів освітньої діяльності; підготовку, прийняття і введення в дію нормативних документів щодо стимулювання діяльності закладів освіти та органів управління ними⁷⁷⁷.

В організаційну структуру державно-громадського управління освітою включаються органи державної влади та місцевого самоуправління, регіональні органи управління освітою, органи громадського управління і самоуправління всіх рівнів.

Способи поєднання громадського та державного управління або залучення громадськості до прийняття управлінських рішень можуть бути різними. Г. Єльнікова визначає такі моделі державно-громадського управління⁷⁷⁸:

– модель структурно-громадського супроводу, яка передбачає на кожному управлінському щаблі відповідну громадську структуру, основним завданням якої є незалежна експертиза стану справ освітньої галузі, ведення діалогу з владними структурами для збалансування інтересів громадськості та органів управління загальною середньою освітою;

– модель інформаційно-громадського супроводу, яка передбачає організацію зустрічних потоків інформації. Згори до низу надходить нормативно-правова інформація, а знизу догори – претензійна, реакція виконавців громадськості на нормативно-правову та суспільно-ціннісну інформацію;

– модель субординаційно-проміжного партнерства, яка передбачає запровадження на всій вертикалі динамічних субординаційних стосунків. До виконання завдань залучається громадськість і стосунки тимчасово перетворюються на партнерські.

Функціонування державно-громадської системи управління освітою неможливе без активної участі в управлінні представників широкої громадськості.

---

777 Рогова В. Б. Упровадження державно-громадського управління в закладах системи середньої освіти [Електронний ресурс] / В. Б. Рогова. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/3/statti/zrogova/gogova.htm (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

778 Єльнікова Г. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40–41.

Виокремлюють різні рівні участі громади в управлінні школою, а саме⁷⁷⁹:

– перший рівень – участь в управлінні через раду школи, яка приймає управлінські рішення відповідно до повноважень, визначених статутом школи;

– другий рівень – участь через діяльність колегіального органу управління школою (педрада) та органів громадського і учнівського самоврядування – батьківський комітет, опікунська рада, учнівський комітет (парламент) школи;

– третій рівень – індивідуальна участь через партисипативні структури тимчасового характеру і (ініціативні групи, комісії, погоджувальні ради, конференції, збори).

Сутність державно-громадського управління в сучасній освіті передбачає узгоджену взаємодію між державою й громадою у вирішенні різноманітних питань освіти, пов'язаних з можливістю відповідально і результативно впливати на освітню політику, прийняття управлінських рішень, створення здорового соціального середовища для учнів та ін⁷⁸⁰.

Розуміння сутності державно-громадських відносин передбачає узгодження і визначення уявлень про можливості державної та громадської складових й відносин між ними, що складаються на договірній основі.

Державна складова освіти має гарантувати забезпечення доступності й рівних можливостей для отримання повноцінної якісної освіти. У громадській складовій можна виокремити внутрішні компоненти (внутрішня професійна спільнота, учнівське самоврядування та інше) та зовнішні компоненти (представники батьків, бізнесу, громадських організацій, асоціації випускників, фонди розвитку тощо).

При цьому під громадськістю розуміють організовані структури, що відображають інтереси соціальних груп в системі освіти і не підпорядковуються органам управління освітою, наприклад⁷⁸¹:

– безпосередньо не пов'язані з системою освіти (об'єднання роботодавців, творчі спілки, наукові установи);

---

779 Довбиш І. Модель державно-громадського управління ЗНЗ / І. Довбиш // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 69–75.

780 Королук С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи [Електронний ресурс] / С. В. Королук. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

781 Там само.

- ті, що об'єднують працівників освіти (асоціації педагогів-дослідників, асоціації керівників шкіл);
- що об'єднують учасників навчально-виховного процесу (батьків, учнів);
- що забезпечують систему освіти певними ресурсами (за рахунок позабюджетних коштів – проектні групи, дослідницькі лабораторії, тимчасові науково-дослідницькі колективи тощо).

Ці структури можуть бути постійними (асоціації, об'єднання, ради, некомерційні партнерства) або тимчасовими (зібрання, наради, конференції).

Представляти інтереси певних соціальних груп у сфері освіти можуть також фахівці, що вивчають освітні запити й проблеми населення (соціологи, психологи, організатори освіти). Цю групу спеціалістів можна визначити як групу експертів з соціальних проблем освіти. До громадськості можна віднести також групу експертів з питань управління освітніми системами, незалежних від органів управління освітою⁷⁸².

Цілі державно-громадського управління освітою не можуть ставитися лише системою освіти, вони повинні формуватися в діалозі між усіма замовниками й конкретними споживачами результатів освіти. До замовників освітніх послуг можна віднести дітей, батьків, підприємства, організації, місцеву та регіональну владу.

Суттєвою ознакою, що характеризує перехід до державно-громадського управління освітою, є створення недержавних структур, які розширюють можливості шкіл у виборі шляхів свого ресурсного забезпечення (центри освітніх технологій, ресурсні центри, фонди та інші структури з підтримки освітніх ініціатив тощо)⁷⁸³.

Безсумнівною ознакою державно-громадського управління вважається поява горизонтальних управлінських структур у вигляді піклувальних рад, рад шкіл, асоціацій, шкільних фондів, громадських організацій.

Така система роботи закладу освіти має урівноважити вплив державного та громадського факторів в управлінні, налагодити зворотний зв'язок із урахуванням думок батьків і громадськості, реально здійснювати партнерство в освіті, поєднати відповідальність за прийняття колективних рішень, демократизувати управління.

---

782 Там само.

783 Там само.

Для досягнення такої мети, необхідно дотримуватися основних принципів взаємодії, а саме⁷⁸⁴:

– принципу довіри (у його межах потрібно виявляти рівноправність і доброзичливість у спілкуванні, спільній діяльності, брати до уваги думки та побажання батьківської громадськості, представників громадських організацій, пересічних громадян);

– принципу відкритості (інформація має бути донесена до всіх зацікавлених у її отриманні учасників процесу розроблення та прийняття рішень. Змістом цього принципу стає те, що поширення інформації та залучення громадян до відповідних програм (проектів) здійснюється без будь-яких обмежень з огляду на соціальний статус, професію, політичні погляди. Кожен етап роботи із залучення громадян має базуватися на дотриманні відкритих, зрозумілих та єдиних для усіх учасників правил поведінки);

– принципу об'єктивності (неправдива, викривлена інформація може суттєво підірвати довіру батьків, населення до школи, його керівників. Натомість об'єктивно оцінена ситуація, ретельно підібрана аргументація здатні заздалегідь пригасити проблеми або успішно їх вирішити);

– принципу координованості дій (інформація, яка виходить за межі навчального закладу, оцінка пропозицій батьків, учнів, громадян не повинні бути суперечливими. Такі випадки неузгодженості знижуватимуть довіру).

Дотримання названих принципів, правильно організований інформаційний обмін, постійний зворотний зв'язок допоможуть керівнику загальноосвітнього навчального закладу налагодити ефективну управлінську діяльність із залученням громадськості, сприятимуть своєчасному і швидкому реагуванню на освітні потреби батьків, учнів, громадян та досягненню спільними зусиллями поставленої мети освіти для сталого розвитку⁷⁸⁵.

Для впровадження громадсько-державного управління в Україні виникає потреба у забезпеченні ряду умов, серед яких: удосконалення нормативно-правової бази, активна позиція членів громад; усвідомлення шкільною адміністрацією переваг співуправління за активної участі громади.

---

784 Лісова Н. Діалог із громадськістю як інструмент упровадження змін в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом у контексті ідей сталого розвитку [Електронний ресурс] / Н. Лісова. – Режим доступу: www.goippro.org.ua/upload/iblock/2f3/lisova-n.doc (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

785 Там само.

У Концепції «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» визначено перспективи щодо участі громадськості в управлінні школою, зокрема «зросте вплив місцевих громад на формування локальної освітньої політики, з урахуванням місцевих культурних особливостей та особливостей ринку праці, на основі державної освітньої політики»⁷⁸⁶. При цьому, «держава гарантує академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію закладів освіти» (Проект нового базового Закону України «Про освіту», Стаття 23)⁷⁸⁷.

«Адміністративні та навчально-методичні повноваження будуть делегуватися на рівень закладу освіти. Школи зможуть самостійно формувати освітні програми, складати навчальні плани і програми з навчальних предметів відповідно до стандартів середньої освіти та досягнень сучасної науки, обирати підручники, методики навчання і виховання, розвивати навчально-матеріальну базу.

Автономія передбачає і вищий рівень відповідальності закладу освіти. Засновники школи контролюватимуть освітню та фінансово-господарську діяльність закладу освіти, призначатимуть на умовах контракту керівника школи.

<...> В управлінні школою братиме участь громадське самоврядування працівників закладу, учнів та їхніх батьків. Колегіальним органом батьківського самоврядування закладу освіти в Новій українській школі є батьківська рада.

Наглядова рада школи здійснюватиме громадський нагляд, зокрема зможе брати участь у визначенні стратегії розвитку закладу освіти, аналізувати діяльність закладу освіти та його посадових осіб, контролювати виконання кошторису та / або бюджету закладу освіти, сприяти залученню додаткових джерел фінансування.

Разом із запровадженням автономії буде посилено відповідальність школи перед суспільством за якість освіти. При цьому тотальний державний контроль у вигляді інспектування замінить громадсько-державна система забезпечення якості»⁷⁸⁸.

---

786 Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

787 Проект Закону України «Про освіту» (законопроект, запропонований головним комітетом з питань науки і освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=74171> (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

788 Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

Зазначимо, що перехід до громадсько-державного управління освітою потребує вивчення досвіду цих процесів у країнах, де залучення широких кіл громадськості дало свої позитивні результати. Для України актуальними залишаються децентралізація управління освітою, розширення автономії навчальних закладів, наближення їх до місцевого середовища, розгляд повноважень і співпраці органів управління освітою різних рівнів, ролі місцевого самоврядування в управлінні освітою та особливості внутрішнього управління навчальними закладами, повноваження керівників навчальних закладів та органів управління освітою, а також громадських об'єднань, специфіка їх спільної діяльності, особливості співробітництва навчальних закладів і громадських організацій.

Освітологічні роздуми

1. Які основні принципи та стратегії покладено в основу розвитку освітніх систем в Європі?
2. Вкажіть, які саме, на Ваш погляд, внутрішні та зовнішні чинники впливають на розвиток освітніх систем?
3. Що Ви розумієте під поняттям «освітня інновація»? Які умови виникнення освітніх інновацій? У чому їх призначення?
4. Висловіть Вашу точку зору щодо авторських міркувань, які цитуються: «Все, що може удосконалити якість життя і процес розвитку людства, є інновацією»; «Інноваційна, самодостатня людина є метою інноваційної освіти» (В. Кремень).
5. У чому Ви вбачаєте відмінність понять «освітня інновація», «інноваційні процеси в освіті», «інноваційний розвиток освіти»?
6. Обґрунтуйте потребу утвердження й розвитку інноваційної спрямованості освітньої діяльності. В чому полягає та як впливає інноваційна освітня діяльність на розвиток вищої освіти? Які умови її здійснення?
7. Поміркуйте, на вирішення яких актуальних завдань має бути спрямована інноваційна діяльність педагогів та керівників сучасних освітніх закладів?
8. Яким чином має здійснюватися та на, що бути зорієнтованою інноваційна політика вищого навчального закладу?

9. Охарактеризуйте поняття «освітній простір» та «інноваційний освітній простір». Що на Вашу думку розуміється під поняттям «глобальний освітній простір»?

10. Чи можна спрогнозувати розвиток сфери освіти в Україні на найблищі п'ять-десять років? Як планується розвиток середньої освіти відповідно до Концепції «Нова українська школа»?

11. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що «інформатизація – важливий чинник забезпечення стабільності і розвитку суспільства»? Обґрунтуйте свою думку.

12. У чому полягають особливості освіти дорослих?

13. Як впроваджується медіаосвіта в сучасній українській школі?

14. Яка участь громадськості у формуванні освітньої політики України?

Література

1. Бачинська С. М. Механізм формування інноваційного освітнього простору в регіоні / С. М. Бачинська // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С. 79–88.

2. Биков В. Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрямки / В. Ю. Биков // Професійна освіта: педагогіка і психологія : польсько-український журнал. – Ченстохова-Київ. – 2003. – Вип. 4. – С. 501–514.

3. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – Київ: Інформаційні системи, 2010. – 342 с.

4. Бойко А. Інноваційний характер сучасної освіти [Електронний ресурс] / А. Бойко. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/786/1/Bouko.pdf> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

5. Волошина А. К. Формування медіакомпетентності викладача засобами аудіовізуальних технологій [Електронний ресурс] / А. К. Волошина // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – № 23. – С. 510–518. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/ (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

6. Герасимов Г. И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г. И. Герасимов, Л. В. Илюхина. – Ростов-на-Дону: Логос, 1999. – 136 с.

7. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика: теория, методология, практика : учебное пособие / Б. С. Гершунский. – Москва : Флинта ; Наука, 2003. – 768 с.

8. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

9. Глазова О. Робота над медіатекстом на уроках мови як перший крок до впровадження шкільної медіаосвіти [Електронний ресурс] / О. Глазова. – Режим доступу: edu.of.ru/attach/17/84161.doc (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

10. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко ; голов. ред. С. Головкив. – Київ : Либідь, 1997. – 374 с.

11. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС [Електронний ресурс] / А. Гончарук. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/964/1/Goncha.pdf> (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

12. Гук О. Ф. Гуманізація освітнього процесу у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. Ф. Гук. – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob14_179.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

13. Довбиш І. Модель державно-громадського управління ЗНЗ / І. Довбиш // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 69–75.

14. Єльнікова Г. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40–41.

15. Жосан О. Е. Інноваційна діяльність гімназії: з досвіду роботи гімназії № 9 Кіровоградської міської ради [Електронний ресурс] / О. Е. Жосан. – Кіровоград : КОІППО ім. В. Сухомлинського, 2007. – 70 с. – Режим доступу: www.koippo.kr.ua/arhiv/pedagogika/z1.doc (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

16. Загальні засади побудови системи вищої освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ispu_kioivist_Ficyla_Pedagogika_VSh/470.html (дата звернення: 06.09.2017). – Назва з екрана.

17. Зигало О. А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Зигало. – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zygalo.pdf (дата звернення: 09.10.2017). – Назва з екрана.

18. Инновационная политика высшего учебного заведения / [М. А. Девяткина, Т. А. Мирошникова, Ю. И. Петрова] ; под ред. Р. Н. Федосовой. – Москва : Экономика, 2006. – 178 с.

19. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.

20. Інформатизація освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timo.com.ua/wiki/index.php?title=oldid=651> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

21. Кісіль М. В. Простір освіти з точки зору її основного суб'єкта / М. В. Кісіль // Вісник Черкаського університету. – 2006. – Серія : Педагогічні науки. Вип. 88. – С. 138–141.

22. Кіяшко О. О. Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / О. О. Кіяшко ; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2001. – 262 с.

23. Козак Л. В. Інновації в системі вищої педагогічної освіти : теоретичний аспект / Л. В. Козак // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць – Київ : Університет, 2010. – Вип. 3, ч. 1. – С. 207–216.

24. Козак Л. В. Науковий тезаурус інноваційної освіти / Л. В. Козак // Освітологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред. В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоевої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2013. – Вип. 2. – С. 74–81.

25. Козак Л. В. Сучасні підходи до класифікації педагогічних інновацій / Л. В. Козак // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матеріали Міжнародної наук.-практ. конфер. (28–29 березня 2012 р.) / за заг. ред. В. О. Огнев'юка. – Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 227–232.

26. Концепція інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undip.org.ua/photo/koncersiya_innovaciynogo_rozvytku_ZNZ.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

27. Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

28. Королюк С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи [Електронний ресурс] / С. В. Королюк. –

Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

29. Красняков Є. Чинники впливу на процеси формування та здійснення державної політики в галузі освіти України [Електронний ресурс] / Є. Красняков. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2381/> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

30. Кунченко В. І. Нова парадигма освіти у просторі медіакультури інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Кунченко // Вісник Черкаського університету. – 2008. – № 120. – С. 133–137. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/ (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

31. Леонова О. Образовательное пространство как педагогическая реальность / О. Леонова // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2006. – № 1. – С. 36–40.

32. Лісова Н. Діалог із громадськістю як інструмент упровадження змін в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом у контексті ідей сталого розвитку [Електронний ресурс] / Н. Лісова. – Режим доступу: www.goiprpo.org.ua/upload/iblock/2f3/lisova-n..doc (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

33. Маслова В. В. Основы андрагогики. Терминологический словарь-справочник для студ. соц.-гуманитарн. спец. / Сост. В. В. Маслова. – Мариуполь, 2004. – 19 с.

34. Мороз О. О. Медіа-освіта: історичний аспект розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Освітнологічний дискурс. – 2011. – № 1 (3). – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.

35. Мороз О. О. Медіаосвіта у структурі освітології [Електронний ресурс] / О. О. Мороз // Освітнологія. – 2012. – Вип. 1. – С. 117–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ocvit_2012_1_19.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

36. Мороз Т. В. Традиції і новаторство медіаосвіти за кордоном та в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Мороз. – Режим доступу: http://iprobuk.cv.ua/images/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7_36.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

37. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

38. Новые ценности образования: тезаурус для учителей и школьных психологов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.values-edu.ru/wp-content/uploads/2011/04/thesaurus-1995-01.pdf> (дата обращения: 01.09.2017). – Заглавие с экрана.

39. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи [Електронний ресурс] / В. Л. Ортинський. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12461220/pedagogika/osvita_suchasniy_ukrayini (дата звернення: 05.09.2017). – Назва з екрана.

40. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова [та ін.]. – Київ : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

41. Осипова С. И. Учащийся как субъект успешной учебной деятельности / С. И. Осипова, П. М. Паранкевич // Личность как субъект инноваций : сборник научных трудов / науч. ред. М. В. Волкова. – Чебоксары : НИИ педагогики и психологии, 2010. – С. 158–164.

42. Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект : науково-методичний посібник / за ред. Л. Даниленко. – Київ : Логос, 2001. – 185 с.

43. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – Київ : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

44. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (від 07.11.2000 № 522) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2111> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

45. Постоленко І. С. Демократизація освітнього процесу в Україні [Електронний ресурс] / І. С. Постоленко. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/11/visnuk_18.pdf (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.

46. Принципи формування системи освіти (освітніх систем) України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/59408-2.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

47. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України / Верховна рада України. – 2002. – № 36. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 01.09.2017). – Назва з екрана.

48. Проект Закону про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (дата звернення: 08.09.2017). – Назва з екрана.

49. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтенка. – Київ : Вища школа, 1982. – 216 с.

50. Пузіков Д. О. Модель прогнозування розвитку загальноосвітнього навчального закладу в процесі внутрішньо шкільної методичної роботи [Електронний ресурс] / Д. О. Пузіков. – Режим доступу: https://www.slideshare.net/IP_NAPS/14-65577193 (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.

51. Рогова В. Б. Упровадження державно-громадського управління в закладах системи середньої освіти [Електронний ресурс] / В. Б. Рогова. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/3/statti/3rogova/rogova.htm (дата звернення: 04.09.2017). – Назва з екрана.

52. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко. – Київ : ЕКМО, 2011. – 344 с.

53. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва ; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – Київ : ЕКМО, 2011. – 324 с.

54. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. О. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с.

55. Сисоєва С. О. Теорія і практика вищої освіти : навч. посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 338 с.

56. Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія : науково-методичний щорічник : польсько-українське, українсько-польське видання / за ред.: В. Огнев'юка, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – Київ : ВП «Едельвейс». – 2012. – Вип. 1. – С. 22–29.

57. Слободчиков В. И. Инновации в образовании: основания и смысл / В. И. Слободчиков // Педагогические инновации. – 2004. – №1. – С. 17–36.

58. Солодков А. П. Инновационное образование: тезаурус понятия / А. П. Солодков, Н. А. Ракова // Педагогические инновации: традиции, опыт, перспективы : материалы II Международной научно-практической конференции, Витебск, 12–13 мая 2011 г. / Вит. гос. ун-т ; отв. ред. Н. А. Ракова. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2011. – 263 с.

59. Спичкин А. В. Что такое медиаобразование / А. В. Спичкин. – Курган : Изд-во Ин-та повышения квалификации и переподготовки кадров работников образования, 1999.

60. Стрільковська Н. П. Інноваційний проект як форма реалізації інноваційної політики вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Н. П. Стрільковська. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-1/13_Strilkovska.pdf (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
61. Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика / А. В. Федоров. – Ростов : ЦВВР, 2001. – 708 с.
62. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.
63. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність [Електронний ресурс] / В. В. Химинець. – Режим доступу: <http://zakinpoo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/151-2010-03-22-13-05-06> (дата звернення: 11.08.2017). – Назва з екрана.
64. Хуторской А. В. Педагогическая инновация : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогической специальности / А. В. Хуторской. – Москва : Академия, 2008. – 256 с.
65. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика / А. В. Хуторской. – Москва : Изд-во УНЦ ДО, 2005. – 222 с.
66. Шапран О. І. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf> (дата звернення: 20.12.2016). – Назва з екрана.
67. Шумаєва С. П. До питання медіа освіти в школі / С. П. Шумаєва // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – 2000. – № 4 (29). – С. 44–50.
68. Яровенко Т. С. Види інновацій в освіті та їх класифікація [Електронний ресурс] / Т. С. Яровенко. – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/yarovenko.html> (дата звернення: 10.08.2017). – Назва з екрана.
69. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / Communication from the European Commission. – Brussels, 2010. – COM (2010) 2020 final. – 34 p.
70. Ministerial declarations and communiqués / Ministerial conference bucharest 2012 [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://www.ehea.info/cid101043/ministerial-conference-bucharest-2012.html> (application date: 21.12.2016). – Screen name.

Навчальне видання
(українською мовою)

Навчальний посібник

ВСТУП ДО ОСВІТОЛОГІЇ

Підписано до друку 25.11.2017. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 23,88.

Тираж 500 шт. Зам. № _____.

Друк: ТОВ «Видавниче Підприємство «Едельвейс»

Свідоцтво ДК №4249 від 29.12.2011

03170, м. Київ, вул. Зодчих, 74, тел.: (044) 361-78-68.